FORUM NUMIZMATYCZNE

Studia i materiały

FORUM NUMIZMATYCZNE

Studia i materiały

№ 3

FORUM NUMIZMATYCZNE

Studia i Materiały
№ 3

Pod redakcją naukową
Krzysztofa Filipowa

Białystok 2019

Rada Redakcyjna:
Aleksandr Bugrov (Rosja),Krzysztof Filipow (Polska)
Wiktor Kakareko (Białoruś), Valerij Kapeliusznij (Ukraina)
Maciej Karczewski (Polska),Viktor Kotzur (Ukraina), Vasyl Orlyk (Ukraina)
Stanislovas Sajauskas (Litwa), Andrzej Suchcitz (Anglia)
Zbysek Sustek (Słowacja), Stefan Samoila (Rumunia)

Kolegium Redakcyjne:
Redaktor Naczelny: Krzysztof Filipow
Sekretarz Redakcji: Barbara Kuklik

Recenzenci:
Prof. dr hab. Valerij Lastovsky (Ukraina)
Narodowy Uniwersytet Kultury I Sztuki w Kijowie
Prof. dr Aleksandr Bajura (Białoruś)
Państwowy Uniwersytet Techniczny w Brześciu

Seria: Forum Numizmatyczne

Redakcja Naukowa: Krzysztof Filipow

Korekta: Zespół i Autorzy

Projekt okładki i opracowanie techniczne: Barbara Kuklik

Tłumaczenia: Autorzy i Krzysztof Filipow

Foto na okładce: Skarb „miejski" z Mińska
ze zbiorów Muzeum Historii Białorusi w Mińsku

Publikacja dofinansowana przez Wydział Historyczno-Socjologiczny
i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku

Wszelkie prawa zastrzeżone
Żadna część tej publikacji nie może być reprodukowana i wykorzystywana
w jakiejkolwiek postaci i formie bez wyrażenia pisemnej zgody wydawcy

Wydawca: Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej

ISBN 978-83-950711-0-2

Nakład: 100 egzemplarzy
Copyright by Autorzy i Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej
Białystok 2019

Vasyl Orlyk
(Ukraine)

NEW FACTS ON MODERN FAKE COINS OF THE CRUSADER STATES

Modern numismatic market is full of up-to-date fake coins that are sold to collectors and museums under the guise of authentic coins. Current technical capabilities considerably widen the possibilities of modern counterfeiters to develop their activities. We have already pointed out that in "recent years, due to the spread of sales through the Internet, the production of fake coins has become a kind of industry"[1]. The problem of identifying and analyzing numismatic counterfeits is one of the most complex and insufficiently studied. Only some of the problems of modern fake coins of the Crusader States have been reflected in the historiography. For example, the fake golden besants[2] and the coins of the State of the Teutonic Order in Prussia[3] were described. A certain attempt to analyze the fake coins of the Crusader States coins has been made by us[4].

The problem of the research of modern counterfeits of numismatic sources lies in the plane of the two sciences: numismatics and criminal law. On the one hand, this is not counterfeiting since fake coins are not in circulation, but on the other hand it is counterfeiting of the pieces of collectibles. And here the elements of crime or their absence depend on the intent whether a modern counterfeiter or seller of numismatic objects intended to sell them under the guise of originals and to deceive collectors. We shall not consider this complex legal issue, but continue analyzing contemporary fake coins of the Crusader States that are sold on the international numismatic market under the guise of "medieval originals" and undoubtedly deceive some collectors and museum workers.

A year has passed since the publication of our previous article on the modern fake coins of the Crusaders State. The monitoring of numismatic Internet resources, which is very important for numismatic research[5] has shown that criminals not only continue to sell under the guise of authentic coins modern counterfeits already described by us, but also produce new fake coins of other types of the Crusader coins. We shall consider the numismatic counterfeits according to the issuers of coins, fake coins of which have been identified.

County of Edessa.

The coins of this state formation are quite rare. Over the past year we discovered a few fake coins from Edessa County that were sold as originals. These are, in particular,

---

1. Orlyk V. Contemporary counterfeit coins of the Crusader states. Forum Numizmatyczne: Studia i Materiały. Białystok, 2018. # 2. P. 5-17.
2. The Bulletin of the International Bureau for the Suppression of Counterfeit Coins Vol 1 No. 2. 1976. 28pp.
3. Aleksander M. Kuźmin (2011) Prymitywne fałszerstwa brakteatów krzyżackich, Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne nr 99/2011
4. Orlyk V. Contemporary counterfeit coins of the Crusader states. P. 5-17.
5. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). *Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі».* (14 березня 2013 р., м. Київ). Київ, 2013. С. 129-133.

the fake coins Richard of Salerno. Regent of 1104-1108 (for comparison, the original coin (Fig.1)[6] and the fake coin (Fig.2)) and Baldwin II. Second reign, 1108-1118 (the original coin (Fig.3)[7] and the fake coin (Fig.4)).

Fig.1

Fig.2 (ebay#401554192744)

Fig.3

6. CRUSADERS, Edessa. Richard of Salerno. Regent, 1104-1108. Æ Follis. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=4320716 (date of request 04.12.2018).
7. CRUSADERS. Edessa. Baldwin II (Second reign, 1108-1118). Follis. URL: https://www.biddr.ch/auctions/numismatiknaumann/browse?a=116&l=101700 (date of request 04.12.2018).

Fig.4 (ebay#163343049819)

The Principality of Antioch.

As for the coins of the Principality of Antioch, there is still dissemination of fake coins of the follies of Tancred, especially in our description[8] of the 3rd type.

Fig.5 (ebay#362170200335)

In addition to this numismatic counterfeits, there appeared new fake coins of the rare coins of the Principality of Antioch. In particular, anonymous copper fractional denier of 1120-1140 (the original coin (Fig.6)[9] and the fake coin (Fig.7-9)).

Fig.6

8. Orlyk V. Contemporary counterfeit coins of the Crusader states. P.9.
9. Private collection (Ukraine).

Fig.7[10]

Fig.8

Fig.9 (ebay#362169289704)

The fake coin of the copper fractional denier of Raymond of Poitiers of 1136-1149 (the original coin (Fig.10)[11] and the fake coin (Fig.11)).

Fig.10

10. Modern cast imitation of Antioch, Anonymous Æ Fractional Denier, 1120-1140. URL: http://www.forumancientcoins.com/fakes/displayimage.php?album=33&pos=22 (date of request 04.12.2018).
11. CRUSADERS, Antioch. Raymond of Poitiers. 1136-1149. Æ Unit URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=495256 (date of request 07.12.2018).

Fig.11

The fake billon of the copper fractional denier of Bohemond III (the original coin (Fig.12)[12] and the fake coin (Fig.13)).

Fig.12

Fig.13 (ebay#153154686279)

The fake billon of the copper fractional anonymous denier (the original coin (Fig.14)[13] and the fake coin (Fig.15)).

Fig.14

12. Crusaders, Antioch, Bohemund III (Minority, 1149-1163). Æ Fractional Denier URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=3395499 (date of request 07.12.2018).
13. Antioch, anonymous AE fractional Denier. URL: https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1580&lot=2027 (date of request 07.12.2018).

Fig.15 (ebay#163398612831)

The Kingdom of Jerusalem.

Regarding modern fake coins of the Kingdom of Jerusalem, there recently appeared a primitive fake of the billon denier of John of Brienne (1210-12, 1212-25) (the original coin Fig.16[14] and the fake coin Fig.17). There are also copper fake coins of billon denier pilgrim (the original coin Fig.18[15] and the fake coin Fig.19-21).

Fig.16

Fig.17 (ebay#222734783835)

14. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Jerusalem, John of Brienne (1210-12, 1212-25), Billon Denier. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=736&category=16305&lot=731005 (date of request 07.12.2018).
15. CRUSADERS, Latin Kingdom of Jerusalem. Anonymous (?) Royal / Patriarchal. 12th century. BI Denier. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=4834196 (date of request 07.12.2018).

Fig.18

Fig.19 (ebay#272908231584)

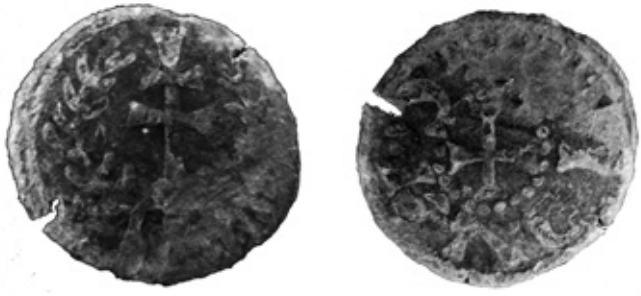

Fig.20 (ebay#273564796598)

Fig.21[16]

16. Modern bronze cast imitation of Jerusalem, Anonymous Billon Denier. URL: http://www.forumancientcoins.com/fakes/displayimage.php?album=33&pos=23 (date of request 04.12.2018).

The County of Tripoli.

Among the fake coins of the County of Tripoli, the criminals continue to sell fake coins of silver gros of Bohemund VI (1251-1275) and Bohemond VII (1275-1287) made by molding from the original coin. However, there are also fake coins of other, cheaper and even more common coins. In particular, under the guise of the original coins, the fake coins of copper pougeoise of Raymond III (1152-1187) are sold (the original coins Fig. 22[17], Fig. 24[18] and their fake coins Fig.23, Fig. 25).

Fig.22

Fig.23 (ebay#163398641451)

Fig.24

17. Tripoli (Comté de), Raymond III, pougeoise, s.d. Tripoli. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=3912814 (date of request07.12.2018).
18. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Tripoli. Tripoli, Raymond III, Castle Copper. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=736&category=16305&lot=731039 (date of request 04.12.2018).

Fig.25 (ebay#401441936634)

Lordship of Beirut

There is also a fake coin of the copper pougeoise of Raymond of Tripoli (1184-1186) on the numismatic market (the original coin Fig.26[19] and the fake coin Fig.27.

Fig.26

Fig.27 (ebay#322942590318)

Cyprus

As for the modern counterfeits of the Crusaders of Cyprus, in addition to the popular fake coins of the gros of King of Cyprus Hugh IV (1324-1358) (1324-1358), which we described in the previous article, there appeared fake coins of Henry I on the numismatic

19. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Beirut. Beirut, Raymond III of Tripoli, Lord of Beirut (1184-1186). URL: https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=463&lot=2550 (date of request 07.12.2018).

market (the original coins Fig.28[20], Fig.30[21] and the fake coins Fig.29, Fig.31), fake coins of Henry II (the original coin Fig.32[22] and the fake coin Fig.33).

Fig.28

Fig.29

Fig.30

Fig.31 (ebay#123164419307)

20. Cyprus, Henry I Billon Denier. AD 1218-1253. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=2068398 (date of request 07.12.2018).
21. A COLLECTION OF CRUSADER COINS OF CYPRUS, Henry I, Gateway Copper. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=1500&category=31870&lot=1356160 (date of request 07.12.2018).
22. CRUSADERS, Lusignan Kingdom of Cyprus. Henry II. King of Cyprus & Jerusalem, 1285-1324. BI Denier URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=1330058 (date of request 07.12.2018).

Fig.32

Fig.33

Genovese colonies Mytilene and Enos

The coins of the state formations of the Latin East were not passed over by counterfeiters. Particularly, the fake coins of Denaro Dorino Gattilusio (1400-1449) appeared on the market (the original coin Fig.34[23] and the fake coin Fig.35).

Fig.34

Fig.35 (ebay#163004133371)

23. METELINO ed ENOS DORINO GATTILUSIO (1400-1449) AE Denaro. URL: https://www.vcoins.com/en/stores/london_ancient_coins/89/product/metelino_ed_enos_dorino_gattilusio_14001449_ae_denaro_very_rare/842693/Default.aspx (date of request 07.12.2018).

As we see, modern counterfeiters of ancient coins actively work on counterfeiting for collectors and museums of coins of the Crusader states. The counterfeiters use casting technology in most cases, although there are stamped falsifications. We shall not list in details all the signs of the counterfeit coins of the Crusaders, since the works of numismatists are used by counterfeiters to improve their «professional level». Let us recall only the essential textbook advice for a collector, which is contained in the specialized literature for several centuries. If you hold the coin of the Crusaders or received its photo, you should pay attention to the edge of the coin. If «the surface of the edge is completely smooth or depleted then it is a sign of a counterfeit coin. The pores sometimes noticeable on the surface of the coin prove that it was molded»[24]. Thus, collectors for the assurance of their collection, at least from primitive forgery, examples of which we have presented, need to use the above two simple tips and must study the original coins, or at least their quality images from the catalogues of museums and reputable auction houses. And we shall continue trying to identify counterfeit coins of the Crusader states and report the readers about them.

The author wishes to express his gratitude to his colleague and collector of the coins of the Crusaders states Vladislav Dementjev (USA) for the help in the collection of the materials for the article.

Нові дані про сучасні підробки монет держав хрестоносців

Нині нумізматичний ринок насичений сучасними фальсифікатами монет, які під виглядом автентичних монет зловмисники намагаються продати колекціонерам та музеям. Значний простір фальшивомонетникам для розвитку їх діяльності дають новітні технічні засоби. У зв'язку із поширенням продажу через Інтернет в останні роки виробництво підробних монет стало своєрідною індустрією. Проблема виявлення та аналізу нумізматичних підробок є однією із найбільш складних і недостатньо досліджених. Лише деякі питання сучасних фальсифікатів монет держав хрестоносців знайшли певне відображення в історіографії. Проблема дослідження сучасних фальсифікатів нумізматичних джерел лежить у площині двох наук: нумізматики та кримінального права З одного боку – це не фальшивомонетництво, адже фальсифікуються монети, які не перебувають у грошовому обігу, а з іншого – це підробка предметів колекціонування. І тут склад злочину або його відсутність залежить від умислу: чи мав сучасний фальсифікатор або продавець нумізматичних об'єктів намір збувати їх під виглядом оригіналів і вводити колекціонерів у оману.

Ключові слова: нумізматика, монета, фальшивомонетництво, підробка, монетний фальсифікат, держави хрестоносців.

SOURCES AND LITERATURE

1. A COLLECTION OF CRUSADER COINS OF CYPRUS, Henry I, Gateway Copper. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=1500&category=31870&lot=1356160 (date of request 07.12.2018).

24. Бутковский А.П. Нумизматика или история монет древних, средних и новых веков. Москва, 1861. С.106.

2. Aleksander M. Kuźmin (2011) Prymitywne fałszerstwa brakteatów krzyżackich, Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne nr 99/2011

3. Antioch, anonymous AE fractional Denier. URL: https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1580&lot=2027 (date of request 07.12.2018).

4. Бутковский А.П. Нумизматика или история монет древних, средних и новых веков. Москва, 1861. С.106.

5. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Beirut. Beirut, Raymond III of Tripoli, Lord of Beirut (1184-1186). URL: https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=463&lot=2550 (date of request 07.12.2018).

6. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Tripoli. Tripoli, Raymond III, Castle Copper. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=736&category=16305&lot=731039 (date of request 04.12.2018).

7. CRUSADER COINS. The Paul Edis Collection Coins Of The Crusades. Jerusalem, John of Brienne (1210-12, 1212-25), Billon Denier. URL: https://www.sixbid.com/browse.html?auction=736&category=16305&lot=731005 (date of request 07.12.2018).

8. Crusaders, Antioch, Bohemund III (Minority, 1149-1163). Æ Fractional Denier URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=3395499 (date of request 07.12.2018).

9. CRUSADERS, Antioch. Raymond of Poitiers. 1136-1149. Æ Unit URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=495256 (date of request 07.12.2018).

10. CRUSADERS, Edessa. Richard of Salerno. Regent, 1104-1108. Æ Follis. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=4320716 (date of request 04.12.2018).

11. CRUSADERS, Latin Kingdom of Jerusalem. Anonymous (?) Royal / Patriarchal. 12th century. BI Denier. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=4834196 (date of request 07.12.2018).

12. CRUSADERS, Lusignan Kingdom of Cyprus. Henry II. King of Cyprus & Jerusalem, 1285-1324. BI Denier URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=1330058 (date of request 07.12.2018).

13. CRUSADERS. Edessa. Baldwin II (Second reign, 1108-1118). Follis. URL: https://www.biddr.ch/auctions/numismatiknaumann/browse?a=116&l=101700 (date of request 04.12.2018).

14. Cyprus, Henry I Billon Denier. AD 1218-1253. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=2068398 (date of request 07.12.2018).

15. METELINO ed ENOS DORINO GATTILUSIO (1400-1449) AE Denaro. URL: https://www.vcoins.com/en/stores/london_ancient_coins/89/product/metelino_ed_enos_dorino_gattilusio_14001449_ae_denaro_very_rare/842693/Default.aspx (date of request 07.12.2018).

16. Modern bronze cast imitation of Jerusalem, Anonymous Billon Denier. URL: http://www.forumancientcoins.com/fakes/displayimage.php?album=33&pos=23 (date of request 04.12.2018).

17. Modern cast imitation of Antioch, Anonymous Æ Fractional Denier, 1120-1140. URL: http://www.forumancientcoins.com/fakes/displayimage.php?album=33&pos=22 (date of request 04.12.2018).

18. Orlyk V. Contemporary counterfeit coins of the Crusader states. Forum Numizmatyczne: Studia i Materiały. Białystok, 2018. # 2. P. 5-17.

19. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). *Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі».* (14 березня 2013 р., м. Київ). Київ, 2013. С. 129-133.

20. The Bulletin of the International Bureau for the Suppression of Counterfeit Coins. Vol 1 No. 2. 1976. 28 pp.

21. Tripoli (Comté de), Raymond III, pougeoise, s.d. Tripoli. URL: https://www.acsearch.info/search.html?id=3912814 (date of request 07.12.2018).

REFERENCES

1. Butkovskiy A.P. 1861. Numismatics or history of coins of ancient, middle and new centuries. Moscow, (in Russian).

2. Kotsur V.P. 2013. The Current Directions and Organizational Foundations of Modern Studies in Medieval Numismatics in Ukraine. *Collection of scientific articles "Scientific Notes of Ukrainian History". Issue 33, 3-5. (in Ukrainian)*

3. Kuźmin Aleksander M. 2011. Prymitywne fałszerstwa brakteatów krzyżackich, *Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne* nr 99 (in Polish).

4. Orlyk V.M. 2013. Information potential of WEB-resources in numismatic studies (on an example of coins of the Crusaders states) *Materials of a scientific conference with international participation ["Archival studies and sources of knowledge in the field of knowledge: problems of interaction at the present stage"]* (March 14, 2013, Kyiv), 129-133. (in Ukrainian)

5. Orlyk V. 2018. Contemporary Counterfeit Coins of the Crusader States. Forum Numizmatyczne: Peniadz i mennice, 2, Białystok, 5-17.

6. The Bulletin of the International Bureau for the Suppression of Counterfeit Coins. Vol. 1. No. 2. 1976.

Какареко Виктор.

КЛАД МОНЕТ X–XI ВВ. ИЗ ЛЮДВИЩА : ВЕРСИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ.

В продолжение исследований по «Кладоведению Беларуси» предлагаю Вашему вниманию статью, посвященную одному из самых крупных кладов западноевропейских денариев X–XI вв., выявленному на белорусских землях.

Информация о нем впервые появилась в немецкой печати в 1934 году, а его подробное описание «Der Fund von Ludwiszcze» – «Находка из Людвище», подготовленное доктором Рихардом Геттенсом, стало классическим пособием по изучению и описанию западноевропейских средневековых монет для многих поколений нумизматов.

Информация об этом кладе попала в моё поле зрения при изучении и описании польских монет династии Пястов из предвоенного собрания Muzeum w Grodnie. Государственный музей в Гродно, под руководством его основателя Юзефа Иодковского (1890-1950), в предвоенные годы был единственной государственной историко-культурной организацией на территории белорусской части Восточных Кресов II Речи Посполитой.

Его деятельность распространялась на восточные поветы Белостокского воеводства: augustowski, białostocki, bielski, grodzieński, sejneński (do 1925 r.), sokólski, suwalski i wołkowyski, в которых проводилась работа по поиску, изучению и сохранению предметов, имеющих историко-культурную ценность для народов былой Речи Посполитой. Помощь в этом оказывали органы местного самоуправления, а также здешние краеведы и любители старины, например в г. Волковыске – Георгий Пех, в г. Слониме – Иосиф Стабровский и другие. В музей стекалась информация о находке наиболее ценных предметов старины, например, таких как монетные клады, со всего Белостокского воеводства, а также из соседних территорий, Новогрудского и Полесского воеводства.

Изучение наиболее древних польских монет XI–XIII вв. из собрания музея в Гродно показало, что все они не имеют прямого отношения к Гродненщине и были привезены, закуплены или переданы в депозит, из центральных регионов страны. Возможно, их передал Мариуш Гумовский, ведущий специалист по монетам этого периода, но сегодня найти подтверждение этому в утраченной инвентарной книге музея не представляется возможным.

На территории белорусской части Восточных Кресов до середины 30-х годов почти не было выявлено монетных кладов куфических дирхемов и западноевропейских денариев X–XI вв. Исключением были, очень редко встречающиеся единичные находки монет. На территории водосборного бассейна р. Неман и прилегающего к нему междуречья, образовалось бессеребряное пространство, куда, в отличие от соседних земель, в те годы, почти не поступало серебро из мусульманских стран, а затем монеты из западной и центральной Европы.

Объяснение этому можно найти в работах выдающегося советского нумизмата-исследователя Николая Павловича Бауера (Бауэра) (1888–1942), опубликованных

в 1929–1930 гг. в Берлине на немецком языке.[1] В те годы Николай Бауер работал хранителем отделения западноевропейских монет в Эрмитаже, и как совместитель, сотрудничал и с другими учреждениями.[2] Бауером была проделана огромная работа по систематизации и каталогизации собрания западноевропейских монет в Эрмитаже, заложены основы новой, особой области науки — нумизматики зарубежных монет, использовавшихся на русской территории. Он не только создал и опубликовал более полную Топографию находки западноевропейских монет в кладах XI–XII вв. на территории Древней Руси, но и, для облегчения проведения анализа новых кладов и их датировки, провел деление периода обращения западноевропейского денария на территории Древней Руси на пять хронологических групп, в зависимости от изменения состава денежной массы в кладе.[3] Николай Бауер указал территорию распространения на Руси западноевропейских денариев X–XI вв. С западной стороны, граница этой территории, начиналась от Балтийского моря, севернее Куршской косы, затем проходила вдоль левого берега Двины и в районе Полоцка делала дугу в юго-западном направлении и, огибая Минск, уходила на юго-восток, затем обходя Полесье, устремлялась в направлении Киева.

Как видим, вся территория белорусских земель Восточных Кресов II Речи Посполитой находилась за пределами зоны обращения, а, следовательно, и выпадения в клады западноевропейских денариев X–XI вв.

Поэтому весьма неожиданным было появление в Германии в 1934 году книги

---

1. Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts // ZfN. Bd. 39. 1929. S.1-187. (Начало статьи); Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts // ZfN. Bd. 40. 1930. S.188-210, 1 Karte. (Окончание статьи); [ZfN - Zeitschrift für Numismatik. Berlin]
2. В 1920—1929 годах был научным сотрудником секции нумизматики и глиптики, созданной в 1919 при Академии истории материальной культуры. В 1920—1924 — профессор Петроградского Археологического института, а после его закрытия и объединения с Ленинградским университетом — доцент университета (1924—1927 гг.).
3. Согласно Н. Бауеру, клады **первой четверти XI в**. - смешанные: здесь встречаются куфические дирхемы и западноевропейские денарии. Среди западноевропейских денариев начинают выделяться немецкие денарии и английские пенни времени Этельреда II (Ethelred). Появляются чешские, датские и северо-итальянские денарии. Немецкие пфенниги в значительной мере чеканены в Кёльне, Майнце, в Южной Германии. Много денариев Оттона и Адельгейды; Между **1025 и 1040 гг**. кладов зарыто очень мало; Между **1040 и 1050 гг.** растет число английских денариев Этельреда II и Капута, хотя они и не достигают количества немецких пфеннигов; Клады **второй половины XI в**. характеризуются отсутствием куфических монет и резким преобладанием германских, прежде всего фризских и нижнесаксонских; Клады **конца XI - начала XII в**. отличаются своей величиной и разнообразием состава, где много монет предыдущих периодов и даже дирхемы.

Рихарда Геттенса «Der Fund von Ludwiszcze» – «Находка из Людвище».[4] Монография содержала 109 страниц текста, с приложением 12[ти] таблиц, с фотографиями монет и картой. Как написал сам Геттенс в предисловии к книге, в начале этого года польский крестьянин из Людвища в окрестностях Кобрина на своей земле нашел 651 экз. денариев и оболов. Монеты он взял в поездку в Германию и через посредника передал в мои руки.

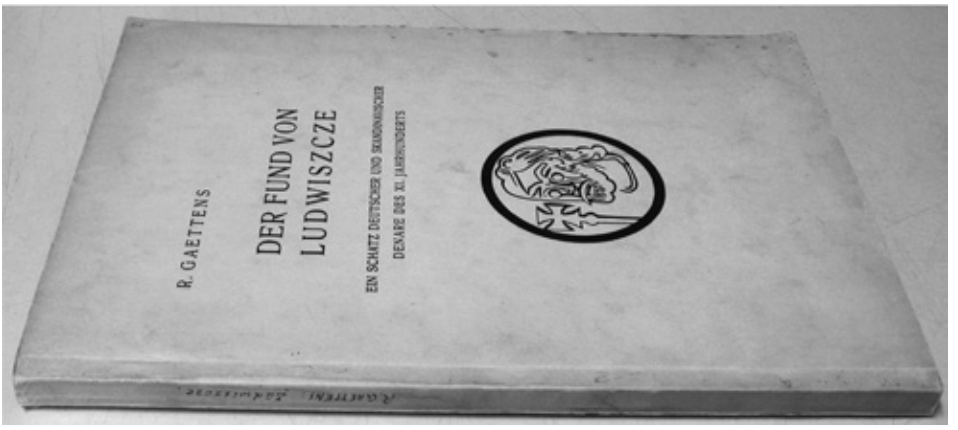

Ещё не утих интерес к этой книге в среде немецких нумизматов, как, в этом же году, вышел 41 аукционный катал**о**г фирмы Albert Riechmann & Co из г. Halle, что на р. Saale, подготовленный всё тем же доктором Рихардом Геттенсом с объявлением о выставлении на торги 11 декабря 1934 г. западноевропейских монет X–XI вв. из клада Людвище.[5] Аукцион был успешно проведен, монеты разошлись по многочисленным коллекциям любителей средневековых монет и музейным собраниям.

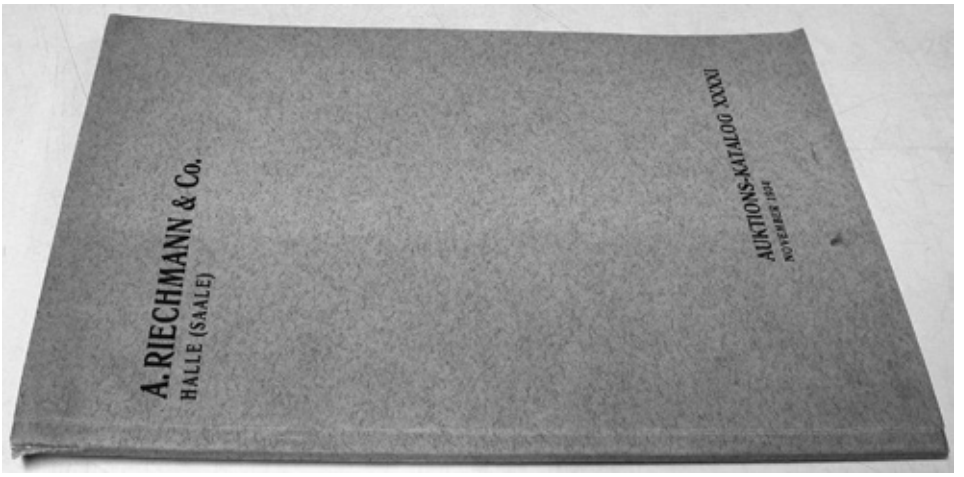

4. Gaettens, R. Der Fund von Ludwiszcze. Ein Schatz deutscher und skandinavischer Denare des XI. Jahrhunderts. Halle (Saale) 1934. 109 S., 12 Tf., 1 Karte. Broschiert. III
5. Münzhandlung A. Riechmann & Co. <Halle, Saale>: Der Fund von Ludwiszcze: ein Schatz deutscher und skandinavischer Denare des XI. Jahrhunderts und Münzen des Mittelalters ; Versteigerung 11. Dezember 1934 (Katalog Nr. 41); Halle (Saale), 1934.

Состав клада из Людвища подробно описан в современной нумизматической литературе.[6] Вот так выглядит его краткое описание[7] в пятом томе энциклопедии "Культура Беларуси": Людвішчанскі манетны скарб. Знойдзены ў 1934 на б. хутары Людвішча Кобрынскага р-на. Складаўся з 649 сярэбраных зах.-еўрап. манет канца 10 - 11 ст., у т.л. Англіі (7 экз.), Германскай імперыі (583), Венгрыі (2), Даніі (12), Ірландыі (1), Італіі (2), Чэхіі (2), Аднаго куфічнага дырхема і манетападобнай пласцінкі (усяго 651 экз.). Скарб ухаваны ў 1060-65. Зберагаецца ў г. Гале (Германія) і б-цы Ватыкана (каля 50 экз.).

Внимательно изучив полное описание состава клада и указанное Рихардом Геттенсом место находки монет, можно сделать следующие замечания и уточнения.

В представленном описании, клад датирован 1060–65 гг., но в нём присутствуют западноевропейские монеты, выпущенные правителями, умершими в конце XI и даже в начале XII века, при этом отсутствуют дирхемы. По этим признакам клад следует считать укрытым не ранее 75[x]–80-х или даже 90-х годов XI в. Это согласуется с хронологией предложенной Бауером, по которой большие клады с резким преобладанием в них германских монет и почти отсутствием куфических дирхемов, следует считать укрытыми в конце второй половины XI века.

Подобные клады ранее не встречались не только на белорусских землях Восточных Кресов, но даже на всей территории современной Беларуси. Такое можно

6. Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет X–XIII вв. на территории Древней Руси / В.М. Потин // Труды Гос. Эрмитажа. – Л.,1967. – Т. 9 : Нумизматика. – Вып. 3. – С. 106-194. [368. Людвище (Людвиново?). – С. 178–180.]; Рабцэвіч, В.Н. Людвішчанскі манетны скарб / В.Н. Рабцэвіч // Археалогія і нумізматыка Беларусі : Энцыкл. / Бел. Энцыкл. ; рэдкал.: В.В. Гетаў [і інш.] – Мн. : БелЭн, 1993. – С. 380-381; Бекцінееў, Ш.І. Людвішчанскі манетны скарб / Ш.І. Бекцінееў // Археалогія Беларусі : энцыкл. : у 2 т. / рэдкал.: Т.У. Белова [і інш.]. – Мн. : БелЭн, 2009–2011. – Т. 2 : Л – Я. – 2011. – С. 37–39, [– 464 с. : іл.]
7. Людвішчанскі манетны скарб // Культура Беларусі: энцыклапедыя. Ў 6 тамах. Том 5. Л – М / рэдкал.: В. В. Калістратава (гал. рэд.) [і інш.]. – Мн. : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2014. - 664 с. : іл.

встретить только в северных регионах обращения западноевропейских денариев, например близ Ладожского озера.

Указанное Рихардом Геттенсом место находки клада – Людвище возле Кобрина, не поддается топографической идентификации. В Кобринском повете и вообще в белорусской и литовской части Восточных Кресов, по данным „Bazy Mejscowośćiej Kresowych",[8] в предвоенные годы, селение с таким названием отсутсвует. Наиболее близкое по звучанию к Людвищу – Людвиново или Людвинув, здесь встречается 30 раз, в основном на Вилинщине и частично на Белостотчине. В Полесском воеводстве – только один раз, но не возле Кобрина, а на 60 км. восточнее, возле Драгичина.

По мнению белорусского нумизмата Ивана Синчука, уже давно следует "передать" славу клада западноевропейских денариев второй половины X–XI вв. из бывшего хутора Людвища возле Кобрина селу Людвиново Драгиченского повета, точнее бывшему имению Людвиново Кобринского повета, которым в XIX в. владел муж писательницы Элизы Ожешко. Однако, имение, ко времени находки клада, уже не сохранилось, а село Людвиново в «Bazie Mejscowośći Kresowych» записано как wieś Ludwinów

На территории украинской части Восточных Кресов, на Волынских землях в предвоенные годы было село и фольварк с названием Людвище. Сейчас это село Людвище, которое находится в Украине, в Шумском районе Тернопольской области, что более 300 километров южнее Кобрина. Каких либо достоверных сведений о находке кладов западноевропейских монет X–XI вв. вблизи этой местности нам не удалось обнаружить в нумизматической литературе.

Вот и возникает вопрос, каким образом в границах «без монетного региона», в месте далеком от территории обращения средневековых денариев X–XI вв. в Древней Руси,[9] мог появиться самый крупный на белорусских землях клад западноевропейских монет, о находке которого отсутствуют какие-либо сведения даже у местных жителей, коллекционеров, копателей и любителей старины. Если клад не находили в земле, ну не мог же он свалиться к нам, как снег на голову. А почему бы и нет?

В предисловии к аукционному катал**о**гу фирмы Albert Riechmann & Co Рихард Геттенс напомнил, что на аукционах в Германии в своё время уже продавали аналогичные средневековые монеты из клада «Ладейное поле».[10]

Со своей стороны уточню, что место находки клада «Ладейное поле» находится в Ленинградской области в бассейне реки Свирь, соединяющей Онежское и Ладожское озеро.[11] В 1878 г. во дворе пивоварни свинья вырыла глиняный горшок с кладом. В

---

8. Bazie Mejscowośći Kresowych [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.kami.net.pl/kresy/ – Дата доступа: 25.09.2018.
9. В основном денарии обращались на территории Северной и Северо-Восточной Руси, за исключением земли вятичей, а в юго-западной части Руси, в частности на Киевщине, где их найдено сравнительно немного. В первой половине XI в. денарии обращались вместе с восточными монетами, но постепенно процент последних в кладах уменьшается, и клады второй половины XI - начала XII в. состоят почти исключительно из одних западноевропейских монет.
10. Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет X–XIII вв. на территории Древней Руси / В.М. Потин // Труды Гос. Эрмитажа. – Л.,1967. – Т. 9 : Нумизматика. – Вып. 3. – С. 146-149.
11 Близ города Лодейное поле в 1929 г. был найден клад, состоящий из 258 монет, круглой монетовидной пластины и двух сердцевидных украшений. Монеты были следующие: Англия – 2 экз. Германия – 254. Дания – 2; В этой же местности, в 1948 г. был найден клад, состоявший из 2871 монеты: Англия – 391 экз. Ирландия – 2. Франция – 1. Италия – 2. Германия – 2433. Норвегия –2. Чехия – 3. Подражание византийским монетам – 2. Куфические монеты – 5; Потин В.М. Топография находок западноевропейских монет … – С. 149-152.

нем находилось 3280 монет весом 4,5 кг. Клад был распродан по частям, большая часть монет оказалась за границей. Состав клада: Англия – 628 экз. Ирландия – 2. Германия – свыше 2400. Дания – 28. Норвегия – 1. Швеция – 1. Чехия – 21. Вендки – 174. Куфические монеты – не менее 500.

Вышесказанное напомнило нам нашумевшее в прессе последних лет дело о распродаже в 1928–1934 гг. уникальных экспонатов из фондов Эрмитажа. Многие документы, хранившие нюансы этой истории в годы Советской власти составляли государственную тайну особой важности, в основном скрывали: что именно, за сколько и кому было продано. Только сейчас, после снятия грифа секретности, эти документы становятся общедоступными,[12] но множество связанных с этим делом документов, в своё время, было безвозвратно уничтожено.

Принятие в СССР в 1927 г. курса на сверхбыструю индустриализацию страны потребовало значительных сумм в валюте. В руководстве страны считали, что продажа антиквариата может стать дополнительным источником финансирования строительства советской промышленности. Предполагалось сбывать антиквариат за рубежом, за деньги своих идейных врагов – мировой буржуазии. В тоже время некоторые предметы антиквариата передавались или очень дёшево продавались иностранным гражданам в благодарность за оказанную ими услугу или лобирование государственных интересов за границей.

Основную ставку делали на продажу, на антикварных аукционах через свои представительства в Германии и иных европейских странах,[13] дорогостоящих произведений западноевропейской живописи, прикладного искусства XV–XVIII веков[14] и даже нумизматических коллекций. Основным рынком сбыта, все эти годы являлась Германия, дававшая до 90 % всех поступлений от художественного экспорта. Не будем вникать во все подробности этого дела, рассмотрим только то, что связано с нумизматикой.

Несмотря на изъятие монет и медалей из нумизматического собрания Эрмитажа для продажи за границей,[15] происходил значительный рост эрмитажной коллекции,

---

12. В последние годы идёт публикация рассекреченных архивных материалов. В 2016 году вышла книга «Государственный Эрмитаж. Музейные распродажи. 1930–1931. Архивные документы» – в серии «Страницы истории Эрмитажа». Ранее были опубликованы книги «Государственный Эрмитаж. Музейные распродажи 1928–1929. Архивные документы», две части сборника «Государственный Эрмитаж. Музейные распродажи. 1929», а также сборники о распродажах предметов из Строгановского дворца и о судьбах «перемещенных» художественных коллекций. В книгах, подготовленных Эрмитажем, публиковались протоколы и акты выдачи, служебные записи, переписка с советской внешнеторговой конторой «Антиквариат», занимавшейся продажей шедевров ради получения средств на выполнение планов «пятилетки», списки с оценками и документы по «чистке» аппарата музея и репрессиям в отношении сотрудников.
13. Великобритания, Франция, Польша, Австрия, Финляндия, а также в Нидерландах, Италии, Швеции, Чехословакии, Швейцарии и т.д.
14. Золотая, серебряная и оловянная посуда, сделанная ремесленниками Франции, Италии, Англии, Аугсбурга, Нюрнберга, Вены в XVI – XVII веках, серебряные канделябры, часы в бронзовых фигурных корпусах. Фарфор мейсенский, гарднеровский, севрский, китайский. Западноевропейское художественное оружие. Старинные монеты и медали, большей частью золотые. Древнегреческие и римские вазы. Старинная французская и английская мебель и бронза, гравюры и табакерки… Словом, все то, чем столь богат был Эрмитаж.
15. Для реализации через государственную контору «Антиквариат» из дублетного фонда отдела нумизматики Эрмитажа только в 1930 г. было передано 347 золотых и 17 платиновых монет, а также было отобрано 1256 золотых и 23 платиновых медалей, общим весом 21 кг.
    Менее чем через год Народным комиссаром по просвещению АС. Бубновым предполагались уже

за счет проходящей по всей стране национализации и конфискаций частных собраний, кроме этого, в результате объединений и расформирований, в Эрмитаж были переданы нумизматические коллекции из других музеев.[16] К концу 1930-х годов нумизматическое собрание Государственного Эрмитажа увеличилось более чем вдвое, практически достигнув 580 тысяч экземпляров.

В 1930 году, в ходе внутренних преобразований, был создан Отдел нумизматики, как отдельно выделенное подразделение в структуре Государственного Эрмитажа. Вновь созданный Отдел нумизматики возглавил Николай Павлович Бауер,[17] сторонник норманнской теории происхождения Древнерусского государства (IX–XIII вв.). Бауер был специалистом по западноевропейской, а также русской, византийской, восточной монетной чеканке, внёс большой вклад в развитие каждого из упомянутых разделов нумизматики. Работая хранителем отделения западноевропейских монет, Бауер провёл огромную работу по систематизации и каталогизации собрания западноевропейских монет Эрмитажа, создал новую, более полную Топографию находок западноевропейских монет в кладах XI–XII вв. на территории Древней Руси. Его научные труды были напечатаны, в основном, за границей,[18] поскольку в СССР в то время не было ни одного нумизматического периодического издания. Его работы получили высокую оценку среди западноевропейских нумизматов. Продолжая исследование в этой области, автор мог претендовать на присуждение почётной учёной степени – доктора наук, которую в СССР возродили 13 января 1934 г.

массовые выдачи (1652 экз.) золотых и серебряных древнегреческих и восточных монет крупных номиналов, изредка «зацеплявшие» мелкое серебро и медь. За ними последовали золотые итальянские дукаты, византийские солиды, боспорские статеры, римские ауреусы и т.п. — ещё 550 монет и 18 жетонов, вместе с орденами весящие более 9 кг золота — они отбирались на вес, для переплавки... Но даже в этой партии все 46 русских монет (от копеечки Шуйского до 25-рублёвика 1908 г.) были только из золота. После начала 1932 г. «Антиквариат» стал изымать из Эрмитажа серебряные монеты. Эрмитажу в начале 1931 года пришлось передать Советской филателистической ассоциации, торговавшей как внутри страны, так и за ее пределами, … значительную – свыше 16 тысяч штук – партию монет. Среди них имелись довольно редкие, античные, восточные, западноевропейские – от Средневековья вплоть до XX века; наконец, интересные своей полнотой коллекции монет древнерусских княжеств, а также новгородские гривны.

16. В это время минцкабинет Кунцкамеры окончательно прекращает свое существование, а все его собрания переходят в ведения Эрмитажа
17. В Отделе нумизматики Эрмитажа Н. П. Бауер проработал 18 лет – до августа 1938 года. Сначала – помощником хранителя, с 1924 года – хранителем отделения западноевропейских монет. В 1930–1935 годах исполнял обязанности заведующего Отделом нумизматики, в 1935–1938 числился «действительным членом и профессором Государственного Эрмитажа».
18. Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts …

И тут Николаю Бауеру подвернулся благоприятный случай. В Ленинградской области, в лесистой местности, вблизи впадения речки Вихмязь в реку Паша – левый приток Свири, при выкуривании из норы барсука, был найден медный котел. В нём находился самый крупный клад западноевропейских монет X–XI вв., когда-либо найденный на землях Древней Руси. Благодаря стараниям Н. Бауера в 1934 году в фонды Эрмитажа поступили: серебряный слиток, 10 обломков украшений и 13398 монет (включая 15 ½ круглых монетовидных пластинок). Краткий состав клада: Англия – 147 экз. Франция – 4. Италия – 4. Германия – 12472. Норвегия – 3. Швеция – 3. Чехия – 11. Венгрия – 27. Западноевропейские монеты в плохой сохранности – 498. Куфические монеты – 53 экз. Этот клад по своему составу почти идентичен кладу Людвище.

Возможно, что для привлечения немецких коллег к единообразной атрибуции и систематизации найденных западноевропейских, в основном германских денариев, часть дублетных экземпляров монет из клада Вихмязь в количестве чуть более 650 штук (~4% клада) была тайно передана в Германию своему научному консультанту или рецензенту (?) доктору Рихарду Геттенсу, для изучения, описания и последующей продажи на нумизматическом аукционе, организованном возглавляемой им фирмой Albert Riechmann & Co в г. Halle близ Лейпцига.

В это время только из клада Вихмязь можно было бесконтрольно «отщипнуть кусочек пирога». Официально это сделать было уже невозможно, так как после 1933 года Кремль прекратил торговлю антиквариатом на немецких аукционах.[19] Причиной стало резкое многократное падения цен на предметы искусства, из-за разразившегося мирового кризиса, а также то, что в Германии, где СССР имел постоянную аукционную площадку, к власти пришел Адольф Гитлер. Новый канцлер распорядился все торги с участием иностранцев запретить.[20]

В 1934 году доктор Рихард Геттенс подготовил и издал описание всех полученных монет, указав в предисловии вымышленную легенду, что клад был получен им через посредника от крестьянина из селения Людвище, расположенное вблизи Кобрина (Польша). Это давало право выставить монеты на очередной нумизматический аукцион. Вскоре монеты были проданы и разошлись по многочисленным частным

19. По решение Политбюро от 15 ноября 1933 года было прекращено изъятие музейных ценностей. Государственной конторе «Антиквариат» пришлось довольствоваться лишь накопленным ранее, превращая это в валюту. В 1934 году «Антиквариату» удалось заключить последние сделки в Германии.
20. 22 июня 1933 года полицай-президиум Берлина издал постановление, запрещающее всем иностранным представительствам выставлять что-либо на продажу с аукционов по всей Германии. Это решение новых, нацистских властей и положило конец сбыту за рубежом вещей из советских музеев.

коллекциям и музеям, а любители средневековой нумизматики получили прекрасный каталог, который не потерял свою актуальность до настоящего времени. Предложенная в нём атрибуция и схема подробного описания западноевропейских монет X–XI вв. стала образцом для нумизматов не только в Германии.

Вдохновленный такой удачей, Николай Бауер с иными сотрудниками отделения западноевропейских монет Эрмитажа[21] в кратчайший срок провели систематизацию и инвентаризацию более 13 тысячного Вихмязьского клада. В 1935 г., готовясь к присуждению ученой степени доктора наук по совокупности ранее опубликованных научных работ, Бауер подготовил и опубликовал на русском языке автореферат статьи «Русские находки западноевропейских монет с XI–XII веков», ранее изданной им на немецком языке в Германии.[22]

Представленный выше рассказ это только одна из версий «находки» клада Людвище, которая будет подтверждена или опровергнута в ходе изучения архивных документов Государственного Эрмитажа, если они сохранились и будут в ближайшее время опубликованы.

Что же касается Николая Бауера, то фортуна вскоре отвернулась от него. Что-то пошло не так, например, с дележом полученных доходов от продажи монет. Руководство Государственного Эрмитажа воспрепятствовало присуждению Николаю Бауеру учёной степени доктора исторических наук, сам он в 1935 году был освобожден от должности заведующего Отделом нумизматики, а в 1938 г. и вовсе уволен из Эрмитажа. Но, как говориться, это уже иная история, которая трагически закончилась для Николая Павловича Бауера в сентябре 1942 года.[23]

SKARB MONET X-XI W. Z LUDWISZCZA: WERSJE ZDARZEŃ
Streszczenie

Skarb monet średniowiecznych X-XI w. z Ludwiszcza jest jedną wielką zagadką do dnia dzisiejszego. Odnaleziony został w hutorze Ludwiszcze w pow. kobryńskim. Opublikowano go w języku niemieckim w katalogu aukcyjnym do sprzedaży jako skarb denarów skandynawskich. Budzi to jednak szereg wątpliwości. Autor łączy to ze znaleziskiem znad rzeki Wizmaź osobą Mikołaja Bauera, który potajemnie wprowadził do sprzedaży na aukcji w Niemczech. Dla kamuflażu opisano ten skarb monet jako „Ludwiszcze" ponieważ wieś Ludwików znajdowała się w pow. kobryńskim na terytorium Polski.

21. В 1927 году поступила в Эрмитаж дочь А.К. Маркова Анна Алексеевна Маркова (1887-1975), она начала свою деятельность в Отделе нумизматики под руководством Н.П. Бауэра и со временем стала прекрасным знатоком западноевропейских монет. Другим учеником Бауэра был поступивший в Эрмитаж в 1932 году И.Г. Спасский.
22. N. Bauer. Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts, Zeitschrift für Numismatik (Berlin), Bd. 39 (1929) u. 40. (1930): Автореферат // Проблемы истории докапиталистических обществ. Л., 1935. № 9-10. С.235-242.
23 8 сентября 1942 г. Н.П. Бауэр по приговору военным Трибуналом войск НКВД СССР ЛО и охраны тыла Ленфронта, был обвинен по ст.: 58-10 ч 2, 182 ч.4 «в антисоветских взглядах и пораженческих настроениях» и 18 .09.1942 г. расстрелян. В августе 1989 года судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда РСФСР рассмотрела в судебном заседании дело по протесту заместителя Прокурора РСФСР на приговор Военного Трибунала войск НКВД и вынесла следующее определение: «Приговор Военного трибунала войск НКВД Ленинградского округа… от 8 сентября 1942 года в отношении Бауэра Николая Павловича… отменить с прекращением производства по делу за отсутствием состава преступления». Н. П. Бауер признан невиновным и полностью реабилитирован.

Андрій Крижанівський
(Україна)
Ігор Яковеліс
(Україна)

НОВІ ЗНАХІДКИ ЛЬВІВСЬКИХ МОНЕТ XIV-XV СТОЛІТЬ.

За останні 10 років значно зросла кількість відомих львівських монет XIV-XV ст. До цього спричинилися знахідки приватних шукачів, озброєних сучасними металошукачами. Автору першого їх каталогу[1] були відомі і досліджені ним 1744 монети.

Ігор Яковеліс зібрав дані про понад 60 скарбів, у яких поряд з іншими монетами, що характеризують грошовий обіг у XIV- XV ст. в центрально- та західноукраїнських землях, знаходилося майже 6000 львівських монет. Оцінюючи цю кількість, треба врахувати ще й факт відсутності подібної повної інформації про їх знахідки на волинських, поліських землях, а також на території Польщі, де львівські півгроші часто трапляються у скарбах разом з коронними півгрошами.

Звичайно, що серед такої кількості вдалося виявити нові відміни. Порівняно з попереднім каталогом значно зросла кількість відмін львівських монет – 399 позицій при 178 у першій версії каталогу.

Серед нових типів та відмін срібних львівських монет вдалося виявити деякі, про існування яких автор попереднього каталогу лише припускав.

Так, знайдено грошики Владислава Опольського, на реверсі яких після слів „MONETA RUSSIE" додано літеру „W", що, очевидно, означає ініціал князя (рис. 1). Про цей різновид згадав у чорновику свого неопублікованого каталогу львівський колекціонер Фердинанд Висоцький (1856-1910), але ані фотографії, ані зарисовки не залишив. Тепер ми знаємо про три варіанти монет з легендою реверсів „MONETA RUSSIE W".

*Рис 1. Грошик Владислава Опольського з приватної колекції з легендою реверсу „***MONETA RUSSIE W".**

За останні роки знайдено теж рідкісні монети з реверсом, на якому лев повернутий направо.

Одна із них - це грошик Владислава Опольського, про який вперше згадав колекціонер К. Стецький (Wiadomości Numizmatyczne, W-wa. 1996r., Nr 4, str. 237).

1. Крижанівський А. *Львівський монетний двір у XIV-XV ст.* Львів – 2007р.

При складанні першої версії каталогу автор у жодній з вивчених тоді музейних та приватних колекцій такого різновиду грошика не виявив (рис. 2).

Рис 2. Грошик Владислава Опольського з приватної колекції з левом направо.

Інша монета - нова знахідка відомого у єдиному, дотепер, екземплярі славнозвісного л львівського півгроша Владислава Ягайла з колекції Емерика Гуттен-Чапського (1828-1896). Як згадував цей найвідоміший польський колекціонер, придбав він його у Наталії Кіцької. Зараз зберігається ця монета у Національному музеї у Кракові № інв. VII – P – 5423.На жаль,вона у вкрай поганому стані, частково надламана, на збережених фрагментах не повністю відкарбованаі через це легенда була не повністю зрозумілою. Тому величезною несподіванкою стала поява її другого примірника у липні 2017 року в німецькому аукційному домі WAG, при тому ще й у набагато кращому стані збереження. Цей півгріш продали у лоті (ще з п'ятьма польськими монетами) за мізерну суму дещо більше 600 євро (рис. 3).

Рис 3. Півгріш Владислава Опольського з приватної колекції з левом направо.

Нові знахідки львівських монет XIV-XV ст., опрацьовані Ігорем Яковелісом зведено у спільну таблицю.

Опис нових знахідок монет XIV-XV ст.

Крім наведеної зведеної таблиці знахідок львівських монет, зібраних І. Яковелісом, для аналізу торгівельних шляхів використаємо теж інформацію О. Бакальця[2] та А.

2. Бакалець О. *Скарби Поділля XIV - середини XVII ст.Документи та матеріали: історико-нумізматичне дослідження.* Бар – Вінниця – Кам`янець-Подільський – Хмельницький –Київ - 2017 р.

Шостопала[3]. *п. А. Шостопал ласкаво погодився передати додаткову інформацію про нові знахідки львівських монет на Черкащині, які* зібрані вже після виходу його книги «Скарби Черкащини»і ніде до того не публікувались.

На підставі вищенаведеного можна зробити такі висновки:

1. У Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях золотоординських монет не зафіксовано, що співпадає з припущенням про те, що татарські купці не доходили до Львова, а всі східні товари львівські купці привозили з татарських ринків або купували на порубіжжі[4]. Татарським купцях не потрібно було в масовому порядку особисто приїжджати до Львова. Складське право Львова залишало їм мало шансів пробитися зі своїми товарами на захід, тому вони вважали вигіднішим продати їх львів'янам безпосередньо на ринках Поділля і Молдавії.

Особливості цих ринків – на Львівщині поряд з монетами львівського монетного двору в нових знахідках виявлено лише празькі гроші та польські коронні півгроші.

На Івано-Франківщині разом з ними були заховані молдавські гроші, а в Тернопільщині – т. зв. « київські імітації», що виглядає логічним, враховуючи їхнє сусідство з територіями, де такі грошові одиниці перебували в обігу.

2. У Чернівецькій області поряд з львівськими та празькими монетами знайдено золотоординські дирхеми і монети Молдавії. Серед молдавських - монети Стефана, що підтверджує наявність торгівельного шляху із Львова до Криму через молдавські землі, починаючи з останніх десятиліть XIV ст., який дослідив О. Огуй[5]. Серед нових скарбів, зафіксованих І. Яковелісом у Івано-Франківській і Чернівецькій областях, на 1900 знайдених львівських монет припадає лише 200 монет Казимира III, Владислава Опольського і Людовика Угорського (тобто з 1350-1380-тих років) і аж 1700 грошиків та півгрошів Владислава Ягайла, карбованих у Львові у 1387-1412 роках. Повна перевага монет Владислава Ягайла свідчить, що саме у останньому десятиліттіXIV ст. – початках XV ст. поїздки львівських купців до Криму через молдовські землі різко зросли, як і припускав О. Огуй. На активне користування цим шляхом вказує і славнозвісний кугурештський скарб, знайдений у Молдові, що складався переважно з монет Владислава Ягайла[6].

3. У Хмельницькій та Вінницькій областях в знахідках із львівськими, польськими і чеськими монетами знаходили подільські монети (49 шт. –значна кількість, як для цих новознайдених монет, що стали нумізматичним відкриттям XXI століття), золотоординські дирхеми (понад 300 шт.) та монети Київського князівства (20 шт. Володимира Ольґердовича і 70 «золотоординських імітацій»). Поряд з ними у скарбах були молдавські та угорські монети, литовські денарії.

Таке розмаїття монет різних монетних систем може вказувати на те, що Поділля у цей час стало великим перевалочним пунктом товарів. Після пошуків складних торгівельних шляхів з Європи до Криму через Дике поле, очевидно ринки Поділля стали відігравати велике значення у зазначеній торгівлі. На його ринках відбувався обмін товарами, тут появилася потреба і у своїй валюті. Це й стало причиною

---

3. Шостопал А. *Скарби Черкащини.* Черкаси – 2007 р.
4. Крыжанивский А. *Взаимное влияние иконографии и метрологии монетных систем Центральной и Восточной Европы в XIV в.* // Банкаўскі Веснік. Минск – 2016г. № 3 (632),стр. 20.
5. Огуй О. *Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині.* Чернівці – 2009. Стор. 67-69.
6. Маркевич В., Полевой А., *Фин Ш. Кугурештский монетно-вещевой клад* .// Государственный историко-краеведческий музей МССР. Труды. Кишинев – 1960г. Стр. 75.

випуску власної монети Подільського князівства. Навіть після того, як Вітовт ліквідував Подільське князівство і подільське карбування, свідченням особливого значення Поділля у торгівлі зі сходом можна вважати подільські надкарбування золотоординських монет[7].

Спробуймо з'ясувати часові рамки торгівельних маршрутів львівських купців через подільські землі. Для цього проведемо підрахунок львівських монет різних емітентів, знайдений на Поділлі, подібно до того, як ми вирахували для Івано-Франківської і Чернівецької областей. Отримаємо цілком інший результат: Серед нових скарбів, зафіксованих І. Яковелісом у Тернопільській, Хмельницькій та Вінницькій областях, на майже 2500 знайдених львівських монет припадає 1500 грошиків та денаріїв з іменами Казимира III, Владислава Опольського і Людовика Угорського (з 1350-1380-тих років) та приблизно 1000 грошиків і півгрошів Владислава Ягайла, карбованих у Львові у 1387-1412 роках. Те, що переважають монети Казимира III, Владислава Опольського і Людовика Угорського вписується у твердження, що у їх часи торгівельні шляхи до Криму через Поділля були основними. А як тоді трактувати знахідки грошиків і півгрошів Владислава Ягайла, яких хоч і знайдено дещо менше, але все ж вони складають значну кількість? Очевидно, що у часи Владислава Ягайла не всі купці безпосередньо їздили до Криму через молдовські землі. Вони обирали торгівлю з татарськими купцями на порубіжжі – на землях Поділля, що приносила менший прибуток, ніж особиста подорож до Криму, але була незмірно безпечнішою.

4. Промовистими є скарби Черкащини. І. Яковеліс та А. Шостопал описали 15скарбів, знайдених на Черкащині. У них серед понад 1000 монет XIV ст. емітентів з різних держав знаходилося 205 шт. монет, карбованих у Львові. Проте всі вони випущені переважно у 1350-1380 –тих роках Казимиром III, Владиславом Опольським і Людовиком Угорським. Натомість галицьких грошиків Владислава Ягайла (їх карбували у Львові починаючи з 1387 року)зафіксовано лише два примірники.

Таку ж картину подає О. Бакалець. У описаних ним скарбах з Черкащини знайдено 58 монет Казимира III, Владислава Опольського і Людовика Угорського і лише одна монета Владислава Ягайла.

На що це може вказувати? Звичайно, перш за все на те, що у останніх десятиліттях XIV ст. львівські купці майже не доходили до Придніпров'я. Вони віддали перевагу подорожам через Молдовські землі, або купували східні товари на ринках Поділля.

5. Цікавими є знахідки монет Ордену хрестоносців. Хоч і поодинокі у Тернопільській, Чернівецькій, Хмельницькій та Вінницькій областях, вони можуть свідчити про наявність торгівельних контактів орденських купців через волинські та подільські землі із золотоординськими ринками.

6. Слід відзначити відсутність, поки-що, систематизованого збору інформації про знахідки львівських монет на волинських і поліських землях упродовж останнього десятиліття, подібно як це провели І. Яковеліста А. Шостопал. Розрізнена інформація все ж дозволяє стверджувати, що вони потрапляли на ці землі. Львів, як центр колишньої метрополії Галицько-Волинської держави, продовжував відігравати роль основного транзитера до Європи східних товарів через свої колишні території, навіть після їх захоплення у 1349 році іншими державами.

7. Саввов Р. *Надкарбування «Колюмни» - «військові» гроші Великого Князівства Литовського.* // Львівські Нумізматичні Записки. Ч. 13. 2016р. С. 8.

Зведена таблиця місць та кількісний склад скарбів з монетами Львівського монетного двору.

Місце знахідки	Монети Львівського монетного двору /шт/									Інші монети /шт/															
	Грошики				Півгроші Владислава Ягайла	Денарії				Празькі гроші (обтяті по гургу позначені *)			Поділь-ські моне-ти		Польські монети			Дирхеми Золотої Орди	Київські монети		Мол-давські монети			Інші монети
	Казимира III	Владислава Опольського	Людовика Угорського	Владислава Ягайла		КазимираIII	Корона/корона	Владислава Опольського	Людовика Угорського	Іоанна	Карла IV	Вацлава IV	**Smotric**	**Podolie**	Коронні півгроші Владислава Ягайла	Тернарії Владислава Ягайла	ДенаріїВладислава Ягайла		Наслідування дирхемів	Монети Володимира Ольгердовича	Петра Мушата	Олександра	Стефана	
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Львівська область																								
Околиці Львова	**1**		**3**	**1**		**31**																		
Перемишлянський р-н	**1**	**1**	**3**	**1**		**2**	**3**	**3**	**8**															
Золочівський р-н, с. Якторів			**21**	**66**	**46**										**131**									
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Бузький р-н с. Милятин	**4**	**26**	**22**					**1**	**1**		**29**													
Жовківський р-н		**1**																						
Миколаївський р-н	**1**	**3**[1]	**17**																					
?	**2**	**2**																						
?					**2**				**3**						**2**									

1. В т.ч. 1 шт. з орлом (DUZ)

м. Львів		**2**	**17**																					
Івано-Франківська область																								
м. Івано-Франківськ	**2**	**5**								**16 (8*[2])**											**1**			
Городенківський р-н, с. Монастирок	**3**	**2**									**5***													
Снятинський р-н, с. Княже I		**11[3]**	**25**	**223**	**27**					**15**				**19**										
Снятинський р-н с. Княже II			**32**	**127**	**20**					**7 (2*)**				**23**										
м. Бережани	**26**	**14**	**3**							**10 (10*)**														
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Чернівецька область																								
Сокирянський р-н с. Грубна	**2**		**3**	**1326**	**7**							**10**						**7[4]**					**7**	**1[5]**
Тернопільська область																								
м. Тернопіль I		**4[6]**	**7**	**239[7]**	**1**							**65**	**1**	**8**										**1[8]**
м. Тернопіль II	**1**	**1**	**4**	**4**																				
м. Теребовля I			**3**	**7**							**1***													
м. Теребовля II	**1**		**3**	**1**							**5***													
Теребовлянський р-н с. Кровинка I	**3**	**5**								**6 (5*)**									**1**					

2. В т.ч. 2 шт. підробки обтятих празьких гроші КарлаIV
3. В т.ч. 5 шт. з орлом (з них 1шт. - DU**Z**)
4. В т.ч. 3 шт. з Подільськими надкарбуваннями
5. Шилінг Тевтонського ордену
6. Всі з орлом.
7. В т.ч. 12шт. наслідування
8. Шилінг Тевтонського ордену

Теребовлянський р-н с. Кровинка II		**2**				**2**																		
Теребовлянський р-н с. Смолянка-Застав`є		**10**																						
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Теребовлянський р-н		**1**																						
Козівський р-н		**1**	**10**																					
Хмельницька область																								
м.Меджибіж	**2**	**3**																						
м. Кам`янець-Подільський						**2**																		
Кам`янець-Подільський р-н с. Довжок					**3**										**7**									
Кам`янець-Подільський р-н с. Сахкамінь				**11**								**16**			**2**			**32**						
Кам`янець-Подільський р-н с. Супрунівці	**4**	**19**	**94**							**23 (23*)**									**7**	**9**				
Городоцький р-н с. Купин – с. Лисогірка			**1**	**126**	**27**							**60**	**1**		**49**	**25**		**10**	**8**		**1**	**8**		**5**[9] **2**[10] **2**[11] **1**[12]
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
м. Сатанів		**2**	**83**											**1**										
Чемеровецький р-н с.Черче-І	**4**	**11**	**5**			**2**			**1**	**1 ***	**10***								**23**	**4**	**5**			**1**[13] **6**[14]

9. Литовські денаріїВітовта (спис з хрестом/ колюмни)
10. Шилінг Тевтонського ордену
11. Литовські денарії Ягайла (погоня/ подвійний хрест у щиті)
12. Монета «ПЕЧАТЬ»
13. Коронний квартник Казимира III
14. Угорські денарії Марії

Чемеровецький р-н с.Черче-II				**5**	**1**										**10**	**6**	**37**					**7**		**1**[15]
Чемеровецький р-н с.Черче-III	**20**	**23**	**160**										**13**	**6**				**164**	**2**		**15**			**33**[16] **10**[17]
Чемеровецький р-н с.Черче-IV						**2**		**1**																
Чемеровецький р-н с.Черче- с. Смотрич	**42**	**62**[18]	**942**							**188 (179*)**			**44**	**6**				**5**		**11**				**7**[19] **2**[20] **1**[21]
Дунаєвецький р-н с. ПільнийМукарів			**1**	**3**						**5 (1*)**					**13**	**7**	**11**	**2**[22]				**5**		
?			**3**									**2**			**4**									
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Городоцький р-н с. Купин				**38**								**1**												**1**[23]
Новоушицький р-н с. Щербовець				**2**	**2**							**2**			**44**									**5**[24]
Кам`янець-Подільський р-н с. Боришківці	**3**	**1**	**2**															**1**	**14**	**41**				**1**[25]
м. Дунаївці				*2*								*1*			*16*			*4*						*1*[26]

15. Всховський (луцький?) денарій
16. Угорські денарії Людовика
17. Європейські монети ?
18. В т.ч. 1 шт. з орлом
19. Угорські денарії Марії (в т.ч. 1 шт. підробка)
20. Гривни Золотої Орди (194г. і 205 г.)
21. Монета Дмитра Корибута
22. Всі з Подільськими надкарбуваннями
23. Угорські денарії Марії
24. Подільські надкарбування на лирхемах Золотої Орди
25. Угорські денарії Марії
26. Подільські надкарбування на монеті Володимира Ольгердовича

Вінницька область																								
Куриловецький р-н с. Блакитне		**1**[27]	**1**	**13**						**1***														
Іллінецький р-н с. Жорнище				**132**	**11**							**132**			**1**			**10**						
Гайсинський р-н с. Кузьминці I				**14**	**17**										**18**									**1**[28]
Гайсинський р-н с. Кузьминці II				**11**	**16**							**11**			**20**									
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Гайсинський р-н с. Огіївка- Кібліч				**3**	**2**										**13**	**1**		**3**						
Гайсинський р-н с. Городище													**1**											
Гайсинський р-н с. Шендерів		**2**[29]		**197**	**5**							**43**			**94**			**64**						**1**[30]
м. Брацлав I	**1**				**3**										**10**			**5**	**3**	**1**				
м. Брацлав II						**1**																		
Могилів-Подільський р-н с. Григорівка				**5**											**6**									
м. Немирів								**1**	**1**															
Немирівський р-н с. Монастирок I	**5**	**7**[31]	**40**					**1**	**2**	**19 (8*)**				**6**					**28**	**2**	**1**			**6**[32] **1**[33] **3**[34]

27. З орлом
28. Шилінг Тевтонського ордену
29. Всі з орлом
30. Литовська гривна (половинка)
31. В т.ч. 1 шт. з орлом
32. Угорські денарії Марії
33. Литовські денарії Ягайла (портрет/ плетенка)
34. Золотоординські гривни 195,8г, 197,3г, 200,2г (найважча з графіті)

Немирівський р-н с. Монастирок II				**37**	**4**							**21**			**35**	**11**		**35**				**2**		
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
?			**7**	**2**														**1**						
Черкаська область																								
м. Сміла	**1**	**2**	**49**							**20**														
?			**5**										**1**	**1**										
Тальнівський р-н с. Мошурів		**3**	**47**							**3**														
Київська область																								
?		**1**																						
Полтавська область																								
м. Лубни				**1**					**1**															
Пирятинський р-н	**1**	**3**[35]	**17**																					
Околиці м. Лубни				**10**																				
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*	*20*	*21*	*22*	*23*	*24*	*25*
Херсонська область																								
?		**1**																						
Крим																								
?									**3**															

35. В т.ч. 1 шт. з орлом (DUZ)

УКРАЇНА
МАСШТАБ 1 : 1 250 000
ЄВРОПА
www.Euro-Map.com

NOWE ZNALEZISKA MONET LWOWSKICH XIV-XV WIEKU
Streszczenie

Autorzy przedstawiają nowe znaleziska monet lwowskiego warsztatu menniczego z XIV-XV w. Omawiają to w szerokim kontekście odkryć w poszczególnych województwach Ukrainy. Monety Władysława Opolczyka znajdują się wśród wielu innych cennych monet charakterystycznych dla obiegu monetarnego tego okresu dla ziem dzisiejszej Ukrainy.

Андрэй Карач
(*Б*еларусь)

ПОЛЬСКА-ЛІТОЎСКІЯ ГРАШОВЫЯ СТАСУНКІ Ў ЧАСЫ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА

У часы Вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягайлавіча (1492–1506) была праведзена грашовая рэформа, вынікам якой быў выпуск паўгрошаў і пенязяў па літоўскай стапе. У Кракаве у часы Казіміра, а потым і Яна Ольбрахта выпускаліся манеты па кароннай стапе. Застаецца невядомым чаму новыя літоўскія манеты вырашылі выпускаць па сваёй стапе, на 20% лепшай, чым у суседняй Польшчы. Верагодна, гэта рашэнне трэба разглядаць разам з асабістымі амбіцыямі новага Вялікага князя, які вельмі актыўна ўзяўся за рэфармаванне дзяржаўных спраў практычна па ўсіх накірунках.

Адзначым, што польская манета мяжы XV – XVI стст. практычна не паступала на тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага. На сённяшні дзень не зафіксавана ніводнага скарба часоў Аляксандра з тэрыторыі ВКЛ, у якім бы прысутнічалі каронныя манеты. І гэта нягледзячы на спробы па ўраўнаванню грашовых сістэмаў дзвюх краін. Так, па ўмовах Мельніцкай уніі 1501 г., якая юрыдычна афармляла ўладу Аляксандра ў Польшчы, абедзве краіны павінны былі зблізіцца палітычна і эканамічна. Згодна адной з пастановаў гэтай уніі, манета павінна быць аднолькавай і роўнай па вазе ў Літве і Польшчы [1, с. 132]. Аднак, акт гэтай уніі не быў зацверджаны соймам і, фактычна, яго ўмовы не дзейнічалі на тэрыторыі Вялікага княства. Дакладна невядома метралогія і чые манеты (Літвы ці Кароны) павінны былі стаць прататыпамі для будучых адзіных эмісій. Уніфікацыі манет дабіваліся палякі і, верагодна, новыя манеты планавалі стварыць на аснове польскіх. Усё гэта паказвае не што іншае, як апасенні Польшчы з нагоды расшырэння рэалізацыі і спажывецкага рынку літоўскіх манет, канкурэнцыі з кароннымі манетамі ў некаторых памежных землях Польшчы і імкненне абмежаваць гаспадарчую самастойнасць Літвы.

Т. Нарбут сцвярджаў, што ў 1503 г. куратар (dozorca) літоўскай мынцы Ян Курзавецкі атрымаў дазвол на біццё польскай манеты ў Гродна [2, с. 202]. Аднак, ніякіх спасылак і крыніц аўтар, на жаль, не прыводзіць. На сённяшні момант падцвержання гэтай інфармацыі няма.

Пасля смерці Аляксандра, ВКЛ апынулася ў вельмі цяжкім становішчы – на Усходзе былі страчаны вялікія тэрыторыі і знешнепалітычная ініцыятыва канчаткова перайшла на бок Маскоўскай дзяржавы. Да таго ж, Аляксандр пакінуў пасля сябе абсалютна пусты скарб. Абараніць краіну маючыміся сродкамі і метадамі было немагчыма. У снежні 1506 г. з Літвы ў Польшчу адправілася прадстаўнічае пасольства, якое сярод іншага выступіла з прашэннем дапамогі "людьми або пенезми на дисеишыи часъ" [3, с. 47]. Ёсць звесткі, што ўжо ў наступных гадах польскія войскі ўдзельнічалі ў ваеннай кампаніі супраць Маскоўскай дзяржавы і мяцежа М. Глінскага [3, с. 77, 114]. Ёсць адрывачныя звесткі аб выплатах наймітам пасля вайны ў канцы 1508 г. [4, с. 147; 406].

У самым пачатку 1507 г. у Вільні сабраўся сейм. Галоўным пытаннем значыўся пошук сродкаў для найму і ўтрымання войскаў. Для яго вырашэння было прынята

рашэнне аб зборы срэбршчыны [4, с. 296-297] – часовага падатку на ваенныя мэты. Неабходнасць найму менавіта польскага войска стала відавочнай. Кароннае войска прынесла з сабою і даволі значную колькасць сваёй манеты – гэта першае заўважнае пранікненне польскай манеты на тэрыторыю ВКЛ. Аднак, мясцовае насельніцтва з недаверам аднеслася да каронных паўгрошаў, што і адлюстравалася ў пастанове наступнага Наваградскага сейму ў чэрвені 1508 г. У дакуменце гаворыцца пра тое, што, так як мынца літоўская яшчэ не пачала выпуск новай манеты, то палякам вельмі цяжка купляць харчаванне для сябе і для коней, не маючы літоўскіх грошай. У сувязі з гэтым устанаўліваецца прымусовы курс польскіх грошай у адносінах да літоўскіх: адзін польскі паўгрош раўняецца чатыром літоўскім пенязям, а польскі грош – васьмі пенязям літоўскім. Далей у дакуменце асабліва адзначаецца, што каронныя манеты абавязаны браць пры разліках (у такіх суадносінах) усе людзі і пры любых абставінах: купля-продаж тавараў, аплата паслуг, падаткаў, мытных плацяжоў і г. д. пад пагрозай суровага пакарання. Таксама для войска ўстанаўліваюцца спецыяльныя кошты на жывёлу і харчаванне асобна ў польскай і літоўскай манеце (Табліца 1) [4, с. 299-300]. Можна пагадзіцца і з думкай М. Любаўскага, які сцвярджаў, што для аплаты паслуг наймітаў-палякаў у вялікакняскім скарбе абсалютна не было грошай, што і адлюстравалася ў сеймавай пастанове аб абавязковым прыняцці польскіх грошай, якія ваяры прывезлі з сабою [5, с. 182].

Аднак, ёсць і іншыя думкі на гэты конт. Напрыклад, М. В. Доўнар-Запольскі сцвярджаў, што ў пачатку XVI ст. у ВКЛ ужо адчуваўся недахоп манеты, і менавіта пагэтаму з'явіўся універсал 1508 г. аб прыёме польскай манеты [6, с. 469]. Але з гэтым нельга пагадзіцца, бо літоўскія эмісіі Аляксандра поўнасцю задавальнялі мясцовыя патрэбы ў манеце. Да таго ж, працягвала быць у абарачэнні значная колькасць праскіх грошаў, шэраг розных ішаземных, у тым ліку, і залатых манет [7, с. 37; 8, с. 16-18].

Сваё бачанне сэнсу гэтага дакумента прыводзіць і беларускі даследчык Ш. І. Бекцінееў, які піша, што у 1508 г. Віленскі манетны двор зноў аднавіў працу і пачаў выпускаць літоўскія паўгрошы, якія былі цяжэйшымі за каронныя. Пагэтаму, 5 чэрвеня 1508 г. быў выдадзены каралеўскі указ аб прыёме польскай манеты па прымусоваму курсу [9, с. 297]. Аднак, з тэкста дакумента дакладна вядома аб тым, што ў сярэдзіне 1508 г. мынца ў Вільні яшчэ не дзейнічае. Па-гэтаму, атаясамляць прыём польскіх манет у ВКЛ з пачаткам віленскіх эмісій не верна.

Выдатнейшы польскі даследчык М. Гумоўскі сцвярджаў, што на Наваградскім сейме 1508 г. Жыгімонт выступіў з прапановай уніфікацыі літоўскай і польскай манеты, аднак, атрымаў рашучы адказ.Таксама ён лічыў, што гэтая пастанова насіла часовы характар, бо ўжо ў тым самым годзе Вялікі князь у сваім лісце да Вармінскага біскупа Лукаша пісаў аб выніках Наваградскага сейму і намеры ўраўнавання дзвюх грашовых сістэмаў [10, с. 26]. Больш такіх намераў Жыгімонт ніколі не выказваў і па-ранейшаму літоўская манета была больш вартасней за каронную аж да рэформаў Стэфана Баторыя. Відавочна, што любыя спробы ўніфікацыі грашовых сістэмаў дзвюх краін натыкаліся на жорсткае супрацьдзеянне з боку кіруючых колаў ВКЛ.

Хутчэй за ўсё, менавіта на гэтым сейме таксама было прынята рашэнне аб адкрыцці Віленскай мынцы, бо вайна патрабавала вялікіх сродкаў для аплаты наймітаў. Трошкі іншую прычыну згадваў М. Гумоўскі, які лічыў, што літвіны не жадалі мірыцца з намерамі Жыгімонта аб ўраўнаванні дзвюх сістэмаў і адразу ж выказалі намер па адкрыцці Віленскай мынцы і працягу біцця ўласных манет па

старай стапе [10, с. 26]. Ужо ў канцы 1508 г. года была выбіта першая манета з імем Жыгімонта – першы датаваны паўгрош з датай [11, с. 36].

У Польшчы кракаўская мынца пачала выпуск паўгрошаў на год раней, чым літоўская ў Вільні: 30 красавіка 1507 г. з'явіўся каралеўскі універсал аб біцці манеты, у якім была падцверджана папярэдняя манетная стапа для паўгрошаў [12, с. 106-107]. 25 мая 1507 г. была зноў адчынена Кракаўская мынца, якая выпускала толькі паўгрошы. Менавіта гэты намінал на бліжэйшы час стаў галоўным у грашовым абарачэнні Каронных зямель. Такая папулярнасць садзейнічала з'яўленню адносна вялікай колькасці падробак. Сітуацыю ўскладняла і "дзейнасць" кароннага падскарбія Пятра Курзавецкага, які выпускаў у вялікіх колькасцях вельмі падобныя да арыгінальных, але менш вартасныя паўгрошы. Вялікая маса падробак была ў абарачэнні разам з афіцыйнымі эмісіямі. Усё гэта прывяло да того, што насельніцтва з недаверам адносілася да паўгрошкавай манеты, якая "страціла свой аўтарытэт" на мясцовых грашовых рынках. Петракоўскі сейм 1510 г. загадаў палепшыць якасць сваёй манеты і наблізіць яе па гэтаму паказчыку да літоўскай і прускай, але гэтага не адбылося і 15 лютага 1511 г. Жыгімонт загадвае зачыніць кракаўскую мынцу [13, с. 45].

Да пагаршэння сітуацыі з польскай манетай спрычыніўся пляменнік Жыгімонта Старога кароль Чэхіі і Венгрыі Людвіг Ягелон, які, пачынаючы з 1517 г., актыўна выпускаў свае паўгрошы. Яны былі лягчэйшыя за каронныя і месцілі ў сваім складзе на 10% меней срэбра і массава паступалі на польскія землі [7, с. 37-38].

Канешне ж, польскія ўлады не жадалі мірыца з усім гэтым манетным хаосам, які меў месца на каронных рынках. Даволі нестандартная гісторыя, звязаная з пералікамі курсаў, адбылася ў 1514 г. Як вядома, для нармальнага функцыянавання манетнага двара патрабавалася значная колькасць солі, пры дапамозе якой адбельваліся манеты. 30 траўнем 1514 г. датуецца ліст Жыгімонта да веліцкага жупніка, у якім Гаспадар просіць запісаць на яго рахунак 2 балваны солі для мынцы. У дакуменце пазначана, што кіраваў гэтай місіяй "Magister monetarius Mg. dukatus Lithuanie", аднак, канкрэтнага імя не пазначана. Верагодна, гэта быў сам Ульрых Гозі – кіраўнік віленскага манетнага двара. Літоўцы жадалі разлічыцца за соль сваёй манетай па вызначанаму курсу да кароннай манеты, як 4 да 5. Але гэта не задаволіла палякаў, якія не жадалі прымаць літоўскую манету па большаму курсу. [14, с. 108]. Такая сітуацыя і вымусіла ўмяшацца ў справы Жыгімонта. Чым закончылася гэтая гісторыя з крыніц невядома. Але можна меркаваць, што палякі былі вымушаны прыняць літоўскую манету па ўстаноўленаму дзяржавай кошту.

Канешне ж, ў Польскім Каралеўстве літоўскія паўгрошы не жадалі прымаць па большаму курсу. На наступны Вальны сейм, які сабраўся на Вавелі ў 1515 г. была даслана вялікая колькасць скаргаў з гэтай нагоды. І Жыгімонт пайшоў насустрач польскім паслам і здзейсніў беспрэцэндэнтны крок – пасля сейма спецыяльным універсалам зацвердзіў парытэт віленскіх і кракаўскіх паўгрошаў [14, с. 338]. Узнікла камічная сітуацыя: на тэрыторыі ВКЛ літоўскія паўгрошы былі на 1/5 паўнавартасней каронных і прымаліся па курсу 4 літоўскіх пенязя за адзін каронны паўгрош. А на тэрыторыі ўсіх старостваў каронных зямель аднанамінальныя манеты (у дадзеным выпадку паўгрошы) ўраўноўваліся ў сваіх коштах [15, с. 40].

Выкананне гэтага рашэння на месцах, напр., у памежным падляшскім Драгічыне, патрабавала нават умяшання Вялікага князя. Войт і дарагіцкія мяшчане скардзяцца Жыгімонту на мясцовага старасту Пятра Станіслававіча Кішку. Адной з прэтэнзій

значыцца тое, што стараста наказвае *"лічбаю шырокай гандляваць – па дзесяці пенязей у грош, а мы здаўна лічбай вузкаю гандлявалі – па васьмі пенязей у грош"* [16, с. 85]. Іншымі словамі мясцовых жыхароў прымушалі весці разлікі згодна літоўскай грашовай сістэмы, а яны здаўна былі ў вектары кароннай. Гэты горад палітычна і эканамічна быў больш звязаны з Польшчай чым з ВКЛ, таму і рознасць курсаў аднолькавых літоўскіх і польскіх наміналаў выклікала спрэчкі.

Згодна адной з пастаноў Віленскага сойма 1534 г. устанаўлівалася срэбршчына на тры гады. 20 лістапада, адзначаючы памер другой срэбршчыны на 1535 г., Вялікі князь выдаў ліст, згодна якому падатак можа брацца і ў польскай манеце. У дакуменце ўказвалася розніца, якая павінна быць даплочана, калі плата прымаецца кароннымі манетамі: *"за чотыри гроши литовскихъ маеть брано быти полскихъ пять грошей, а на копу литовскую полскихъ пенязей маеть наддавано быти петнадцать грошей – то копа литовская будеть чинити полских пенезей полосмадесять грошей* (75 – А. К.); а в Полщи также за копу литовскую маетъ давано быти по полосмадесятъ грошей; и тымъ бы есте способомъ оную мынцу брали и бирчымъ нашымъ до скарбу нашого давали, а они то отъ васъ маютъ приймовати; а вы бы также тую мынцу отъ подданыхъ своихъ приймовали" [5, прил. № 14].

Пры зборы чарговай срэбршчыны ў канцы 1534 г. Жыгімонт палічыў неабходным яшчэ раз падкрэсліць, што для гэтых мэтаў павінна брацца і польская манета па строга вызначанаму курсу: 5 польскіх грошай = 4 літоўскім, у літоўскай капе мусіць быць 75 польскіх грошай [5, с. 267].

Верагодна, што на месцах гэтыя рашэнні зноў не выконваліся, бо 17 жніўня 1535 г. Жыгімонт дасылае ліст да паноў радных, у якім падцвярджае, што літоўская манета ў Польшчы павінна брацца па раней вызначаных курсах [17, с. 51-52].

Верагодна, такія частыя напамінанні аб суадносінах польскага і літоўскага гроша сведчылі аб пэўным недаверу ў ВКЛ да кароннай манеты.

Такім чынам, падсумуем: дзякуючы розным метралагічным характарыстыкам аднанамінальных польскіх і літоўскіх манет, на месцах пры шэраговых разліках узнікалі парадаксальныя сітуацыі, калі людзі ішлі насуперак каралеўскім і вялікакняскім пастановам і універсалам. У шэрагу выпадкаў, як мы бачылі, без умяшання самога Жыгімонта, справы не вырашаліся. На тэрыторыі ВКЛ скаргаў на тое, што польскую манету не жадалі прымаць па курсу літоўскай пакуль не выяўлена. Таксама трэба адзначыць, што ў часы сына Жыгімонта Старога – Жыгімонта Аўгуста падобныя выпадкі практычна не сустракаюцца, бо, з увядзеннем у грашовую сістэму новых наміналаў, насельніцтва ўжо прызвычаілася да практыкі хуткіх пералікаў.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры:

1. Volumina legum: w 9 t. / Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarow w Warszawe, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859–1860. – T. 1: Ab anno 1347 ad annum 1547. – 1859. – XXI, 288, XII s.

2. Narbutt, T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. Tom 1: Mitologia Litewska / T. Narbutt. – Wilno: A Marcinowski, 1835. – XV, 482 s.

3. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7 / parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. – XXX, 1012 p.

4. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8 / parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius: Moksloirenciklopedijų leidykla, 1995. – 709 p.

5. Любавский, М. К. Литовско-русский Сейм / М. К. Любавский. – М.: Университетская типография, 1900. – 850, 232, LXXII с.

6. Доўнар-Запольскі, М. В. Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах / М. В. Доўнар-Запольскі; падрыхт. да друку: А. І. Груша, Р. А. Аляхновіч; увод. арт.: Д. У. Караў, А. У. Унучак, А. І. Груша; камент.: А. І. Груша, Ш. І. Бекцінееў, Л. Каралюс. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 759 с.

7. Карач, А. У. Грашовае абарачэнне на землях Вялікага княства Літоўскага ў канцы XV – 1570-х гг. / А. У. Карач // Веснік ГрДУ імя Я. Купалы. – Серыя 1. – 2014.– № 1. – С. 36-40.

8. Масько, И. Золото в денежном обращении Великого княжества Литовского в конце XV – начале XVI века / И. Масько // Банкаўскі веснік. – 2006. – №4. – С. 16-18.

9. Бектинеев, Ш. И. Денежное обращение на территории Беларуси в IX – XVI веках: нумизматические исследования / Ш. И. Бектинеев. – Мн.: Беларуская навука, 2014. – 509 с.

10. Gumowski, M. Mennica wileńska w XVI i XVII w. / M. Gumowski. – Warszawa, 1921. – 200 s.

11. Huletski, D., Bagdonas, G., Darashkevich M. / D. Huletski, G. Bagdonas, M. Darashkevich. – Early Lithuanian half-groats 1495–1529 – Kaunas, 2017. – 174 p.

12. Zagórski, I. Monety dawnej polski / I. Zagórski. – Warszawa, 1845. – V, 191, XVIII s.

13. Terlecki,W. Reformy monetarne Zygmunta I / W. Terlecki //Wiadomości Numizmatyczne.– 1963. – №2. – S. 43-59.

14. Acta Tomiciana. T. III(1514-1515). 1853. – 450, 25 s.

15. Карач, А. У. Аб лічбах у ВКЛ у XVI ст. / А. У. Карач // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навуковы зборнік. – 2016. – Вып. 11. – С. 38-45.

16. Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga / parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997. – 514 p.

17. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535 – 1537). Užrašymų knyga 19 / parengė D. Vilimas. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. – 362 p.

<u>Табліца 1.</u> Устаноўленыя спецыяльныя кошты для войска на жывёлу і харчаванне асобна ў польскай і літоўскай манеце (згодна пастановы Наваградскага сойма 1508 г.)

	Польскія грошы	Літоўскія грошы
Вол	30	24
Ялавіца	15	12
Вепр	10	8
Баран	2,5	2
Гусь (2 шт.)	1,2	1
Курыца (4 шт.)	1,2	1
Качка (3 шт.)	1,2	1
Жыта (капа)	4	3
Авёс (капа)	2,5	2

POLISH-LITHUANIAN PENNY RELATIONS IN THE TIME OF SIGISMUND THE OLD

The article looks into the Polish-Lithuanian monetary relations during the time of Sigismund I the Old (the first third of the 16th century). It also examines the causes of the beginning of the massive inflow of the Crown coins into the lands of the Grand Duchy of Lithuania. Lithuanian half-grosh contained 20% more silver than its Polish counterpart. This fact caused huge problems with the turnover of the higher-quality Lithuanian coins in Poland as they were simply not accepted at the forced exchange rate fixed by the Polish side. At the same time, there is no recorded evidence of exchange problems with Lithuanian coins on the territory of Poland.

Witold Garbaczewski
(Polska)

TALAR KORONNY STEFANA BATOREGO Z 1578 ROKU

W historii numizmatyki polskiej spotkać można monety znane wyłącznie ze źródeł, które – uważane początkowo przez badaczy za autentyczne – z biegiem czasu utraciły status egzemplarzy istniejących w rzeczywistości, a tym samym nie są obecnie ujmowane w katalogach, rzadko też (albo i wcale) wspomina się je w wydawnictwach naukowych i popularnych. Do grupy takich monet zaliczyć można z pewnością tytułowy talar, jedną z najciekawszych polskich monet nowożytnych, której wizerunek przechował się w jednej tylko publikacji.

Chodzi o księgę wydaną przez nadwornego drukarza książąt bawarskich Adama Berga Starszego (czynnego w latach 1564-1610) w styczniu 1597 roku (ponownie w 1604 r.) w Monachium zatytułowaną „New MüntzBuch. Darinnen allerley groß und kleien, Silberne und Guldene Sorten"[1] (ryc. 1), gdzie, pośród wielu innych monet, pojawia się nieznany

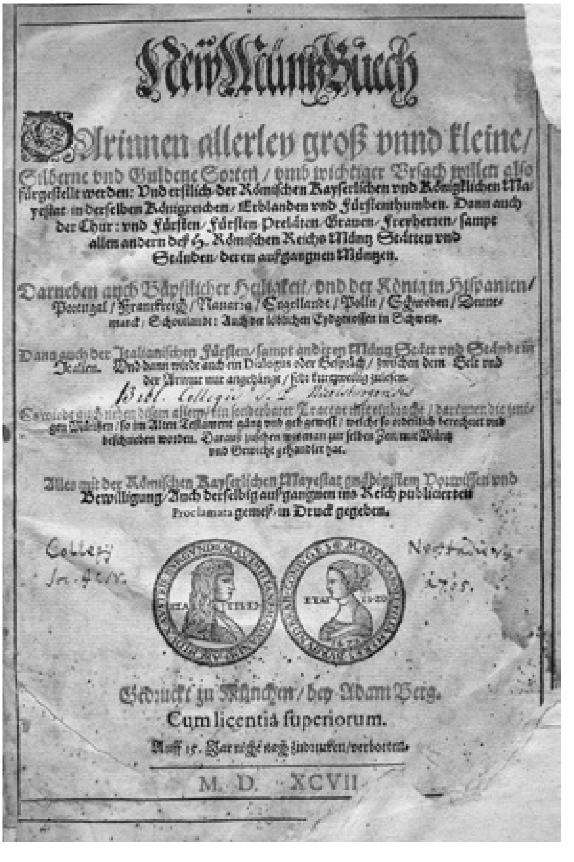
New MüntzBuch
Darinnen allerley groß vnnd kleine/
Silberne vnd Guldene Sorten / ...
Darneben auch Bäpstlicher Heiligkeit/ vnd der König in Hispanien/
Portugal / Franckreich / ... / Engellande / Polln / Schweden / Denne-
marck / Schottlande: Auch der löblichen Eydgnossen in Schweitz.
Alles mit der Römischen Kayserlichen Mayestat ... Verwissen vnd
Bewilligung/ Auch derselbig außgangnen ins Reich publicierten
Proclamata gemeß in Druck gegeben.
Gedruckt zu München/ bey Adam Berg.
Cum licentia superiorum.
M. D. XCVII

1) Tytułowa strona pracy Adama Berga „New MüntzBuch. Darinnen allerley groß und kleien, Silberne und Guldene Sorten", wydanej w Monachium w 1597 r., zbiór Muzeum Narodowego w Poznaniu

1. Egzemplarz z 1597 r. znajduje się w zbiorze Muzeum Narodowego w Poznaniu (nr inw. Starodruk 7714). Wydanie z 1604 r. wymienia np. Gottlieb Emanuel von Haller w publikacji Schweizerisches Münz- und Medaillenkabinet, Erster Theil, Bern 1780, s. 505.

2) Rysunek talara koronnego Stefana Batorego z 1578 roku z księgi Adama Berga

obecnie ani kolekcjonerom, ani naukowcom talar koronny Stefana Batorego z 1578 roku (ryc. 2). Talar ten, zapomniany przez niemal 250 lat, „wypłynął" na szerokie wody numizmatyki dzięki fałszerstwu, jakiego dopuścił się Józef Majnert, tworząc – zapewne w 1835 r. – serię unikatowych talarów polskich, pomiędzy którymi niepoślednie miejsce zajmowały talary Stefana Batorego, wykonane na podstawie rysunków z podręcznika kupieckiego Adama Berga[2].

Pierwsi badacze nie mieli wątpliwości co do autentyczności tytułowego talara. Kazimierz Władysław Stężyński-Bandtkie w swojej wydanej w 1839 r. (a więc krótko po tym, jak fałszerstwa Majnerta dostały się na rynek) „Numismatyce krajowej"[3] umieścił go wśród monet autentycznych Batorego, dodając, że liczba 35 na rewersie odnosi się do liczby groszy, sam zaś talar „jest opisanym i wysztychowanym w Münzbuchu z 1631 r."[4]. Ignacy Zagórski w 1845 r. również wstawił rzeczony talar do spisu monet króla Stefana jako sztukę autentyczną, opatrując ją następującym komentarzem: „Powyższa nieznana mi w oryginale, w Münzbuchu Adama Berg r. 1604 wydanem, niezgrabnie rytowaną, a tu z rysunku tegoż dzieła przeniesioną sztukę uważać należy za pierwszy rzeczywisty, do stopy i wartości talarów Rzeszy Niemieckiej zastosowany, ordynacją menniczą króla Stefana z roku 1578 opisany talar polski"[5].

Stosunkowo dużo miejsca poświęcił naszemu talarowi Kazimierz Stronczyński w roku 1889. Pisze on mianowicie: „Jakkolwiek figura ta w swych rysach bardzo od oryginału odstępować musi, tak jak wiele innych w temże samem dziele zamieszczonych figur, niektóre jednak szczegóły jakie przedstawia bardzo są osobliwe, i nauczające. Na stronie bowiem odwrotnej dokoła orła znajduje się tu niezwykły talarom napis: MONETA NOVA REGNI POLONIE XXXV oznaczająca zarazem ilość groszy, wedle tego jak ówczesne talary były cenione. Podobnego napisu nie ma żadna ze spółczesnych monet (...). Drugim ciekawym szczegółem tego otoku jest herb Leszczyńskiego, Wieniawa, zamieszczony pod spodem orła, którego to herbu nie widać na żadnej z monet później pod zarządem tegoż Leszczyńskiego wybijanych. Tych dwóch szczegółów, które ową niezgrabną figurę do wysokiego podnoszą znaczenia, i piętno wiarygodności jej nadają, sam rysownik nie mógł sobie wymyśleć, ale je musiał widzieć na oryginale, który miał przed sobą. Takiego jednak oryginału nie posiada żaden z bliżej poznanych zbiorów,

2. H. Mańkowski, *Fałszywe monety polskie*, s. 74-78.
3. K. W. Stężyński-Bandtkie, *Numismatyka krajowa*, tom I, Warszawa 1839, s. 81, par. 137, tab. II, nr 162.
4. Jest to zapewne błąd w dacie, gdyż nie udało mi się potwierdzić wydania z tego roku.
5. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niéj niegdy należących z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845, s. 19.

i zdaje się że go policzyć trzeba do monet już zaginionych, i prędko na inną monetę przebitych”[6].

Za istnieniem talara z 1578 roku opowiadali się Karol Beyer i Józef Zelt[7], a także Adolf Pawiński, który w 1881 r. szczegółowo zanalizował skarbowość w Polsce w okresie panowania Stefana Batorego[8]. Żadnych wątpliwości co do autentyczności nie miał także Max Kirmis, autor pierwszego, napisanego w języku niemieckim, podręcznika numizmatyki polskiej, wydanego w 1892 roku w Poznaniu[9]. Umieścił on mianowicie tę monetę w swoim zestawieniu emisji króla Stefana bez żadnego komentarza, a nawet dał jej stopień rzadkości R8. Za istnieniem talara z roku 1578 opowiedział się także Józef Tyszkiewicz, zaopatrując jednakże datę w znak zapytania.[10] Wszystkie te opinie XIX-wiecznych numizmatyków były na tyle uzasadnione, że powinny skłonić badaczy późniejszych do uznania rzeczonego talara za monetę autentyczną, tak się jednak nie stało.

Marian Gumowski w swoim „Podręczniku numizmatyki polskiej”, wydanym w 1914 r. w Krakowie, z jednej strony pisał o talarach Batorego wybijanych w latach 1578-1580[11], z drugiej jednak nieco dalej spis talarów koronnych tego króla zaczął od roku 1580 dodając, że rocznik 1578 jest fałszerstwem Majnerta[12]. Chwytamy tu, jak się wydaje, moment, w którym – z uwagi na ogromny autorytet Gumowskiego w środowisku badaczy i kolekcjonerów – tytułowy talar nabierać zaczął coraz bardziej cech egzemplarza podejrzanego. Władysław Terlecki, opracowując w 1961 r. reformy monetarne Stefana Batorego, o możliwości emisji talarów w 1578 r. nie wspomniał[13]. Natomiast w reedycji „Monet dawnej Polski” Ignacego Zagórskiego z 1969 r. (w opracowaniu Czesława Kamińskiego) rysunek interesującego nas talara zaopatrzony został w uwagę: „falsyfikat, oryginał nieznany, jednak prawdopodobnie istniał, gdyż w dziele A. Berga z 1604 r. jest jego rysunek”[14]. I to jednak nie skłoniło badaczy do głębszej refleksji. Być może decydujący był tutaj głos wybitnego krakowskiego numizmatyka Janusza Reymana, który w swojej znakomitej monografii „Mennica olkuska” możliwości wybijania w Olkuszu talarów już w 1578 roku nawet nie rozpatrywał, a początek działaności tej mennicy ustalił na koniec 1579 roku[15]. Zapewne skutkiem tego interesujący nas talar umieszczony został w „Katalogu” Edmunda Kopickiego pod pozycją „Falsyfikaty numizmatyczne monet koronnych wymyślone

6. K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastyi Piastów i Jagiellonów, część III: Monety XIV, XV i XVI wieku uporządkowane i objaśnione*, Piotrków 1885, s. 194-195.
7. K. Beyer, J. Zelt, *Nowy skorowidz monet polskich ułożony przez gorliwych zwolenników numizmatyki*, Warszawa 1877, s. 23.
8. A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Warszawa 1881, s. 448.
9. M. Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen 1892, s. 64 i 67 przyp. 118 (Kirmis pierwsze talary koronne króla Stefana datuje na rok 1575 – jest to bez wątpienia błąd w druku, gdyż może tu chodzić wyłącznie o talary z 1578 r.).
10. J. Tyszkiewicz, *Podręcznik numizmatyczny zawierający ceny amatorskie monet polskich od 1506 roku do 1795 roku*, s. 43. Znak zapytania towarzyszył monetom, które „chociaż opisane w niektórych dziełach, nie znajdują się dotychczas, przynajmniej w egzemplarzach autentycznych, w żadnym ze znanych zbiorów” (Ibidem, Wstęp, strona bez paginacji).
11. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914, s. 67. Podobnie w niemieckim wydaniu *Podręcznika* z 1960 r. (*Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960, s. 41, 113) M. Gumowski raz pisze o talarze z 1578 r. jako monecie istniejącej, natomiast w spisie monet Stefana Batorego pomija go.
12. Ibidem, s. 188.
13. W. Terlecki, *System monetarny Stefana Batorego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. V: 1961, s. 125-138.
14. I. Zagórski, *Monety dawnej Polski. Tablice*, Warszawa 1969 (reedycja, opr. Czesław Kamiński).
15. J. Reyman, *Mennica olkuska 1579-1601*, Ossolineum 1975, s. 73-81, 121 i n.

przez Majnerta" i datowany na XIX wiek[16]. Publikacja ta długo pełniła rolę swoistego przewodnika numizmatycznego zarówno dla kolekcjonerów, jak i muzealników, a zawarte tam propozycje atrybucji utrwaliły się w świadomości szerokiego kręgu miłośników numizmatyki. W wydanym w 1995 r. „Ilustrowanym skorowidzu pieniędzy polskich i z Polską związanych" tego samego autora pierwszy talar króla Stefana nie jest już w ogóle wspomniany[17], podobnie jak w zestawieniu monet koronnych Batorego opublikowanym przez E. Kopickiego w „Biuletynie Numizmatycznym"" w 2007 r.[18]. Taki stan rzeczy utrwalił dodatkowo Janusz Kurpiewski, który w katalogu poświęconym monetom króla Stefana opublikowanym w 1994 r. interesujący nas talar usunął z grupy autentycznych, zamieszczając jego rysunek pod nagłówkiem „talary fałszywe – wymyślone (oryginały nie istnieją) – fałszerstwo Majnerta"[19]. W XXI wiek talar nasz wkroczył jako XIX-wieczny falsyfikat, wytwór imaginacji zdemaskowanego fałszerza.

Można by oczekiwać, że pewne przewartościowanie opinii spowoduje zdecydowana postawa Borysa Paszkiewicza, który przed sześcioma laty napisał: „W 1578 roku wybito niezachowany do dziś, ale znany z nieforemnego drzeworytu w podręczniku kupieckim Adama Berga z 1604 roku talar z ważnym napisem rewersu: MONETA NOVA REGNI POLONIAE XXXV, świadczącym o próbie ustabilizowania relacji między groszem (bo tego dotyczy liczba 35) a talarem (hiperkrytyczni badacze całkowicie błędnie wykreślili tę monetę z historii)"[20]. Jednak i to nie pomogło. W najnowszym, bardzo dobrze zresztą opracowanym katalogu monet Stefana Batorego autorstwa Janusza Parchimowicza i Mariusza Brzezińskiego rzeczony talar się nie pojawia[21]. Czas zatem, aby poświęcić tej kwestii nieco więcej miejsca i – analizując szerzej tło historyczne, gospodarcze i artystyczne – spróbować odpowiedzieć na pytanie zasadnicze: czy talar koronny z 1578 roku istniał w rzeczywistości, czy też jest tylko fantazją monachijskiego drukarza?

Aby uprawdopodobnić tezę o istnieniu tej monety musimy najpierw zapytać, jak wygląda ona na tle pozostałych monet (szczególnie talarów) polskich zilustrowanych w *Müntzbuchu*? Inaczej mówiąc: czy wiarygodność Berga wziąć można za dobrą monetę? Kwestią tą szerzej zajął się swego czasu Jarosław Dutkowski w ramach pracy poświęconej taryfom ewaluacyjnym monet z XVI i XVII wieku[22]. Zauważył on, że „zazwyczaj monety umieszczone na stronach ksiąg były wcześniej badane w lokalnej mennicy, gdzie określano ich wartość i próbę. Zazwyczaj tablice prezentowały rysunek będący dokładnym odwzorowaniem konkretnej monety i określały jej wartość w monecie lokalnej, często prze-

16. E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, *Tom II: 1506-1632*, Warszawa 1976, s. 85.
17. E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, *Teksty, Część 1*, Warszawa 1995, s. 47-48.
18. E. Kopicki, *Monety koronne Stefana Batorego 1576-1586 (część III),* „Biuletyn Numizmatyczny", Nr 3, 2007, s. 161-166.
19. J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich 1576-1586 (Stefan Batory),* Warszawa 1994, s. 64, poz. 232.
20. B. Paszkiewicz, *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny. Mała historia pieniądza polskiego* (=Katalog Aukcji Nr 50 Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), Warszawa 2012, s. 84.
21. J. Parchimowicz, M. Brzeziński, *Monety Stefana Batorego króla Polski 1576-1586*, Szczecin 2014. Być może dlatego, że autorzy przyjęli tutaj założenie nieuwzględniania monet opisywanych wprawdzie w literaturze, ale pozbawionych fotografii. Moim zdaniem jednak sam fakt istnienia tej monety nie może budzić wątpliwości (o czym niżej) dlatego jedyne co nam zostało, rysunek z dzieła Berga, z odpowiednim komentarzem, w publikacji tego typu powinien się mimo wszystko znaleźć.
22. J. Dutkowski, Uwagi o taryfach ewaluacyjnych monet z XVI i XVII wieku [w:] Р. Шуст et al. (red.), Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність, Львів 2005, s. 166-198.

liczaną na popularną w danym regionie stopę menniczą"[23]. Ponadto – opisując konkretną monetę w tychże taryfach – starano się o pozyskanie dwóch egzemplarzy: jeden badano metodą niszczącą, na podstawie drugiego wykonywano rysunek[24]. Z pewnością jednak nie zawsze tak było, gdyż zdarzają się – również w dziele Berga – monety fantazyjne bądź tylko częściowo poprawne, z zaznaczonymi schematycznie cechami charakterystycznymi wyobrażeń awersu i rewersu, pozbawione znaków menniczych i napisów[25]. Zarówno Berg, jak i inni autorzy publikacji w tym typie, popełniali w kopiowaniu monet sporo błędów (pomylone znaki mennicze, fragmenty legend, czy daty, w których najczęściej przestawiano cyfry), wynikające głównie ze stanów zachowania monet, które mieli do dyspozycji. Podkreślając złożoność problemu wiarygodności rysunków w taryfach ewaluacyjnych można jednak spostrzec, że monety srebrne wysokonominałowe traktowane tam były z większą dokładnością, niż pozostałe (talarów nie dotyczyło np. opuszczanie legend, częste przy niższych nominałach, a nawet przy monetach złotych). Również w taryfie Berga talary są najdokładniej odwzorowanymi monetami sposród wszystkich ujętych w tym dziele.

Oprócz talara Batorego z 1578 r. w cytowanym *Münzbuchu* wyobrażono jeszcze cztery talary koronne tego króla, wszystkie z 1580 roku. Pierwszy z nich (ryc. 3) odpo-

3) Rysunek talara koronnego Stefana Batorego z 1580 roku z księgi Adama Berga

wiada niemal dokładnie egzemplarzowi znanemu obecnie tylko w jednym egzemplarzu ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu (ryc.4)[26] (pominięto powtórzenie daty na

4) Talar koronny Stefana Batorego z 1580 r., zbiór Muzeum Narodowego w Poznaniu

rewersie ponad tarczą herbową, nieco inaczej rozłożona jest legenda na awersie, sama postać króla również ukształtowana jest w szczegółach nieco inaczej – nie ma jednak, moim zdaniem, wątpliwości, że chodzi o ten właśnie talar). Drugi egzemplarz (ryc. 5),

23. Ibidem, s. 166.
24. Ibidem, s. 166.
25. Ibidem, s. 168, 174.
26. J. Parchimowicz, M. Brzeziński, *op. cit*., poz. 90.

5) Rysunek talara koronnego Stefana Batorego z 1580 roku z księgi Adama Berga (Orzeł na rewersie)

z Orłem na rewersie[27] odrysowany został – jeśli chodzi o daty, herby i legendy – stosunkowo dokładnie, podobnie dwa pozostałe[28] (ryc.6), możemy zatem domniemywać, że

6) Rysunek talarów koronnych Stefana Batorego z 1580 roku z księgi Adama Berga

również rysunek talara z 1578 r. nie odbiega w sposób znaczący od oryginału. A zatem wiarygodność Berga w przypadku wysokonominałowych monet srebrnych uznać należy za stosunkowo wysoką z zaznaczeniem, że poprawnie odtwarzał on schematy ikonograficzne, do szczegółów natomiast przykładał mniejszą wagę, co przejawiało się jednak najczęściej uproszczeniem bądź ujednoliceniem rysunku (np. herbu, postaci króla), a nie umieszczeniem wyobrażenia zgoła błędnego.

W tym miejscu zadać sobie należy pytanie, czy ikonografia talara może podeprzeć tezę o jego rzeczywistym istnienieniu? Sam rysunek zamieszczony w dziele Berga jest rzeczywiście nieco niezgrabny, na co niejednokrotnie zwracano już uwagę. Skrzydła Orła nie są rozłożone ściśle symetrycznie, królewski ptak stracił też koronę, a oba herby – zarówno Wilcze Zęby Batorych, jak i Wieniawia Leszczyńskiego, oddane zostały dość schematycznie. Legenda rewersu nie wypełnia całego otoku, tak jakby rytownik miał problem z rozkładem liter. Na awersie natomiast pojawiają się w polu stempla tylko dwie ostatnie cyfry daty, co jest – w takim ujęciu kompozycyjnym – rozwiązaniem skądinąd niespotykanym, zarówno jeśli chodzi o mennictwo polskie, jak i obce w tym czasie.

Jeśli spojrzymy na zachodnio-europejskie wysokonominałowe monety srebrne, współczesne emisjom Stefana Batorego, to zuważymy, że często ich awersy zaopatrzone są w daty dzielone, umieszczone w polu stempla i flankujące postać władcy. Daty takie spotykamy m.in. na talarach cesarza Maksymilian II Habsburga (1564-1576), które stały się zapewne bezpośrednim wzorem dla pierwszych talarów Batorego[29]. Daty zakomponowane

27. J. Parchimowicz, M. Brzeziński, *op. cit*., poz. 84.
28. J. Parchimowicz, M. Brzeziński, *op. cit*., poz. 92 i odm.
29. J. S. Davenport, *European Crowns 1484-1600*, Frankfurt a. M. 1985, s. 27 i n. Dalsze uwagi w tekście

w ten sposób nie zawsze rozmieszczone są symetrycznie. Niekiedy jedna para cyfr ma inną wysokość niż druga, niekiedy jedna usytuowana jest bliżej otoku, podczas gdy druga przylega niemal do postaci władcy lub nieco traci na czytelności, usytuowana pomiędzy berłem a zabroją. Często w takich przypadkach może się ponadto pojawić niedobicie bądź wytarcie jednej z par, przy czym powstaje wówczas wrażenie umieszczenia na stemplu tylko dwóch cyfr. Jak się wydaje, z taką właśnie sytuacją możemy mieć do czynienia w przypadku rysunku Adama Berga. Sądzę, że umieszczenie na stemplu awersu tylko dwóch ostatnich cyfr daty jest najprawdopodobniej pomyłką rysownika, nie zaś odbciem rzeczywistego stanu rzeczy. Możemy także z pewnością założyć, że Orzeł na rewersie miał na głowie koronę, która – wtłoczona w pole legendy – zapewne w tym przypadku (pozostałe Orły na odwzorowanych u Berga talarach Batorego są ukoronowane) uszła uwagi rysownika. Biorąc to wszystko pod uwagę możemy pokusić się o rekonstrukcję pierwotnego wyglądu obu stempli pierwszych talarów Stefana Batorego (ryc.7). Uwagę

7) Rekonstrukcja pierwotnego wyglądu obu stempli talara koronnego Stefana Batorego z 1578 r. (rys. W. Garbaczewski)

zwraca tu oczywiście oryginalna legenda na rewersie – właściwa raczej emisjom próbnym, której sam Berg, na co zwracał już uwage Stronczyński, nie mógł wymyśleć. Jeśli zatem moneta posiada ikomnografię właściwą dla swojej epoki, poprawną tytulaturę emitenta oraz herby, a zarazem znaki charakterystyczne (jak oryginalna legenda), wówczas możemy założyć, że istniała ona w rzeczywistości, chociaż żaden egzemplarz nie zachował się do chwili obecnej.

Teraz z kolei przyjrzeć się trzeba okolicznościom historycznym powstania pierwszych talarów Stefana Batorego. Władca ten, po wstąpieniu na polski tron, zdecydowany był podjąć wysiłki w celu uzdrowienia stosunków pieniężnych w Polsce, przede wszystkim poprzez „stabilizację wartości waluty groszowej, zahamowanie spadku wartości grosza i utrwalenie stałej ceny dukata i talara, wyliczonej w groszach”[30]. Mennicę koronną, na której miejsce usytuowania wybrano ostatecznie Olkusz, dzierżyć miał jako administrator (*praefectus monetariae*), za zgodą sejmu i zgodnie z uniwersałem królewskim z 24 kwietnia 1578 r., starosta radziejowski Rafał Leszczyński. Jednocześnie z ustanowieniem administratora, a więc już w kwietniu 1578 r., ruszyła akcja pozyskiwania srebra dla mennicy, która obejmowała m.in. zakaz wywozu tego kruszcu z kraju oraz królewskie polecenie skierowane do krakowskich Żydów, aby ci „w myśl zobowiązania od dawna istniejącego, znieść [mieli] jak najprędzej po tej samej cenie [sc. 8 złotych za grzywnę] tysiąc grzywien srebra do tejże [sc. olkuskiej] mennicy[31].

---

poczynione zostały na podstawie analizy monet wyobrazonych z tejże pracy.

30. Terlecki, *op. cit*., s. 125.

31. A. Pawiński, *op. cit.,* s. 444; J. Reyman, *op. cit*., s. 170. Cała akcja zakończyć się miała *ad festum sancti Joannis*

Wydany przez Batorego uniwersał zabraniający używania w kraju niskowartościowej monety obcej i nakazujący wywołanie jej z Polski w ciągu trzech miesięcy[32] uderzał głównie w gdańszczan, którzy już w maju 1578 r. podjęli kroki w celu przekonania króla o złagodzeniu polityki w tym względzie. W czerwcu tegoż roku do Gdańska na konsultacje w sprawach monetarnych udał się kasztelan Firlej, któremu król dodatkowo rozkazał, aby przed wyjazdem porozumiał się on jeszcze „co do talarów z Leszczyńskim administratorem mennicy i uczynił wedle jego wskazania. Jednocześnie [17 czerwca] poruczył także Leszczyńskiemu, aby zważył i ocenił talary uznane za nieważne i zdanie swoje Firlejowi otworzył"[33]. Dnia 10 lipca ukazał się uniwersał, w którym termin wymiany monet odroczono do Bożego Narodzenia. Do tego czasu miały być one wywiezione z kraju lub wymienione w mennicy na „rzetelną" monetę polską. W obiegu pozostawiono natomiast „cesarskie talary Karola V, Ferdynanda, Maksymiliana, reale hiszpańskie, szwedzkie Gustawa oraz wiele innych niemieckich książąt, oszacowawszy je po 35 groszy"[34], czyli na taką samą wartość, jak nowe talary polskie. Jak się zdaje, to tutaj właśnie znajdujemy najwłaściwszy moment do wybicia niewielkiej partii własnych pełnowartościowych talarów, przede wszystkim po to, aby pokazać je gdańszczanom podczas prowadzonych negocjacji, a więc w charakterze monety próbnej, której legenda wyraźnie informowała o sztywnej relacji pomiędzy talarem a groszem, będącej podstawą skutecznej polityki monetarnej. Wybito je w Olkuszu, gdyż skoro zdecydowano się na zgromadzenie tam w bardzo szybkim tempie pokaźnych zasobów srebra, to musiały jednocześnie istnieć – mniej lub bardziej ograniczone – możliwości jego przerobu. Po wyjeździe delagacji polskiej monety te zapewne pozostały w Gdańsku (być może tylko ich część), gdzie dostały się na rynek i trafiły następnie do centrów handlowych Europy Zachodniej.

Jakie zatem wnioski wypływają z powyższych rozważań? Najważniejszy to taki, że talar koronny Stefana Batorego z 1578 roku bez wątpienia istniał w rzeczywistości, czas najwyższy zatem, aby wprowadzić go do katalogów monet tego władcy. Wydaje się, że o ile schemat ikonograficzny obu stempli Adam Berg odtworzył poprawnie, tak do szczegółów nie przykładał już większej wagi, uprawniona jest zatem korekta ich rysunku, której własną wersję niniejszym poddaję pod dyskusję. Talar ten był monetą próbną, nieprzeznaczoną do regularnego obiegu, stąd żaden egzemplarz nie zachował się do naszych czasów, chociaż – jak poświadcza *Münzbuch* Berga – pojedyncze sztuki przedostały się, zapewne w Gdańsku, na rynek, pełniąc wyjątkowo rolę środka płatniczego. Wybicie monety nowej, pełnowartościowej, o nominale 35 groszy, która w niedługim czasie miała stać się pieniądzem obsługującym głównie transakcje międzynarodowe, było argumentem w toczącej się wówczas z gdańszczanami dyskusji dotyczącej uporządkowania polskiego rynku pieniężnego (w szczególności kwestii talarów lewkowych i innych równych im wartością). Do kontynuacji bicia na większą skalę według pierwotnego wzoru nie doszło (i zapewne wówczas tego nie planowano), a pierwsze masowo wybijane talary polskie pojawiły się na rynku dopiero dwa lata później, po wydaniu przez króla Stefana na po-

Baptistae, czyli do 24 czerwca, a więc przeznaczono na nią tylko dwa miesiące. Widoczny jest tutaj pośpiech w działaniach królewskich zmierzających do wprowadzenia na rynek własnej pełnowartościowej waluty.

32. A. Pawiński, *op. cit*., s. 444.
33. Ibidem, s. 445. Pawiński powołuje się tutaj na rękopis z biblioteki Ordynacji Krasińskich,w którym zachował się list gdańszczan do króla.
34. Ibidem, s. 446.

czątku 1580 r. nowej, ulepszonej ordynacji i wraz z uzyskaniem przez mennicę olkuską pełnej zdolności do regularnej, obfitej produkcji.

The crown thaler of Stephan Batory from 1578

The article discusses the issue of the authenticity of the crown thaler of Stephan Batory struck in 1578, known only from the book „New MüntzBuch. Darinnen allerley groß und kleien, Silberne und Guldene Sorten" by Adam Berg, published in Munich in 1597 and again in 1604. After analyzing the iconography of thaler's dies and the historical situation, author concludes that the coin actually existed. Adam Berg reproduced the iconographic scheme correctly, but he did not pay much attention to the details. The thaler was a trial coin, not intended for regular circulation, hence no copy has survived to our times, although single pieces have leaked, probably in Gdańsk, to the market, acting exceptionally as a means of payment. The minting of a new, full-value coin equal to 35 groschen, which was soon to become a money serving mainly international transactions, was an argument in the discussion with the citizens of Gdańsk on the ordering of the Polish money market (including in particular the issue of the lion-thalers and other equal value). No large amount of these coins were produced (and probably the regular issue was not planned at that time), and the first "normal" Polish thalers appeared on the market only two years later (1580).

Jarosław Dutkowski
(Polska)

MEDALE PAMIĄTKOWE I MEDALOWE KLEJNOTY NA ŚLĄSKU I NA POMORZU W XV I NA POCZĄTKU XVII. JAKO PRZYKŁAD HAGIOGRAFII LOKALNYCH PANÓW

Ziemie Śląskie uległy licznym podziałom lennym w późnym średniowieczu, całość terytorium zostały poddane władzy królów czeskich i węgierskich. Panowanie króla węgierskiego Macieja Korwina zbiegło się wymieraniem wielu starych piastowskich dynastii. Maciej Korwin wykorzystał to przejmując, jako królewszczyzny ich ziemie i nadając je już, jako królewskie lenno panom czeskim, węgierskim, czy morawskim. Panowanie węgierskich Jagiellonów Władysława II i jego syna Ludwika niewiele w tym aspekcie zmieniło. Wczesna śmierć Ludwika sprawiła, że Śląsk powiązany z Królestwem Czech znalazł się w orbicie wpływów Habsburskich, którym zależało na osłabieniu tak rodzimych piastowskich dynastii, jak i książąt, którzy otrzymali lenna śląskie z rąk Jagiellonów. Habsburgowie przez niemal cały okres, starali się ograniczyć lokalne prawa i przywileje. Na konflikt prawny nałożył się konflikt religijny, Habsburgowie to najpotężniejsza katolicka dynastia, podczas gdy w XVI wieku niemal wszyscy lokalni dynaści śląscy stali się protestantami. Jednym z głównych elementów eksponowania swoje prawnej samodzielności, było regale mennicze. Posiadali je książęta, jak i niektóre śląskie miasta[1]. Obok sięgających wczesnego średniowiecznych tradycji menniczych, wielu lokalnych władców odnawiało je, lub uzyskiwało nowe przywileje mennicze od królów czeskich z dynastii Jagiellonów, a nawet w XVI wieku także od Habsburgów. Z początkiem XVII wieku prawo mennicze było w posiadaniu panów cieszyńskich, legnicko- brzeskich, ziębickich, oleśnickich, a także książąt władających Karniowiem. Regale mennicze przypisane było też hrabstwu kłodzkiemu, księstwu opolsko – raciborskiemu, związkom gwareckim i miastu Złoty Stok. Posiadało je też miasto Wrocław i w ograniczonym zakresie inne miasta śląskie. Swoje prawa mennicze posiadali też margrabiowie brandenburscy władający Kostrzynem i Krosnem. Prawo wybijania monety dla Śląska i w śląskich mennicach posiadali też Habsburgowie. Reforma monetarna wprowadzona z początkiem XVI wieku, bardzo szybko uświadomiła lokalnym władcom, jak jest propagandowa siła własnej monety. Możliwość umieszczenia na monecie własnego portretu czy heraldyki księstwa którym władali.

Odmienna była sytuacja prawna książąt Zachodnio-Pomorskich. Dynastia ta władała nadmorskim regionem po obu stronach Odry od wczesnego średniowiecza. Pod koniec XV księstwo obroniło się przed ofensywą margrabiów brandenburskich. Zjednoczone przez Bogusława X w wiek XVI wkroczyło, jako niezależne państwo w ramach szeroko pojętej Rzeszy Niemieckiej[2]. Księstwo to posiadało też własne prawo mennicze. Jednak silne wpływy Brandenburgii sprawiły, że w XVI wieku moneta pomorska powiązana była ze stopą brandenburską. Bogusław X dokonując nowożytnej reformy monetarnej odwoływał się do zarówno do monety brandenburskiej, jak i grosza czeskiego. Po jego śmierci zaledwie przez kilka lat, niejako siła rozpędu bito jeszcze pomorskie szelągi. Po 1531 roku, przez niemal cały XVI wiek własnej monety nie wybijano. Dopiero około 1580

1. Friedensburg F., Seger H., - Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit, Breslau 1901.
2. formalnie w skład Rzeszy Narodu Niemieckiego do 1648), wchodziły Czechy i Śląsk), Księstwo Pomorskie ze Szczecinem, a do czasów Reformacji nawet ziemie zakonne (Prusy Zakonne, czy Inflanty)

roku reformę monetarną w kilku etapach przeprowadził Jan Fryderyk(1569-1600)[3]. Nie bijąc monety przez kilkadziesiąt lat, książęta pomorscy nie mieli jak przedstawić swoich dynastów, ani też heraldycznej podstawy ich władzy, co było udziałem książąt śląskich. Potrzeba zamanifestowania swojej książęcej tradycji, niezmiennie panującej na Pomorzu od setek lat, wymagała znalezienia takiej formuły, która pozwoliłaby im zaistnieć w XVI wiecznym świecie wielu lokalnych panów. Miało to istotne znaczenie, wobec władców Brandenburgii, którzy wymieniali w tytulaturze, jak i heraldyce Pomorze, jako ziemię im przynależną. Kiedy ustało mennictwo książęce, to nazwa Pomorza była widoczna jedynie w heraldyce Brandenburskiej. Książęta pomorscy szukali zatem innej drogi potwierdzenia swojej prawnej i historycznej zwierzchności nad Pomorzem.

Początek XVI wieku wprowadził do obiegu medal, który początkowo miał charakter dworskiej i mieszczańskiej ekspresji. Jednak bardzo szybko okazał się bardzo skutecznym elementem budowania prestiżu władców. I właśnie w medalu książęta pomorscy znaleźli środek , do budowy prestiżu własnej osoby, jak i całego rodu. W przeciwieństwie do Pomorza, w dużo mniejszym stopniu medal był obecny w propagandzie władców śląskich. Tę role pełniła tam przede wszystkim moneta.

Jednymi z pierwszych książąt pomorskich, którzy sięgnęli po formę medalu byli Barmin XI (1503-1573); oraz Filip I (1515-1550), Barmin był synem Bogusława X i młodszym bratem Jerzego, którego synem był Filip I. Barmin podzielił się władzą z Filipem I pozwalając mu rządzić w księstwo wołogoskim[4]. Żaden z nich nie wybijał monet, jednak pozostawili po sobie złote i srebrne medale. Emitując medale nadali in nieco odmienny charakter. Nie odlewano ich jako podarunku dla księcia, ale to księżą zamawiał dla celów podarunkowo – nagrodowych. W latach późniejszych ich następcy często oprawiali, nadawali im formę klejnotów przypinanych do stroju. Dla tych form medali przyjęto w literaturze niemieckiej nazwę „gnadenpfennige" (pieniądz nagrodowy)[5]

Tworząc w XVI wieku symbolikę władzy, odwoływano się do typowych schematów, jakim był portret władcy a z drugiej strony herb ziemi którą władano. Wzorce czerpano z monet królewskich czy cesarskich. Ale należało znaleźć takie odwołania, które w sposób jednoznaczny nie tylko odróżniały własną monetę od innej będącej w obiegu. Trzeba też było znaleźć takie formuły ikonograficzne, które jednoznacznie łączyło ją z władcą i ziemią którą władał. Podstawowym wyróżnikiem były herb księstwa, a często i sposób portretowania emitenta. W XVI wieku z różnych powodów, prawnych czy związanych z regale menniczym, lub lokalnej tradycji posiadały portret władcy. Często miasta menniczego, uzupełniany herbem władców. Tak działo się w księstwie ziębickim, na większości emisji biskupów wrocławskich. W księstwie ziębickim gdzie najpierw św. Jakub, a potem święty Krzysztof pełnił rolę wyznacznika jakości wybijanych w Złotym Stoku dukatów (il. 1). Z tej tradycji wyłamał się w połowie XVI wieku Jan z Oleśnicy, który usamodzielnił się w księstwie oleśnickim i zastąpił św. Krzysztofa własnym portretem[6] (il.2). Pozostali władcy eksponowali własny portret uzupełniając go tarczą herbową. Swoje portrety na I połowie XVII wieku, na stosunkowo niewielkim terytorium, jakim był Śląsk, prezentowali książęta cieszyńscy, bielscy, Fryderyk II książę legnicki, a także

3 M. Olding (Joachim Kruger), Die Münzen der pommerschen Herzöge, Battenberg 2016. S.29-nn

4. Boras Z., Książęta Pomorza Zachodniego, Poznań: Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1996.

5. T. Hoffmann, Pomersche Gnadenpfennige, Stettein 1933

6. J. Dutkowski, Złoto czasów dynastii Jagiellonów, Gdańsk 2010

książęta karniowscy, Jerzy z Kostrzyna i Wilhelm z Rosenbergu, po nabyciu Złotego Stoku. Natomiast biskupi wrocławscy, swoje portrety umieszczali nie na monetach ale na medalach(il.3/3a)[7]. Natomiast na Pomorzu portret władcy pojawił się dopiero pod koniec XVI wieku. Były to monety bite po 1580 roku przez Jana Fryderyk księcia pomorskiego. (il.4). Choć nie można wykluczyć że wcześniej bo w 1558 roku swój portret na zaginionym talarze umieścił Barmin IX (il.5)[8].

Do najstarszych i regularnie wybijanych monet należały monety książąt cieszyńskich. Były to monety Wacława III i Adama Wacława(il.6-7), oraz księcia bielskiego (il.8). Dla tych władców najbardziej istotnym elementem władzy nie tyle było ich przedstawienie, co eksponowania orła górnośląskiego. Heraldycznie orzeł górnośląski barwy złotej w koronie, na polu niebieskim na ich monetach prezentował się niezwykle okazale[9]. Był elementem na tyle dominującym, że biorąc do ręki monety czy medale mniejsza uwagę zwracamy na sam portret księcia. Dopiero na talarach Adam III swoim przedstawienie księcia w półpostaci w bogato dekorowanej niejako zrównoważył siłę i wymowę orła cieszyńskiego. Książęta Cieszyńscy nawiązywali w ten sposób do tradycji Piastów, którzy niegdyś władali nie tylko na Śląsku ale i w całej Polsce. To do tradycji Piasta nawiązał Wacław III w 1574 roku przedstawiając swoją kandydaturę na tron Polski. Wybił wtedy w złocie medale(il.9). Na których widniał jego portret księcia z rodu Piastów, co potwierdzał piastowski w swoim rodowodzie orzeł wyobrażony na rewersie. Orzeł cieszyński często bywał na monetach umieszczany w polu, nie na tarczy. Tradycją XVII wieczną stało się ozdabianie tarczy klejnotem z labrami. Klejnot książąt cieszyńskich, stanowił powtórzenie herbu, czyli wyobrażenie orła cieszyńskiego. To wskazuje, że książęta tej dynastii uważali, że głównym elementem prestiżu jest Orzeł, który był herbem ziemi ale też osobistym znakiem dynastów. Na monetach Orzeł widniał zarówno w tarczy z klejnotem, jak i sam. Wtedy zajmował cała przestrzeń pola monety. Jest to symbol na tyle okazały, że nie wymagał wspomagania go tarczą herbową i klejnotem. To jedyne na śląsku mennictwo, gdzie częściej tarcza herbowa występowała na drobnej monecie, podczas gdy na talarach orzeł górnośląski, często nawet bez tarczy herbowej. Orzeł cieszyński był na bardzo dobrze rozpoznawalnym symbolem, stała za nim cała historyczna spuścizna pokoleń władców cieszyńskich, jak też ich piastowski rodowód(il.10)

Nieco odmiennie do swojej roli na Śląsku podszedł Fryderyk II książę legnicko-brzeski. W 1505 roku uczestniczył on we wprowadzeniu nowożytnej monety bijąc grosze. W 1541 roku zawarł on porozumienie mennicze z Albrechtem Brandenburskim oraz Janem z Kostrzyna, wprowadzając na Śląsk monet a na stopę polską. Nie miał na to zgodny ani cesarza Ferdynanda I, ani też króla Polskiego Zygmunta Starego[10]. Za Fryderyka II uformował się pełny kształt księstwa, które tworzyły księstwo legnickie, brzeskie i wołowskie. Tarcza herbowa nawiązywała do historycznej tradycji, i wyobrażała naprzemiennie położone herby, którymi były szachownica legnicka i orzeł dolnośląski. Fryderyk II tarczę herbową

7. Interesuje nas okres normalnej działalności menniczej książąt, stąd też pomijamy emisje lokalnych miast, jak też emisje związane z kryzysem monetarnym i wojną XXX letnią.
8. Ilustracja za B. Arendt, Munzbuch Hamburg 1633, pag.148
9. M. Kaganiec, Heraldyka Piastów śląskich 1146-1707, Katowice 1992; istotne są jego uwagi o heraldyce książąt legnicko - brzeskich
10. Zygmunt Stary, po doświadczeniach z półgroszkami świdnickimi, bał się napływu tej monety, jako, że nie miał nad nią kontroli, natomiast Ferdynand sprzeciwiał się jakimkolwiek działaniom osłabiającym jego prawną zwierzchność nad Śląskiem. To działania poskutkowało odebraniem na blisko 50 lat książętom legnicko-brzeskim ich przywileju menniczego. M. Gumowski, Fryderyk II i jego monety, WN 1961 z.4.

na talarach i półtalarach wzbogacił klejnotem, wyobrażającym orła dolnośląskiego na tle ogona z pawich piór(fot 11). Jego następcy początkowo wykorzystywali prostą czteropolową tarczę herbową, a jedynym elementem władzy była mitra książęca umieszczona nad tarczą(fot.12). W okresie gdy Piastowie legniccy byli pozbawieniu praw menniczych, swoje portrety prezentowali na medalach. Jednym z ciekawszych jest medal Fryderyka IV z 1594 roku(il.13). Widnieje na nim portret księcia z odkrytą głową, krótko przystrzyżoną brodą. W wamsie bogato haftowanym z wszytymi ozdobami i klejnotami i w długiej krezie. Na rewersie owalna tarcza herbowa nakryta potrójnym klejnotem i labrami. W wieku XVII to kompozycja z tego medalu stała u podstaw wielu heraldycznych wyobrażeń na talarach i wielodukatach. Na tych monetach potrójny klejnot spełniał dodatkową rolę, stanowił symbol niepodzielności księstwa. Złączone trzy klejnoty podkreślają prawną odrębność Legnicy, Brzegu i Wołowa, ale zdobiące jedną tarczę mówią o niepodzielności księstwa.

Odmienną tradycję heraldyczną mieli książęta z rodu Podiebradów. Układ heraldyczny powstał za panowania Henryka, a na monetach przedstawiony został na goldguldenie wybitym około 1510 roku. Jednak niemal wszystkie goldguldeny bite pomiędzy 1510 a 1520 rokiem, nosiły na sobie wyobrażenie czterech lub pięciu tarczy położonych między ramionami krzyża(il.14). W 1520 roku powrócono do postaci czteropolowej tarczy z małą tarczą z herbem Podiebradów w środku. Widniały na niej orzeł ziębicki, orzeł oleśnicki, pasy hrabstwa kłodzkiego oraz szachownica głogowska[11]. Taka tarcza ze wspomnianym układem herbów przetrwała do końca panowania Podiebradów na Śląsku. Jest charakterystyczne, że byli to jedyni śląscy władcy, którzy na tarczy umieszczali herby ziem, którymi już nie władali. Hrabstwo Kłodzki książęta ziębicko – oleśniccy stracili z końcem XV wieku, księstwem głogowskim nie władali nigdy, a ziębice utracili pod koniec XVI wieku. Tak więc w wieku XVII, tylko orzeł oleśnicki jest odzwierciedleniem księstwa, którym Podiebradowie realnie władali (il. 15). Zatem możemy się pokusić o stwierdzenie, że ich tarcza herbowa miała charakter historyczno- polityczny. Co zatem buduje prestiż władcy, to herb władztwa. Jego podstawą jest tarcza herbowa, ale często ikonograficznie przetworzona. Nakryta klejnotem z tarczą dekorowana wolutami, opasana labrami. Ten schemat, jaki proponują Podiebradowie, nie pojawia się często na monetach książęcych. Kompozycja wielopolowej tarczy herbowej na której widniały herby aż czterech ziem śląskich, miała postawić ród Podiebradów ponad rodzimymi dynastami wywodzącymi się z Piastów, jak i ponad innymi nadaniowymi książętami. Układ heraldyczny, został sformułowany wtedy, gdy jeszcze większość ziem była pod ich władzą. W końcu wieku XVI i na początku XVII herby na tarczy nawiązywały tylko historycznej tradycji. Poprzez konwencje heraldyczne, ta tarcza czyniła książąt pierwszymi na Śląsku. Co odnajdujemy w ich pełnej tytularze, która brzmiała: *z Łaski Bożej Świętego Cesarstwa Rzymskiego książęta na Śląsku ziębiccy,*

11 Najwięcej problemów interpretacyjnych nastręcza Szachownica. Był to wyraz pretensji Podiebradów do księstwa głogowsko -wołowskiego, którym w XV wieku kilkakrotnie administrowali lub z książętami głogowskimi poślubionymi przez synów Henryka I. Czasem błędnie spotyka się odwołanie w przypisaniu szachownicy Legnicy (prawidłowo to raczej księstwo wołowskiemu), jednak Legnica nie była we władzy Podiebradów. F. Friedensburg (1901):34 przy opisie monet ziębickich traktował szachownicę, jako ogólne heraldyczne odwołanie do Śląska. Ostatnio O. Felcman, Piastovska sachovnice y herbu dynastie Podiebrau, w: Historia Piastów, Piastowie w historii, Brzeg 2028:145n., autor powiązał ten herb z pretensjami do Żagania, którego władców małżonkami były dwie księżniczki z rodu Podiebradow. Jednak Żagań, Henryk II sprzedał już w XV wieku panom saskim. Stąd odwoływanie się do tej dzielnicy nie miało już żadnego politycznego znaczenia. Zobacz też. J. Dutkowski, Roszady heraldyczne w heraldyce książąt ziębickich na groszach i goldgudenach, PN 3/2017:51

oleśniccy, hrabiowie na Kłodzku, panowie z Kunstatu i Podiebradów. W początkach XVII, ikonografia monet została dodatkowo rozbudowana, poprzez nakrycie tarczy potrójnym klejnotem(il. 16). Klejnot otwierały pawie pióra wychodzące z szachownicy, to klejnot księstwa ziębickiego, dwa orle skrzydła skierowane ku siebie umieszczone centralnie nad tarczą to nawiązanie do- hrabstwa kłodzkiego, trzeci to pawie pióra z Orłem z przepaską, symbol księstwa oleśnickiego. Tej ikonografii towarzyszy tytulatura: CAROL(olvs) D(ei) G(ratia) DVX MVNST(erbergensis) OLS(nensis) CO(mes) GLA(censis) SVPREM(vs) CAP(itaneus) VT(triunsque) SI(elesiae) – Karol z Bożej Łaski książę ziębicki, oleśnicki hrabia Kłodzka, najwyższy namiestnik obu części Śląska[12].

Jeszcze inną drogę budowania prestiżu obrali książęta karniowscy. Uzyskali oni lenno śląskie w wyniku nadań cesarskich. Pochodzili z dynastii Hohenzollernów. Ich heraldyka odwoływała się przede wszystkim do tytułu margrabiów brandenburskich. I zawsze niezależnie nad jakim terytorium sprawowali władzę to demonstrowali wspólną podstawę heraldyczną. Podstawę tworzyły cztery herby Orzeł brandenburski, Gryf pomorski, lew norymberski, szachownica herb rodowy Hohenzollernów. Często tarcze tę uzupełniały w rozbudowanej herby ziem, nad który ich przedstawiciel realnie władał. W przypadku Karniowa był to orzeł dolnośląski ogólny symbol Śląska, a nie herb ziemi karniowskiej (il. 17). Jerzy Fryderyk posługiwał się tytułem księcia na Śląsku. Na jego monetach nie wymieniano w ogóle nazwy żadnego z terytoriów śląskich, którymi władał lub administrował. Wynikało to z jego pozycji, pośród panów niemieckich. Był on bowiem dziedzicznym margrabią w księstwie Frankonia Ansbach, pełnił rolę opiekuna prawnego, Fryderyka Albrechta, uzyskał tym samym tytuł elektora w Prusach Książęcych. A na Śląsku władał nie tylko Karniowem. Pozyskał w formie nadań, zakupów, czy też koligacji szereg domen, takich jak Żagań, Bytom, Tarnowskie Góry, Bogumin. Pełnił też rolę namiestnika w księstwie opolsko raciborskim. Tytułując się księciem śląska przydawał sobie nie tylko „blasku", ale była to forma podkreślenia, wielości ziem którymi władał i funkcji które na śląsku pełnił. Miało go to sytuować wyżej niż „zwykłego" księcia, który władał tylko swoją dziedziną. Na jego monetach ważniejsza od nazwy księstwa była dewiza „Si Deus pro nobis qvis contra nos" (jeżeli Bóg z nami to kto przeciwko nam)[13]. Książę kreował się tym samym na obrońcę nowej wiary. Zważywszy na pozycję margrabiów z rodu Hohenzollernów, można uznać, że był to zabieg celowy rodu. Używany przez niego tytuł księcia Śląska, miał znacznie szerszą wymowę, niż np. odczyt, jakim posługiwali się inni książęta, „ na Śląsku książę legnicki…". Dodatkowo, warto zauważyć, że na swoich monetach nawiązywał do ikonografii monet cesarskich a nie książęcych. Na dukatach widzimy stojącą postać księcia w pełnej postaci w zbroi z mieczem przy pasie.(il.18). Jest to motyw znany przede wszystkim z monet cesarskich i rzadko stosowany przez innych panów menniczych. Hohenzollernowie choć wcześniej na Śląsku mieli jedynie skromne włości wokół Kostrzyna, to dzięki działalności politycznej Jerzego Fryderyka sprawowali władzę nie tylko w Karniowie, ale i w Żaganiu, Bytomiu, Tarnowskich Górach, a dodatkowo także w Prusach. Wprawdzie, nie były to dobra dziedziczne i jego syn Jan Jerzy spadł do roli lokalnego księcia, to sława i tradycja pozostała. Obok tradycji brandenburskiej odwoływał się Jan Jerzy (il.19), także do ikonografii heraklejskiej. Przedstawiając siebie jako rycerza –wiary, oczyszczającego, Śląsk z innowierców, jak Herlues mitologiczna stajnię Augiasza. Połączył na swoich monetach tradycję rycerska i wodzowską. Nawiązywał też

12. Dutkowski, Złoto czasów dynastii Wazów, Śląsk, tom III, Gdańsk 2017, s. 266
13. J. Dutkowski(Gdańsk 2017), s. 266

do monet cesarskich skąd brał wzorzec postaci rycerza w pełnej zbroi, z wielkim mieczem przy pasie(il.20)[14]. Najbardziej okazałe są jego portrety na jego XVII wiecznych talarach i wielodukatach. Książę jest w półpostaci w zbroi bojowej, zdobionej nitami rozetami z osłonami ramion i nałokietnikami, dłoń w rękawicy trzyma regiment, obok leży szyszak. Przez pierś przełożona jest szarfa dowódcy. A więc wszystkie atrybutu władcy i wodza. Na rewersie pojawiła się nazwa Karniowa, ale nie jako nazwa księstwa, ale w formule, że jest moneta książąt karniowskich (*moneta dux Carnowiensis*). W polu pojawia się nie herb księstwa, ale rozbudowano dwunastopolowa tarcza Hohenzollernów. Na niej widniały herby ziem będących we władzy domu Hohenzollernów, jak herby ziem, do których rościli oni sobie pretensje(il.21).Pośród różnych herbów odnajdujemy orła dolnośląskiego, i nie jako symbolu księstwa, ale jest to odwołanie do tytułu książę Śląska. Na tarczy od góry mamy umieszczone herby: Lew norymberski, orzeł brandenburski, gryf szczeciński, gryf pomorski, dalej w dwu kolejnych polach wyobrażenia gryfów symbolizując władzę Hohenzollernów na nad Kaszubami i Wenedami(Pomorzanami). W kolejnych polach umieszczono herby: orła dolnośląskiego, jako symbol całego Śląska, potem kolejne przedstawienia orłów, tym razem są to odwołania do władzy nad Karniowem i Kostrzynem. U dołu widnieje połulew na stopniach, to odniesienie do księstwa Rugii, daje czteropolowa szachownica herb Hohenzollernów, rozdzielona pustym polem z gałązką. To t.zw. regalia, czyli odwołanie do praw lennych do ziem którymi Hohenzollernowie władali. To także symbol zwierzchności religijnej, którą jako protestanccy biskupi na podległej im ziemi sprawowali.

Na monetach książęta śląscy ubrani w bogato dekorowane zbroje, ubogacone modnymi dodatkami. Takimi jak koronkowe koszule, krezy, batystowe chusty. Zawsze elementem ich władzy jest przełożona przez pierś szarfa dowódcy. Często towarzyszy temu ekspozycja rycerskości i władzy, jak trzymany w ręku regiment, wyeksponowane elementy zbroi czy szyszaki. (il.22)[15]. Obok tych symboli władzy, książęta epatują też bogactwem przypisanym do ich pozycji, są to koronkowe kołnierze, krezy, szarfy. Ciekawie przedstawiany są Jerzy Rudolf i Jan Chrystian, jako małoletni występują na monetach w kaftanach(wamsach). Przy czym Jan Chrystian jako starszy zawsze jest nieco wyższy od brata. Po uzyskaniu pełnoletniości przez Jerzego Rudolfa, zamiast wspólnego portretu obu władców, ich wizerunki położone są po obu stronach monety. Od tego czasu portretowani są wyłącznie w zbrojach, często z dodatkowymi wyróżnikami, gdy Jan Chrystian ma na zbroję wyłożoną krezę, to Jerzy Rudolf nosi koronkowy kołnierz (il.23).

Takich możliwości różnorodnego prezentowania na monetach swoich książęcych wizerunków nie mieli książęta pomorscy. Wprawdzie wyszli oni zwycięsko z walki o Pomorze z margrabiami brandenburskimi, władali bardzo rozległym księstwem, leżącym po obu stronach Odry, sięgającym Prus Królewskich, Wielkopolski, z jednej strony, a Brandenburgi i Meklemburgi z drugiej. Ale takie położenie sprawiało, że przez niemal cały XVI wiek nie byli w stanie zagwarantować pełnego obiegu własnej monecie na obszarze własnego księstwa. Co mogło być też przyczyną zaniechania bicia monet. Za to liczni książęta pomorscy chętnie wydawali własne medale. Jeden z pierwszych pomorskich medali został wybity w 1541 roku przez Filipa I w złocie i srebrze(il.24). Medal

14. Wielki miecz, bogata dekoracja zbroi uwypuklone elementy bojowe, leżący obok szyszak to nawiązania do wielkiego wodza czerpiącego siłę od Herkulesa i innych antycznych bohaterów.
15. A. Chodyński, Numizmatyczne exempla z XVI - XVII wieku z wizerunkami suwerenów w zbroi, PN 3/2011 s.48-50

ten przedstawiał portret księcia w kaftanie i w krezie z długą broda. Jego wytwórcą był jak się wydaje M. Gebels medalier i złotnik. Na rewersie znalazła się dziewięciopolowa tarcza herbowa księstwa pomorskiego, nakryta hełmem z klejnotem i labrami, podobny medal odlano dla Filipa w 1543 roku. W 1545 roku gnadenpfennig zamówił inny książę pomorski Barmin XI(il. 25). On również przedstawiał portret księcia a na rewersie tarczę pomorska nakrytą klejnotem, dodatkowo podtrzymywaną przez dwie postaci dzikich ludzi[16]. Dwaj dzicy ludzie ubrani w skóry dzierżący maczugi to element charakterystyczny dla heraldyki pomorskiej. To im powierzono ochronę tarczy pomorskiej. Symbolizują siłę i moc księstwa i książąt pomorskich, którzy obronili swoją ziemię poprzez Brandenburczykami. Książęta pomorscy, bardzo chętnie wprowadzali na medale postaci swoich żon czy córek. Często uroczystości ślubne były pretekstem, aby na medalu pojawiły się ich małżonki. Pięknym tego przykładem jest medal odlany w 1545 na którym widniej portret w reprezentacyjnym stroju w szerokim kapeluszu przyozdobionym trzęsieniem z pawich piór, na rewersie znalazł się portret Marii z Saksonii żony Filipa I. Księżna również występuje w bogato haftowanej sukni z łańcuchem z podwieszonym klejnotem na piersi. Z małym kapeluszem spinającym włosy i dekorowanym pękiem pawich piór. (il.26). Wyjątkowy portret książęcy widnieje na medalu Filipa z 1546 roku(il.27). Książę został przedstawiony w bogato puncowanej zbroi. Modelowanej do postaci, z bufiasto wyklepanymi naramiennikami i szerokim naramienniku. Na głowie księcia kapelusz obszytym pawimi piórami i klejnotami. Równie reprezentacyjna jest strona odwrotna, gdzie dwa gryfy podtrzymują dziewięciopolowa tarczę herbową, nakrytą potrójnym klejnotem. Jest charakterystyczne, że medale książąt pomorskim były lane, zamawiano je często u znanych ówczesnych medalierów, jak i lokalnych czy nadwornych złotników. Pod koniec XVI i na początku XVII wieku, często były oprawiane, zdobione perłami czy kamieniami półszlachetnymi.(il. 28). Inną formę oprawy prezentują medale Jana Fryderyka i jego żony Erdmuty, a także księcia Ernesta Ludwika i jego żony Zofii Jadwigi (il.29). Interesująca jest funkcja tych medali, o ich roli mówią nam niektóre portrety co możnowładców i książąt pomorskich. Piękny obraz przedstawiający księcia Filipa na marach, ukazuje nam przybranego w strój księcia, na którego piersi wisi łańcuch z zawieszonymi aż trzema medalami.(il.30). Na niektórych portretach pomorskich możnowładców zawieszone są medale. Detale na tych malowidłach są na tyle dokładne, można rozpoznać jaki medal tam zawisł. Portret Jurgena Valentina Wintera, ukazuje wiszący na piersi medalion z rozpoznawalnym portretem Filipa II i jego żony Zofii[17]. Ciekawym wątkiem prezentacji portretu kobiecego na pomorskich medalach, jest gnadenpfennig odlany na cześć Elżbiety Magdaleny księżny pomorsko – kurlandzkiej. Na awersie pokazano księżnę w sukni z doszytym krezą z dużych koronek w wysokim czepcu obszytym perłami. Na rewersie znalazła się podtrzymywana przez dwu dzikich ludzi nakryta potrójnym klejnotem dziewięciopolowa tarcza pomorska(il.31) [18]. Medal odlany około 1600 został pięknie oprawiony w ażurowane obramowanie, został wydany z okazji poślubienia przez Marię Magdalenę księcia Kurlandii Fryderyka Ketllera. Zestawienie portretu księżny z tytułami księżnej Kurlandii wraz z tarczą pomorską wskazuje, że w tym wypadku istotne były koligacje jej ojca Ernesta Ludwika księcia pomorskiego.

16. T. Hoffmann(1939): tab. I/ 1
17. J. Dutkowski, Złoto czasów dynastii Wazów, Pomorze, tom IV, Gdańsk 2018, portret możnowładcy na s.51, natomiast zidentyfikowany medal pokazany jest w katalogu pod nr.66.
18. J. Dutkowski (2018) tom IV, s.30, poz. W katalogu P08

Ciekawym przyczynkiem do książęcej hagiografii i podnoszenie prestiżu własnej osoby jest historia związana z Wilhelmem z Rosenbergu. Wilhelm wywodził się z czeskiej szlachty, a pełnić różne dworskie funkcje dorobił się majątku. Nabył od bankrutujących książąt ziębickich Złoty Stok z prawem menniczym. Korzystając z prawa menniczego przynależnego miastu i górniczym cechom w 1582 roku rozpoczął emisję dukatów z własnym imieniem, ale na wzór monet wcześniejszych. Na monetach znalazł się święty Krzysztof nazwa miasta Reichenstein (Złoty Stok) a zamiast tarczy Podiebradów Wilhelm umieścił swój rodowy herb(il.32) . Mając przywilej menniczy i miasto z kopalniami złota po prostu mając ku temu prawo i okazje uruchomił własne mennictwo. Sytuacja zmieniła się w 1585 roku, kiedy to otrzymał za swoje dworskie zasługi Order Złotego Runa. Było to tak wielkie uhonorowanie jego osoby, tym bardziej, większość nadań tego orderu kierowana była to władców katolików, posiadających realną władzę, jak cesarze Austrii i królowie z dynastii Habsburskiej, czy też królowie Polski. Po jego otrzymaniu emituje serię wielodukatów z własnym portretem, gdzie eksponuje na piersi łańcuch orderu i insygnium. Także tarcza herbowa została opasana łańcuchem Orderu z zawieszonym insygnium. Na kolejnej serii tych monet na awersie portret dostojnika z wyeksponowanym łańcuchem i insygnium, a na rewersie w wieńcu tworzącym przez Order Złotego Runa książę został przedstawiony na koniu w stroju koronacyjnym w pełnej zbroi z mieczem i tarczą, na głowie szyszak z pękiem piór(il.33). Obie te strony tej „donatywy" stanowią jedno z najbardziej hagiograficznych przedstawień władcy, rycerza, dostojnika i obrońcy wiary.

Poniższy szkic wskazuje, że budowanie pozycji księcia za pomocą odpowiednio budowanej ikonografii za monetach czy medalach, było normalną praktyką w XVI wieku. Sięgano po środki najprostsze, jaką było odpowiednio skomponowane wyobrażenie portretowe połączone z herbem ziemi którą władali. Czasem dodatkowo eksponowane elementy stroju czy uzbrojenia, jednak najbardziej jednoznaczną formułą hagiograficzną była tarcza herbowa. To za jej wyglądem stała tradycja. Nawet gdy któryś z władców otrzymywał samodzielność czy wyłączność na kierowanie częścią księstwa, to zawsze odwoływał się do jego pełnej heraldyki.

W przypadku książąt czy panów śląskich w dużej mierze obraz władcy kreowały monety, w nieco mniejszym stopniu medale. Nieco inaczej było na Pomorzu. Księstwo Pomorskie niezależnie od podziałów wewnętrznych, zawsze pozostawała we władzy członków rodu Gryfitów[19]. Osoba prezentowane na medalu, niezależnie od jego formy czy był czy bity, to zawsze odwoływał się całej tradycji Gryfitów.

19. Edward Rymar, Rodowód książąt pomorskich, Szczecin 1995

Віктор Коцур
(Україна)

АНТИКВАРНІ ПІДРОБКИ ТАЛЕРІВ НА НУМІЗМАТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

З появою самої першої монети в історії грошового обігу незадовго з'явились фальсифікати, що виготовлялись з метою несанкціонованого збуту їх довірливому населенню[1], а з підвищенням інтересу соціуму до вивчення предметів старовини та колекціонування виникають і їх копії, виготовлені наближено до достеменних зразків з метою обману любителів антикваріату. Традиційно колекціонування старовинних монет вважалось атрибутом вищого прошарку населення, прирівнювалось до розкоші. В умовах сьогодення зі збільшенням кількості знайдених приватними особами з несанкціонованим використанням пошукової техніки монет[2] та інших старожитностей, колекціонування стало доступнішим через відповідне зниження середньої ціни навіть на середньовічні та античні монети. З точки зору економіки це легко піддається поясненню – збільшення пропозиції (кількості знайдених за допомогою металодетекторів монет) завжди веде до зменшення ціни у разі сталого попиту (кількість зацікавлених у купівлі колекціонерів збільшується значно нижчими темпами). Поширеним явищем був продаж антикварних підробок монет також за часів Російської імперії. Через значну кількість неавтентичних зразків різного роду предметів старовини під час X археологічного з'їзду в Ризі було озвучено про необхідність створення та поширення серед членів Імператорського Археологічного товариства спеціальної методичної брошури з рекомендаціями щодо виявлення підробок та задля боротьби з фальсифікаторами, намагаючись обмежити їх діяльність[3]. До речі, у згаданій публікації її автором Фон Штерном також згадано і підробки монет, золотих статерів та бронзових монет Боспорського царства, що також є актуальним для антикварного ринку в умовах сьогодення.

Але рідкісні предмети нумізматики менш вразливі до падіння ціни на них, адже імовірність знахідок їх значно менша, аніж у поширених обігових монет тієї чи іншої епохи. Така тенденція характерна для крупних срібних монет – талерів Західної Європи, карбованих у XVI – XVII століттях. Тому наявність антикварних підробок талерів не викликає здивування.

На жаль, серед праць вітчизняних нумізматів на сьогоднішній день відсутнє комплексне дослідження, присвячене антикварним підробкам монет. Дослідники здебільшого приділяють увагу дослідженням окремих питань боротьби з підробками, а також публікації окремих виявлених типів підробок монет. Так, наприклад, Василем Орликом вивчено та опубліковано професійні та складні для розпізнання антикварні

1. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.
2. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.
3. Фон Штерн. О подделках классических древностей на Юге России. Труды десятого археологического съезда в Риге 1896. Под ред. Гр.Уваровой. Том 1. Москва: Типография Г.Лисснера и А.Гешеля, 1899. С. 190-191.

підробки монет держав хрестоносців, Андрієм Бойком-Гагаріним у дослідженні тогочасної підробки талеру Трансільванії, що виготовлений для збуту грошового обігу, надано також рекомендації щодо виявлення і сучасних підробок таких монет[4]. Широкого використання набули також складені викладацьким колективом на чолі із Н. І. Доманцевичем[5] навчально-методичний посібник, що містить розділ, присвячений нумізматиці, а також підручник О. Л. Калашнікової з мистецтвознавчої експертизи антикварних підробок, в тому числі й монет[6].

Вважаємо, що вивчення антикварних підробок та їх виявлення і публікація застережуючого характеру у популярних нумізматичних виданнях, є надзвичайно актуальним в умовах наявності величезної кількості копій. Також поширення інформації про наявні підробки сприятиме уникненню їх потрапляння у професійні наукові дослідження, адже, на жаль, подібні прикрі випадки відомі – так, у монографії О.А. Бакальця «Скарби Поділля XIV-XVII ст. документи і матеріали»[7] в одному зі скарбів із високим ступенем імовірності було описано сучасну підробку[8].

Дефініцію терміна «антикварна підробка» можна знайти в багатьох нумізматичних працях, методичних посібниках, підручниках тощо. Загалом цим поняттям визначаються вироби, виготовлені із максимальною відповідністю до автентичних зразків, виконані поза монетним двором у час, значно пізніший за основний період побутування справжніх монет (найчастіше з кінця XIX століття до сьогодення).

Антикварні підробки західноєвропейських талерів виникли через популярність оригінальних прототипів монет, будучи також досить рідкісними монетами, завжди бажаними для більшості колекціонерів.

Погоджуючись із позицією професора Василя Орлика щодо вагомого потенціалу використання ресурсів мережі Інтернет у нумізматичних дослідженнях[9], ми звернулися до популярного сьогодні в Україні аукціону для колекціонерів – «Violity», де виявили у продажі сучасні антикварні підробки талерів. Популярність вказаного найбільшого та найвідвідуванішого користувачами мережі Інтернет сайту вже привертала увагу молодих науковців[10]. Щоправда, на даному ресурсі такі «монети» викладені у

4. Бойко-Гагарін А.С. Фальсифікат з епохи трансільванського талера Сигізмунда Баторія. Львівські нумізматичні записки. 2009-2010. № 6-7. Львів, 2012. С. 39-41.
5. Доманцевич Н.І., Закусілов А.П., Павлишин М.Л., Ємченко І.В., Шестопал Г.С. Основи експертизи культурних цінностей. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів спеціальності 7.050.302 «Товарознавство та експертиза у митній справі». Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2004. 60 с.
6. Калашнікова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи то вартісної оцінки культурних цінностей. Підручник. Київ: Знання, 2006. 497 с.
7. Бакалець О.А. Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 200 с.
8. Бойко-Гагарін А. С. Рец. на книгу: Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 200 с. Український нумізматичний щорічник. Київ-Переяслав-Хмельницький-Кропивницький, 2017. № 1. С. 199.
9. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». (14 березня 2013 р., м. Київ). Київ, 2013. С. 129-133.
10. Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 125-126.

відповідний розділ аукціону, присвячений антикварним підробкам, а випадкові чи навмисні спроби реалізації підробок у інших розділах суворо обмежуються модераторами ресурсу. Проте ми спостерігали спроби продажів антикварних підробок під виглядом оригінальних монет на інших Інтернет-ресурсах та клубах колекціонерів.

Серед монет Речі Посполитої сьогодні можна зустріти антикварні підробки талерів короля Стефана Баторія 1583 року (Рис. 1), полукопек Сигізмунда II Августа 1565 року (Рис. 2), унікальний львівський талер Яна II Казимира 1661 року (Рис. 3), талер, карбований 1577 року під час облоги Гданська (Рис. 4) та інші.

Але, за нашими спостереженнями, не лише рідкісні та дорогі монети скопійовані фальшивомонетниками. Фальсифікують також і досить звичні та часті в скарбах та одиничних знахідках монети, які були поширеними в грошовому обігові на українських теренах у модерну добу. Це також має логічне пояснення, адже поширені та «прості» монети можуть не викликати підозру та легше збуватись на антикварному ринку. До того ж у разі продажу підробок через торговельні платформи мережі Інтернет надзвичайно складним є виявлення підробки за допомогою використання лише візуального аналізу наданих зображень (нерідко фотографії монет у продажах виконані непрофесійно, є розмитими, мають низьку роздільну здатність), навіть для досвідчених колекціонерів.

До відносно поширених прототипів талерових монет, що скопійовано сучасними фальшивомонетниками, на сучасному антикварному ринку України присутні австрійські талери імператора Леопольда Габсбурга (Рис. 5), талери курфюршества Саксонії (Рис. 6), талери міста Гамбург (Рис. 7) та австрійські талери провінцій Штирія, Тіроль (Рис. 8) та інші.

Поширеними на антикварному ринку сучасної України є також підробки бажаної для переважної більшості колекціонерів монети – «єфімка з ознаками» (Рис. 9), що ми плануємо розглянути в наступному дослідженні.

Процес виявлення та викриття антикварних підробок є складним і багатогранним комплексом дій, що охоплює низку методів, нерідко із застосуванням сучасної точної техніки. Андрієм Бойком-Гагаріним справедливо та влучно зазначено, що невід'ємним для експерта мистецтвознавця є володіння знаннями щодо технологій виготовлення старовинних монет, що полегшує виявлення підробок у разі невідповідності методу їх виготовлення автентичним зразкам[11].

На щастя, перераховані вище антикварні підробки мають низку відмінних ознак від автентичних монет – «розпливи» на полі, невідповідність зображень літер та портретів, окремих елементів гербів, спостерігаються значні відхилення у вазі та оформленні гуту, а часто взагалі виготовлені з недорогоцінного металу.

Варто також зауважити, що деякі із зазначених копій несуть на своєму полі позначки, що вказують на сучасне виробництво. Так, позначення срібла «Ag 925» на полі талерів та літера «К» (Рис. 10) зліва від портретів Стефана Баторія та Сигізмунда II Августа є нехарактерними для автентичних монет.

Отже, сьогодні на колекційному ринку України стали досить поширеними сучасні антикварні підробки цілої серії талерів Західної Європи XV – XVII століть, в тому числі і скопійовано рідкісні монети Речі Посполитої, що відтворює також майже всі найпопулярніші у грошовому обігу Нового часу монет, створюючи таким

11 Бойко-Гагарін А.С. Монети Центральної та Східної Європи XIV XVII ст.: процеси виготовлення та фальшування: дис. … кан. істор. наук: 07.00.06. Кіровоград, 2014. С. 64.

чином значну небезпеку для колекціонерів, особливо для тих, хто знаходиться на початковому етапі та не володіє достатніми знаннями й навичками для виявлення фальсифікатів. Підробка рідкісних монет забезпечує їх виробникам надприбутки та, на жаль, фактично майже не загрожує покаранням чи карною відповідальністю, адже авторські права на оригінальний зразок вичерпано, а переважна частина антикварного ринку в нашій державі знаходиться в «тіні».

Ілюстрації

Рис. 1.
Антикварна підробка. Річ Посполита. Стефан Баторій. Талер 1583 року[12].

Рис. 2.
Антикварна підробка. Велике князівство Литовське, Сигізмунд II Август. Полукопек, 30 гршів 1565 року[13].

Рис. 3.
Антикварна підробка. Річ Посполита, Ян II Казимир, талер 1661 року. м.д. Львів[14].

12. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421184-1538-g-1-taler---3-brata-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
13. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421505-1565-g-1-taler-sigizmund-ii-avgust-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
14. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95420919-1661-g-1-taler-yan-kazimir-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

Рис. 4.
Антикварна підробка. Гданськ, облоговий талер 1577 року[15].

Рис. 5.
Антикварна підробка. Австрійська імперія, Леопольд Габсбург, талер 1695 року, провінція Тіроль[16].

Рис. 6.
Антикварна підробка. Саксонія, курфюрст Георг та Альберт, талер 1538 року[17].

Рис. 7.
Антикварна підробка. Священна Римська імперія, м. Гамбург, талер 1619 року[18].

15. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95310039-1577-g-1-taler-dancig-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
16. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95309928-1695-g-1-taler-leopold-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
17. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421184-1538-g-1-taler---3-brata-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
18. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95411909-1619-g-1-taler-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

*Рис. 8***.**
Антикварна підробка. Штирія, Фердинанд II, талер 1624 року[19].

*Рис. 9***.**
Антикварна підробка. Московія, Олексій Михайлович, «єфімок з ознаками» 1655 року на талері курфюршества Саксонії за правління Йогана Георга, 1615 року[20].

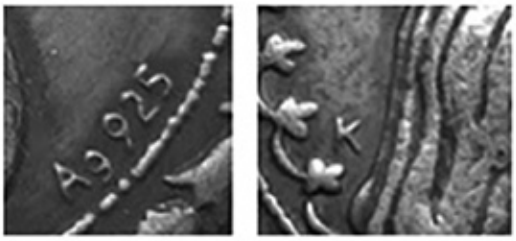

Рис. **10.**
Позначення копії на не автентичних монетах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакалець О.А. Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 200 с.

2. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.

3. Бойко-Гагарін А. С. Рец. на книгу: Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV – XVII ст. Документи і матеріали. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 200 с. Український нумізматичний щорічник. Київ-Переяслав-Хмельницький-Кропивницький, 2017. № 1. С. 199.

4. Бойко-Гагарін А.С. Монети Центральної та Східної Європи XIV XVII ст.: процеси виготовлення та фальшування: дис. … кан. істор. наук: 07.00.06. Кіровоград, 2014. С. 64.

5. Бойко-Гагарін А.С. Фальсифікат з епохи трансільванського талера Сигізмунда Баторія. Львівські нумізматичні записки. 2009-2010. № 6-7. Львів, 2012. С. 39-41.

6. Доманцевич Н.І., Закусілов А.П., Павлишин М.Л., Ємченко І.В., Шестопал Г.С. Основи експертизи культурних цінностей. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів спеціальності

19. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95426925-taler-ferdinand-2j-shtiriya-1624-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).
20. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95620847-1-taler-1615-g-s-nadchekanom-efimok-1655-g-carskaya-rossiya-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

7.050.302 «Товарознавство та експертиза у митній справі». Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2004. 60 с.

7. Калашнікова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи то вартісної оцінки культурних цінностей. Підручник. Київ: Знання, 2006. 497 с.

8. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.

9. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». (14 березня 2013 р., м. Київ). Київ, 2013. С. 129-133.

10. Orlyk V. Contemporary counterfeit coins of the Crusader states. Forum Numizmatyczne: Studia i Materiały. Białystok, 2018. # 2. P. 5-17.

11. Штерн. О подделках классических древностей на Юге России. Труды десятого археологического съезда в Риге 1896. Под ред. Гр.Уваровой. Том 1. Москва: Типография Г.Лисснера и А.Гешеля, 1899. С. 190-191.

12. Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 125-126.

WEB-ресурси

1. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421184-1538-g-1-taler---3-brata-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

2. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421505-1565-g-1-taler-sigizmund-ii-avgust-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

3. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95420919-1661-g-1-taler-yan-kazimir-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

4. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95310039-1577-g-1-taler-dancig-polsha-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

5. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95309928-1695-g-1-taler-leopold-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

6. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95421184-1538-g-1-taler---3-brata-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

7. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95411909-1619-g-1-taler-germaniya-sredneveko-ve-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

8. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95426925-taler-ferdinand-2j-shtiriya-1624-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

9. Аукціон для колекціонерів «Violity». URL: https://auction.violity.com/95620847-1-taler-1615-g-s-nadchekanom-efimok-1655-g-carskaya-rossiya-kopiya. (дата звернення 04.12.2018).

Antique COPIES OF THALERS ON THE NUMISMATIC MARKET OF UKRAINE

Summary

With the appearance of the first coin in the history of the monetary circulation, there also were created the counterfeits of them for the purpose of unauthorized sale to their trusting population, and with the increasing of interest of society in the study of antiquities and creating collections, there became known the copies of them, made close to authentic samples for the purpose of cheating of the collectors.

Today, in the collection market of Ukraine is full of the modern counterfeits of the whole series of Western Europe's thalers from the XV and XVII centuries, including copied rare coins of the Poland-Lithuanian Commonwealth, which also reproduces almost all the most popular monetary circulation of the Modern time coins, thus creating a significant danger for collectors, especially for those who are at the beginning stage and do not have much knowledge and skills to expose the fraud.

The review and the analysis of the most spread fakes is given in this article.

Key words: numismatics, coin, thaler, counterfeiting, counterfeiting, coin counterfeit, copies, fake coins.

Дзьмітрый Мацеша
(Беларусь)

АБ НОВЫХ ЗНАХОДКАХ ПОЛЬСКІХ ЛІЧМАНАЎ

У апошні час усё часцей сустракаюцца знаходкі такіх рэдкіх прадметаў, як лічманы. У гэтай сувязі пабачыла свет мноства публікацый, прысвечаных гэтай тэме. У рамках гэтага артыкулу маем жаданне прывесці інфармацыю пра знаходкі польскіх лічманаў па-за межамі тэрыторыі Польшчы – у Беларусі, Летуве ды Рассіі (Табліца, Малюнак 11). Прычыны, па якіх польскія лічманы трапілі на тыя ці іншыя тэрыторыі, пакуль дакладна невядомыя. Разам з тым, спадзяемся, што дадзеная інфармацыя ў далейшым паслужыць дзеля высвятлення дадзеных абставінаў. Таксама прапануем ў рамках гэтай публікацыі больш падрабязна разгледзець новую разнавіднасць лічмана Габрыэля Тарло, якая не сустракаецца ў каталогах Б.Дэмеля, К.Дрожджа і Е.Іванаўскаса, а таксама новыя асобнікі рэдкіх подскарбювак Яцэка Младзеёўскага і Яна Дульскага.

Табліца

Мал.	Эмітэнт	Пасада	Д-р., mm	Год	Мынца	Drożdż	Месца знаходкі
1	Ян Лютамірскі	Падскарбі надворны каронны 1548-1567 г.	н.д.	1551	Вільня	№2	Беларусь, Гродзенская вобл., Валкавыскі район
2	Ян Лютамірскі	Падскарбі надворны каронны 1548-1567 г.	н.д.	1551	Вільня	№2	Беларусь?
3	Ян Лютамірскі	Падскарбі надворны каронны 1548-1567 г.	24	1554	Вільня	№5	Беларусь, Віцебская вобл., Полацкі район, побач з в. Варонічы
4	Габрыэль Тарло	Кіраўнік Віленскай мынцы 1562-1565 г.	25	1564	Вільня	не апісаны	Беларусь, Брэсцкая вобл., Іванаўскі раён, побач з в.Моладава
5	Пётр Мышкоўскі	Падканцлер каронный 1562-1569 г.	23	1565	Вільня	№26	Беларусь, Гродзенская вобл., Шчучынскі раён, побач з в.Старая спуша

6	Пётр Мышкоўскі	Падканцлер каронный 1562-1569 г.	23,6	1565	Вільня	№26	Беларусь? Паходзіць са сабраў Дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея у Гродна (уліковы нумар КП – 10235/40), набыты у 1955 г.
7	Пётр Мышкоўскі	Падканцлер каронны 1562-1569 г.	24	1565	Вільня	№26	Летува, Віленскі ўезд, побач с в.Міхалікі
8	Яцэк Младзеёўскі	Падскарбі надворны каронны 1580-1604 г.	25	1580	Вільня	№40	Беларусь, Гродзенская вобл., Астравецкі раён, побач з в.Рымдзюны
9	Ян Дульскі	Падскарбі вялікі каронны 1580-1590 г.	27	-	Олькуш	№50	Расія, Смаленская вобл., Холм-Жыркоўскі раён, побач з в.Сцешына
10	Мікалай Фірлей	Ваявода Кракаўскі ад 1589 г.	27	1593	Мальбарк	№68	Беларусь, Гродзенская вобл., Карэліцкі раён, побач з в.Аюцэвічы

На Малюнку 4 мы бачым новую разнавіднасць лічмана Габрыэля Тарло, кіраўніка Віленскай мынцы (1555–1565), які мае адрозненне ад раней апісаных асобнікаў у вонкавым выглядзе – дадатковую літару «А» у легендзе. Жэтон был знойдзены не пазней за 2015 г. у Іванаўскім раёне Брэсцкай вобласці побач з в.Моладава. На жэтоне прысутнічае адтуліна. Аверс: у ўпрыгожаным сумётам з лісця шчыце герб «Тапор», уверсе рыцарскі шалом, над нім кляйнот у выглядзе дзьвух крылаў, паміж німі тапор, уваткнуты ў бок левага крыла, вакол шнуравідная абводка і вянок з кветак лілеі. Рэверс: па крузе надпіс: ✙ GAB(rielius) ✪TARLO ✪ CAS(tellanus) ✪ RAD(omiensis) ✪ S(acrae) ✪ R(egiae) ✪ M(ajestatis) ✪ CV(linae) ✪ M(a)G(iste)R ✪ C(helmensis) ✪ CA(pitaneus) (лац.: Габрыэль Тарло, кашталян Радомскі, кухмістр двара яго Каралеўскай вялікасці, староста Хелмінскі), у цэнтры: ⅄⅄ ALLES ● / ● ZV ● SEIN / ER ● ZEIT (нам.: усяму свой час) / ANNO ● /●1564●.

Новы асобнік рэдкай падскарбюўкі падскарбія надворнага кароннага (1580-1604) Яцэка Младзеёўскага (Малюнак 8) быў знойдзены ў Астравецкім раёне Гродзенскай вобласці. Аверс: у ўпрыгожаным сумётам з лісця шчыце герб «Слепварон», уверсе рыцарскі шалом, над ім кляйнот - птушка з пярсцёнкам ў дзюбе, вакол шнуравідная абводка, далей абводка з кветак лілеі, другая шнуравідная абводка і жамчужная

абводка. Рэверс: надпіс (захаваўся часткова): HIACIN MLODZIEIOWSKI THES(aurarius)/ CURIÆ R(egiae) (лац.: Хіацын Младзеёўскі падскарбі надворны каралеўскі) у абводцы з кветак лілеі надпіс: 1580/VIRTVS/HONORIS/VES[TI]BV/LVM (лац.: дабрачыннасць папярэднічае гонару).

Яшчэ адзін асобнік падскарбюўкі падскарбія вялікага кароннага (1580-1590) Яна Дульскага (Малюнак 9) быў знойдзены ў 2017 г. у Смаленскай вобласці Расіі. Пасярэдзіне жэтона знаходзіцца адтуліна. Аверс: у шнуравіднай абводцы ў упрыгожаным сумётам з лісця шчыце герб «Пшэгоня», уверсе рыцарскі шалом, над ім кляйнот - цмок які трымае ў пашчы герб Przegonia, вакол абводкі надпіс: IOANES DVLSKI CASTEL(lanus) COLMEN(sis) (лац.: Ян Дульскі кашталян Хелмінскі). Рэверс: у абводцы ў квадратным картушы, ўпрыгожаным раслінымі матывамі, надпіс: REGNI POLONI(ae) TERRARVMQ(ue)Z PRVSSIAE THES(aurarius) AVRANVS BRAN(scensis) ROGENH(ausensis) SVRA(siensis) ET SVECIAE EG CAPITANENI.

Аўтар выказвае падзяку ўсім, хто аказаў дапамогу ў падрыхтоўцы дадзенага артыкула. Інфармацыю пра знаходкі лічманаў (месца, час, склад знаходкі, фота, дыяметр і вага лічэбных жэтонаў) можна даслаць аўтару на электронную скрыню: ozcoin@mail.ru

ЛІТАРАТУРА:

1. Demel, B. Liczmany mennicze zwane podskarbiowkami. – Kraków, 1911.

2. Drożdż, K. Podskarbiówki i liczmany Rzeczypospolitej Oboiga Narodów i z Rzeczypospolita powiazane. – Warszawa, 2014.

3. Ivanauskas, E. Lietuviški skaičiavimo žetonai 1546–1615. – Kaunas, 2014.

4. Kurowski, W. Dwutygodnik literacki. Tom I. Opis dwóch rzadkich medali polskich. – Kraków, 1844. – S.23-26.

5. Зяньковіч, У. Старонкі з гісторыі лічманаў. Калекцыянер: зборнік артыкулаў. – Мінск, 2014. – С.110–119.

6. Матеша, Д. Счетные жетоны XVI–XVII вв. в собраниях на территории Беларуси / Банкаўскі веснік – Мінск, 2018. – №2 (655) люты 2018. – С.24-28.

Малюнак 1

Малюнак 2

Малюнак 3

Малюнак 4

Малюнак 5

Малюнак 6

Малюнак 7

Малюнак 8

Малюнак 9

Малюнак 10

Малюнак 11: тапаграфія знаходак польскіх лічманаў

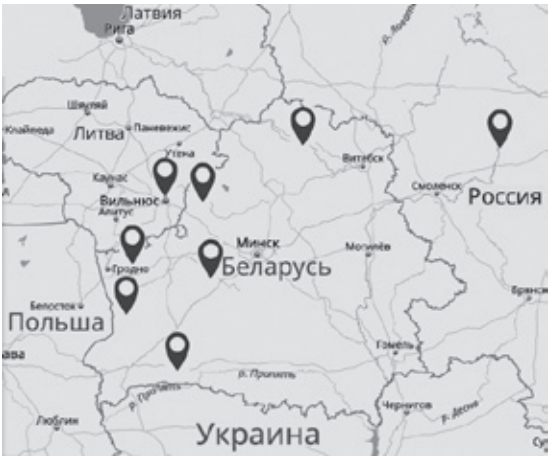

Nowe znaleźće liczmanów polskich

Artykuł zawiera informacje o nowych egzemplarzach polskich lichmanów znalezionych w sąsiednich z Polską krajach.

O NOWYCH ZNALEZISKACH POLSKICH LICZMANÓW
Streszczenie

Nowe znaleziska polskich liczmanów (5 egz.) pochodzi z terytorium Białorusi. Wśród nich znajduje się jeden dotychczas nie notowany w literaturze Gabriela Tarły z 1564 r. z mennicy wileńskiej. Pozostałe, z tejże mennicy, to liczmany Jana Lutomirskiego (3) oraz Piotra Myszkowskiego (1). Odnaleziono je województwach: grodzieńskim, witebskim, brzeskim i jednym miejscu nieokreślonym.

Tomasz Maćkowski
(Polska)

WOKÓŁ SYMBOLU ORŁA – O TRUDNOŚCIACH INTERPRETACYJNYCH IKONOGRAFII TOKENÓW GDAŃSKICH

Tokeny (żetony[1]) ołowiane były w Gdańsku XVI-XVIII wieku w powszechnym użyciu[2]. Przede wszystkim służyły do rozliczania pracy i powinności (zwłaszcza szarwarkowych)[3], akcyzy[4], zezwoleń na terenie miasta[5], prywatnej i publicznej pomocy dla ubogich[6], a także w celach religijnych[7]. Szereg innych funkcji wciąż pozostaje nierozpoznanych. Wynika to z kilku przyczyn, zwłaszcza braku opisów ikonografii tych artefaktów w źródłach pisanych[8]. Z tego względu ich wygląd najczęściej stanowi jedyną przesłankę do prób ustalenia ich niegdysiejszego przeznaczenia. Próby te są niestety narażone na duże prawdopodobieństwo popełnienia przez badaczy błędów. Jako przedmioty użytkowe (nieczęsto posiadające w swoim wyrazie ambicje artystyczne, choć nierzadko pięknie wykonane) i wykorzystywane w konkretnych sytuacjach, nie musiały odwoływać się do symboliki uniwersalnej; wystarczyło, że były komunikatywne dla posługujących się nimi ludzi[9]. Przy braku innych źródeł przybliżających kontekst funkcjonowania określonych kategorii tokenów – historycy muszą zadowolić się jedynie hipotezami. Tylko w niektórych przypadkach pomocą służyć mogą analogie z innych obszarów historycznych[10].

Do uniwersalnych znaków spotykanych na gdańskich tokenach należy orzeł. Przykład tego godła dobrze ilustruje trudności w interpretacji znaczenia ikonografii opisywanej

1. W polskiej literaturze przedmiotu tokeny ołowiane są najczęściej określane „żetonami" – por. T. Maćkowski, „Numizmatyka na pograniczu różnych specjalności. Żetony czy tokeny? Uwagi o nazewnictwie nowożytnych numizmatów", *Acta Archaeologica Lodziensia*, t. 61, 2015 Łódź, s. 111-117.
2. J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Gedanensis*, Gdańsk 2000; P. Garlicki, „Żetony z wykopalisk przeprowadzonych w południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i św. Barbary w Gdańsku w latach 2008 i 2009", *Archeologia Gdańska*, t. 5, Gdańsk 2013, s. 271-293; T. Maćkowski, „Znaki ołowiane (tokeny/żetony) z wykopalisk przy ulicy Chmielnej 73-74 w Gdańsku", *Dantisum*, t. 1, red. R. Krzywdziński, Gdańsk 2016, s. 219-234.
3. **T. Maćkowski, „**Funkcjonowanie miejskich żetonów wałowych (*wallzeichen*) oraz szarwarkowych (*scharwerkzeichen*) w nowożytnym Gdańsku", *Przegląd Numizmatyczny*, 2008/3, s. 60-65.
4. *Idem*, „Żetony gdańskie z herbami Prus Królewskich oraz Korony Polskiej", *Przegląd Numizmatyczny*, 2009/4, s. 49-51.
5. Przykładem są żetony bramne - J. Dutkowski, A. Suchanek, *op. cit*., s. 290.
6. T. Maćkowski, „Tokeny fundacji gdańskiego kupca Zachariasza Zappio dla rozliczenia pomocy ubogim", w: *Forum Numizmatyczne. Studia i materiały* 2, red. K. Filipow, Białystok 2018, s. 195-205, J. Dutkowski, *Motywy idei mieszczańskich na monetach, medalach i żetonach gdańskich od końca XVI wieku do połowy XVIII wieku***, Gdańsk 2007 (doktorat-maszynopis).**
7. K. M. Kowalski, „Gdańskie żetony kościelne od XVI do XVIII wieku. Studium kalkulologiczne", *Przegląd Numizmatyczny*, 2004/1, s. 3–7 (także w: „Gdańskie żetony kościelne od XVI do XVIII wieku. Studium kalkulologiczne", w: *Computationis et commemorationis testimonia: W kręgu badań kalkulologicznych, medaloznawczych i numizmatycznych,* Grajewo 2015).
8. T. Maćkowski, „Między obrazami a słowami – problem interpretacji ikonografii artefaktów na przykładzie gdańskich tokenów „zwierzęcych" z lat 1574–1577", *Studia Historica Gedanensia*, t. 9 - *Obrazy i słowa w komunikacji społecznej jako świadectwa przeszłości*, red. T. Maćkowski, Gdańsk 2018, s. 102-116.
9. *Ibidem*.
10. Szczególne przydatne jest dzieło – M. Mitchiner, *Jetons, medalets & tokens*, vol. 1 - *The medieval period and Nuremberg*, London 1988; vol. 2 - *The Low Countries and France*, London 1991.

grupy artefaktów. Jego symbolika była dość wszechstronna, choć niektóre tradycyjne dla średniowiecznego katolicyzmu motywy (np. orzeł jako uosobienie św. Jana, jednego z ewangelistów), w protestanckim Gdańsku zostały zredukowane[11]. Pierwszym skojarzeniem orła na przedmiotach znalezionych w Gdańsku jest nawiązanie do godła państwa polskiego i osoby króla. Wszak Gdańsk był miastem królewskim i z polskimi monarchami łączyła go szczególna więź, wyrażająca się często głównie w finansach, których władcom niejednokrotnie trudniej było uzyskać od polskiej szlachty. Bogaty Gdańsk zdawał się tu być właściwym adresatem, jednak włodarze miasta byli znakomitymi negocjatorami i poza kilkoma przypadkami negatywnym, w taki sposób prowadzili rozmowy, aby w zamian miasto jak najwięcej zyskiwało. Jednak nawet, gdy podejrzewamy, iż symbolika orła bezpośrednio wiąże się z postacią króla(ów), odszyfrowanie ich przeznaczenia nie jest sprawą łatwą. Przykładem mogą być tu tokeny zaprezentowane na Fot. 1 – wyobrażające po jednej stronie głowy monarchów, na rewersach zaś wizerunki orła lub lwa.

Fot. 1. Tokeny gdańskie z głowami monarchów z datami 1618, 1583 oraz orłem i lwem na rewersach[12]

Autorowi przez wiele lat studiowania tematyki znany był tylko pierwszy z przedstawionych na powyższej fotografii tokenów, z datą 1618 – czego wynikiem była próba interpretacji wiążącej jego powstanie z jakimś wydarzeniem łączącym Gdańsk i panującego wówczas Zygmunta III Wazę. Jednak odnalezienie kolejnych trzech podobnych

11. Zagadnienie jest bardziej złożone, na tokenach gdańskich XVII-XVIII związanych z kościołem św. Barbary, na niektórych tokenach łączonych z parafią św. Jana, bądź z Bractwem św. Jerzego – w ikonografii przedstawiani są święci patroni.
12. Wszystkie prezentowane w artykule zdjęcia pochodzą z kolekcji prywatnych; autor posiada ich pełną dokumentację naukową oraz prawo do publikowania.

tokenów wyobrażających po jednej stronie różne, indywidualnie przedstawione głowy monarchów w koronach lub z wieńcem laurowym na głowie – pokazało ów pierwszy znak z orłem w nowym świetle. Spośród czterech znanych tokenów tego typu, na dwóch widnieje data 1583, a na dwóch pozostałych 1618 – stanowią one zatem pary. Głowy królów z poszczególnych roczników są zwrócone ku sobie (na jednym tokenie monarcha zwrócony jest w prawo, na drugim w lewo); na jednym rewersie widnieje orzeł a na drugim lew. Czy zaprezentowani na artefaktach władcy oraz daty odnoszą się do konkretnych wydarzeń historycznych, np. wybuchu wojny trzydziestoletniej w 1618 roku? – trudno to obecnie orzec. Być może chodzi tu o jakąś formę gry, w której znaki te pełniły funkcję żetonów.

Fot. 2. Tokeny z wyobrażeniami zwierząt heraldycznych - orłów po jednej stronie i kroczących lwów (lub gryfów) po drugiej.

Być może podobny charakter mają inne tokeny, nieco mniejsze (od 1,5 – do ok. 2 cm średnicy), także dwustronnie odlewane, na których przedstawiano często orła i kroczącego lwa (Fot. 2), ale także głowy męskie i kobiece, głowy monarchów w koronie bądź same korony oraz różne znaki graficzne. Wyodrębniają się one nie tylko przez sposób wykonania, ale także przez charakterystyczne obrzeża, najczęściej w formie prostych bądź krzyżujących się kreskowań albo rozmieszczonych w otoku w równych odstępach kul. Niekiedy zamiast tego typu ornamentyki znajdują się sentencje niemieckie lub łacińskie, w niektórych przypadkach mogące wskazywać na konotacje religijne (Fot. 3). Na innym tokenie z kolei widnieje częściowo tylko czytelna inskrypcja: (…) DIRS WOL (IS) * SPIEL (Fot. 4). Wyraz „SPIEL" prawdopodobnie rozpoczynał sentencję i być może wskazuje on na przeznaczenie tych tokenów, jako żetonów w grze. Część z nich posiada otwory do nawlekania. Na swój sposób przypominają one liczmany (żetony) i niewykluczone, że

taką właśnie funkcję pełniły. Warto tu zwrócić uwagę, że żetony służyły zarówno celom propagandowym, obrachunkowym, ale także mogły być wykorzystywane w grach[13].

Fot. 3. Token z orłem i sentencją: GOT GIBT GOT NIMTS WEMS KOM.

Fot. 4. Tokeny z inskrypcjami i wtórnie wykonanymi otworami.

Omawiane dotąd przykłady tokenów z wyobrażeniem orłów reprezentują pewne „serie" artefaktów, w których pozostałe znaki dopowiadają ich znaczenie i przeznaczenie. Dużo trudniejsze jest to do określenia w przypadkach tokenów „pojedynczych", gdzie na chwilę obecną nie są znane inne znaki o podobnych cechach (Fot. 5-8).

13. T. Maćkowski, „Numizmatyka na pograniczu różnych specjalności", s. 111-117.

Fot.5-8. Przykłady pochodzących z Gdańska ołowianych tokenów z wyobrażeniem orła.

Na przedstawionych powyżej tokenach orły nie mają charakteru heraldycznego, nie zostały przedstawione w tarczach, charakterystyczne też, że nie są koronowane. Orły jako godła w tarczach herbowych są o tyle łatwiejsze w interpretacji, że zazwyczaj stanowią formę znaku prawnego. Zatem są wyrazem funkcjonowania określonych regulacji prawnych i działalności urzędów publicznych. Znajomość należących do nich zadań ułatwia przybliżenie funkcji tokenów. Jest tak np. w przypadku znaków ołowianych emitowanych przez gdański Urząd Wałowy (*Wallgebaude, Wallamt*, *Wallbau*)[14]. Został on powołany w połowie XVI wieku w celu organizacji przede wszystkim prac fortyfikacyjnych oraz innych robót publicznych, które były realizowane w ramach obowiązkowego szarwarku mieszkańców miasta. Przy rozliczaniu tej powinności posługiwano się ołowianymi znakami określanymi jako „*walzeichen*" oraz „*walteken*". Mimo, że w przypadku tego urzędu zachowały się w niewielkiej części akta archiwalne, to nawet w nich nie znajdziemy opisu ikonografii tego typu artefaktów. Znaki szarwarkowe są bardzo charakterystyczne, zazwyczaj są sygnowane herbem miasta (choć znane są także tokeny z narzędziami lub zwierzętami[15]), ponadto posiadają dodatkowe oznaczenia w postaci kwiatów, koniczyn, kul, gwiazdek – które prawdopodobnie odnoszą się do ich wartości[16]. W dwóch okresach historycznych: w latach 50-60. XVI wieku oraz w końcówce czwartej dekady i w latach

14. G. Lengnich, *Ius publicum civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte*, Quellen u. Darstellungen z. Geschichte Westpreussens, hrsg. O. Günther, Danzig 1900, s. 354-356; P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig,* Bd. 2, Danzig 1918, s. 166, przyp. 4 - najstarsze wzmianki źródłowe o funkcjonowaniu tego urzędu pochodzą z 1547 roku; T. Maćkowski, „Funkcjonowanie miejskich żetonów wałowych (*wallzeichen*) oraz szarwarkowych (*scharwerkzeichen*) w nowożytnym Gdańsku", s. 60-65
15. T. Maćkowski, „Między obrazami a słowami – problem interpretacji ikonografii artefaktów na przykładzie gdańskich tokenów „zwierzęcych" z lat 1574–1577", s. 102-116.
16. T. Maćkowski, „Kilka uwag odnośnie dodatkowych oznaczeń florystycznych (i innych) na gdańskich tokenach ołowianych oraz ich funkcji", *Przegląd Numizmatyczny* 2018, s. 46-49.

40. XVII wieku – na tokenach szarwarkowych pojawił się orzeł Prus Królewskich oraz polski orzeł (Fot. 9.)

Fot. 9. Orzeł polski pod napisem W/AL oraz datą 1559.

Znaki z orłem polskim w tarczy, bez korony, są datowane na rok 1559. O źródle ich emisji oraz roli świadczy napis WAL będący skrótem Urzędu Wałowego. Litery oraz cyfry daty przedzielone są kulami (być może kwiatami/gwiazdami?), flankują one także po obu stronach tarczę. Prawdopodobnie należy je traktować jako kontynuację znaków z pruskim Orłem Mieczowym (Fot. 10).

Fot. 10. Znaki ołowiane z herbem Prus Królewskich z lat 1556, 1557, 1558, czwarty token z herbem Polski i datą 1559.

W latach 1556, 1557, 1558 emitowane były znaki z herbem Prus Królewskich. Orły pruskie posiadają na nich ramię z mieczem z lewej strony we wszystkich trzech rocznikach (inaczej niż na oficjalnej pieczęci krajowej). Także tu tarczom herbowym towarzyszą dodatkowe znaki, prawdopodobnie określające ich wartość. Na tokenie z 1558 roku widnieje zapisana w trzech wersach pełna nazwa znaku „WA/LZEI/CHEN". Gdańsk w tym okresie prowadził roboty fortyfikacyjne na Starym Mieście. Przede wszystkim w 1554 roku zaczęto wznosić Rondel św. Elżbiety oraz sypanie wału za rondlem. Był on o tyle istotny, że w tym miejscu wpływały do miasta wody Raduni, co zmusiło gdańszczan do częściowego rozebrania mi.in. Baszty Raduńskiej, przebudowy przepustu i budowę nowego kanału[17]. Wewnątrz miasta jego budowę zakończono w 1563 roku, następnie zaś przekopano kanał nazwany „Nową Radunią", a w 1567 roku wzniesiono kamienny akwedukt przeprowa-

17. G. Köhler, *Geschichte der Festungen Danzig und Weichselmünde bis zum Jahre 1814 in Verbindung mit der Kriegsgeschichte der freien Stadt Danzig*, Theil 1, Breslau 1893, s. 208-209; G. Bukal, *op. cit*., s. 85, 189-190.

dzający wodę Raduni ponad fosą. Obok wlotu kanału do miasta w 1563 roku wzniesiono blokhauz. Ponadto w 1559 roku zakończono budowę muru wzdłuż fosyna Przedmieściu, wzdłuż wykopanej fosy, od Bramy Karowej aż po Most Kotwiczników. Zakończono też budowę mostu wiodącego do miasta nad fosą przez Bramę Bożego Ciała[18].

Interesujący jest fakt, że kolejne tokeny z orłem, które zostały wyemitowane w 1639 roku (Fot. 11), także można powiązać z Rondlem św. Elżbiety. Po prawie 90-u latach został on gruntownie przebudowany w 1639 roku[19]. Przy okazji dokonywano robót w kierunku Bramy Wyżynnej, a więc ponownie „zahaczono" o wlot kanału Raduni. Już od 1636 roku rozpoczęto przebudowę akweduktu zastępując konstrukcję kamienną – nową drewnianą[20]. Tokeny z tego okresu nie posiadają już dodatkowych znaków (gwiazdki, kwiaty, kule) określających wartość. Dotyczy to także znaków z herbem Gdańska.

Fot. 11. Gdańskie tokeny z orłem i datą (16)39.

Powiązanie tokenów z wyobrażeniem orła – nie tylko z budową umocnień, ale też w sposób szczególny z regulowaniem i konserwacją kanałów rzecznych wpływających do Gdańska – mogłoby tłumaczyć pojawienie się tego typu symboliki w określonych momentach historycznych. Ale równie łatwo znaleźć przykłady innych „budowli wodnych", przy których znaki z orłami nie występowały, a przynajmniej nie są znane. Oczywiście jest to zagadnienie dużo bardziej złożone. Na okres realizacji tego typu przedsięwzięć musiała

18. J. Rhode, „Chronica oder Handbüchlein Danziger Geschichte (Danzig 1594)", in: *Heimatblätter des Deutschen Heimatbundes* Bd. 3, 1926, Heft 3/4, s. 25.
19. G. Bukal, *op. cit*., s. 190-191.
20. *Ibidem*, s. 132.

się nakładać możliwość „uszczknięcia" środków należnych podskarbiemu pruskiemu. Póki co jest to tylko robocza hipoteza wynikająca z faktu, że zagadnienia związane ze stanem kanałów oraz tam były traktowane przez stany Prus Królewskich i przez samego króla jako zagadnienia o szerszym (niż same fortyfikacje gdańskie), ogólnopaństwowym zakresie. Zresztą tej argumentacji używali gdańszczanie prosząc króla o zwolnienie (a przynajmniej ograniczenie) z akcyzy w 1558 roku[21]. Jednak opisana wyżej koincydencja może być też zwykłym zbiegiem okoliczności.

Gdańsk musiał wypłacać królom polskim przede wszystkim stały roczny czynsz[22]. W 1557 roku pod zastaw dochodów z rat czynszu Zygmunt August zaciągnął od Gdańska pożyczkę w wysokości 70 000 florenów (plus 30 000 florenów jako darowizna od miasta). W zamian udało się wynegocjować pierwszy przywilej religijny – możliwość podawania sakramentu (tymczasowo) pod dwiema postaciami[23]. Kolejną pożyczkę Zygmunt August zaciągnął od Gdańska w 1558 roku[24]. Ponadto jako nadzwyczajny podatek król obciążał od 1552 roku całe Prusy Królewskie akcyzą od słodu. Jej pobór był kontynuowany w latach 1556-1557, 1558-1559, 1560, 1562, 1563, 1564-1565, 1566, 1567-1568 (akcyza od piwa) i w 1569 roku[25]. Gdańsk starał się wymówić od tego obowiązku w latach 1556 i 1558 skarżąc się królowi na ogromne koszty ponoszone m.in. na budowę fortyfikacji, na co uchwalił w 1556 roku wewnętrzną akcyzę, a także na konserwację portu i naprawę grobli[26]. W obu przypadkach w obronie miasta stanęły stany pruskie. Gdańsk zdaje się dążył do ograniczenia wysokości przypadającej na miasto stawki: w 1552 roku Gdańsk opłacił się tylko częściowo[27], w 1564 roku miasto zobowiązało się do zapłaty w późniejszym terminie niż reszta prowincji[28], w 1565 roku Gdańsk ponownie uchylił się od zapłaty z resztą kraju[29]. Niestety nie wszystkie kwitacje królewskie wyszczególniają Gdańsk (Prusy Królewskie podawane są jako całość), ale powtarzające się działania miasta prawdopodobnie przynosiły mu jakąś korzyść. Mogły nią być jakieś odpisy ze strony króla i podskarbiego pruskiego związane z wydatkami na umocnienia, czego wynikiem stało się umieszczenie herbów Prus Królewskich bądź Polski na tokenach szarwarkowych.

Swoistą kontynuacją tokenów z orłem polskim są szarwarkowe znaki z herbem Gdańska, ale kontrasygnowane herbem z polskim orłem (Fot. 13-14). Praktyka była stosowna na tokenach Urzędu Wałowego w latach 60. XVI wieku. Znaki tego typu są dość rzadkie. Kontrasygnata na tokenie z 1564 została wyciśnięta centralnie na awersie, między cyframi daty, przykrywając górną część herbu Gdańska. Na zaprezentowanych tokenach z 1568 roku orzeł w tarczy został umieszczony na ich rewersach. Powtarzanie tej praktyki w kolejnych latach świadczy, że obok funkcji informacyjnej (propagandowej), prawdopodobnie także ze względów rachunkowych puncowanie artefaktów mogło być to istotne.

21. G. Lengnich, *Geschichte der preußischen Lande Königlich-Polnischen Antheils, Bd. 2 - unter der Regierung Sigismundi Augusti...*, Danzig 1723, s. 172.
22. J. Deresiewicz, *Z przeszłości Prus Królewskich: skarbowość Prus Królewskich od r. 1466-1569*, Poznań 1947, s. 93-94.
23. *Ibidem*, s. 101; M. Foltz, *Geschichte des Danziger Stadthaushalts*, Danzig 1912, s. 71.
24. J. Deresiewicz, *op. cit*., s. 102.
25. M. Foltz, *op. cit.*, s. 71.
26. G. Lengnich, *Geschichte der preußischen Lande*, s. 142,172; J. Deresiewicz, *op. cit.,* s. 164, 167.
27. J. Deresiewicz, *op. cit*. s. 159.
28. *Ibidem*, s. 175.
29. *Ibidem*, s. 176.

Fot. 12. Token szarwarkowy z 1564 roku, kontrasygnowany tarczą z orłem.

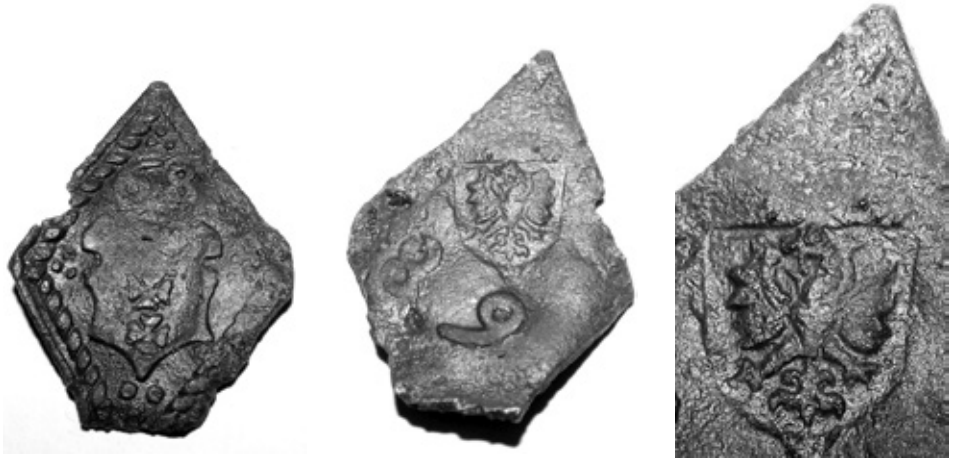

Fot. 13. Token szarwarkowy z 1568 roku, kontrasygnowany na rewersie tarczą z orłem.

Fot. 14. Token szarwarkowy z 1568 roku, kontrasygnowany na rewersie tarczą z orłem.

Nadejście w 1563 roku pod Gdańsk wojsk ks. Eryka Brunszwickiego, jak nigdy dotąd unaoczniło mieszkańcom potrzebę szybkiego ukończenia budowy umocnień. W 1564 roku kontynuowano prace przy kanale Raduni i przy budowie akweduktu, a w kolejnych latach skupiono się na kopaniu fos chroniących Stare Miasto oraz Przedmieście. Rozebrano przy tym mur staromiejski. Wszystkie prowadzone pracy były bardzo kosztowne dla miasta[30]. W 1564 roku wybudowano także Zielony Most, a w latach 1564 – 68 wzniesiono Zieloną Bramę, gdzie z czasem zdecydowano się umieścić rezydencję królów polskich w Gdańsku[31].

Jednak trudno powiązać tokeny z orłem polskim z lat 60. XVI wieku z konkretnymi przedsięwzięciami. Niestety, tak jak w przypadku pozostałych omawianych w niniejszym tekście artefaktów, przy obecnym stanie wiedzy wciąż pozostaje więcej pytań niż odpowiedzi. Być może kolejne odnalezione artefakty albo źródła archiwalne w przyszłości pozwolą na rozstrzygnięcie hipotez odnośnie ich przeznaczenia.

AROUND THE EAGLE SYMBOL - ABOUT THE DIFFICULTY OF INTERPRETING THE ICONOGRAPHY OF GDAŃSK TOKENS

Summary

In early modern Gdańsk leaden tokens were in common use for divergent, administrative, charitable and religious purposes. However, because of lack of written sources our knowledge on potential other tokens functions is very limited. Usually the only way to identify the role of a certain token is to examine the image it carried. Unfortunately, due to strictly utilitarian function of those small items their iconography is very difficult to interpretation, with hardly any universal symbol.

The paper focuses primarily on one sign, the eagle. It proved to be quite often used on the Gdańsk tokens. For example, the eagle appeared as a part of the coat of arms of Poland or Polish-Lithuanian Commonwealth. These tokens marked money (a part of the excise tax) allocated from the local Royal Prussia treasury or granted by the king for the construction of the city's fortification.

30. K. Hoburg, *Geschichte der Festungswerke Danzigs*, Danzig 1852, s. 25-26, przyp. 4; G. Köhler, *op. cit*., s. 215.
31. J. Rhode, *op. cit*., s. 28; E. Keyser, Die Baugeschichte der Stadt Danzig, Köln-Wien 1972, s. 369.

Валерій Нечитайло
(Україна)

ФАЛЬШУВАННЯ МОНЕТ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ НА ТЕРИТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Середина XVII ст. є важливою віхою в історії української державності. Саме в цей період «постала Українська козацька держава – Гетьманщина, з власним державним апаратом, у тому числі й фінансовим»[1]. Академік Валерій Смолій наголошує, що Українська козацька держава з її республіканською, демократичною формою правління була позбавлена перспектив розвитку під протекторатом московського царату «наступні (після 1654 р.) десятиріччя працювали проти Української держави. Йшов поступовий, але невблаганний процес втрати нею своїх етнічних рис, ліквідації окремих, а згодом цілих суспільних інститутів»[2]. Проте, у другій половині XVII ст., як указує професор Василь Орлик, Гетьманщина, навіть не зважаючи на те, що перебувала під московським протекторатом, «українські гетьмани зберігали повну автономію у фінансовій галузі»[3]. В історичний науці існують гіпотези, підтверджені архівними документами про карбування українськими гетьманами монет.

Одним із актуальних напрямків сучасних нумізматичних досліджень авторитетним українським вченим, академіком Віктором Коцуром вказано важливість дослідження питань грошового обігу в українських землях, а особливо проблеми фальшивомонетництва в Україні, в тому числі «…визначення основних зразків монетних підробок, вивчення технології виготовлення фальсифікатів, визначення регіональних особливостей виявлення фальшивих монет в якості одиничних знахідок чи скарбових комплексів»[4].

У другій половині XVII століття та на початку XVIII століття в Україні спостерігається досягнення проблемою фальшивомонетництва свого апогею, підробленими виявляються практично всі найбільш популярні на грошовому ринку монети[5]. У другій половині XVII століття та на початку XVIII століття на території Лівобережної України побутує змішана монетна система, що поєднує монети Західної Європи та Московії, це навіть відображено в тогочасній податковій документації[6], хоча в другій чверті XVIII повністю поступаються домінантними позиціями російській імперській обіговій монеті. Відповідно, прототипами для підробки монет фальшивомонетниками використовуються,

1. **Орлик В. Фіскальний апарат Гетьманщини (1654-1764 рр.). Бористен** №8. 2010. С.25
2. Смолій В.А. Українська козацька держава. Український історичний журнал. №4. 1991. С.11.
3. Орлик В.М. Інкорпорація України в податкову систему Російської імперії. Історична пам'ять, Вип.1-2. 2005. С.53
4. Коцур В.П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 5.
5. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. Минск, 1977.
6. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. С.43, 377.

головним чином, найпопулярніші монети у складі грошового обігу як московського карбування, так і досить різноманітного європейського.

У дослідженні головну увагу приділено питанню фальсифікації західноєвропейських монет на території України.

Беззаперечним свідченням наявності фальшивомонетників є матеріали державних архівів, а також низка актових джерел. Вагома частка свідчень про фальшивомонетництво, що зберігається в державних архівах України та Росії опрацьовано класиком української нумізматики – Миколою Котлярем, пізніше ті самі факти описано Романом Шустом у навчальному посібнику з нумізматики України[7].

Микола Котляр відмічає, що у другій половині XVII ст. фальшиві монети зафіксовані у згадках в архівних джерелах разом із повністю стертими монетами, що вилучались з обігу. Також вчений наголошує на значній перевазі в обсягах фальшивомонетництва в Україні в другій половині XVII ст., порівняно з початком цього століття[8]. У цьому твердженні вагому роль треба приділити частці фальшивих мідних солідів Яна II Казимира, що набули масового поширення через простіший процес їх фальшування, адже для виготовлення підробок вже не вимагалося виконувати покриття їх шаром дорогоцінного металу, що значно спрощувало процес та робило його безпечним для здоров'я, уникаючи отруєння парами ртуті. Дійсно, якщо подивитися на обсяги фальшування монет у другій половині XVII століття без урахування факту підробки «боратинок» та їхньої величезної кількості, на наш погляд, частка фальсифікатів монет у другій половині XVII століття буде значно меншою, аніж на його початку. Перевага в обсягах фальшування монет у другій половині XVII століття різко виділяється лише за рахунок підробки мідних солідів, а кількість підробок монет інших номіналів, що вимагали нанесення покриття, зменшилась. У дослідженні Андрія Бойка-Гагаріна для другої половини XVII століття найбільш характерними відмічені підробки польсько-литовських шостаків та тимфів[9], в той час як за правління Сигізмунда III прототипами для фальсифікації стали майже всі номінали, навіть досить дрібні і малопривабливі з логічної точки зору[10].

Яскравим прикладом потрапляння фальсифікатів боратинок у значні за кількістю монетні депозити в Гетьманщині є опублікований Анатолієм Шостопалом скарб з села Юрчиха Кам'янського району Черкащини, де, окрім широкого різноманіття монет Речі Посполитої з часів Сигізмунда III, монет прибалтійських володінь Швеції та їх імітації з Сучави, монет королівства Шотландія, князівств Валахії та Тешен, фігурували також як справжні, так і підроблені в той час мідні соліди Яна II Казимира[11].

Комплекс археологічного матеріалу з Ближніх печер Києво-Печерської Лаври, власне монетна його частина, свідчить про присутність з різноманітними солідами шведських володінь також підробок шелягів Яна II Казимира та навіть пластини або монетної заготовки[12], що свідчить про виявлення підробки серед монет у Лаврі.

---

7. Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч.пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С.161-162.
8. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ: Наукова Думка, 1981. С. 132.
9. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. С. 125-131.
10. Там само. С. 95.
11. Шостопал А. Скарби Черкащини. Черкаси: Андрощук П.С., 2007. С. 64-65.
12. Кабанець Э.П., Сирота В.В. Вивчення нумізматичного комплексу XVII ст. з Ближніх печер Києво-

Дослідниками комплексу Є. Кабанцем та В. Сиротою також опубліковано сучавську імітацію за прототипом литовського соліда із датою «1661», що викликало в дослідників неочікуване для нас здивування, адже хибодати є досить характерними для імітаційної емісії Молдавського князівства у 1660-і роки. Хоча варто відмітити, що імітація із хибодатою «1661», за нашими спостереженнями, є досить рідкісним різновидом цих монет.

Одним із наслідків монетних перетворень, ініційованих в часи правління Яна II Казимира, була емісія кредитних монет номінальною вартістю 30 грошів або перших польських злотих, прозваних серед населення «тимфами» з використанням для цієї назви прізвища орендаторів монетних дворів у Львові, Бидгощі та Кракові – Анджея і Томаша Тимфів[13]. Незважаючи на існування суттєвої різниці між номінальною та реальною вартістю цих монет, населення не відмовлялось використовувати їх у грошових розрахунках, про що свідчить наявність цих монет у складі скарбів. Ми підтримуємо думку Андрія Бойка-Гагаріна про популярність нової монети, адже на користь цього свідчать знайдені на території Волині тогочасні підробки «тимфів»[14].

Микола Котляр також описує викриття на Лівобережжі фальшивомонетників Феська та Костянтина із Лохвиці, що виготовили примітивним способом лиття розплавленого свинцю у глиняну форму, підробки тимфів Речі Посполитої[15], а також резонансну справу фальшивомонетників з Полтавського полку[16].

Аналізуючи згадки в архівних документах, професор Микола Котляр наводить пояснення терміна «бреславцев», припускаючи, що укладачі документів під цим терміном мали на увазі підробки монет Фрідріха II, виготовлені у Вроцлаві[17]. На нашу думку, під цими монетами могли матись на увазі не підробки, а справжні орти Бранденбургу-Пруссії, монограми курфюрста на яких виконані хрестоподібно.

Не менш вагомими в науковому вивченні аспекту фальшування монет є самі монети як фальшиві, так і державного карбування. Велике розмаїття фальсифікатів монет середнього номіналу часів Сигізмунда III Вази – трояків та шостаків нами зафіксовано та опубліковано у зведеному каталозі різновидів цих номіналів монет, де приватні старі підробки описані як невід'ємні учасники грошового обігу другої половини XVII століття[18].

Важливу краєзнавчу розвідку здійснив український дослідник Анатолій Шостопал, який опублікував та проаналізував знахідки монет на Черкащині від часів появи перших монет. Звернемося до зафіксованих п. Шостопалом знахідок тогочасних підробок монет. Найчастішими дослідник називає появу підробок балтійських солідів та мідних дротових монет Олексія Михайловича та полушок Петра I, карбованих у 1718 – 1722 роках, а також флоринів та левендаальдерів Об'єднаних провінцій

Печерської Лаври. Музейні читання. Київ, 1999. С. 173.

13. Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч.пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 141.
14. Boiko-Gagarin A. Home-Made Counterfeits of the Tymfs (złotówki) of John II Casimir (1648–1668) from Finds in the Historical Region of Volhynia. *Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne*. Tom XII. Krakow, 2017. S. 231-236.
15. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет. С. 161-162.
16. Котляр М.Ф. Фальшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII ст. Український історичний журнал. № 9. Київ, 1970. С. 105-109.
17. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет. С. 189-190.
18. Нечитайло В.В. Єрмаченко І.Г., Замеховський Є.І. Каталог трояків та шестаків Сигізмунда III Вази (1618-1627 рр.). Київ: ЮСТОН, 2018. С. 20-22.

Нідерландів[19]. Підкріплюють дані А. Шостопала про масовість знахідок фальшивих балтійських солідів також виявлені аналогічні підробки при розкопках Черкаського замку[20], які пізніше виділені Андрієм Бойком-Гагаріним в особливу групу підробок, характерних саме для сучасної Черкаської області[21]. Сукупність указаних вище даних дозволяє зробити припущення про існування в околицях м. Черкас таємного центру виробництва монет, можливо навіть емісії монет за дорученням чи наказом представника істеблішменту Гетьманщини.

Цікавим є спостереження щодо знахідок фальшивих талерів на території України. Аналізуючи знахідки фальшивих монет, ми встановили, що талери найчастіше трапляються в якості одиничних знахідок, а якщо перебували у складі скарбів, то лише в депозитах із великою кількістю монет.

Так, у величезному монетно-речовому скарбі московських та західноєвропейських монет, виявленого неподалік села Лелюхівка на Полтавщині[22], у процесі опрацювання та наукової атрибуції скарбу пізніше дослідниками було виявлено дві підробки талерів Іспанських Нідерландів[23].

Досить цікавою є топографія знахідок фальшивих тогочасних монет, складена в монографії А. Бойка-Гагаріна. Науковець виділяє регіональні особливості знахідок підробок монет для історичної Волині, Бессарабії, Буковини та Закарпаття, натомість дещо меншу увагу приділяє території Гетьманщини[24]. Цікавими в плані обраних нами територіальних та хронологічних меж дослідження варто відмітити такі зафіксовані А. Бойком-Гагаріним знахідки:

1. підробки соліда 1754 року у селі Кулішевка Коростишевського району Житомирської області;
2. фальшивого орту 1689 року за прототипом монет Фрідріха Вільгельма, знайдений в околицях Ружина Житомирської області;
3. фальшивий орт Яна II Казимира за прототипом 1650 року, знайдений у околиць Богуслава Київської області;
4. фальшивих солідів та півторагрошовиків часів Сигізмунда III з Переяславського, Сквирського та Таращанського районів Київщини;
5. фальшивих монет (солідів, півтораків та шостаків) часів Сигізмунда III, грошенів Бранденбургу-Пруссії та грошенів князівства Померанія-Барт у Кобеляцькому районі Полтавщини;
6. знахідки фальшивих півтораків Сигізмунда III та фальшивих дротових копійок за прототипом Михайла Федоровича та Петра I у Сумській області;
7. на наше значне здивування в монографії не зафіксовано знахідок підробок монет для Харківської області;

19. Шостопал А. Скарби Черкащини. С. 21-22.
20. Куштан Д.П. Нові дослідження посаду Черкаського замку. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск. 13. К., 2004. С. 19-22.
21. Бойко-Гагарін А.С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 133-137.
22. Зразюк З.О., Стрижакова Н. Скарб західноєвропейських на російських монет XVI – поч. XVIII ст., знайдений біля с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл. Тематичний збірник наукових праць. Музей та його колекції. Київ: «ІІІ, ЛТД», 2003. С. 88-95.
23. Зразюк З.А. Монеты-подделки из клада, найденного в 2000 году в с. Лелюховка Новосанжарского района Полтавской области. Тезисы докладов *и* сообщений *«XIV* Всероссийская нумизматическая конференция». Санкт-Петербург, 2007. С. 124-125.
24. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе.

8. знахідки підробок солідів шведських володінь часів Христини Ваза, а також підробки дрібних обігових монет часів Сигізмунда III Ваза у Черкаській області;

9. виділення дослідником характерного типу підробок для Черкаської області з викривленою монограмою у вигляді символів «SIS»;

10. знахідки фальшивих дротових копійок часів Петра I у Чернігівській області[25].

Серед процитованого вище списку привертають увагу випадки зафіксованих знахідок фальшивих монет за прототипом півтораків та грошів першої чверті XVII століття, що потенційно може вказувати на існування в цьому районі центру з виготовлення підробок, який функціонував і в середині століття.

Витяг із складеної А. Бойком-Гагаріним топографії знахідок фальшивих монет дає змогу виокремити найбільш характерні знахідки фальшивих монет для території Гетьманщини, що раніше не було виділено окремо у вітчизняній нумізматичній історіографії. Це найбільш часті знахідки підроблених дрібних монет часів Сигізмунда III Вази та фальшиві дротові копійки Московського царства, причому як дореформені, так і часів правління Петра Олексійовича. Враховуючи позицію Миколи Котляра про збереження у грошовому обігові Лівобережжя півтораків Сигізмунда III протягом наступним 150 років після початку їх карбування у Речі Посполитій, можна припустити, що переважна більшість підробок півторагрошовиків є характерною саме для середини та другої половини XVII ст. Коли якісніші півтораки Сигізмунда III були більш бажаними у грошових розрахунках та мали перевагу у вмісті дорогоцінного металу, порівняно із монетами другої половини XVII ст.

Високу цікавість викликають знахідки підробок золотих монет Західної Європи на території України. На широку присутність та популярність золотих західноєвропейських монет, що продовжували складати противагу московським монетам в першій половині XVIII століття, свідчать знахідки приватних підробок дукатів Голландії, подібних до опублікованого Андрієм Бойком-Гагаріним фальшивого золотого дуката за прототипом 1729 р.[26]

У висвітленні особливостей грошового обігу України Миколою Котлярем згадується справа з фонду Канцелярії гетьмана Кирила Розумовського щодо виготовлення в Тетієві фальшивих дукатів, заготовка яких виготовлялась із срібла та в подальшому покривалася шаром позолоти[27].

Отже, з викладеного вище матеріалу логічним є висновок про те, що на території козацької держави України-Гетьманщини серед монет емітентів Західної Європи об'єктами копіювання та приватної фальсифікації стали мідні шеляги «боратинки» та неповновартісні тимфи Яна II Казимира, а також присутні в тогочасному грошовому обігу монети Сигізмунда III Вази. Поява на території України солідів масових емісій балтійських монетних дворів також спровокувала появу їх підробок. Ми здійснили спробу виокремити потенційну локалізацію їх виготовлення, розташовану в сучасній Черкаській області України, ймовірно – в Черкаському замку. Крупні срібні європейські талери та дукати також стали прототипами для приватної таємної фальсифікації.

---

25. Там же. С. 531-543.
26. Бойко-Гагарин А.С. О кустарной подделке голландского дуката 1729 года. Нумізматика і Фалеристика. 2014. №3. С. 18.
27. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет. С. 231.

ЛІТЕРАТУРА

1. Boiko-Gagarin A. Home-Made Counterfeits of the Tymfs (złotówki) of John II Casimir (1648–1668) from Finds in the Historical Region of Volhynia. Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne. Tom XII. Krakow, 2017. S. 231-236.

2. Бойко-Гагарин А.С. О кустарной подделке голландского дуката 1729 года. Нумізматика і Фалеристика. 2014. №3. С. 18.

3. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. С. 125-131.

4. Бойко-Гагарін А.С. Група ідентичних фальшивих шведських солідів XVII ст. зі знахідок Черкаської області. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 25. Київ, 2016. С. 133-137.

5. Зразюк З.А. Монеты-подделки из клада, найденного в 2000 году в с. Лелюховка Новосанжарского района Полтавской области. Тезисы докладов и сообщений «XIV Всероссийская нумизматическая конференция». Санкт-Петербург, 2007. С. 124-125.

6. Зразюк З.О., Стрижакова Н. Скарб західноєвропейських на російських монет XVI – поч. XVIII ст., знайдений біля с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл. Тематичний збірник наукових праць. Музей та його колекції. Київ: «ІІІ, ЛТД», 2003. С. 88-95.

7. Кабанець Э.П., Сирота В.В. Вивчення нумізматичного комплексу XVII ст. з Ближніх печер Києво-Печерської Лаври. Музейні читання. Київ, 1999. С. 173.

8. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ: Наукова Думка, 1981. С. 132.

9. Котляр М.Ф. Фалшивомонетники в Полтавському полку на початку XVIII ст. Український Історичний Журнал. № 9. Київ, 1970. С. 105-109.

10. Коцур В.П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 5.

11. Куштан Д.П. Нові дослідження посаду Черкаського замку. Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Випуск. 13. К., 2004. С. 19-22.

12. Нечитайло В.В. Єрмаченко І.Г., Замеховський Є.І. Каталог трояків та шестаків Сигізмунда ІІІ Вази (1618-1627 рр.). Київ: ЮСТОН, 2018. С. 20-22.

13. Орлик В.М. Інкорпорація України в податкову систему Російської імперії. Історична пам'ять, 2005. Вип.1-2.С.53-63.

14. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 631 с.

15. Орлик В. Фіскальний апарат Гетьманщини (1654-1764 рр.). Бористен №8. 2010. С.25-28.

16. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. Минск, 1977.

17. Шостопал А. Скарби Ченкащини. Черкаси: Андрощук П.С., 2007. С. 21-22.

18. Шуст Р.М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч.пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 141.

FALSIFICATIONS OF POLISH AND WESTERN EUROPEAN COINS ON THE TERRITORY OF THE COSSACKS IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

One of the most important directions of the modern numismatic research is the aspect of the coin counterfeiting in Ukraine. In this article we put the light on the issue of the falsifications of Western European coins on the territory of Ukraine.

On the territory of the Cossack Hetmanate of Ukraine, among the coins of the issuers of Western Europe, objects of copying and private falsification became copper solidi and zloty of John II Casimir, and also the coins of the Sigismund III Waza present in the monetary circulation till late XVII cent. The appearance on the territory of Ukraine of the massive amount of the copper solidi of the Baltic mints also provoked the appearance of their fakes, including the ability to assume about the potential localization of their production, located in the modern Cherkassy region of Ukraine, presumably – in the Cherkassy castle. Large silver European thalers and gold ducats have also become the prototypes for private secret falsifications.

Key words: numismatics, coin, Cossack Hetmanate of Ukraine, European thalers, private falsification.

Виктор Малежик
(Беларусь)

КЛАД МОНЕТ XVII-XVIII ВВ. ИЗ ДЕРЕВНИ НОВОСЕЛЬЕ СТОЛБЦОВСКОГО РАЙОНА МИНСКОЙ ОБЛАСТИ (БЕЛАРУСЬ).

В коллекции Национального исторического музея Республики Беларусь хранится на первый взгляд непримечательный клад серебряных и медных монет XVII-XVIII веков (КП39076). Этот комплекс был сдан в Государственный исторический музей БССР в ноябре 1985 года (акт №7421 от 29.11.85) жителем гор. Минска с пометкой о его находке в дер. Новоселье Столбцовского района Минской области. В записях о приеме комплекса, к сожалению, отсутствует подробное описания обстоятельств его обнаружения, а вознаграждение сдавшему его лицу уплачено за «сбор и доставку». При более детальном анализе состав комплекса не давал веских оснований усомниться в его единовременном обнаружении в виде кладового депозита. Однако внешний вид и состояние монет теоретически допускали вероятность формирования в «клад» случайного набора находок.

Такие обстоятельства фиксирования находки и ее приема на хранение не обеспечивали полной уверенности в достоверности материала при производстве каких-либо выводов. Именно поэтому авторами была проделана определенная работа, направленная на подтверждение факта и обстоятельств находки комплекса. К сожалению, человека, сдавшего клад в музей, в настоящее время уже нет в живых. При выезде в дер. Новоселки был найден свидетель обнаружения клада - племянник находчика Самохвала М.Н., Лысенко В.К., который и подтвердил, что его дядя в середине 80-х годов 20 века при производстве земляных работ в огороде своего дома в дер. Новоселки нашел клад монет, которые в последующем в полном своем составе сдал в исторический музей в Минске. Усадьба, на которой был обнаружен клад имеет адрес: дер. Новоселки дом №29 и находится на окраине данной деревни в виде хутора (ранее хутор Табары) расположенного в пойме реки Сула (приток р. Нёман). Огород, на котором был обнаружен комплекс, примыкает к дому и выходит на пойменный луг реки Сула (Рис.1,2). Таким образом, в настоящее время, можно с полной уверенностью считать данный комплекс кладом и опираться на него в производстве каких-либо выводов.

Несколько забегая вперед, хотелось бы отметить, что рассматриваемый комплекс по своему составу явно представляет собой «срез» денежной массы на рынке Речи Посполитой 80-х годов XVIII века и является ярким его отображением накануне вхождения этих земель в состав Российской Империи в 1793 году. По этой причине авторы считают, что он достоин вынесения в отдельную публикацию, а сама данная работа является промежуточной в общем комплексе сбора информации, посвященной участию монет Российской Империи в денежном обращении Речи Посполитой.

Итак, клад состоит из 337 экземпляров медных и серебряных монет Речи Посполитой, Пруссии, Австрии и Российской Империи (Приложение 1, Рис.3). Серебряные монеты Речи Посполитой скромно представлены в этом депозите единичными экземплярами шестигрошовика и тынфа Яна II Казимира (1648-1668) чеканки 1657 и 1663 года соответственно, а так же шестигрошовика Яна III Собеского (1674-1696)

чеканки 1682 года. Более основательно в серебряной части клада присутствуют прусские монеты в виде 31 шестигрошовика Фридриха II(1740-1786) эмиссий 1756-58 гг. Сразу бросается в глаза, что серебряные номиналы представлены старой, довольно изношенной польской, а также низкопробной прусской монетой (Рис.4).

Согласно монетной ординации от 10 февраля 1766 года, старые выпуски польско-литовских монет и иноземные монеты подлежали изъятию из обращения [3]. Но очевидно, что в части серебряных монет исполнение этого положения ординации затянулось как минимум на двадцать лет. Более того, хозяин депозита счел уместным хранить эти деньги в кладе.

Вместе с тем, рассматривая серебряную часть клада, мы склонны сделать вывод, что комплекс тезаврирован как депозит медной монеты, а содержащаяся в нем серебряная монета была «неполноценной» и имела обращение по медному курсу, что и явилось причиной ее оседания в этом кладе. Как показывает практика, качественная и полновесная серебряная монета тезаврировалась отдельно от медной, либо каким-либо способом отделялась от нее.

Более весомо в относительно небогатом кладе представлена медная чеканка (Рис.5). «Королева» денежного обращения Речи Посполитой – медный солид («боратинка») Яна Казимира в количестве 3 экземпляров является здесь вкраплением, однако иллюстрирует факт нахождения этой монеты в денежном обороте и во второй половине 18 века, естественно, в очень незначительных количествах. Таким же незначительным вкраплением является и единичный австрийский крейцер Марии-Терезии.

Монеты достоинством 1 грош Станислава Августа Понятовского представлены чеканкой 1765-1782 гг. в количестве 77 экземпляров. Младшая монета этой группы, отчеканенная в 1782 году, является и младшей монетой всего комплекса. Учитывая, что чеканка трехгрошовиков (41 экз.) в кладе ограничена 1779 годом, можно с большей долей вероятности датировать сокрытие комплекса серединой 80-х годов 18 столетия.

Таким образом, сокрытие депозита датируется периодом между первым и вторым разделами Речи Посполитой. В течение этого исторического отрезка территория, на которой был найден клад, находилась в составе Речи Посполитой.

Российская часть клада представлена тремя медными номиналами – полушка, денга и 2 копейки. Подавляющее большинство монет этой группы в кладе представлены номиналом «денга» эмиссий 1731-54 гг., отчеканенных в период правления русских императриц Анны Иоановны (1730-1740) и Елизаветы Петровны (1741-1761). Количество монет этого номинала составляет 177 экземпляров. Полушка 1754 года чеканки представлена одним экземпляром, что в принципе не является удивительным, монеты этого номинала попадаются на наших территориях относительно редко. Как и в рассматриваемом кладе, они являются вкраплением в общей массе монет Российской Империи. А вот почему монеты номиналом 2 копейки, отчеканенные по нормам 8 рублевой монетной стопы, содержатся в количестве только 3 экземпляров, дает повод задуматься. В кладе присутствует 2 двухкопеечника Елизаветы Петровны чеканки 1757 и 1759 гг., а также 1 экземпляр этого номинала, отчеканенный в период правления Екатерины II (1762-1795) в 1764 году. Однозначно ответить на вопрос о причинах такого малого количества двухкопеечников в этом комплексе в настоящее время не представляется возможным в связи с множеством возможных вариаций

ответов. Уверенно можно сказать только о том, что вопрос об обороте на рынке Речи Посполитой монет двухкопеечного номинала в общей массе монет Российской Империи является вопросом будущих исследований. На данном этапе необходимо констатировать фактически единичное присутствие этого номинала в депозите.

Как мы видим на диаграмме, русская денга по годам ее чеканки присутствует в депозите в стандартных пропорциях (Рис.6), как и в иных однотипных кладах этого временного периода. Т.е. в обороте денежного хозяйства Речи Посполитой русская денга по годам ее чеканки имела равное распределение, что может подтверждать факт ее равномерного поступления на наш рынок непосредственно из денежного оборота Российской Империи. Количество монет этого номинала в кладе, составляющее практически половину комплекса, конечно, впечатляет и ярко подтверждает официально зафиксированным кладовым депозитом наши выводы о том, что русская денга на определенном промежутке середины – третьей четверти XVIIIстолетия по сути становится основной разменной монетой, довольно быстро заместив мелкую медную монету. По отношению к основным медным номиналам Речи Посполитой, содержащимся в кладе, деньга составляет 58%. Безусловно, это соотношение не может быть эталонным, но несомненно является довольно показательным, учитывая тот факт, что денга в единичных находках на территории Беларуси – явление, уступающее по численности только медному солиду Яна Казимира. В связи с довольно продолжительным временем хождения этой монеты в денежной системе Российской Империи (вплоть до 20-х годов XIX столетия) и включения земель Великого княжества Литовского в состав этого государства, статистика единичных находок денги эмиссии 1731-54 гг. не актуальна. Однако представленный клад, несомненно, является аргументом в вопросах феномена обращения денги в восточных областях Речи Посполитой.

В своих прошлых работах мы уже рассматривали вопрос присутствия на рынке Речи Посполитой во второй половине XVIII века русской медной монеты, в том числе феномен обращения русской денги. В частности, были сделаны предварительные выводы о начале ее поступления в денежный оборот на наших землях уже в 30-х-40-х годах XVIII столетия, а также констатирован факт ее значительного присутствия в денежной массе медных номиналов[1;2]. Однако для производства конкретных выводов необходимо время и достаточное количество тематического материала. Мы уверены, что Новосельевский клад станет отдельной страницей в этой работе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Малежик, В. Феномен денги в денежном хозяйстве Речи Посполитой (Территория Беларуси) / В. Малежик, П. Горбань // Pieniądz i systemy monetarne : wspólne dziedzictwo Europy : Białoruś – Bułgaria – Litwa – Łotwa – Mołdawia – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina : materiały z X Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Augustów, 18–21 IX 2012 / Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, Zarząd Główny. – Warszawa, 2012. – S. 139–148.

2. Малежик, В. Уникальный клад медных монет XVIII– начала XIX веков из Слонимского района Гродненской области / В. Малежик // II Forum numizmatyczne : Studia i Materiały. / Pod red. nauk. K. Filipowa. – Białystok, 2018. – 217–226 s.

3. Рябцевич, В.Н. Нумизматика Беларуси. – Мн.: Полымя, 1995. С. 246.

4. Узденников, В.В. Монеты Росии 1700–1917. – М.: Финансы и статистика, 1985.

Приложение 1

Состав монетного клада из д. Новоселье

Раздел	№ п\п	Страна эмитент	Правитель	Номинал	Год чеканки	Кол -во	Прим.
I	1	Речь Посполитая	Ян II Казимир (1648-1668)	солид	1665	1	
	2				1666	2	
	3			6 грошей	1657	1	
	4			тынф (30 грошей)	1663	1	
	5		Ян III Собесский (1674-1696)	6 грошей	1682	1	
	6		Август III (1734-1763)	1 грош	1754	1	
	7		Станислав Август Понятовский (1764-1795)	1 грош	1765	14	
	8				1766	4	
	9				1767	25	
	10				1768	13	
	11				1774	1	
	12				1776	2	
	13				1778	2	
	14				1779	1	
	15				1780	1	
	16				1782	1	
	17				Год н\о	13	
	18			3 гроша	1766	9	
	19				1767	9	
	20				1768	2	
	21				1769	3	
	22				1770	1	
	23				1771	1	
	24				1773	2	
	25				1774	2	
	26				1775	1	
	27				1776	1	
	28				1777	2	
	29				1779	2	
	30				год н\о	6	Плохое состоя-ние

II	1	Российская Империя	Анна Иоановна (1730-1740)	денга	1731	26	
	2				1734	3	
	3				1735	8	
	4				1736	7	
	5				1737	12	
	6				1738	7	
	7				1739	6	
	8				1740	7	
	9		Елизавета Петровна (1741-1762)	денга	1743	8	
	10				1744	4	
	11				1745	2	
	12				1746	9	
	13				1747	10	
	14				1748	7	
	15				1749	21	
	16				1750	10	
	17				1751	4	
	18				1752	2	
	19				1753	7	
	20				Год н\о	17	Плохое состоя-ние. Учет в общем кол-ве
	21			полушка	1754	1	
	22			2 копейки	1757	1	
	23				1759	1	
	24		Екатерина II (1762-1795)	2 копейки	1764	1	
III	1	Пруссия	Фридрих II (1740-1772)	6 грошей	1756	6	
	2				1757	18	
	3				1758	1	
	4				Год н\о	6	
IV	1	Австрия	Мария Терезия (1740-1780)	1 крейцер	1760	1	

Рис.1 Место находки клада на карте Республики Беларусь.

Рис.2 Непосредственное место находки клада.

Рис.2а Усадьба на территории которой был обнаружен клад.

Рис.3 Национальный состав клада.

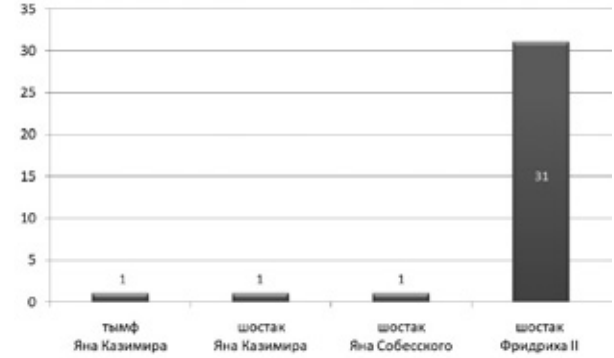

Рис.4 Состав клада по серебряным номиналам

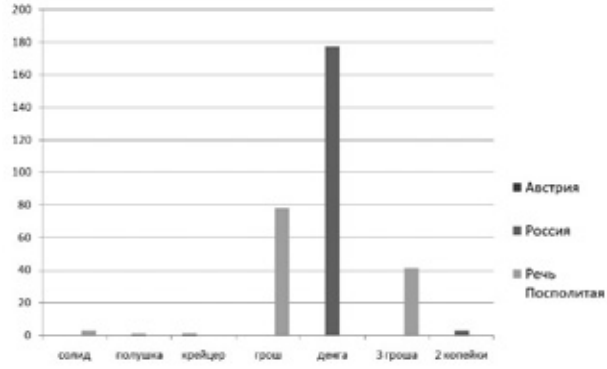

Рис.5 Состав клада по медным номиналам.

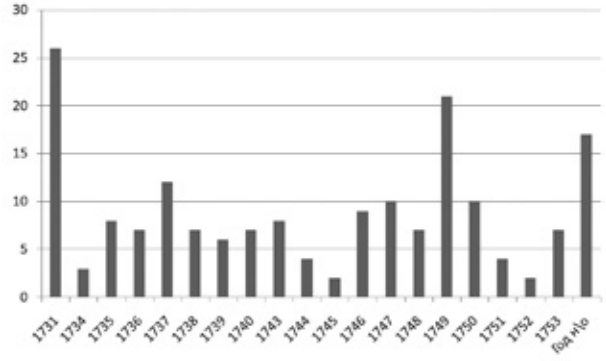

Рис.6 Денга - количество по годам чеканки.

SKARB MONET XVII-XVIII W. ZE WSI NOWOSIELKI (STOLCOWSKI REJ., MIŃSKIE WOJ.)

Streszczenie

W zbiorach Muzeum Narodowym Historycznym Białorusi znajduje się arcyciekawy skarb monet srebrnych i miedzianych monet z XVII-XVIII w. Skarb składał się z 337 monet Rzeczypospolitej, Prus, Austrii i Cesarstwa Rosyjskiego. Najstarszą monetą był szóstak Jana Kazimierza z 1657 r., a najmłodszą grosz Stanisława Augusta z 1782 r. z mennicy warszawskiej.

Adam Musiałowski
(Polska)

NUMIZMATYCZNE FRAGMENTY W PRASIE TORUŃSKIEJ CZASU STANISŁAWOWSKIEGO

Epoka oświecenia w życiu naukowym i kulturalnym Europy przyniosła dwa nowe istotne zjawiska: rozwój towarzystw naukowych i co się z nimi wiązało, wydawnictwo czasopism naukowych. W Rzeczypospolitej od 1. poł. XVIII w. aż po początki czasów stanisławowskich (kiedy to prymat przejęła Warszawa) przewodziły w ich tworzeniu dwa ośrodki: toruński i gdański.

Już w październiku 1722 r. z inicjatywy prorektora toruńskiego Gimnazjum, Jerzego Piotra Schulza (1680-1748) zaczął się ukazywać w mieście tygodnik *Das Gelahrte Preussen*, następnie przekształcony kolejno z braku wystarczającego oparcia finansowego w miesięcznik i kwartalnik. Dotrwał on tylko do końca 1725 r. Także kolejne periodyki okazały się efemerydami. W latach 1726, 1727 i 1731 ukazały się *Meletemata Thhoruniensia* pod redakcją Piotra Jaenichena (1679-1738). Publikacja czwartego tomu pojawiła się dopiero w 1762 r. Do ponownej próby ożywienia życia naukowego w Toruniu doszło w 1728 r. za sprawą wspomnianego już Schulza. Rozpoczął on wydawanie *Preussischer Todes-Tempel*, który przetrwał do 1730 r. Jego treść stanowiły głównie teksty historyczne. Także kolejne jego czasopismo o charakterze w zasadzie gazety politycznej ukazywało się niecałe dwa lata, 1733-1734. Wydawane dwa razy w tygodniu zawierało sporo nowin z zakresu rozwoju nauki i kultury[1].

Po tym okresie w mieście nastał czas pewnego osłabienia intelektualnego. Po 1734 r. nie ukazało się żadne nowe czasopismo. Dopiero w 1760 r. za sprawą Samuela Lutra Gereta (1730-1797), polityka, burmistrza i publicysty (a także rezydenta Torunia na dworze królewskim w latach 1761-1776) rozpoczęto druk tygodnika pod nazwą *Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhange von Gelehrten Sachen* (dalej TWNA). Toruń stał się jednym z głównych ośrodków ówczesnej prasy polskiej, mimo że gazeta wydawana była w języku niemieckim (teksty polskie tłumaczył sekretarz Rady Miejskiej Gottlob Feldner)[2]. Miała ona charakter gazety politycznej i ogłoszeniowej czasopisma moralnego, a dodatek naukowy *Anhang von Glehrten Sachen* był w pewnej mierze i czasopismem naukowym. Ukazując się do 1772 r. osiągnęła znaczną poczytność, np. w 1769 r. liczba stałych prenumeratorów osiągnęła poziom 700 czytelników, a jednym z pilnych był sam król Stanisław A. Poniatowski (fig. 1)[3].

Jeszcze przed wstąpieniem Poniatowskiego na tron ukazało się w niej kilka artykułów

1. Szerzej o ówczesnych toruńskich periodykach por. S. Salmonowicz, *Toruń w czasach baroku i oświecenia*, Toruń 192, s. 125-134; tenże *Kultura umysłowa Torunia między barokiem a oświeceniem* [w:] Historia Torunia, t. II, cz,3 pod red. M. Biskupa, Toruń 1996, s. 364-368.
2. J. Dygdała, *Toruńskie czasopismo „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen"*. (Problemy redakcji, zasięgu oddziaływania i profilu politycznego), [w:] Zapiski Historyczne , t. 43: 1978, z. 3, s. 71; K. Ciesielska, *Feldner Gotlob (1722-1787), sekr. Rady Miejskiej*, [w:] Toruński Słownik Biograficzny, t. 1, Toruń 1998, s. 98-99.
3. Więcej o gazecie por. M. Dunajówna, Z dziejów toruńskiego czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen", Toruń 1960 oraz J. Dygdała, Toruńskie czasopismo „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen". (Problemy redakcji, zasięgu oddziaływania i profilu politycznego), [w:] Zapiski Historyczne , t. 43: 1978, z. 3, s. 67-87.

Thornische 2571

Wöchentliche

Nachrichten

und

Anzeigen

nebst einem

Anhange von gelehrten Sachen

Erstes Jahr

17 60.

Thorn,

gedruckt bey Christian Friedrich Lunzen, E. Hochedl. Hochw. Raths und des löbl. Gymnasii Buchdrucker.

Fig.1. Strona tytułowa pierwszego numeru TWNA

poświęconych numizmatyce. Współredaktor czasopisma, Jan Albin Kries (1716-1785) rektor i profesor toruński, a zarazem szwagier Gereta opublikował pod kryptonimem Kr dwie rozprawy: w 1760 r. *Von Münzen welche die Stadt Thorn prägen lassen*[4] a w 1761 r. *Beschreibung und Erklärung einer goldnen Münze des Byzantinischen oder Constantinopolitanischen Kaysers Zeno, welch von einen vornehmen Gönner allhier aus seinem Vorrath zur Beschreibung güntigst mitgetheilet worden und von welcher eine ganz genaue Abzeichnungen hie beygefüget ist*[5]. Inny z profesorów toruńskiego gimnazjum, Jan Piotr Jaenichen w pierwszym roczniku zamieścił artykuł pod tytułem *Gedanken über die erste polnische Silbermünze*[6]. Z Elbląga natomiast nadsyłał swoje prace dawny profesor toruński Jan Daniel Hoffmann (1701-1766), wśród których jedna poświęcona była mennictwu elbląskiemu *Beschreibung verschiedenen Münzsorten, welche die Stadt Elbing von je her*

4. TWNA 1760, s. 109-112, 117-120, 127-128, 388-391, 397-399, 404-408.
5. Jw. 1761, s. 29-31, 37-39.
6. Jw. 1760, s. 220-224, 229-232,

prägen[7], a druga mennictwu krzyżackiemu *Artikel das Münzwesen betreffend so zu der Zeit des Deutschen Ordens in Preussen dem Hochmeister vorgeleget worden. Aus einer alten Handschrift selbiger Zeit*[8].

Już od połowy XVII w. można było zaobserwować proces odpływu dobrej monety z Polski i napływu obcego małowartościowego pieniądza. Przynosząc szkody krajowi jego ewolucja nasiliła się z czasem na skutek zamknięcia mennic państwowych i niewłaściwego ustalenia wzajemnego stosunku do złota. Sytuację pogorszyło też przejęcie przez Fryderyka II gotowych stempli menniczych i produkcja monet polsko-saskich o niskiej zawartości srebra, co ponownie zwiększyło odpływ dobrej monety z Polski. Zaradzić miał temu sejm nadzwyczajny w kwietniu 1761 r., lecz został zerwany przez „familię". Próby wyjścia z kryzysu podjęli, saski „premier-minister" Henryk Brühl i podskarbi wielki koronny Teodor Wessel. M.in. proponowali władzom Torunia ulepszenie tutejszej mennicy i wydzierżawienie jej dworowi. Ciągnące się przeszło dwa lata rozmowy i pertraktacje zakończyły się fiaskiem[9]. Do naprawy monety i zapobieżeniu napływu złego pieniądza powrócono w uchwałach sejmu konwokacyjnego (7 V-23 VI 1764 r.). W postanowieniach *O Mennicy y Monecie* czytamy *... zlecamy Radom Ekonomicznym Oboyga Narodow, aby sprowadziwszy do siebie ludzi w materyi Menniczney biegłych y znajomość doskonałą mających, z nimiż o sposobach skuteczniejszych, a pożytek Narodowi y dobroć monety przynoszących naradziwszy się, poukładane w tey mierze Proiekta Stanom Rzplitey na pierwszym da Bog Seymie ad trutinam* (pod rozwagę) *podały, ... Taż oraz Rada tak Koronna iako y W. X. Litt. ma zapobiegać wprowadzaniu Zagranicznych złych pieniędzy, które jako kurrencyi żadnej mieć nie mogą, na Skarb Rzeczypospolitey do stopienia zabrane być zawsze powinny*[10]. W *Articuli Pactorum Conventorum* nowoobrany król – Stanisław August Poniatowski – zobowiązał się *.. o erygowaniu Mennicy, gdy Jus cudende monete od Przodka naszego Zygmunta trzeciego Stanom Rzplitej ustąpione, też Stany Nam znowu powierzają; z tym obowiązkiem, aby pod dozorem, et sub responsione* [pod zaręczeniem] *Kommisyi Skarbowey dla wygody publicznej pieniądze dobre w Mennicy Naszey bite były*[11].

Ponownie powrócono do dawnych projektów Brühla i Wessela. Dwór podjął pierwsze kroki zamawiając w mennicy toruńskiej 5000 szt. żetonów koronacyjnych[12] oraz podjął rozmowy o możliwości bicia pieniądza polskiego w mieście. W Warszawie natomiast powołane 10 stycznia 1765 r. przez króla Komisja Mennicza a także Komisje Skarbu Koronnego i Litewskiego rozpoczęły prace m.in. nad produkcją monety miedzianej i ustaleniem stopy menniczej[13].

Niejako podsumowaniem tych starań była informacja z 26 grudnia z Warszawy jaka

7. Jw. 1761, 212-216, 220-224, 229-232, 237-240.
8. Jw. 1763, s. 12-13.
9. O chęci wykorzystania mennicy toruńskiej celem naprawy monet za Augusta III i St. A. Poniatowskiego por. J. Dygdała, *Próby wykorzystania mennicy toruńskiej przez dwór i władze Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku*, [w:] Rocznik Toruński, t. 11, 1976, s. 181-198.
10. Volumina legum, t. VII, s. 77.
11. Jw. s. 208.
12. E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich*, t. IV, Wrocław 1843, n4 488, s. 7-10.
13. O pracach Komisji w 1765 r. por. M. Kurnatowski, *Historya medali i monet polskich bitych za panowania Kego Kr. Mości Stanisława Augusta przez Antoniego Schroedera, byłego probierzaa i administratora mennicy w Warszawie 1797 r.*, [w:] Zapiski Numizmatyczne, R. II, 1885, s. 88; tenże *Przyczynki do historyi monet i medali Polskich bitych za panowania Stanisława Augusta*, [w:] Zapiski Numizmatyczne, R. III, 1886, s. 161; R. IV, 1887, s. 195-214; A. Ryszard, *Zabiegi o otwarcie mennicy warszawskiej w r. 1765,* [w:] Zapiski Numizmatyczne, R. III, 1886, s. 119-121; K. Plage, *Okres Stanisława Augusta w historyi numizmatyki*

pojawiła się na łamach tygodnika z datą 2 stycznia 1766 r. *Das Münzwesen dieses Reichs ist numehro völlig und sicher besichiget*.[14] Dalej korespondent (zapewne Geret) donosi o pracach króla i Komisji Menniczej i przyjęciu kolońskiej stopy menniczej. Z grzywny srebra wybijać miano 80 złotówek a czerwony złoty miał mieć wartość 16 ¾ złotego. Wybijanie takich a także miedzianych w mennicy krakowskiej przyjął na siebie baron von Gartenberg [15]. System miał przedstawiać się następująco: w srebrze – talar = 8 złp., półtalar = 4 złp., 8 dobrych groszy = 2 złp., 4 dobre grosze = 1 złp, 2 dobre grosze = ½ złp., 1 dobry grosz = 7 ½ gr miedzianych, w miedzi 3 gr, grosze, półgrosze i szelągi.

7 stycznia 1766 r. wśród różnych wiadomości z Gdańska znalazło się kryminalno-obyczajowe doniesienie opublikowane pod datą 17 stycznia. Otóż zatrzymany został były pisarz przy mennicy, niejaki Tischer. Narobiwszy wiele długów zagarnął on z miejsca swego zatrudnienia 500 talarów. Schwytany, został osadzony we więzieniu w Stolzbergu (obecnie Chełm, dzielnica Gdańska) na 10 lat. Ponadto dodatkowo w dniach targowych musiał stać na targu rybnym od godziny 11-12 z tablicą na piersiach (zapewne z opisem przewinienia) i w kołnierzu z żelaza[16].

Po tym obyczajowym przypisku, 6 lutego, na trzech stronach pojawił się uniwersał Komisji Skarbu o nowowychodzącej z mennicy krakowskiej monecie miedzianej. Podpisany 9 stycznia, do Torunia dotarł 30- tego (fig. 2)[17].

Wśród wiadomości jakie nadeszły z Warszawy 6 marca, znalazł się uniwersał z 10 lutego ogłaszający obieg monety srebrnej. Ponieważ tekst był znacznej objętości opublikowano go wraz z tabelą cen srebra z 11 stycznia w kolejnych tygodnikach: 13, 20, 27 marca i 19 czerwca (fig. 3)[18].

W numerach 29 i 30 z 17 i 24 lipca zamieszczono datowany na 4 czerwca uniwersał oznaczający cenę po jakiej moneta obca dotąd w obiegu będąca ma być wymieniana za nowa wychodzącą z mennicy królewskiej (fig.4)[19]. 4 września opublikowane zostało natomiast rozporządzenie litewskiej Komisji Skarbu, która na wzór koronnej ustaliła wartość pieniądza jaka ma obowiązywać od 1 września na obszarze Litwy[20].

Mimo trwających prac nad naprawą pieniądza i publikacji uniwersałów jako ich efektów, reskryptu królewskiego z 16 lutego skierowanego do Torunia, Elbląga i Gdańska zakazującego dalszego bicia monety miejskiej[21], miasta a zwłaszcza Toruń liczyły na dojście do porozumienia z dworem. Zasłaniały się – w renesansie autonomizmu pruskiego – stwierdzeniem, że sprawa przyjęcia nowej stopy menniczej w Prusach Królewskich należy wyłącznie do kompetencji sejmiku generalnego i muszą być na nim rozpatrzone, co było

---

polskiej, Kraków 1913, s. 5-9; R. Janke, *Mennica Warszawska w okresie panowania Stanisława Augusta*, [w:] Warszawski Pamietnik Numizmatyczny 3, 2014, s. 90-100.

14. TWNA 1766, s. 5.
15. O Gartenbergu por. M. Kurnatowski, *Przyczynki* ... passim; K. Plage *Okres* ... passim oraz W. Konopczyński, *Gartenberg Sadogórki Piotr Mikołaj (ok.1720-ok. 1780)*, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. VII, 1948-1958, s. 289-290; G. Schmidt, *Gartenberg*, [w:] Neue Deutsche Biographie, Bd. 6, 1964, s. 75.
16. TWNA 1766, s. 29.
17. Jw. 1766, s. 42-44; także I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niéj niegdy należących, z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845, s. 177-178, gdzie tekst skrócony o ok. ⅓.
18. TWNA 1766, s. 83-85, 92-94, 101-103, 195-196 z korektą s. 195 na s. 232; I. Zagórski, *Monety ...,* s. 178-185.
19. TWNA 1766, s. 228-229, 235-238. Zagórski, s. 185-186 publikuje jedynie 3 szpaltowy wyimek za *Wiadomościami Warszawskimi* z 1766 r., nr 52, 53.
20. TWNA 1766, s. 282.
21. J. Dygdała, *Wielkie miasta Prus Królewskich wobec reformy menniczej z lat 1765-1766*, [w:] Zapiski Historyczne, t. XLI, R 1976, s. 111.

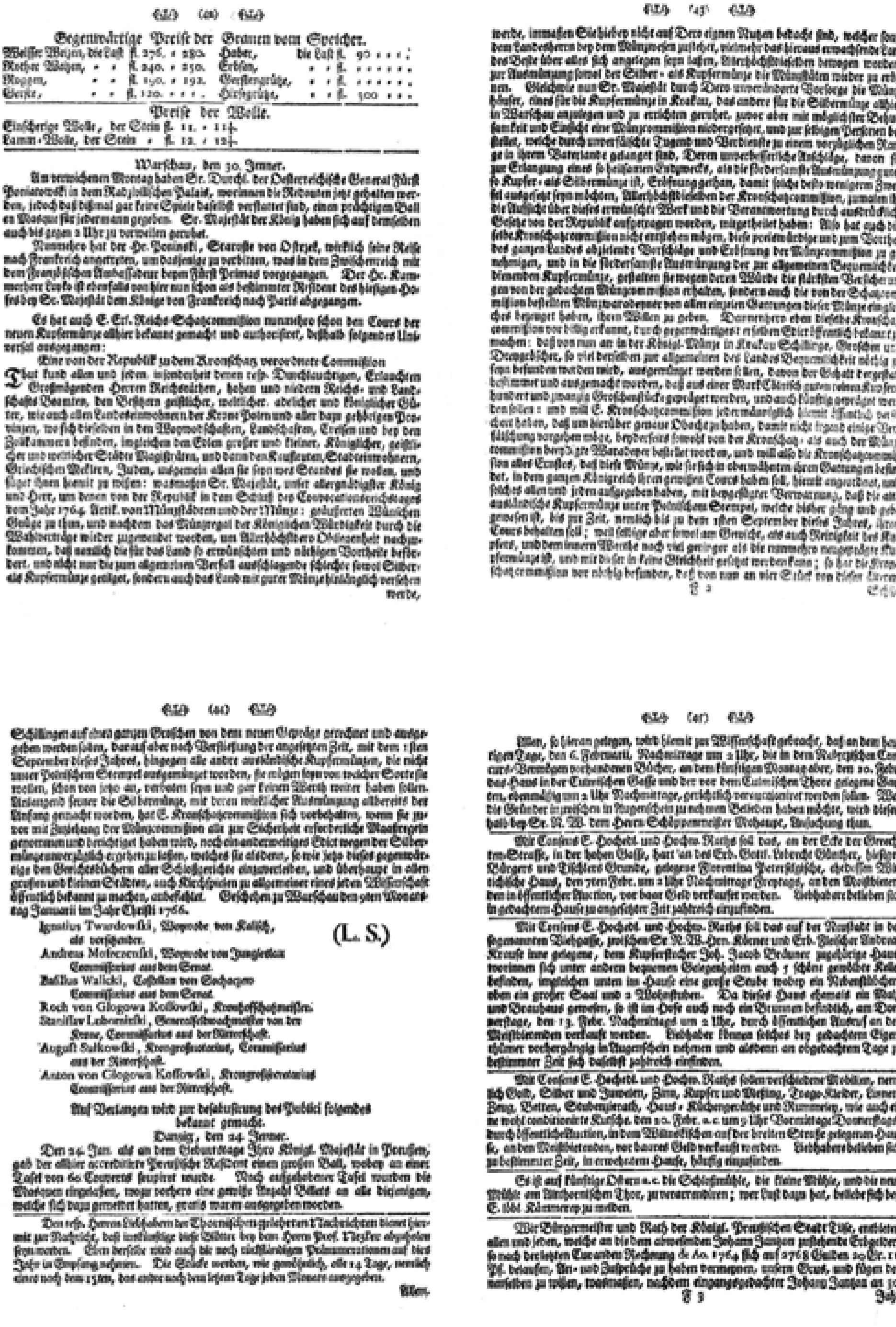

(40)

Gegenwärtige Preise der Granen vom Speicher.

Weisser Weizen, die Last	fl. 276. - 282.	Haber, die Last	fl. 90 . . .
Rother Weizen, . .	fl. 240. - 250.	Erbsen, . .	fl. . . . . .
Roggen, . .	fl. 190. - 192.	Gerstengrütze, . .	fl. . . . . .
Gerste, . .	fl. 120. . . .	Hirsegrütze, . .	fl. 300 . . .

Preise der Wolle.

Einscherige Wolle, der Stein fl. 11. - 11½.
Lamm-Wolle, der Stein . fl. 12. - 12½.

Warschau, den 30. Jenner.

Am verwichenen Montag haben Se. Durchl. der Oesterreichische General Fürst Poniatowski in dem Radziwilschen Palais, worinnen die Redouten jetzt gehalten werden, jedoch daß dißmal gar keine Spiele daselbst verstattet sind, einen prächtigen Ball en Masque für jedermann gegeben. Se. Majestät der König haben sich auf demselben auch bis gegen 2 Uhr zu verweilen geruhet.

Nunmehro hat der Hr. Poninski, Staroste von Ostrzek, wirklich seine Reise nach Frankreich angetreten, um dasjenige zu verbitten, was in dem Zwischenreich mit dem Französischen Ambassadeur beym Fürst Primas vorgegangen. Der Hr. Kammerherr Lasko ist ebenfalls von hier nun schon als bestimmter Resident des hiesigen Hofes bey Sr. Majestät dem Könige von Frankreich nach Paris abgegangen.

Es hat auch E. Erl. Reichs-Schatzcommission nunmehro schon den Cours der neuen Kupfermünze allhier bekannt gemacht und authorisiret, deshalb folgendes Universal ausgegangen:

Eine von der Republik zu dem Kronschatz verordnete Commission

Thut kund allen und jeden, insonderheit denen resp. Durchlauchtigen, Erlauchten Großmögenden Herren Reichsräthen, hohen und niedern Reichs- und Landschafts Beamten, den Besitzern geistlicher, weltlicher, adelicher und Königlicher Güter, wie auch allen Landeseinwohnern der Krone Polen und aller dazu gehörigen Provinzen, wo sich dieselben in den Woywodschaften, Landschaften, Creisen und bey den Zollkammern befinden, imgleichen den Edlen großer und kleiner, Königlicher, geistlicher und weltlicher Städte Magisträten, und denen den Kaufleuten, Stadteinwohnern, Griechischen Meklern, Juden, insgemein allen sie seyn wes Standes sie wollen, und füget ihnen hiemit zu wissen: wasmaßen Sr. Majestät, unser allergnädigster König und Herr, um denen von der Republik in dem Schluß des Convocationsreichstages vom Jahr 1764. Artik. von Münzstädten und der Münze: geäußerten Wünschen Genüge zu thun, und nachdem das Münzregal der Königlichen Würdigkeit durch die Wahlverträge wieder zugewendet worden, um Allerhöchstdero Obliegenheit nachzukommen, daß nemlich die für das Land so erwünschten und nöthigen Vortheile befördert, und nicht nur die zum allgemeinen Verfall ausschlagende schlechte sowol Silber- als Kupfermünze getilget, sondern auch das Land mit guter Münze hinlänglich versehen werde,

(43)

werde, inmaßen Sie hiebey nicht auf Dero eignen Nutzen bedacht sind, welcher sonst dem Landesherrn bey dem Münzwesen zustehet, vielmehr das hieraus erwachsende Landes Beste über alles sich angelegen seyn lassen, Allerhöchstdieselben bewogen worden, zur Ausmünzung sowol der Silber- als Kupfermünze die Münzstädten wieder zu eröffnen. Gleichwie nun Sr. Majestät durch Dero unverminderte Vorsorge die Münzhäuser, eines für die Kupfermünze in Krakau, das andere für die Silbermünze allhier in Warschau anzulegen und zu errichten geruhet, zuvor aber mit möglichster Behutsamkeit und Einsicht eine Münzcommission niedergesetzet, und zu selbiger Personen bestellet, welche durch unverfälschte Tugend und Verdienste zu einem vorzüglichen Range in ihrem Vaterlande gelanget sind, Deren unverbesserliche Anschläge, davon sie zur Erlangung eines so heilsamen Endzwecks, als die förderfamste Ausmünzung [illegible] so Kupfer- als Silbermünze ist, Eröffnung gethan, damit solche desto weniger Zweifel ausgesetzt seyn möchten, Allerhöchstdieselben der Kronschatzcommission, zumalen ihr die Aufsicht über dieses erwünschte Werk und die Verantwortung durch ausdrückliche Gesetze von der Republik aufgetragen worden, mitgetheilet haben: Also hat auch dieselbe Kronschatzcommission nicht entstehen mögen, diese preiswürdige und zum Vortheil des ganzen Landes abzielende Vorschläge und Eröfnung der Münzcommission zu genehmigen, und in die förderfamste Ausmünzung der zur allgemeinen Bequemlichkeit dienenden Kupfermünze, gestalten sie wegen deren Würde die stärksten Versicherungen von der gedachten Münzcommission erhalten, sondern auch die von der Schatzcommission bestellten Münzwardeyner von allen einzeln Gattungen dieser Münze [illegible] bezeuget haben, ihren Willen zu geben. Demnechst eben dieselbe Kronschatzcommission vor billig erkannt, durch gegenwärtiges erlassenes Edict öffentlich bekannt zu machen: daß von nun an in der Königl. Münze in Krakau Schillinge, Groschen und Dreygröscher, so viel derselben zur allgemeinen des Landes Bequemlichkeit nöthig zu seyn befunden werden wird, ausgemünzet werden sollen, davon der Gehalt dergestalt bestimmet und ausgemacht worden, daß aus einer Mark Cölnisch guten reinen Kupfers hundert und zwanzig Groschenstücke gepräget werden, und auch künftig gepräget werden sollen: und will E. Kronschatzcommission jedermänniglich hiemit öffentlich versichert haben, daß um hierüber genaue Obacht zu haben, damit nicht irgend einige Verfälschung vorgehen möge, beyderseits sowohl von der Kronschatz- als auch der Münzcommission beyde Wardeyner bestellet worden, und will also die Kronschatzcommission alles Ernstes, daß diese Münze, wie sie sich in obenerwähnten ihren Gattungen befindet, in dem ganzen Königreich ihren gewissen Cours haben soll, hiemit angeordnet, und solches allen und jeden aufgegeben haben, mit beygefügter Verwarnung, daß die alte ausländische Kupfermünze unter Polnischem Stempel, welche bisher gang und gebe gewesen ist, bis zur Zeit, nemlich bis zu dem 1sten September dieses Jahres, ihren Cours behalten soll; weil solche aber sowol am Gewichte, als auch Reinigkeit des Kupfers, und dem innern Werthe nach viel geringer als die nunmehro neugeprägte Kupfermünze ist, und mit dieser in keine Gleichheit gesetzt werden kann; so hat die Kronschatzcommission vor nöthig befunden, daß von nun an vier Stück von dieser ihren

F 2 Schil-

(44)

Schillingen auf einen ganzen Groschen von dem neuen Gepräge gerechnet und ausgegeben werden sollen, darauf aber nach Verfließung der angesetzten Zeit, mit dem 1sten September dieses Jahres, hingegen alle andre ausländische Kupfermünzen, die nicht unter Polnischem Stempel ausgemünzet worden, sie mögen seyn von welcher Sorte sie wollen, schon von jetzo an, verboten seyn und gar keinen Werth weiter haben sollen. Anlangend ferner die Silbermünze, mit deren wirklicher Ausmünzung allbereits der Anfang gemacht worden, hat E. Kronschatzcommission sich vorbehalten, wenn sie zuvor mit Zuziehung der Münzcommission alle zur Sicherheit erforderliche Maaßregeln genommen und berichtiget haben wird, noch ein anderweitiges Edict wegen der Silbermünze unverzüglich ergehen zu lassen, welches sie alsdenn, so wie jetzo dieses gegenwärtige den Gerichtsbüchern aller Schloßgerichte einzuverleiben, und überhaupt in allen großen und kleinen Städten, auch Kirchspielen zu allgemeiner eines jeden Wissenschaft öffentlich bekannt zu machen, anbefehlet. Geschehen zu Warschau den 9ten Monatstag Januarii im Jahr Christi 1766.

(L. S.)

Ignatius Twardowski, Woywode von Kalisch, als vorsitzender.
Andreas Mokronski, Woywode von [illegible] Commissarius aus dem Senat.
Basilius Walicki, Castellan von Sochaczew Commissarius aus dem Senat.
Roch von Glogowa Kossowski, Kronhofschatzmeister.
Stanislaw Lubomirski, Generalfeldwachtmeister von der Krone, Commissarius aus der Ritterschaft.
August Sulkowski, Krongroßnotarius, Commissarius aus der Ritterschaft.
Anton von Glogowa Kossowski, Krongroßsecretarius Commissarius aus der Ritterschaft.

Auf Verlangen wird zur [illegible] des Publici folgendes bekannt gemacht.

Danzig, den 24 Jenner.

Den 24. Jan. als an dem Geburtstage Ihro Königl. Majestät in Preussen, gab der allhier accreditirte Preußische Resident einen großen Ball, wobey an einer Tafel von 60 Couverts soupiret wurde. Nach aufgehobener Tafel wurden die Masquen eingelassen, wozu vorhero eine gewisse Anzahl Billets an alle diejenigen, welche sich dazu gemeldet hatten, gratis waren ausgegeben worden.

Den resp. Herren Liebhabern der Thornischen gelehrten Nachrichten dienet hiermit zur Nachricht, daß inskünftige diese Blätter bey dem Herrn Prof. [illegible] abzuholen seyn werden. Eben derselbe wird auch die noch rückständigen Pränumerationen auf dies Jahr in Empfang nehmen. Die Stücke werden, wie gewöhnlich, alle 14 Tage, nemlich eines nach dem 15ten, das andre nach dem letzten Tage jeden Monats ausgegeben.

Allen,

(45)

Allen, so hieran gelegen, wird hiemit zur Wissenschaft gebracht, daß an dem heutigen Tage, den 6. Februarii, Nachmittage um 2 Uhr, die in dem [illegible] Concurs-Vermögen vorhandenen Bücher, an dem künftigen Montag aber, den 10. Febr. das Haus in der Culmischen Gasse und der vor dem Culmischen Thore gelegene Garten, ebenmäßig um 2 Uhr Nachmittage, gerichtlich verauctioniret werden sollen. Wer die Gebäude inzwischen in Augenschein zu nehmen Belieben haben möchte, wird dieserhalb bey Sr. N. W. dem Herrn Schöppenmeister [illegible], Ansuchung thun.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths soll das, an der Ecke der [illegible]-Straße, in der hohen Gasse, hart an des Erb. Gottl. Lebrecht Günther, hiesigen Bürgers und Tischlers Grunde, gelegene Florentina Petersilgische, ehedessen [illegible] Haus, den 7ten Febr. um 2 Uhr Nachmittage Freytags, an den Meistbietenden in öffentlicher Auction, vor baar Geld verkaufet werden. Liebhaber belieben sich in gedachtem Hause zu angesetzter Zeit zahlreich einzufinden.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths soll das auf der Neustadt in der sogenannten Viehgasse, zwischen Sr. N. W. Hrn. Körner und Erb. Fleischer Andreas Krause inne gelegene, dem Kupferstecher Joh. Jacob Brückner zugehörige Haus, worinnen sich unter andern bequemen Gelegenheiten auch 5 schöne gewölbte Keller befinden, imgleichen unten im Hause eine große Stube wobey ein Nebenstübchen, oben ein großer Saal und 2 Wohnstuben. Da dieses Haus ehemals ein Malz- und Brauhaus gewesen, so ist im Hofe auch noch ein Brunnen befindlich, am Donnerstage, den 13. Febr. Nachmittags um 2 Uhr, durch öffentlichen Ausruf an den Meistbietenden verkauft werden. Liebhaber können solches bey gedachtem Eigenthümer vorhergängig in Augenschein nehmen und alsdenn an obgedachtem Tage zu bestimmter Zeit sich daselbst zahlreich einfinden.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths sollen verschiedene Mobilien, nemlich Gold, Silber und Juwelen, Zinn, Kupfer und Meßing, Trage-Kleider, Leinenzeug, Betten, Stubengeräth, Haus- Küchengeräthe und [illegible], wie auch eine wohl conditionirte Kutsche, den 20. Febr. a. c. um 9 Uhr Vormittags Donnerstags, durch öffentliche Auction, in dem [illegible] auf der breiten Straße gelegenen Hause, an den Meistbietenden, vor baares Geld verkauft werden. Liebhabere belieben sich zu bestimmter Zeit, in erwehntem Hause, häufig einzufinden.

Es ist auf künftige Ostern a. c. die Schloßmühle, die kleine Mühle, und die neue Mühle am Altthornischen Thor, zu verarrendiren; wer Lust dazu hat, beliebe sich bey E. löbl. Kämmerey zu melden.

Wir Bürgermeister und Rath der Königl. Preußischen Stadt [illegible], entbieten allen und jeden, welche an die dem abwesenden Johann Janson zustehende Erbgelder, so nach der letzten Curanden Rechnung de Ao. 1764 sich auf 2768 Gulden 20 Gr. 11 Pf. belaufen, An- und Zusprüche zu haben vermeynen, unsern Gruß, und fügen denenselben zu wissen, wasmaßen, nachdem eingangsgedachter Johann Janson an 30

F 3 Jah-

Fig. 2. Uniwersał z 09.01.1766.

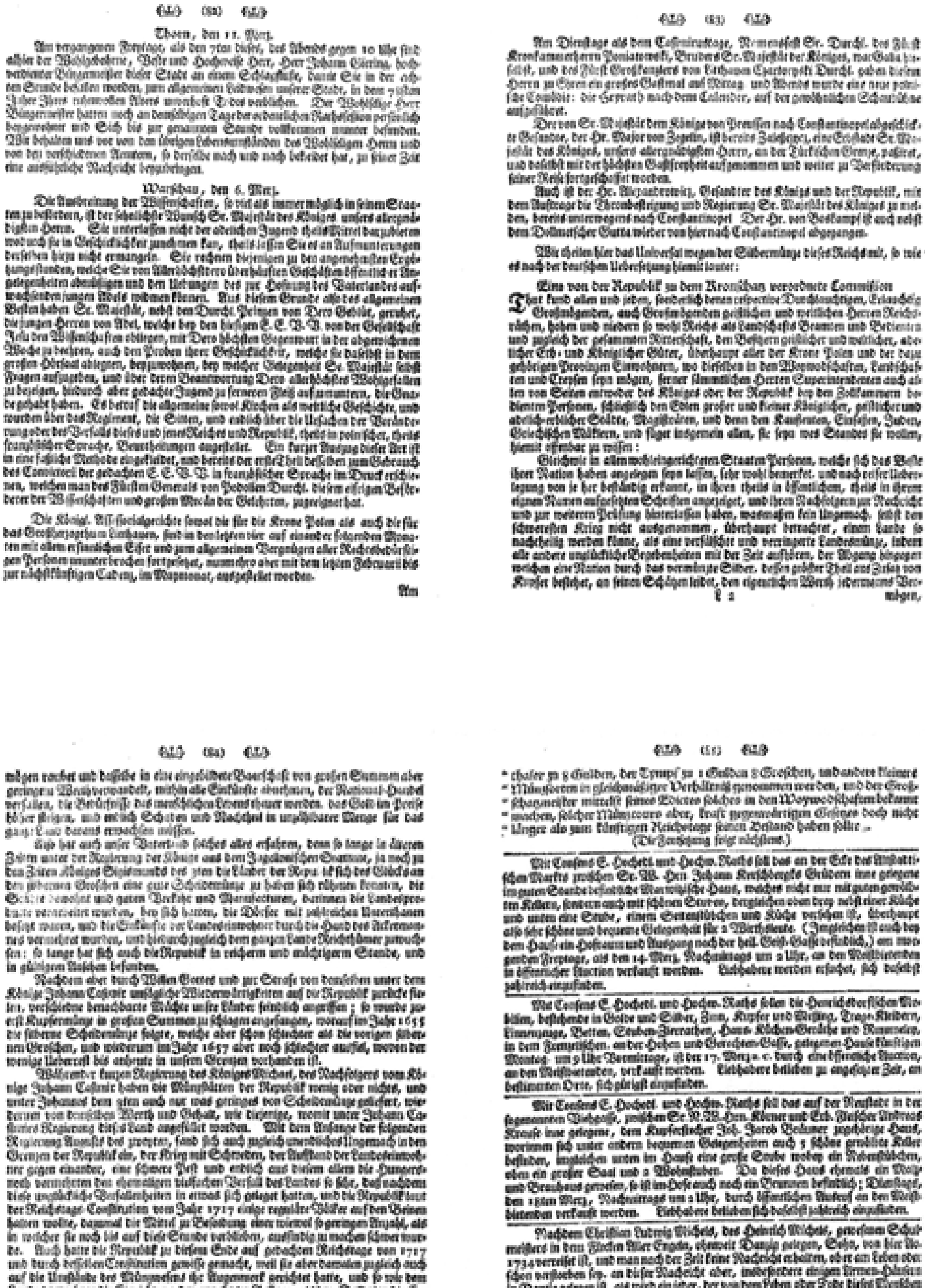

(82)

Thorn, den 11. Merz.

Am vergangenen Freytage, als den 7ten dieses, des Abends gegen 10 Uhr sind allhier der Wohlgebohrne, Veste und Hochweise Herr, Herr Johann Göring, hochverdienter Bürgermeister dieser Stadt an einem Schlagflusse, damit Sie in der achten Stunde befallen worden, zum allgemeinen Leidwesen unserer Stadt, in dem 7.sten Jahre Ihres ruhmvollen Alters unverhofft Todes verblichen. Der Wohlselige Herr Bürgermeister hatten noch an demselbigen Tage der ordentlichen Rathssession persönlich beygewohnet und Sich bis zur genannten Stunde vollkommen munter befunden. Wir behalten uns vor von den übrigen Lebensumständen des Wohlseligen Herrn und von den verschiedenen Aemtern, so derselbe nach und nach bekleidet hat, zu seiner Zeit eine ausführliche Nachricht beyzubringen.

Warschau, den 6. Merz.

Die Ausbreitung der Wissenschaften, so viel als immer möglich in seinen Staaten zu befördern, ist der sehnlichste Wunsch Sr. Majestät des Königes unsers allergnädigsten Herrn. Sie unterlassen nicht der adelichen Jugend theils Mittel darzubieten wodurch sie in Geschicklichkeit zunehmen kan, theils lassen Sie es an Aufmunterungen derselben hiezu nicht ermangeln. Sie rechnen diejenigen zu den angenehmsten Erholungsstunden, welche Sie von Allerhöchstdero überhäuften Geschäften öffentlicher Angelegenheiten abmüßigen und den Uebungen des zur Hoffnung des Vaterlandes aufwachsenden jungen Adels widmen können. Aus diesem Grunde also des allgemeinen Besten haben Se. Majestät, nebst den Durchl. Prinzen von Dero Geblüt, geruhet, die jungen Herren von Adel, welche bey den hiesigen E. E. B. B. von der Gesellschaft Jesu den Wissenschaften obliegen, mit Dero höchsten Gegenwart in der abgewichenen Woche zu beehren, auch den Proben ihrer Geschicklichkeit, welche sie daselbst in dem großen Hörsaal ablegten, beyzuwohnen, bey welcher Gelegenheit Se. Majestät selbst Fragen aufzugeben, und über deren Beantwortung Dero allerhöchstes Wohlgefallen zu bezeigen, hiedurch aber gedachte Jugend zu fernerem Fleiß aufzumuntern, die Gnade gehabt haben. Es betraf die allgemeine sowol Kirchen als weltliche Geschichte, und wurden über das Regiment, die Sitten, und endlich über die Ursachen der Veränderung oder des Verfalls dieses und jenes Reiches und Republik, theils in polnischer, theils französischer Sprache, Beurtheilungen angestellet. Ein kurzer Auszug dieser Art ist in eine faßliche Methode eingekleidet, und bereits der erste Theil desselben zum Gebrauch des Convictorii der gedachten E. E. B. B. in französischer Sprache im Druck erschienen, welchen man des Fürsten Generals von Podolien Durchl. diesem eifrigen Beförderer der Wissenschaften und großen Mecän der Gelehrten, zugeeignet hat.

Die Königl. Assessorialgerichte sowol die für die Krone Polen als auch die für das Großherzogthum Litthauen, sind in den letzten vier auf einander folgenden Monaten mit allem ersinnlichen Eifer und zum allgemeinen Vergnügen aller Rechtsbedürftigen Personen ununterbrochen fortgesetzet, nunmehro aber mit dem letzten Februarii bis zur nächstkünftigen Cadenz, im Mayemonat, ausgesetzet worden.

Am

(83)

Am Dienstage als dem Casimirustage, Namensfest Sr. Durchl. des Fürst Kronkammerherrn Poniatowski, Bruders Sr. Majestät des Königes, war Gala hieselbst, und des Fürst Großkanzlers von Litthauen Czartoryski Durchl. gaben diesem Herrn zu Ehren ein großes Gastmal auf Mittag und Abends wurde eine neue polnische Comödie: die Heyrath nach dem Calender, auf der gewöhnlichen Schaubühne aufgeführet.

Der von Sr. Majestät dem Könige von Preussen nach Constantinopel abgeschickte Gesandte, der Hr. Major von Zegelin, ist bereits Zaleszczyk, eine Erbstadt Sr. Majestät des Königes, unsers allergnädigsten Herrn, an der Türkischen Grenze, passiret, und daselbst mit der höchsten Gastfreyheit aufgenommen und weiter zu Beförderung seiner Reise fortgeschaffet worden.

Auch ist der Hr. Alexandrowicz, Gesandter des Königs und der Republik, mit dem Auftrage die Thronbesteigung und Regierung Sr. Majestät des Königes zu melden, bereits unterwegens nach Constantinopel. Der Hr. von Boskamp ist auch nebst dem Dollmetscher Gutta wieder von hier nach Constantinopel abgegangen.

Wir theilen hier das Universal wegen der Silbermünze dieses Reichs mit, so wie es nach der deutschen Uebersetzung hiemit lautet:

Eine von der Republik zu dem Kronschatz verordnete Commission

Thut kund allen und jeden, sonderlich denen respective Durchlauchtigen, Erlauchten, Großmögenden, auch Großmächtigen geistlichen und weltlichen Herren Reichsräthen, hohen und niedern so wohl Reichs als Landschafts Beamten und Bedienten und zugleich der gesammten Ritterschaft, den Besitzern geistlicher und weltlicher, adelicher Erb- und Königlicher Güter, überhaupt allen der Krone Polen und der dazu gehörigen Provinzen Einwohnern, wo dieselben in den Woywodschaften, Landschaften und Creysen seyn mögen, ferner sämmtlichen Herren Superintendenten auch allen von Seiten entweder des Königes oder der Republik bey den Zollkammern bedienten Personen, schließlich den Städten großer und kleiner Königlicher, geistlicher und adelich-erblicher Städte, Magistraten, und denn den Kaufleuten, Einsaßen, Juden, Geleichsischen Mälzern, und sonst insgemein allen, sie seyn wes Standes sie wollen, hiemit offenbar zu wissen:

Gleichwie in allen wohleingerichteten Staaten Personen, welche sich das Beste ihrer Nation haben angelegen seyn lassen, sehr wohl bemerket, und nach reifer Ueberlegung von je her beständig erkannt, in ihren theils in öffentlichen, theils in ihrem eignen Namen aufgesetzten Schriften angezeiget, und ihren Nachfolgern zur Nachricht und zur weiteren Prüfung hinterlassen haben, wasmaßen kein Ungemach, selbst den schwersten Krieg nicht ausgenommen, überhaupt betrachtet, einem Lande so nachtheilig werden könne, als eine verfälschte und verringerte Landesmünze, indem alle andere unglückliche Begebenheiten mit der Zeit aufhören, der Abgang hingegen welchen eine Nation durch das verminderte Silber, dessen größter Theil aus Zusatz von Kupfer bestehet, an seinen Schätzen leidet, den eigentlichen Werth jedermanns Ver-

L 2 mögen,

(84)

mögen raubet und dasselbe in eine eingebildete Baarschaft von großen Summen aber geringen Werth verwandelt, mithin alle Einkünfte abnehmen, der National-Handel verfallen, die Bedürfnisse des menschlichen Lebens theurer werden, das Geld im Preise höher steigen, und endlich Schaden und Nachtheil in unzählbarer Menge für das ganze Land daraus erwachsen müssen.

Also hat auch unser Vaterland solches alles erfahren, denn so lange in ältern Zeiten unter der Regierung der Könige aus dem Jagellonischen Stamme, ja noch zu den Zeiten Königes Sigismunds des 3ten die Länder der Republik sich des Glücks an den silbernen Groschen eine gute Scheidemünze zu haben sich rühmen konnten, die Städte bewohnet und guten Verkehr und Manufacturen, darinnen die Landesprodukte verarbeitet wurden, bey sich hatten, die Dörfer mit zahlreichen Unterthanen besetzt waren, und die Einkünfte der Landeseinwohner durch die Hand des Ackermannes vermehret wurden, und hierdurch zugleich dem ganzen Lande Reichthümer zuwuchsen: so lange hat sich auch die Republik in reichern und mächtigern Stande, und in glücklichern Ansehen befunden.

Nachdem aber durch Willen Gottes und zur Strafe von denselben unter dem Könige Johann Casimir unsägliche Widerwärtigkeiten auf die Republik zurückefielen, verschiedene benachbarte Mächte unsre Länder feindlich angriffen; so wurde zuerst Kupfermünze in großen Summen zu schlagen angefangen, worauf im Jahre 1655 die silberne Scheidemünze folgte, welche aber schon schlechter als die vorigen silbernen Groschen, und wiederum im Jahre 1657 aber noch schlechter ausfiel, wovon der wenige Ueberrest bis anheute in unsern Grenzen vorhanden ist.

Während der kurzen Regierung des Königes Michael, des Nachfolgers vom Könige Johann Casimir haben die Münzstätten der Republik wenig oder nichts, und unter Johannes dem 3ten auch nur was geringes von Scheidemünze geliefert, wie denn von derselben Werth und Gehalt, wie diejenige, womit unter Johann Casimirs Regierung dieses Land angefüllet worden. Mit dem Anfange der folgenden Regierung Augusts des zweyten, fand sich auch zugleich unendliches Ungemach in den Grenzen der Republik ein, der Krieg mit Schweden, der Aufstand der Landeseinwohner gegen einander, eine schwere Pest und endlich aus diesem allen die Hungersnoth vermehrten den ehemaligen vielfachen Verfall des Landes so sehr, daß nachdem diese unglückliche Beschaffenheiten in etwas sich geleget hatten, und die Republik laut der Reichstags-Constitution vom Jahr 1717 einige reguläre Völker auf den Beinen halten wollte, dazumal die Mittel zu Besoldung einer obwol so geringen Anzahl, als in welcher sie noch bis auf diese Stunde verblieben, ausfindig zu machen schwer wurde. Auch hatte die Republik zu diesem Ende auf gedachtem Reichstage von 1717 und durch desselben Constitution gewisse gemacht, weil sie aber damalen zugleich auch auf die Umstände des Münzwesens ihr Augenmerk gerichtet hatte, und so wie dem Landeseinwohner die Entrichtung der angesetzten Auflage, als dem Soldaten die Erhebung desselben zu erleichtern bedacht war, so machte sie daher auf diesem Reichstage einen Schluß solches Inhalts: " daß der Ducaten zu 18 Gulden, die Reichs-

" thaler

(85)

" thaler zu 8 Gulden, der Tympf zu 1 Gulden 8 Groschen, und andere kleinere
" Münzsorten in gleichmäßigem Verhältniß genommen werden, und der Groß-
" schatzmeister mittelst seines Edictes solches in den Woywodschaften bekannt
" machen, solcher Münzcours aber, kraft gegenwärtigen Gesetzes doch nicht
" länger als zum künftigen Reichstage seinen Bestand haben sollte."

(Die Fortsetzung folgt nächstens.)

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths soll das an der Ecke des Altstädtischen Marktes zwischen Sr. W. Hrn. Johann Kerschbergs Erben inne gelegene im guten Stande befindliche Marwitzische Haus, welches nicht nur mit guten gewölbten Kellern, sondern auch mit schönen Stuben, dergleichen oben drey nebst einer Küche und unten eine Stube, einem Seitenstübchen und Küche versehen ist, überhaupt also sehr schöne und bequeme Gelegenheit für 2 Wirthsleute. (Imgleichen ist auch bey dem Hause ein Hofraum und Ausgang nach der heil. Geist-Gasse befindlich,) am morgenden Freytage, als den 14. Merz, Nachmittags um 2 Uhr, an den Meistbietenden in öffentlicher Auction verkauft werden. Liebhabere werden ersuchet, sich daselbst zahlreich einzufinden.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths sollen die Henrichsdorfischen Mobilien, bestehende in Golde und Silber, Zinn, Kupfer und Meßing, Trage-Kleidern, Linnenzeuge, Betten, Stuben-Zierrathen, Haus- Küchen-Geräthe und Rummelen, in dem Henrichsdorfischen, an der Hohen und Gerechten-Gasse, gelegenen Hause künftigen Montag, um 9 Uhr Vormittage, ist der 17. Merz a. c. durch eine öffentliche Auction, an den Meistbietenden, verkauft werden. Liebhabere belieben zu angesetzter Zeit, am bestimmten Orte, sich gleichfalls einzufinden.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths soll das auf der Neustadt in der sogenannten Viehgasse, zwischen Sr. R. W. Hrn. Kleiner und Erb. Fleischer Andreas Krause inne gelegene, dem Kupferstecher Joh. Jacob Bohmer zugehörige Haus, worinnen sich unter andern bequemen Gelegenheiten auch 5 schöne gewölbte Keller befinden, imgleichen unten im Hause eine große Stube wobey ein Nebenstübchen, oben ein großer Saal und 2 Wohnstuben. Da dieses Haus ehemals ein Malz- und Brauhaus gewesen, so ist im Hofe auch noch ein Brunnen befindlich; Dienstags, den 18ten Merz, Nachmittags um 2 Uhr, durch öffentlichen Ausruf an den Meistbietenden verkauft werden. Liebhabere belieben sich daselbst zahlreich einzufinden.

Nachdem Christian Ludwig Michels, des Heinrich Michels, gewesenen Schulmeisters in dem Flecken Alter Engeln, ohnweit Danzig gelegen, Sohn, von hier Ao. 1734 verreiset ist, und man nach der Zeit keine Nachricht erhalten, ob er am Leben oder schon verstorben sey, an dieser Nachricht aber, insbesondere einigen Armen-Häusern in Danzig gelegen ist, als wird ein jeder, der von dem Leben oder Tode dieses Menschen einige zuverläßige Nachricht haben möchte, hiemit dienstfreundlich ersuchet, aus christlicher Liebe gegen die Armen sich deßfalls innerhalb zweyen Monaten in hiesigen Poß-

L 3 tiern

Fig. 3 A. Uniwersał z 10.02.1766.

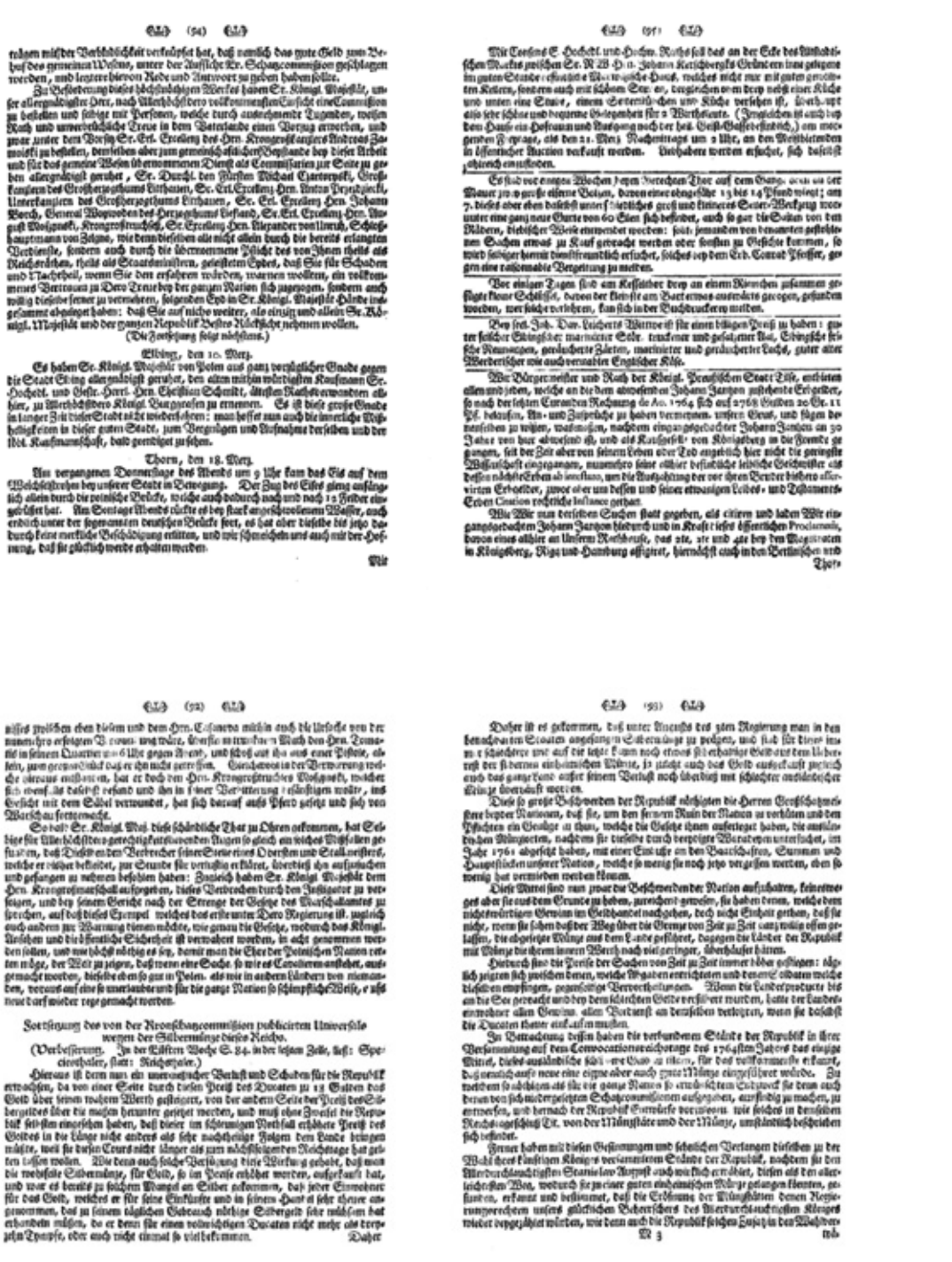

Fig. 3 B. Uniwersał z 10.02.1766.

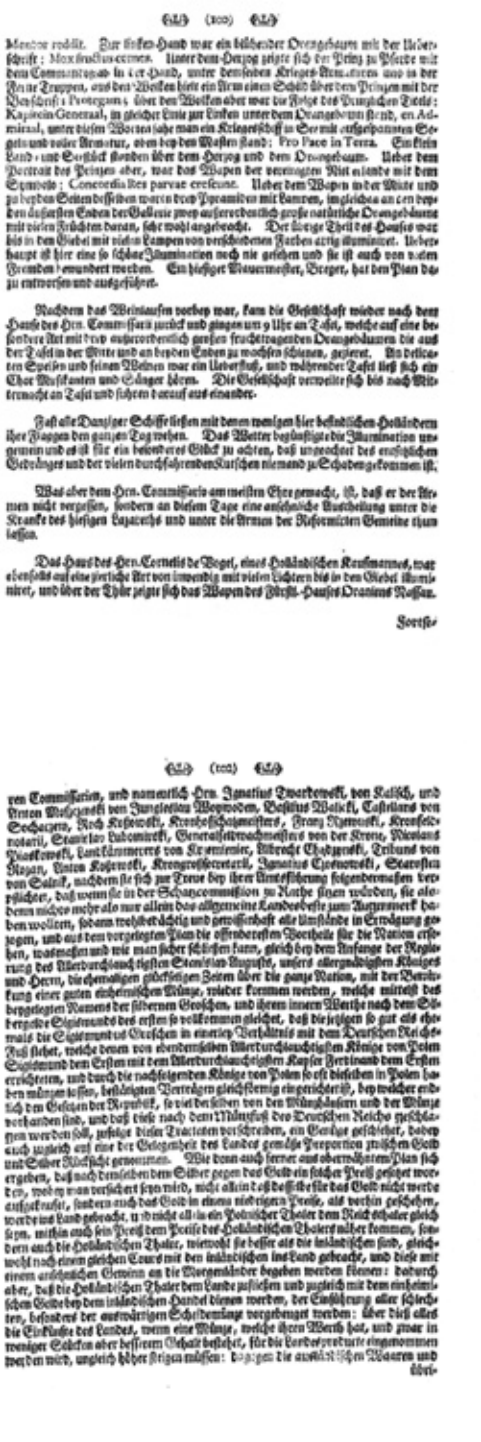

(100)

Mentor reddit. Zur linken Hand war ein blühender Orangebaum mit der Ueberschrift: Mox fructus cernes. Unter dem Herzog zeigte sich der Prinz zu Pferde mit dem Commandoguo in der Hand, unter demselben Krieges-Armaturen und in der Ferne Truppen, aus dem Wolken hielt ein Arm einen Schild über dem Prinzen mit der Beyschrift: Protegens, über den Wolken aber war die Folge des Prinzlichen Titels: Kapitein Generaal, in gleicher Linie zur Linken unter dem Orangebaum stand, ein Admiraal, unter diesem Worten sahe man ein Kriegesschiff in See mit aufgespannten Segeln und voller Armatur, eben bey den Masten stand: Pro Pace in Terra. Ein klein Land- und Seestück standen über dem Herzog und dem Orangebaum. Ueber dem Portrait des Prinzen aber, war das Wapen der vereinigten Niederlande mit dem Symbolo: Concordia res parvae crescunt. Ueber dem Wapen in der Mitte und zu beyden Seiten desselben waren drey Pyramiden mit Lampen, imgleichen an den beyden äußersten Enden der Gallerie zwey außerordentlich große natürliche Orangebäume mit vielen Früchten daran, sehr wohl angebracht. Der übrige Theil des Hauses war bis in den Giebel mit vielen Lampen von verschiedenen Farben artig illuminiret. Ueberhaupt ist hier eine so schöne Illumination noch nie gesehen und sie ist auch von vielen Fremden bewundert worden. Ein hiesiger Mauermeister, Breger, hat den Plan dazu entworfen und ausgeführet.

Nachdem das Weinlaufen vorbey war, kam die Gesellschaft wieder nach dem Hause des Hrn. Commissarii zurück und gingen um 9 Uhr an Tafel, welche auf eine besondere Art mit drey außerordentlich großen fruchttragenden Orangebäumen die aus der Tafel in der Mitte und an beyden Enden zu wachsen schienen, gezieret. An delicaten Speisen und feinen Weinen war ein Ueberfluß, und während der Tafel ließ sich ein Chor Musikanten und Sänger hören. Die Gesellschaft verweilte sich bis nach Mitternacht an Tafel und führen darauf aus einander.

Fast alle Danziger Schiffe ließen mit denen wenigen hier befindlichen Holländern ihre Flaggen den ganzen Tag wehen. Das Wetter begünstigte die Illumination ungemein und es ist für ein besonderes Glück zu achten, daß ungeachtet des entsetzlichen Gedränges und der vielen durchfahrenden Kutschen niemand zu Schaden gekommen ist.

Was aber dem Hrn. Commissario am meisten Ehre gemacht, ist, daß er der Armen nicht vergessen, sondern an diesem Tage eine ansehnliche Austheilung unter die Kranke des hiesigen Lazareths und unter die Armen der Reformirten Gemeine thun lassen.

Das Haus des Hrn. Cornelis de Vogel, eines Holländischen Kaufmannes, war ebenfalls auf eine zierliche Art von inwendig mit vielen Lichtern bis in den Giebel illuminiret, und über der Thür zeigte sich das Wapen des Fürstl. Hauses Oraniens Nassau.

Fortsetzung des von der Kronschatzcommission publicirten Universals wegen der Silbermünze dieses Reichs.

Solchem nach haben Sie in einer gar einen vollen Jahres alle Sorgfalt und Bemühung mit Fleißigen Aufmerksamkeit dahin verwendet und aus den Landesverordnungen welche das Münzwesen betreffen und sie in den Archiven der Republik haben finden können, hievon die vollkommenste Belehrung angezogen, wovon Sie auf die Verfügungen der benachbarten Mächte in Angelegenheit der Münze sich fleißig umgesehen und einheimische so wohl als auswärtige der Sachen kundige Personen um so viel als möglich Licht zu erhalten, kommen lassen, was ferner für Gutachten und Gedanken hieraus sich ergeben, solche in ihren Berathschlagungen dahin gelenket, einen Plan zu errichten, wie dem so wohl mit den älteren Gesetzen der Republik, (und ohne denen bereits vorhandenen Verträgen mit den benachbarten Mächten Eintrag zu thun), als dem auf den jüngsten Convocationes- und Wahlreichstagen beruhigten Willen der Republik, damit wir auf das fördersamste zu einer neuen einheimischen aber auch guten Münze gelangen können, zulänglich übereinstimmen möchte.

Es hat also Ihre S. Königl. Majestät höchstgeistige Münzcommission die Frucht solcher ihrer Bemühungen und zugleich das große und für die allgemeine Wohlfahrt so erwünschte Werk, Ex von der Republik verordneten Kronschatzcommission am 10ten Monatstage Decembris des 1765. Jahres, mit eigenhändiger Unterschrift nurgemeldeter Sr. Königl. Majestät Münzcommissarien vorgelegt, und darin den Plan zur Ausmünzung des Silbers also angegeben: daß

die harten Thaler dreyzehnlöthig und sechs Grän, nach dem Reichsconventions-Fuß seyn, und aus einer Cölnischen Mark feinen Silbers, zehen Stück,
die halben Thaler von eben dem Gehalt wie die ganzen Thaler, und aus der bemeldeten Mark eben dergleichen Silbers, zwanzig Stück,
die ein viertel Thaler zehnlöthig, vierzig Stück,
die Vierzugroschen-Stücke, welche so viel als ein achtel Thaler ausmachen, und den Namen der Silbernen Viergroschen-Stücke führen, und gegen die neue Kupfermünze gerechnet, dreyßig Groschen enthalten werden, achtlöthig und zwölf Grän, achtzig Stück,
die silbernen Zweygroschenstücke siebenlöthig, hundert und sechzig Stück,
die silbernen einfachen Groschen fünflöthig, sechzehn Gräne, drey hundert und zwanzig Stück aus einer Mark Cölnisch fein Silber sollen ausgemünzet; und dergestalt auf einen Holländischen Ducaten zween harte Thaler und drey silberne Groschen, oder welches einerley, sieben und sechzig einzele silberne Groschen, gerechnet werden sollen.

Demnach nun S. Erl. Kronschatzcommission solchen Plan erhalten, also hat dieselbe in ihrer Versammlung am 14. December, in persönlicher Gegenwart des Erlauchtigen und Großmögenden Hrn. Kronschatzmeisters von Wessel als dieser Commission Präsidenten, wie auch der Durchlauchtigen, Erlauchtig Großmögenden Herren

N 3

(102)

ren Commissarien, und namentlich Hrn. Ignatius Twardowski, von Kalisch, und Anton Moszczenski von Jungleslau Woywoden, Bastilus Walicki, Castellans von Sochaczew, Roch Kossowski, Kronhofschatzmeisters, Franz Rzewuski, Kronfeldnotarii, Stanislav Lubomirski, Generalfeldwachmeisters von der Krone, Nicolaus Piaskowski, Landkämmerers von Krzemieniec, Albrecht Chodzenski, Tribuns von Rozan, Anton Kossowski, Krongroßsecretarii, Ignatius Czosnowski, Starosten von Salnik, nachdem sie sich zur Treue bey ihrer Amtsführung folgendermaßen verpflichtet, daß wenn sie in der Schatzcommission zu Rathe sitzen würden, sie alsdenn nichts mehr als nur allein das allgemeine Landesbeste zum Augenmerk haben wollten, sodann wohlbedächtig und gewissenhaft alle Umstände in Erwägung gezogen, und aus dem vorgelegten Plan die offenbarsten Vortheile für die Nation ersehen, wasmaßen und wie man sicher schließen kann, gleich bey dem Anfange der Regierung des Allerdurchlauchtigsten Stanislav Augusts, unsers allergnädigsten Königes und Herrn, die ehemaligen glückseligen Zeiten über die ganze Nation, mit der Bewirkung einer guten einheimischen Münze, wieder kommen werden, welche mittelst des beygelegten Namens der silbernen Groschen, und ihrem innern Werthe nach dem Silbergelde Sigismunds des ersten so vollkommen gleichet, daß die jetzigen so gut als ehemals die Sigismunds Groschen in einerley Verhältnis mit dem Deutschen Reichsfuß stehet, welche denen von ebendemselben Allerdurchlauchtigsten Könige von Polen Sigismund dem Ersten mit dem Allerdurchlauchtigsten Kayser Ferdinand dem Ersten errichteten, und durch die nachfolgenden Könige von Polen so oft dieselben in Polen haben münzen lassen, bestätigten Verträgen gleichförmig eingerichtet ist, bey welcher endlich den Gesetzen der Republik, so viel derselben von den Münzhäusern und der Münze vorhanden sind, und daß diese nach dem Münzfuß des Deutschen Reichs geschlagen werden soll, zufolge dieser Tractaten vorschreiben, ein Genüge geschiehet, dabey auch zugleich auf eine der Gelegenheit des Landes gemäße Proportion zwischen Gold und Silber Rücksicht genommen. Wie denn auch ferner aus oberwähntem Plan sich ergeben, daß nach demselben dem Silber gegen das Gold ein solcher Preiß gesetzet worden, wobey man versichert seyn wird, nicht allein daß dasselbe für das Gold nicht werde aufgekauft, sondern auch das Gold in einem niedrigern Preise, als vorhin geschehen, werde ins Land gebracht, und nicht allein ein Polnischer Thaler dem Reichsthaler gleich seyn, mithin auch sein Preiß dem Preise des Holländischen Thalers näher kommen, sondern auch die Holländischen Thaler, wiewohl sie besser als die inländischen sind, gleichwohl nach einem gleichen Cours mit den inländischen ins Land gebracht, und diese mit einem ansehnlichen Gewinn an die Morgenländer begeben werden können: dadurch aber, daß die Holländischen Thaler dem Lande zufließen und zugleich mit dem einheimischen Gelde bey dem inländischen Handel dienen werden, der Einführung aller schlechten, besonders der auswärtigen Scheidemünze vorgebeuget werden: über dieß alles die Einkünfte des Landes, wenn eine Münze, welche ihren Werth hat, und zwar in weniger Stücken aber besserem Gehalt bestehet, für die Landesproducte eingenommen werden wird, ungleich höher steigen müssen: dagegen die ausländischen Waaren und übri-

(103)

übrigen Bedürfnisse wohlfeiler werden, die Kaufleute ihre Waaren nach dem innern Werth der Münze verrechnen, und da sie bisher gewohnt gewesen, ihre Waaren theuer zu verlassen, fernerhin diese Waaren im Preise zu steigern keine Ursach haben werden.

(Der Beschluß künftig.)

Sollte jemand Posträglich auf eine halbe, aufs längste eine kleine Stunde, gedruckte deutsche Zeitungen entbehren können, derselbe geliebe solches in hiesiger Buchdruckerey anzeigen zu lassen; die Quartäle dafür, sollen pränumerative, oder nach Ablauf prompt bezahlet werden: das dafür kommende wird gebeten darbey zu melden.

Ein junger Bursch von guter Erziehung, der die Handlung zu erlernen Lust hat, wird nach Cuniz verlangt, und wird die Wahl frey gegeben auf was für Bedingungen er in Dienste treten will, in welchen er zu verschiedenen Arten der Handlung angeführet zu werden Gelegenheit haben wird. Weitere Nachricht ist in der Buchdruckerey zu vernehmen.

Es sind vor einigen Wochen beym Gerechten Thor auf dem Gange oben an der Mauer zwey große eiserne Bolzen, davon einer ohngefähr 15 bis 14 Pfund wiegt; am 7. dieses aber eben daselbst unterschiedliches groß und kleineres Seiler-Werkzeug vermutet eine ganz neue Gurte von 60 Ellen sich befindet, auch so gar die Saiten von den Rädern, diebischer Weise entwendet worden: sollte jemanden von benannten gestohlenen Sachen etwas zu Kauf gebracht werden oder sonsten zu Gesichte kommen, so wird selbiger hiemit dienstfreundlich ersuchet, solches bey dem Erb. Conrad Pfeffer, gegen eine raisonnable Vergeltung zu melden.

Bey sel. Jacob Andreas Goerzen Wittwe sind um billigen Preiß zu haben: gute Elbinger frische Neunaugen, in ganzen und halben Achteln.

Nachdem Christian Ludwig Michels, des Heinrich Michels, gewesenen Schulmeisters in dem Flecken Aller Engeln, ohnweit Danzig gelegen, Sohn, von hier Ao. 1734 verreiset ist, und man nach der Zeit keine Nachricht erhalten, ob er am Leben oder schon verstorben sey, an dieser Nachricht aber, insbesondere einigen Armen-Häusern in Danzig gelegen ist, als wird ein jeder, der von dem Leben oder Tode dieses Menschen einige zuverlässige Nachricht haben möchte, hiemit dienstfreundlich ersuchet, aus christlicher Liebe gegen die Armen sich deßfalls innerhalb zweyen Monaten in hiesigem Präsidirenden Bürgermeisterlichem Amte zu melden, und dagegen einer billigen Erkänntlichkeit gewärtig zu seyn. Danzig, den 27. Febr. 1766.

Da der gegenwärtige Eigenthümer und Besitzer der Elbingschen Seifen-Siderey und Oehl-Mühle sich entschlossen, dieselbe an einen anständigen Liebhaber käuflich zu überlassen, so wird solches hiermit zu jedermanns Wissenschaft gebracht, und können sich deßhalb Kauflustige bey demselben melden, alles in genauem Augenschein nehmen, und wegen des Accords sich mit demselben zu vergleichen suchen. Es bestehet aber diese am äußersten Markthor zu Elbing gelegene und sehr wohl agirte Seifen-Siderey und Oehl-Mühle in einem recht bequemen Wohnhause, einem sehr genannten Stall

Fig. 3 C. Uniwersał z 10.02.1766.

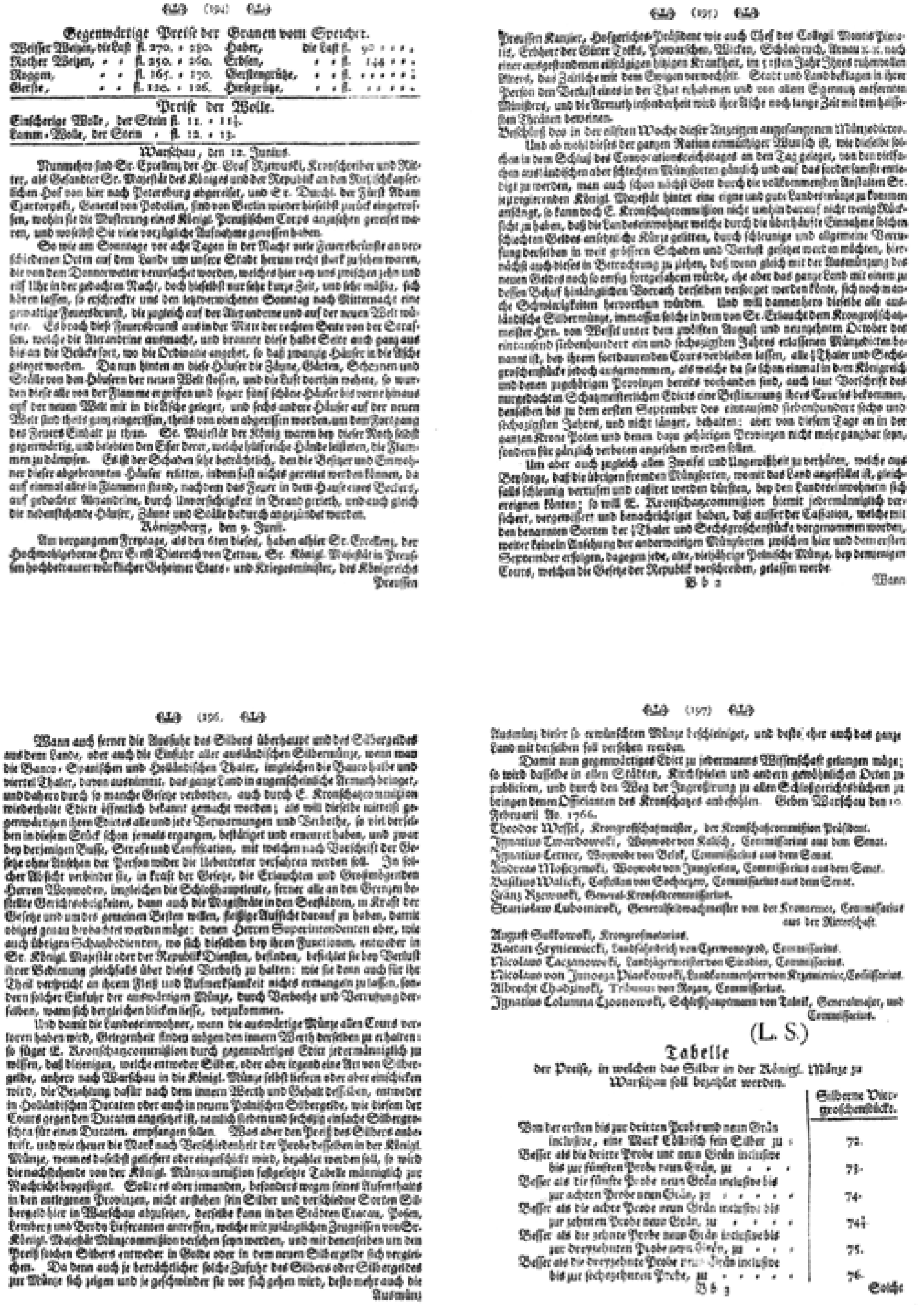

(194)

Gegenwärtige Preise der Granen vom Speicher.

Weisser Weizen, die Last	fl. 270. - 280.	Haber, die Last	fl. 90 - - - -
Rother Weizen, - -	fl. 250. - 260.	Erbsen, - -	fl. 144 - - -
Roggen, - -	fl. 165. - 170.	Gerstengrütze, - -	fl. - - - - - -
Gerste, - -	fl. 120. - 126.	Hersegrütze, - -	fl. - - - - -

Preise der Wolle.

Einschürige Wolle, der Stein fl. 11. - 11½.
Lamm-Wolle, der Stein - fl. 12. - 13.

Warschau, den 12. Junius.

Nunmehro sind Sr. Excellenz der Hr. Graf Rzewuski, Kronschreiber und Ritter, als Gesandter Sr. Majestät des Königes und der Republik an den Rußischkayserlichen Hof von hier nach Petersburg abgereiset, und Se. Durchl. der Fürst Adam Czartoryski, General von Podolien, sind von Berlin wieder hieselbst zurück eingetroffen, wohin sie die Musterung eines Königl. Preußischen Corps anzusehen gereiset waren, und woselbst Sie eine vorzügliche Aufnahme genossen haben.

So wie am Sonntage vor acht Tagen in der Nacht viele Feuersbrünste an verschiedenen Orten auf dem Lande um unsere Stadt herum recht stark zu sehen waren, die von dem Donnerwetter verursachet worden, welches hier bey uns zwischen zehn und eilf Uhr in der gedachten Nacht, doch hieselbst nur sehr kurze Zeit, und sehr mäßig, sich hören lassen, so erschreckte uns den letztverwichenen Sonntag nach Mitternacht eine gewaltige Feuersbrunst, die zugleich auf der Alexandrine und auf der neuen Welt wütete. Es brach diese Feuersbrunst aus in der Mitte der rechten Seite von der Straßen, welche die Alexandrine ausmacht, und brannte diese halbe Seite auch ganz aus bis an die Brücke fort, wo die Ordinaire angehet, so daß zwanzig Häuser in die Asche geleget worden. Da nun hinten an diese Häuser die Zäune, Gärten, Scheunen und Ställe von den Häusern der neuen Welt stoßen, und die Luft dorthin wehete, so wurden diese alle von der Flamme ergriffen und sogar fünf schöne Häuser bis vorne hinaus auf der neuen Welt mit in die Asche geleget, und sechs andere Häuser auf der neuen Welt sind theils ganz eingerissen, theils von oben abgerissen worden, um dem Fortgang des Feuers Einhalt zu thun. Se. Majestät der König waren bey dieser Noth selbst gegenwärtig, und belebten den Eifer derer, welche hülfreiche Hände leisteten, die Flammen zu dämpfen. Es ist der Schaden sehr beträchtlich, den die Besitzer und Einwohner dieser abgebrannten Häuser erlitten, indem fast nichts gerettet werden können, da auf einmal alles in Flammen stand, nachdem das Feuer in dem Hause eines Beckers, auf gedachter Alexandrine, durch Unvorsichtigkeit in Brand gerieth, und auch gleich die nebenstehende Häuser, Zäune und Ställe dadurch angezündet worden.

Königsberg, den 9. Junii.

Am vergangenen Freytage, als den 6ten dieses, haben allhier Sr. Excellenz, der Hochwohlgeborne Herr Ernst Dieterich von Tettau, Sr. Königl. Majestät in Preussen hochbetrauter würklicher Geheimer Staats- und Kriegesminister, des Königreichs Preussen

(195)

Preussen Kanzler, Hofgerichts-Präsident wie auch Chef des Collegii Montis Pietatis, Erbherr der Güter Tolks, Pomarschen, Wicken, Schönbruch, Arnau x. x. nach einer ausgestandenen elftägigen hitzigen Krankheit, im 71sten Jahr Ihres ruhmvollen Alters, das Zeitliche mit dem Ewigen verwechselt. Staat und Land beklagen in Ihrer Person den Verlust eines in der That erhabenen und von allem Eigennutz entfernten Ministers, und die Armuth insonderheit wird ihre Asche noch lange Zeit mit den heissesten Thränen beweinen.

Beschluß des in der eilften Woche dieser Anzeigen angefangenen Münzedictes.

Und ob wohl dieses der ganzen Nation ermünschter Wunsch ist, wie dieselbe solchen in dem Schluß des Convocationsreichstages an den Tag geleget, von den vielfachen ausländischen aber schlechten Münzsorten gänzlich und auf das forderlichste entlediget zu werden, man auch schon nächst Gott durch die vollkommensten Anstalten Sr. jetztregierenden Königl. Majestät hinter eine eigne und gute Landesmünze zu kommen anfänget, so kann doch E. Kronschatzcommission nicht umhin darauf nicht wenig Rücksicht zu haben, daß die Landeseinwohner welche durch die überhäufte Einnahme solchen schlechten Geldes erhebliche Münze gelitten, durch schleunige und allgemeine Verrufung desselben in weit größeren Schaden und Verlust gesetzet werden möchten, hiernächst auch dieses in Betrachtung zu ziehen, daß wenn gleich mit der Ausmünzung des neuen Geldes noch so emsig fortgefahren würde, ehe aber das ganze Land mit einem zu dessen Behuf hinlänglichen Vorrath derselben versorget werden könte, sich noch manche Schwierigkeiten hervorthun würden. Und will dannenhero dieselbe alle ausländische Silbermünze, immaßen solche in dem von Sr. Erlaucht dem Krongroßschatzmeister Hrn. von Wessel unter dem zwölften August und neunzehnten October des eintausend siebenhundert ein und sechszigsten Jahres erlassenen Münzedicten benannt ist, bey ihrem fortdaurenden Course verbleiben lassen, alle ⅓ Thaler und Sechsgroschenstücke jedoch ausgenommen, als welche da sie schon einmal in dem Königreich und denen zugehörigen Provinzen bereits vorhanden sind, auch laut Vorschrift des mergedachten Schatzmeisterlichen Edicts eine Bestimmung ihres Courses bekommen, denselben bis zu dem ersten September des eintausend siebenhundert sechs und sechszigsten Jahres, und nicht länger, behalten; aber von diesem Tage an in der ganzen Krone Polen und denen dazu gehörigen Provinzen nicht mehr gangbar seyn, sondern für gänzlich verboten angesehen werden sollen.

Um aber auch zugleich allen Zweifel und Ungewißheit zu verhüten, welche aus Besorge, daß die übrigen fremden Münzsorten, womit das Land angefüllet ist, gleichfalls schleunig verrufen und cassiret werden dürften, bey den Landeseinwohnern sich ereignen könten; so will E. Kronschatzcommission hiemit jedermänniglich versichert, vergewissert und benachrichtiget haben, daß ausser der Cassation, welche mit den benannten Sorten der ⅓ Thaler und Sechsgroschenstücke vorgenommen worden, weiter keine in Ansehung der anderweitigen Münzsorten zwischen hier und dem ersten September erfolgen, dagegen jede, alte, vieljährige Polnische Münze, bey demjenigen Course, welchen die Gesetze der Republik vorschreiben, gelassen werde.

Bb 2 Wann

(196)

Wann auch ferner die Ausfuhr des Silbers überhaupt und des Silbergeldes aus dem Lande, oder auch die Einfuhr aller ausländischen Silbermünze, wenn man die Banco-Spanischen und Holländischen Thaler, imgleichen die Banco halbe und viertel Thaler, davon ausnimmt, das ganze Land in augenscheinliche Armuth bringet, und dahero durch so manche Gesetze verbothen, auch durch E. Kronschatzcommission wiederholte Edicte öffentlich bekannt gemacht worden; als will dieselbe mittelst gegenwärtigen ihres Edictes alle und jede Verwarnungen und Verbothe, so viel derselben in diesem Stück schon jemals ergangen, bestätiget und erneuert haben, und zwar bey derjenigen Buße, Strafe und Confiscation, mit welchen nach Vorschrift der Gesetze ohne Ansehen der Person wider die Uebertreter verfahren werden soll. In solcher Absicht verbindet sie, in Kraft der Gesetze, die Erlauchten und Großmögenden Herren Woywoden, imgleichen die Schloßhauptleute, ferner alle an den Grenzen bestellte Gerichtsobrigkeiten, dann auch die Magisträte in den Seestädten, in Kraft der Gesetze und um des gemeinen Besten willen, fleißige Aufsicht darauf zu haben, damit obiges genau beobachtet werden möge: denen Herren Superintendenten aber, wie auch übrigen Schatzbedienten, wo sich dieselben bey ihren Functionen, entweder in Sr. Königl. Majestät oder der Republik Diensten, befinden, befiehlet sie bey Verlust ihrer Bedienung gleichfalls über dieses Verboth zu halten: wie sie denn auch für ihr Theil verspricht an ihrem Fleiß und Aufmerksamkeit nichts ermangeln zu lassen, sondern solcher Einfuhr der auswärtigen Münze, durch Verbothe und Verrufung derselben, wann sich dergleichen blicken liesse, vorzukommen.

Und damit die Landeseinwohner, wenn die auswärtige Münze allen Cours verloren haben wird, Gelegenheit finden mögen den innern Werth derselben zu erhalten: so füget E. Kronschatzcommission durch gegenwärtiges Edict jedermänniglich zu wissen, daß diejenigen, welche entweder Silber, oder aber irgend eine Art von Silbergelde, anhero nach Warschau in die Königl. Münze selbst liefern oder aber einschicken wird, die Bezahlung dafür nach dem innern Werth und Gehalt desselben, entweder in Holländischen Ducaten oder auch in neuem Polnischen Silbergelde, wie diesem der Cours gegen den Ducaten angesetzet ist, nemlich sieben und sechszig einfache Silbergroschen für einen Ducaten, empfangen sollen. Was aber den Preiß des Silbers anbetrift, und wie theuer die Mark nach Verschiedenheit der Probe desselben in der Königl. Münze, wenn es daselbst geliefert oder eingeschickt wird, bezahlet werden soll, so wird die nachstehende von der Königl. Münzcommißion festgesetzte Tabelle männiglich zur Nachricht beygefüget. Sollte es aber jemanden, besonders wegen seines Aufenthalts in den entlegenen Provinzen, nicht anstehen sein Silber und verschiedene Sorten Silbergeld hier in Warschau abzusetzen, derselbe kann in den Städten Cracau, Posen, Lemberg und Brody Lieferanten antreffen, welche mit zulänglichen Zeugnissen von Sr. Königl. Majestät Münzcommißion versehen seyn werden, und mit denenselben um den Preiß solchen Silbers entweder in Golde oder in dem neuen Silbergelde sich vergleichen. Da denn auch je beträchtlicher solche Zufuhr des Silbers oder Silbergeldes zur Münze sich zeigen und je geschwinder sie vor sich gehen wird, desto mehr auch die Ausmünz

(197)

Ausmünzung dieser so erwünschten Münze beschleuniget, und desto eher auch das ganze Land mit derselben soll versehen werden.

Damit nun gegenwärtiges Edict zu jedermanns Wissenschaft gelangen möge; so wird dasselbe in allen Städten, Kirchspielen und andern gewöhnlichen Orten zu publiciren, und durch den Weg der Ingrossirung zu allen Schloßgerichtsbüchern zu bringen denen Officianten des Kronschatzes anbefohlen. Geben Warschau den 10. Februarii Ao. 1766.

Theodor Wessel, Krongroßschatzmeister, der Kronschatzcommißion Präsident.
Ignatius Twardowski, Woywode von Kalisch, Commissarius aus dem Senat.
Ignatius Cetner, Woywode von Belsk, Commissarius aus dem Senat.
Andreas Moszczynski, Woywode von Jnowroclaw, Commissarius aus dem Senat.
Basilius Walicki, Castellan von Sochaczew, Commissarius aus dem Senat.
Franz Rzewuski, General-Kronfeldcommissarius.
Stanislaus Lubomirski, Generalfeldwachtmeister von der Kronarmee, Commissarius aus der Ritterschaft.
August Sulkowski, Krongroßnotarius.
Roman Hryniewiecki, Landfähndrich von Czernichow, Commissarius.
Nicolaus Taczanowski, Landjägermeister von Sieradien, Commissarius.
Nicolaus von Janocza Piaskowski, Landkammerherr von Krzemieniec, Commissarius.
Albrecht Chadzynski, Tribunus von Rozan, Commissarius.
Ignatius Columna Czosnowski, Schloßhauptmann von Lukow, Generalmajor, und Commissarius.

(L. S.)

Tabelle

der Preise, in welchen das Silber in der Königl. Münze zu Warschau soll bezahlet werden.

	Silberne Viergroschenstücke.
Von der ersten bis zur dritten Probe und neun Grän inclusive, eine Mark Cöllnisch fein Silber zu -	72.
Besser als die dritte Probe und neun Grän inclusive bis zur fünften Probe neun Grän, zu - - - -	73.
Besser als die fünfte Probe neun Grän inclusive bis zur achten Probe neun Grän, zu - - - - - -	74.
Besser als die achte Probe neun Grän inclusive bis zur zehnten Probe neun Grän, zu - - - - -	74½.
Besser als die zehnte Probe neun Grän inclusive bis zur dreyzehnten Probe neun Grän, zu - - - -	75.
Besser als die dreyzehnte Probe neun Grän inclusive bis zur sechszehnten Probe, zu - - - - - -	76.

Bb 3 Solche

Fig. 3 D. Uniwersał z 10.02.1766

Fig. 4 A. Uniwersał z 04.06.1766.

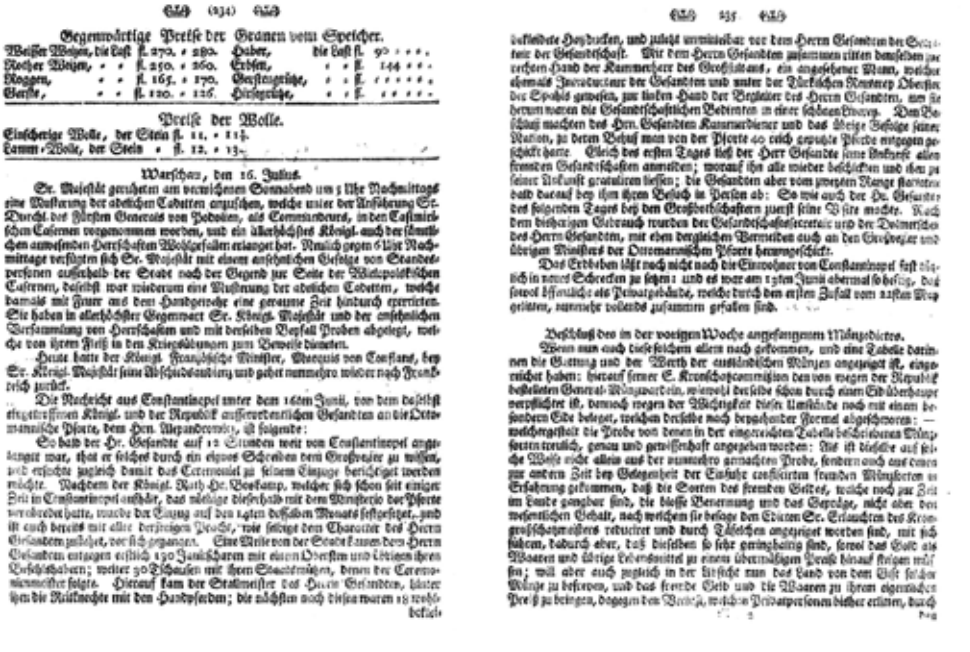

Fig. 4 B

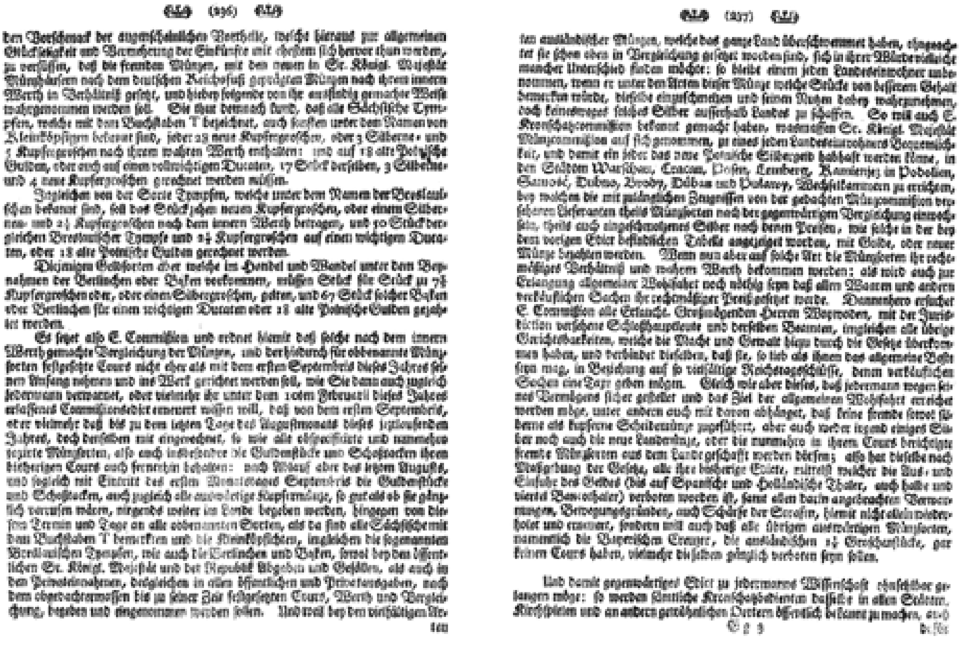
(236)

den Vorschmack der augenscheinlichen Vortheile, welche hieraus zur allgemeinen Glückseligkeit und Vermehrung der Einkünfte mit ehestem sich hervor thun werden, zu versüssen, daß die fremden Münzen, mit den neuen in Sr. Königl. Majestät Münzhäusern nach dem deutschen Reichsfuß geprägten Münzen nach ihrem innern Werth in Verhältniß gesetzt, und hiebey folgende von ihr ausführlich gemachte Weise wahrgenommen werden soll. Sie thut demnach kund, daß alle Sächsische Tympfen, welche mit dem Buchstaben T bezeichnet, auch sonsten unter dem Namen von Kleinköpfigen bekannt sind, jeder 28 neue Kupfergroschen, oder 3 Silberne und 5 Kupfergroschen nach ihrem wahren Werth enthalten: und auf 18 alte Polnische Gulden, oder auch auf einen vollwichtigen Ducaten, 17 Stück derselben, 3 Silberne und 4 neue Kupfergroschen gerechnet werden müssen.

Zugleichen von der Sorte Tympfen, welche unter dem Namen der Breslauischen bekannt sind, soll das Stück zehen neuen Kupfergroschen, oder einem Silbernen und 2½ Kupfergroschen nach dem innern Werth betragen, und 50 Stück dergleichen Breslauischer Tympfe und 1½ Kupfergroschen auf einen wichtigen Ducaten, oder 18 alte Polnische Gulden gerechnet werden.

Diejenigen Geldsorten aber welche im Handel und Wandel unter dem Beynahmen der Berlinchen oder Bößen vorkommen, müssen Stück für Stück zu 7½ Kupfergroschen oder, oder einen Silbergroschen, gelten, und 67 Stück solcher Bößen oder Berlinchen für einen wichtigen Ducaten oder 18 alte Polnische Gulden gezählet werden.

Es setzet also E. Commission und ordnet hiemit daß solche nach dem innern Werth gemachte Vergleichung der Münzen, und der hiedurch für obbenannte Münzsorten festgesetzte Cours nicht eher als mit dem ersten Septembris dieses Jahres seinen Anfang nehmen und ins Werk gerichtet werden soll, wie Sie dann auch zugleich Jedermann verwarnet, oder vielmehr ihr unter dem 20ten Februarii dieses Jahres erlassenes Commissionsedict erneuert wissen will, daß von dem ersten Septembris, oder vielmehr daß bis zu dem letzten Tage des Augustmonats dieses jetztlaufenden Jahres, doch denselben mit eingerechnet, so wie alle obspecificirte und namentlich bezeichnete Münzsorten, also auch insbesondere die Guldenstücke und Schoßtacken ihren bisherigen Cours auch fernerhin behalten: nach Ablauf aber des letzten Augusts, und sogleich mit Eintritt des ersten Monatstages Septembris die Guldenstücke und Schoßtacken, auch zugleich alle auswärtige Kupfermünze, so gut als ob sie gänzlich verrufen wären, nirgends weiter im Lande begeben werden, hingegen von diesem Termin und Tage an alle obbenannten Sorten, als da sind alle Sächsische mit dem Buchstaben T bemerkten und die Kleinköpfischen, ingleichen die sogenannten Breslauischen Tympfen, wie auch die Berlinchen und Bößen, sowol bey den öffentlichen Sr. Königl. Majestät und der Republik Abgaben und Gefällen, als auch in den Privateinnahmen, desgleichen in allen öffentlichen und Privatausgaben, nach dem obgedachtermaßen bis zu seiner Zeit festgesetzten Cours, Werth und Vergleichung, begeben und eingenommen werden sollen. Und weil bey den vielfältigen Ar-
ten

(237)

ten ausländischer Münzen, welche das ganze Land überschwemmet haben, ohngeachtet sie schon oben in Vergleichung gesetzt worden sind, sich in ihrer Würde vielleicht mancher Unterschied finden möchte: so bleibt einem jeden Landeseinwohner unbenommen, wenn er unter den Arten dieser Münze welche Stücke von besserem Gehalt bemerken würde, dieselbe einzuschmelzen und seinen Nutzen dabey wahrzunehmen, doch keinesweges solches Silber ausserhalb Landes zu schaffen. So will auch E. Kronschatzcommission bekannt gemacht haben, wasmaßen Sr. Königl. Majestät Münzcommission auf sich genommen, zu eines jeden Landeseinwohners Bequemlichkeit, und damit ein jeder das neue Polnische Silbergeld habhaft werden könne, in den Städten Warschau, Cracau, Posen, Lemberg, Kamieniez in Podolien, Samosc, Dubno, Brody, Dübno und Polonoy, Wechselkammern zu errichten, bey welchen die mit zulänglichen Zeugnissen von der gedachten Münzcommission versehenen Lieferanten theils Münzsorten nach der gegenwärtigen Vergleichung einwechseln, theils auch eingeschmolzenes Silber nach denen Preisen, wie solche in der bey dem vorigen Edict befindlichen Tabelle angezeiget worden, mit Golde, oder neuer Münze bezahlen werden. Wenn nun aber auf solche Art die Münzsorten ihr rechtmäßiges Verhältniß und wahren Werth bekommen werden: als wird auch zur Erlangung allgemeiner Wohlfahrt noch nöthig seyn daß allen Waaren und andern verkäuflichen Sachen ihr rechtmäßiger Preiß gesetzet werde. Dannenhero ersuchet E. Commission alle Erlauchte. Großmögenden Herren Woywoden, mit der Jurisdiction versehene Schloßhauptleute und derselben Beamten, ingleichen alle übrige Gerichtsbarkeiten, welche die Macht und Gewalt hiezu durch die Gesetze überkommen haben, und verbindet dieselben, daß sie, so lieb als ihnen das allgemeine Beste seyn mag, in Beziehung auf so vielfältige Reichstagsschlüsse, denen verkäuflichen Sachen eine Taxe geben mögen. Gleich wie aber dieses, daß jedermann wegen seines Vermögens sicher gestellet und das Ziel der allgemeinen Wohlfahrt erreichet werden möge, unter andern auch mit davon abhänget, daß keine fremde sowol silberne als kupferne Scheidemünze zugeführet, aber auch weder irgend einiges Silber noch auch die neue Landesmünze, oder die nunmehro in ihrem Cours berichtigte fremde Münzsorten aus dem Lande geschafft werden dörfen; also hat dieselbe nach Vorschrift der Gesetze, alle ihre bisherige Edicte, mittelst welcher die Aus- und Einfuhr des Geldes (bis auf Spanische und Holländische Thaler, auch halbe und viertel Banco-thaler) verboten worden ist, samt allen darin angebrachten Verordnungen, Bewegungsgründen, auch Schärfe der Strafen, hiemit nicht allein wiederholet und erneuert, sondern will auch daß alle übrigen auswärtigen Münzsorten, namentlich die Bayerischen Creuzer, die ausländischen 1½ Groschenstücke, gar keinen Cours haben, vielmehr dieselben gänzlich verboten seyn sollen.

Und damit gegenwärtiges Edict zu jedermanns Wissenschaft ohnfehlbar gelangen möge: so werden sämtliche Kronschatzbedienten dasselbe in allen Städten, Kirchspielen und an andern gewöhnlichen Oertern öffentlich bekannt zu machen, auch
G g 3 dafür

Fig. 4 C

(238)

dafür zu sorgen haben, daß solches mittelst Actisation zu den Büchern aller und jeder Schloßgerichte gebracht werde. Geben zu Warschau, den 4ten Monatstag Junii, im Jahr 1766.

Ignatius Twardowski, Woywode von Kalisch, d. Z. Präsident.
Andreas Mokronowski, Woywode von Jungleslau.
Basilius Walicki, Castellan von Sochaczow, Commissarius.
Stanislaw Lubomirski, Generalfeldwachtmeister von der Kronarmee.
Hyacinthus Malachowski, Kronreferendarius.
Thaddaeus Dziedußycki, Kronmundschenk.
August Sulkowski, Krongroßnotarius und Commissarius.
Caetan Hryniewicki, Landfähndrich von Czernichow, Commissarius.
Nicolaus von Janocka Piaskowski, Landkämmerer von Krzemieniec u. Commissarius.
Albrecht Chądzynski, Tribunus von Rogansk, Commissarius.
Anton Kossowski, Krongroßsecretarius und Commissarius.
Ignat. Columna Czosnowski, Schloßhauptmann von Lelrik, Commissarius.

(L. S.)

Wir Bürgermeistere und Rath der Stadt Thorn thun kund allen Bürgern und Einwohnern dieser Stadt und fügen hiemit jedermänniglich zu wissen: Nachdem Wir bemerket, welchergestalt der schädliche Mißbrauch Rahmen Holz auf einem halben Wagen durch die Strassen der Stadt zu führen eingerissen, dadurch aber nicht allein das Steinpflaster ruiniret wird, sondern auch die auf den Strassen etwan befindlichen Leute und Zugvieh wegen des Hin- und Herschleuderns solches zu dergestalt aufgeladenen Holzes öfters in Gefahr gerathen beschädiget zu werden; so haben Wir solchen Mißbrauch abzuschaffen und bey Führung der Rahmen Holz durch die Strassen dieser Stadt gute Ordnung herzustellen geschlossen und ernstlich befehlen wollen. Befehlen dannenhero, daß forthin, nemlich vom dem 14ten des jetztlaufenden Monats und Jahres alle diejenigen welche Rahmen Holz in die Stadt zu bringen nöthig haben, solche nicht mit einem Ende auf einen halben Wagen laden und das andere auf dem Steinpflaster schleifen, sondern eines ganzen Wagens sich dazu bedienen, und auf selbigen das ganze Stück Holz legen lassen; die Contravenienten aber mit Es. Hochedlen Präsidirenden Bürgermeisterlichen Amts Strafe nach Befinden angesehen werden sollen. Wornach sich Unsere Bürger und Einwohner, und derselben Kutscher, denn auch die Fuhrleute, zu achten, übrigens aber die an den Stadtthoren wachhabenden Unterofficiers, Gefreyte und Gemeinen darauf zu sehen haben, daß sie von dem vorbenannten Tage an keine Rahmen Holz, ausser wenn selbige auf ganzen Wagen geführet werden, in die Stadt passiren lassen. Gegeben in Unsern Raths-Session, den 4ten Monatstag Julii 1766.

Mit Consens E. Hochedl. und Hochw. Raths wird der Advocat Böhm sein in der Culmischen Gasse an der Ecke nahe am Culmischen Thor wohlgebautes und zur
Hand-

(239)

Handlung bequem gelegenes Haus, welches mit einer Budique, fünf gewölbten großen Kellern und einem kleinen Kellerchen, einem großen Hausraum, 6 Stuben und 4 Kammern, 3 großen Schüttboden über das ganze Haus und einem kleinen Boden, über welche ein schönes stark mit Kalk verworfenes Dach befindlich ist, einem Hofraum, nebst einem hart daran liegenden Speicher hinter der Mauer mit einer Ausfahrt, Stallung und 3 Schüttboden versehen, welcher vormals auch zum Brauen aptirt gewesen, durch einen öffentlichen Ausruf an den Meistbietenden für baar Geld verauctioniren lassen, und ist der letzte Terminus auf den künftigen Mittwoch, als den 30sten Julius, Nachmittags um 2 Uhr, hiezu festgesetzt, da alsdenn es an den Meistbietenden zugeschlagen, auch hierauf auf Gutbefinden des Käufers und Verkäufers beym ersten Bey- oder Bürgerdinge gerichtlich tradiret werden soll. Die resp. Herren Liebhaber werden also hiemit nochmals freundlichst ersuchet, sich zu angesetzter Zeit in obbemeldtes Haus zahlreich einzufinden.

Mit Consens E. Hochedlen und Hochw. Raths soll das in der Breiten Gasse, zwischen denen Nettigischen und Albertischen Gründen, lang gelegene geraume und sehr bequeme Gerlischische Haus, am Donnerstage, den 31. Julii, Nachmittags um 2 Uhr, durch eine öffentliche Auction an den Meistbietenden vor baares Geld verkaufet und zugeschlagen werden. Liebhabere belieben dieses Haus vorhergängig in Augenschein zu nehmen, und sich sodann zu angesetzter Zeit zahlreich einzufinden.

Daß verschiedene zu dem Johann Christian Kalzeyischen Concurs-Vermögen gehörige Juwelen, auch Gold und Silber, eben in der Gerichtsstube des Altstädtischen Rathhauses, an dem nächstkünftigen Montage, den 28sten Julii, Nachmittage um 2 Uhr, gegen baare Bezahlung gerichtlich verkaufet werden sollen, wird hiemit vermeldet.

Es ist am 19ten Junii, in Warschau, von dem Hrn. Hofcapellan Pauliner-Ordens, Pater Fridericus Strauch, sein Laquay entlauffen, welcher den Coffre erbrochen und 700 Fl. baare neue jetzige Silbermünze in Zwanzigerstücken gestohlen, dieser Mensch nennet sich Matthias Zajas, aus dem Reiche bey Würzburg gebürtig. ist mittler Statur, hat kurze schwarzbraune Haare und Augenbraunen, blassen Gesichts, länglichen Nasen, gänzlich neuen Kleidern, grauen Rocke, rothen Weste und Hosen, nebst denen Aufschlägen zwey silbernen Paletten im Kragen, einen Hut mit silbernen breiten Treßen, und einen neuen grauen Mantelrock mit weissen Flanell gefüttert. Wann nun jemand von ihm weiß oder selbigen auskundschaftet, so wird gebeten und ersuchet, an obigen Hrn Hofcapellan entweder per Posta, oder auf was Art es nur seyn kan, zu berichten. welcher die Unkosten versichert nebst einem guten Recompens zu vergnügen.

Wofern jemand eine Nachricht von dem Gebuhrtsorte zweyer Personen, Jacob Blehme und Hans Heinrich Blehme. Gebrüdern, zu geben im Stande ist, wird inständigst gebeten, solche bey dem Buchdrucker hieselbst einzuschicken, dafür ein
Docum-

Fig. 4 D

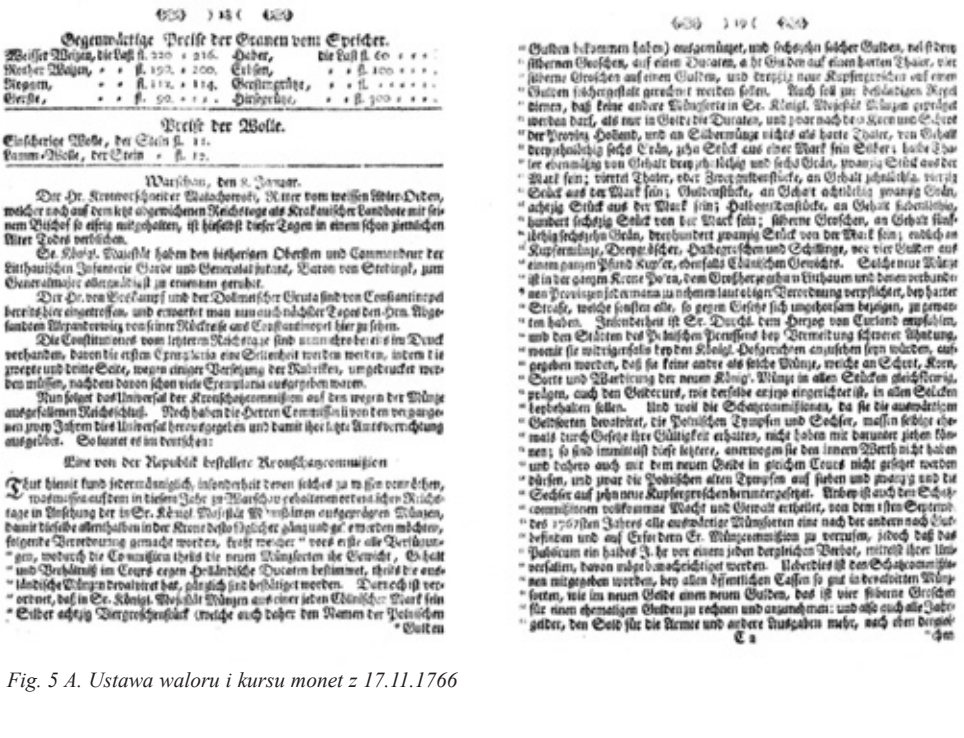

Gegenwärtige Preise der Granen vom Speicher.

Weisser Weizen, die Last fl. 220	236.	Heder,	die Last fl. 60
Rother Weizen,	fl. 192.	200.	Erbsen,	fl. 200
Rogorn,	fl. 112.	114.	Gerstengrütze,	fl.
Gerste,	fl. 90.		Hirsegrütze,	fl. 300

Preise der Wolle.

Einheimische Wolle, der Stein fl. 12.
Lamm-Wolle, der Stein fl. 12.

Warschau, den 8. Januar.

Der Hr. Kronmarschall der Malachowski, Ritter vom weissen Adler-Orden, welcher nach auf dem letzt abgewichenen Reichstage als Krakauischer Landbote mit seinem Bischof so eifrig mitgehalten, ist diesen Tagen in einem schon ziemlichen Alter Todes verblichen.

Se. Königl. Majestät haben den bisherigen Obersten und Commandeur der Lithauischen Infanterie Garde und Generaladjutant, Baron von Stackingk, zum Generalmajor allergnädigst zu ernennen geruhet.

Der Hr. von Seckamp und der Dalmatscher Gesandte sind den Constantinopel bereits hier eingetroffen, und erwartet man nun auch nächster Tagen den Hrn. Abgesandten Mirandowicz von seiner Rückreise aus Constantinopel hier zu sehen.

Die Constitutiones vom letztern Reichstage sind nun schon beim Druck verhanden, davon die ersten Exemplaria eine Seltenheit werden werden, indem die zweyte und dritte Seite, wegen einiger Verfügung der Matrikeln, umgedruckt werden müssen, nachdem davon schon viele Exemplaria ausgegeben waren.

Nun folget das Universal der Kronschatzcommission auf den wegen der Münze aufgesetzten Reichsschluß. Noch haben die Herren Commissionen von vorgangenen zwey Jahren dies Universal herausgegeben und damit ihre bisherige Amtsverrichtung aufgehoben. Solches ist im deutschen:

Eine von der Republik bestellete Kronschatzcommission

Thut hiemit kund jedermänniglich, insonderheit denen solches zu wissen vonnöthen, was massen auf dem in diesem Jahr zu Warschau gehaltenen ordentlichen Reichstage in Anthung der in Sr. Königl. Majestät Münzhäusern aufgerichteten Münzen, damit dieselbe allerhalben in der Krone desto sicherer gang und gäbe werden möchten, folgende Verordnung gemacht worden, krafft welcher " vorerst alle Verschiedenheit, wodurch die Commission theils die neuen Münzsorten die Gewicht, Gehalt " und Probehaltig im Cours gegen Holländische Ducaten bestimmet, theils die ausländische Münzen devaluiret hat, gänzlich und beständiget worden. Dannenhero ist verordnet, daß in Sr. Königl. Majestät Münzen aus einer jeden Cölnischer Mark fein " Silber achtzig Viergroschenstück (welche auch daher den Namen der Polnischen " Gulden

" Gulden bekommen haben) ausgemünzet, und sechszehn solcher Gulden, nebst dreyen silbernen Groschen, auf einen Ducaten, d. i. Gulden auf einen harten Thaler, vier silberne Groschen auf einen Gulden, und dreyßig neue Kupfergroschen auf einen Gulden solchergestalt gerechnet werden sollen. Auch soll zu beständigen Regel einen, daß keine andere Münzsorte in Sr. Königl. Majestät Münzen geprägt werden darf, als nur in Gold die Ducaten, und zwar nach den Korn und Schrot der Provinz Holland, und an Silbermünze nichts als harte Thaler, von Gehalt dreyhundertsechs Grän, zehn Stück aus einer Mark fein Silber; halbe Thaler ebenmäßig von Gehalt dreyhundertsechs und sechs Grän, zwanzig Stück aus der Mark fein; viertel Thaler, oder Zwey guldenstücke, an Gehalt jedesmahl zwanzig Stück aus der Mark fein; Guldenstücke, an Gehalt achtzehn zwanzig Grän, achzig Stück aus der Mark fein; Halbeguldenstücke, an Gehalt dreyhundert, hundert sechzig Stück von der Mark fein; silberne Groschen, an Gehalt fünfzehnhundert sechszehn Grän, dreyhundert zwanzig Stück von der Mark fein; endlich an Kupfermünze, Dreyer, Vierer, Halbegroschen und Schillinge, wie vier Stücker auf einen ganzen Pfund Kupfer, ebenfalls Cölnischen Gewichts. Solche neue Münze ist in der ganzen Krone Polen, dem Großherzogthum Litthauen und denen verbundenen Provinzen festgesetzet zu nehmen laut obigen Verordnung vorgeschrieben, bey harter " Strafe, welche sonsten alle, so gegen Gesetze sich ungehorsam bezeigen, zu gewarten haben. Inzwischen ist Sr. Durchl. dem Herzog von Curland empfohlen, " und den Städten des Preußischen Preußens bey Vermeidung schwerer Ahndung, " wonach sie mitzugerathen haben, anzusehen seyn würden, aufgegeben worden, daß sie keine andere als solche Münze, welche an Schrot, Korn, " Sorte und Würdirung der neuen Königl. Münze in allen Stücken gleichkömig, " prägen, auch den Gulden curs, wie derselbe anjetzo eingerichtet ist, in allen Stücken " beybehalten sollen. Und weil die Schatzcommissionen, da sie die auswärtigen Geldsorten bestimmet, die Polnischen Tympfen und Sechser, massen selbige ehemals durch Gesetze ihre Gültigkeit erhalten, nicht haben mit darunter setzen können; so sind immittelst diese letztere, anerwogen sie den innern Werth nicht haben und daher auch mit dem neuen Gelde in gleichem Cours nicht gesetzet worden dürfen, und zwar die Polnischen alten Tympfen auf sieben und zwanzig und die " Sechser auf zehn neue Kupfergroschen herunter gesetzet. Nebst dem auch den Schatzcommissionen vollkommene Macht und Gewalt ertheilet, von dem 1sten September des 1767sten Jahres alle auswärtige Münzsorten eine nach der andern nach Gutbefinden und auf Erfordern Sr. Münzcommission zu verrufen, jedoch daß das Polnische ein halbes Jahr vor einem jeden dergleichen Verbot, mittelst ihrer Universalien, darum wohl bemächtiget werden. Uberdies ist den Schatzcommissionen mitgegeben worden, bey allen öffentlichen Cassen so gut in bereiteten Münzsorten, wie im neuen Gelde einen neuen Gulden, das ist vier silberne Groschen für einen ehemaligen Gulden zu rechnen und anzunehmen: und also auch alle Jahrgelder, den Sold für die Armee und andere Ausgaben mehr, nach eben dergleichen

Fig. 5 A. Ustawa waloru i kursu monet z 17.11.1766

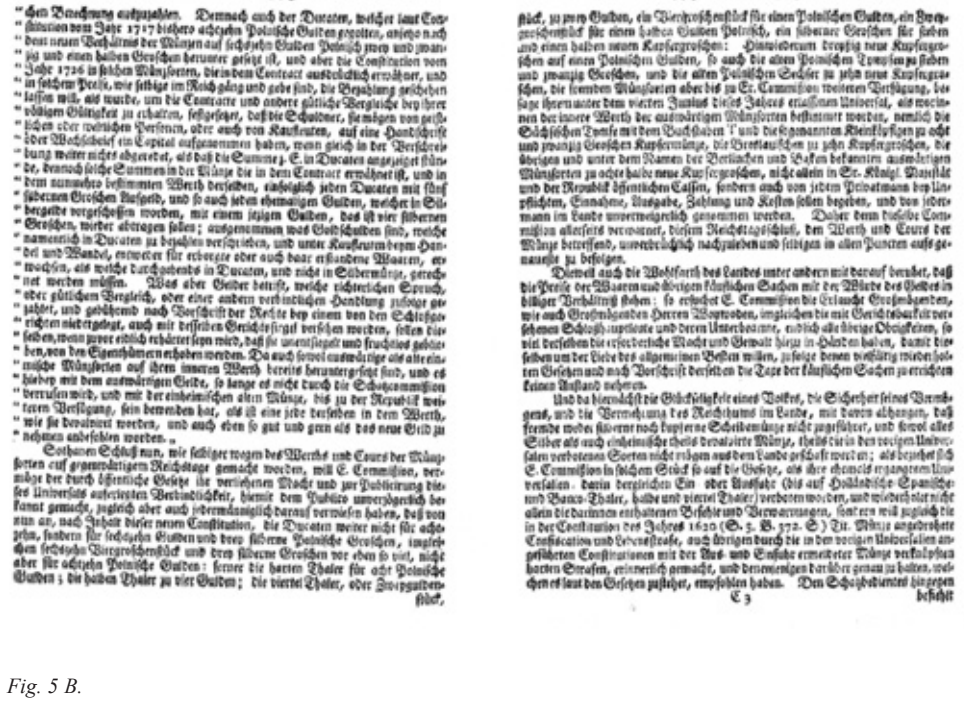

" chen Berechnung aufzuzahlen. Demnach auch der Ducaten, welcher laut Constitution vom Jahr 1717 bisher achtzehn Polnische Gulden gegolten, anjetzo nach dem neuen Verhältniß der Münzen auf sechszehn Gulden Polnisch zwey und zwanzig und einen halben Groschen herunter gesetzet ist, und aber die Constitution vom Jahr 1726 in solchen Münzsorten, die in dem Contract ausdrücklich ernähnet, und in solchem Preis, wie selbige im Reich gäng und gebe sind, die Bezahlung geschehen lassen will, als wurde, um die Contracte und andere gültliche Vergleiche bey ihrer nöthigen Gültigkeit zu erhalten, festgesetzet, daß die Schuldner, die mögen von geistlichen oder weltlichen Personen, oder auch von Kaufleuten, auf eine Handschrift oder Wechselbrief ein Capital aufgenommen haben, wenn gleich in der Versicherung weiter nichts abgeredet, als daß die Summen z. E. in Ducaten angezeiget würde, dennoch solche Summen in der Münze die in dem Contract ernähnet ist, und in dem nunmehro bestimmten Werth derselben, einhellig jeden Ducaten mit fünf silbernen Groschen Aufgeld, und so auch jeden ehemaligen Gulden, welcher in Silbergelde vorgeschossen worden, mit einem jetzigen Gulden, das ist vier silbernen Groschen, worter abzutragen sollen; angenommen was Gottschalken sind, welche namentlich in Ducaten zu bezahlen verschrieben, und unter Kaufleuten beym Handel und Wandel, entweder für erborgte oder auch baar erkaufende Waaren, erwachsen, als welche Tarchstehends in Ducaten, und nicht in Silbermünze, gerechnet werden müssen. Was aber Gelder betrifft, welche richterlichen Spruch, oder gütlichen Vergleich, oder einer andern vertraulichen Handlung zufolge gezahlet, und gestalt nach Vorschrift der Rechte bey einem von den Schiedsrichtern niedergelegt, auch mit desselben Gerichtssiegel versehen worden, sollen diese selben, wenn zuvor einhellig erkläret seyn wird, daß sie unentsetzet und fruchtlos gehalten, von den Eigenthümern erhoben werden. Da auch sowol auswärtige als heimische Münzsorten auf ihren innern Werth bereits heruntergesetzet sind, und es hierbey mit dem auswärtigen Gelde, so lange es nicht durch die Schatzcommission verrufen wird, und mit der einheimischen alten Münze, bis zu der Republik weitern Verfügung, sein bewenden hat, als ist eine jede derselben in dem Werth, wie sie devaluiret worden, und auch eben so gut und gern als das neue Geld zu nehmen anbefohlen worden.„

Sothanen Schluß nun, wie selbiger wegen des Werths und Cours der Münzsorten auf gegenwärtigen Reichstage gemacht worden, will E. Commission, vermöge der durch öffentliche Gesetze ihr verliehenen Macht und zur Publicirung dieses Universals auferlegten Verbindlichkeit, hiemit dem Publico unverzüglich bekannt gemacht, zugleich aber auch jedermänniglich darauf verwiesen haben, daß von nun an, nach Inhalt dieser neuen Constitution, die Ducaten weiter nicht für achtzehn, sondern für sechzehn Gulden und drey silberne Polnische Groschen, imgleichen sechszehn Viergroschenstück und drey silberne Groschen vor eben so viel, nicht aber für achtzehn Polnische Gulden: ferner die harten Thaler für acht Polnische Gulden; die halben Thaler zu vier Gulden; die viertel Thaler, oder Zwey guldenstück,

stück, zu zwey Gulden, ein Vierzwoschenstück für einen Polnischen Gulden, ein Zwey groschenstück für einen halben Gulden Polnisch, ein silberner Groschen für sieben und einen halben neuen Kupfergroschen: Hinwiederum dreyßig neue Kupfergroschen auf einen Polnischen Gulden, so auch die alten Polnischen Tympfen zu sieben und zwanzig Groschen, und die alten Polnischen Sechser zu zehn neue Kupfergroschen, die fernden Münzsorten aber bis zu Sr. Commission weitern Verfügung, besage ihrer unter dem 16ten Januar dieses Jahres ertheilten Universal, als worinnen der innere Werth der auswärtigen Münzsorten bestimmet worden, nemlich die Sächsischen Tonfe mit dem Buchstaben I und die sogenannten Kleinkupfergroschen zu acht und zwanzig Groschen Kupfermünze, die Breslauischen zu zehn Kupfergroschen, die übrigen und unter dem Namen der Berlinischen und Baken bekannten auswärtigen Münzsorten zu achte halbe neue Kupfergroschen, nicht allein in Sr. Königl. Majestät und der Republik öffentlichen Cassen, sondern auch von jedem Privatmann bey Verpflichten, Einnahme, Ausgabe, Zahlung und Kaufen stehen begehen, und von jedermann im Lande unverweigerlich genommen werden. Dahey denn dieselbe Commission allerseits verwarnet, diesem Reichstagsschluß, den Werth und Cours der Münze betreffend, unverbrüchlich nachzuleben und selbigen in allen Punkten aufs genauste zu befolgen.

Dieweil auch die Wohlfahrt des Landes unter andern mit darauf beruhet, daß die Preise der Waaren und übrigen künftlichen Sachen mit der Würde des Geldes in billiger Verhältniß stehen: so ersuchet E. Commission die Erlaucht Großmächtigen, wie auch Großmächtigenden Herren Woywoden, imgleichen die mit Gerichtsbarkeit versehenen Schloß-Hauptleute und deren Unterbeamte, endlich alle übrige Obrigkeiten, so viel derselben die ersordernde Macht und Gewalt hierzu in Händen haben, damit dieselben um der Liebe des allgemeinen Besten willen, zufolge denen wohlfilig machenden Gesetzen und nach Vorschrift derselben die Taxe der künstlichen Sachen zu errichten keinen Anstand nehmen.

Und da hierzu nächst die Glückseligkeit eines Volkes, die Sicherheit seines Vermögens, und die Vermehrung des Reichthums im Lande, mit denen abhangen, daß fremde meden fälschte nach kupferne Scheidemünze nicht zugeführet, und sowol alles Silber als auch einheimische theils devalvirte Münze, theils auch den vorigen Universalien verbotenen Sorten nicht rühren und dem Lande geschafft werden; als beyehet sich E. Commission in solchem Stück so auf die Gesetze, als ihre ehemals ergangenen Universalien, darin dergleichen Ein- oder Ausfuhr (die auf Holländische Spanische und Banco-Thaler, halbe und viertel Thaler) verboten worden, und wiederholet nicht allein die darinnen enthaltenen Befehle und Verwarnungen, sondern will zugleich die in der Constitution des Jahres 1620 (S. 3. B. 372. S.) Tit. Münze angedrohete Confiscation und Lebensstrafe, auch übrigen durch die in den vorigen Universalien angeführten Constitutionen mit der Aus- und Einfuhr erneuerter Münze verknüpfte harten Strafen, erinnerlich gemacht, und demnenigen darüber genau zu halten, welchem es laut den Gesetzen zustehet, empfohlen haben. Den Schatzdamen hingegen

Fig. 5 B.

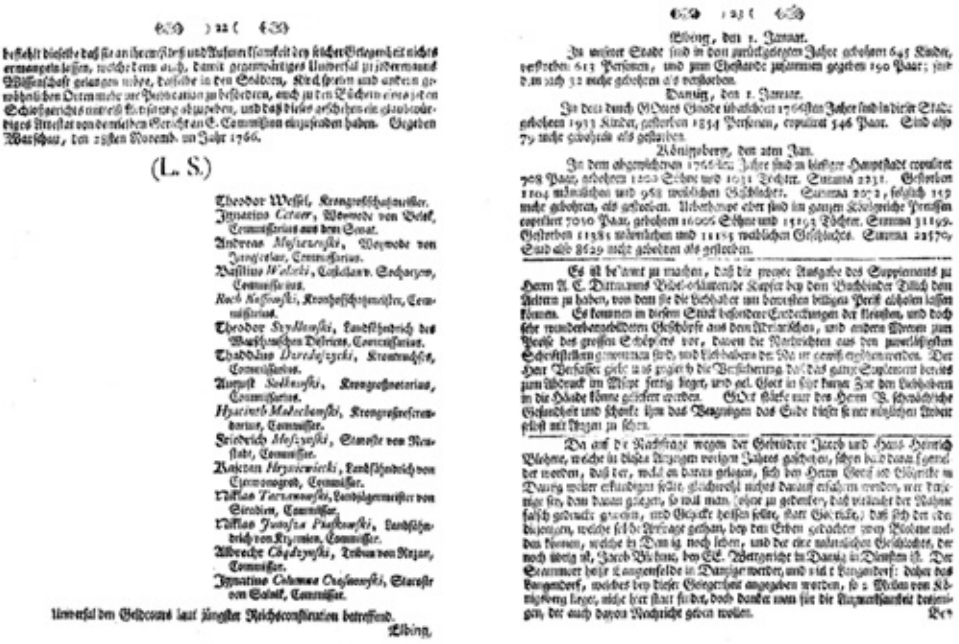

Fig. 5 C.

sygnałem, że brak aprobacji równał się niezgodzie co do decyzji podjętych w Warszawie i nie powinny one obowiązywać na obszarze prowincji pruskiej. Przed zwołanym na 9 września do Malborka generałem, miasta miały nadzieję na takie rozwiązanie. Jednakże szlachta je zawiodła kategorycznie domagając się redukcji pieniądza w całej prowincji[22]. Nie podjęto jednak decyzji o formalnym zamknięciu mennic miejskich.

3 października burmistrz i Rada Torunia realizując uchwały sejmikowe postanowiła zredukować obiegający w ziemi pieniądz, co zostało ogłoszone na łamach gazety z datą 9 tegoż miesiąca[23]. I tak rosyjskie guldeny miały iść po 22 grosze a ich połówki po 11 groszy (bite w trakcie wojny 7- letniej o nominale 1/3 i 1/6 talara dla terenów Prus), tymfy z koroną i bez z lat 1750-1757 po 15 groszy, z lat 1758-1759 jak też rosyjskie po 13 groszy, 6- groszówki bez korony jak również rosyjskie po 4 grosze, 6- groszówki z koroną oraz toruńskie, elbląskie i gdańskie po 4 ½ grosza.

Nadesłana 9 października z Warszawy wiadomość informuje, że 16 sierpnia Komisja Skarbu rozmawiała w sprawie Żyda Herszla Leibustewicza, który został zatrzymany na komorze celnej w Rawiczu z 6663 szt. bąków (fałszywe tynfy Augusta III), 8351 szt. wrocławskich, 1552 szt. tymfów z mieczami, 4887 szt. pruskich i rosyjskich sześciogroszówek, 14.528 szt. tymfów, dalej, 556 szt. złotówek z literami L.M. i na koniec 68 szt. starych tymfów, które jak się przyznał w śledztwie chciał wbrew zakazowi wywieźć z kraju. Pieniądze zostały skonfiskowane i przetopione w mennicy królewskiej. Podobnie rzecz się miała w Ostrołęce.

Dalej następuje przypomnienie, że Komisja Skarbu już od pewnego czasu przez rozmaite edykty czyniła wiadomym (chodzi o edykt z 4 czerwca), w sprawie powyższego zakazu

22. TWNA 1766, s. 310, 8 pkt. laudów sejmiku.
23. Jw. 1766, s. 322.

wywozu pieniądza i publicznie ogłaszała to w sierpniu i wrześniu *bei Trompeten-Schall publiciren* (przy dźwiękach trąb).

Należy też pod nadzorem (kontrolą) kanclerzy i marszałków sprządzić nowe taksy, które na nowy pieniądz przeliczane będą, tak dla żywności jak i w przyszłości dla wytwórców i kupców. Nigdy więcej nie należy liczyć i kupować w tymfach i szóstakach lecz tylko w złotych i groszach. Dukaty mają iść również nie wyżej jak 16 ¾ złotego lub 2 talary 19 dobrych groszy[24].

13 listopada nadeszła z Warszawy relacja z rozpoczętych 6 października obrad sejmu[25]. Otóż na sesji 6 tegoż miesiąca (listopada) ponownie przedłożone zostały tylko materiały Komisji Skarbu, m.in. w sprawie monet, które to najważniejsze są i co do których projekty już często zmieniane i *umschmelzen* były. Część (obradujących) chce koniecznie by dukaty były po 18 złotych lub 3 talary, część natomiast 16 ¾ złotego lub 2 talary 19 groszy[26].

Po tygodniowej przerwie ponownie powrócono do spraw menniczych przedstawiając za i przeciw. Podkomorzy nadworny ks. K. Poniatowski (1721-1800) domagał się, by dobre grosze obecnie idące po 7 ½ grosza miedzianego, miały wartość 8. Również dukaty, które na 17 zł 26 gr są wyceniane, w powszechnym użyciu powinny kursować po 18 złp. Tak też rachowane winny być wszystkie skrypty dłużne i kontrakty. Inni posłowie proponowali by wszystkie obce pieniądze przetopić i wybijać nowe, również licząc za dukat18 złp. Było wiele kłótni i odczytywano różne projekty, także względem spłaty długów zaciągniętych w poprzednim pieniądzu. Po przedstawieniu przez Litwinów swoich projektów sesję zakończono[27].

Następnego dnia (sobota, 15 listopada) jak donosi korespondent (Geret) odbyła się bardzo ważna sesja. Kanclerz w. koronny (Andrzej H. Zamoyski) przedstawił wniosek o przedłużenie obrad sejmu ponieważ sprawy ekonomiczne nie zostały rozstrzygnięte, ponadto trzeba zająć się wojną i sprawami sądowniczymi. Obrady przedłużono do 29 listopada[28].

W poniedziałek, 17 listopada jak pisze Geret *endl. kam es in den Münzmangelegen-heiten zum Schluß*. Dalej następuje skrót najistotniejszych fragmentów uchwalonej *Ustawy waloru y kursu monet ...* [29].

---

24. Jw. 1766, s. 338-339. Jeszcze inny przykład podaje M. Kurnatowski, *Przyczynki* ... s. 215. 13 marca Komisja Skarbu otrzymała doniesienie od superintendeta ziemi kujawskiej, iż w Grudziądzu i Błaszkach (ob. woj. łódzkie, pow. sieradzki) pojawiły się fałszywe dukaty. 12 szt. przesłano do okazania, fałszerzy, Żydów Jakuba i Szymona Herszów, Józefa i Zachariasza Abrachamków, złotników z Błaszek pojmano i wraz z instrumentami (narzędziami) do Warszawy odstawiono.
25. Tzw. Sejm Czaplica obradujący od 6 października do 29 listopada pod laską marszałkowską podkomorzego łuckiego Celestyna Czaplica. W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2, Cieszyn 1936, s.288-289.
26. TWNA 1766, s. 374.
27. Jw. 1766, s. 386.
28. W trakcie trwania sejmu wielokrotnie dochodziło do starć przeciwnych obozów politycznych. Obóz reformatorski usiłował przeforsować projekt głosowania większością głosów nad wnioskami składanymi przez Komisję Skarbową. Poseł rosyjski N. Repnin próbował przeforsować swój projekt przyznania praw politycznych innowiercom. Opozycja dążąca do obalenia Poniatowskiego i powrotu Wettynów (bp krakowski K. Sołtyk i Adam S. Krasiński bp kamieniecki) odrzucała projekt równouprawnienia innowierców ale wraz z Repninem domagała się rozwiązania konfederacji zawiązane jeszcze na sejmie konwokacyjnym w 1764 r. Gdy 11 listopada kanclerz w. koronny Andrzej Zamoyski wystąpił z wnioskiem o głosowanie większością nad projektami Komisji Skarbowej Repnin wraz z posłem pruskim zagrozili wojną. Równocześnie kuchmistrz w. litewski Michał Wielhorski złożył wniosek o ubezpieczeniu głosu wolnego. Reformatorzy zmuszeni zostali do głosowania przeciw własnym projektom, by uratować niektóre konstytucje sejmowe. Por. W. Konopczyński, Dzieje Polski nowożytnej, t. 2, Cieszyn 1936, s.288-289.
29. 29 TWNA 1766, s. 387-388.

8 stycznia 1767 r. na łamach gazety pojawiła się informacja, że Panowie z Komisji Skarbu Koronnego z dwóch poprzednich lat 28 listopada opublikowali uniwersał menniczy. Ci sami, którzy teraz w nowej Komisji zasiadają 1 grudnia opublikowali uniwersał względem ceł. W bieżącym numerze opublikowany zostanie uniwersał czopowo-szelężny, a w następnym tygodniu menniczy (zapewne ze względów objętościowych)[30]. I tak 15 stycznia na czterech szpaltach został on udostępniony dla szerszego grona czytelników (fig. 5)[31].

Po wielomiesięcznej przerwie, 10 grudnia ukazał się reportaż z corocznych obchodów szczęśliwej koronacji Królewskiego Majestatu. Ich Książęce Moście, wysoko urodzone Ekselencje, Panowie Komisji Menniczej, naszemu Najjaśniejszemu Panu, na koszt własny wybili i wręczyli złoty medal jako świadectwo przychylności i najserdeczniejszej wdzięczności wiernych obywateli[32]. Dalej następuje szczegółowy opis upominku, medalu upamiętniającego reformę monetarną 1766 r.[33] Medal wręczył i uroczystą laudację wygłosił były kanclerz wielki koronny Andrzej Zamoyski.

Wśród informacji jakie nadeszły z Warszawy z końcem lutego 1768 r., 12 marca opublikowano opinię dworu, że wszystko co ustalono w sprawie stopy menniczej i pieniądza zostało potwierdzone w 1766 r. i teraz winny potwierdzić to miasta pruskie. Jednakże z powodu swego handlu, zwłaszcza w Gdańsku nie ma zgody między Radą a trzecim ordynkiem i podjęto uchwałę, aby rozstrzygnąć to na sejmiku generalnym[34]. Było to niejako krótkie podsumowanie obecnego stanu rzeczy między reformatorami a wielkimi miastami w kwestii nowej stopy menniczej. Miasta liczyły po cichu, że Komisja Skarbu zrezygnuje z unifikacji monety. Król pragnął jednak ostatecznie sprawę załatwić. Także Repnin zaprosił w kwietniu do siebie rezydentów Torunia i Gdańska komunikując, że na sejmiku mają podporządkować się ustawie menniczej. Sejmik jednakże nie doszedł do skutku. Sprawa nie została załatwiona. Jeszcze w listopadzie król próbował wystąpić przeciw prawom menniczym miast pruskich, jednakże rozszerzająca się konfederacja barska sparaliżowała działalność władz wykonawczych. Miasta co prawda zrezygnowały z bicia własnej monety, dworowi jednak nie udało się formalnie skasować przywilejów menniczych miast pruskich[35].

1 czerwca 1771 r. podano na szpaltach gazety wiadomość iż Dostojna Komisja Skarbu 29 kwietnia wydała uniwersał, którym donosi, że już w uprzednim roku zauważyła fałszywe 4 groszówki. Teraz znalazły się znowu także 8 groszówki, jak również miedziane 3 i 1- groszówki pod różnymi datami, szczególnie roczniki 1766 i 1768. W wykonanych próbach znajdowało się w tych 8 groszówkach nie więcej niż 33 grosze w miedzi. Są tylko dwie cechy, przez które można odróżnić dobre gatunki. Pierwszy jest ten, że dobre 8 groszówki zawierają 10 łutów srebra, fałszywe natomiast tylko 6. Druga cecha to, że fałszywe 8 groszówki są co najmniej o 13 asów lżejsze od wagi dukata. Nadto zewnętrzny ogląd pokazuje, że rant na dobrych 8 groszówkach jest dużo lepiej wybity, czego na fałszywych nie znajdujemy[36].

Ponieważ w mieście i okolicach od pewnego czasu pojawił się małowartościowy

30. TWNA 1767, s. 11.
31. Jw., s. 18-22. Polski tekst ustawy por. Volumina Legum t. VII, s. 449-453.
32. TWNA 1767, s. 416-418.
33. A. Więcek, *Jan Filip Holzhausser (1741-1792) nadworny medalier króla Stanisława Poniatowskiego, Warszawa 1992, s. 40, nr 13.*
34. TWNA 1768, s. 74.
35. Por. J. Dygdała, *Wielkie miasta ...,* s. 116-122.
36. TWNA 1771, s. 165-166.

pieniądz późniejszego bicia w złotówkach i ich multiplikacjach, w dniach 21 i 28 marca oraz 4 i 11 kwietnia 1772 r. ogłoszono rozporządzenie burmistrzów i Rady Miasta. Należy dostarczyć je do ratusza, gdzie będą poddane sprawdzeniu i wspólnie z Ordynkami zostanie ustalona ich rzeczywista wartość, i ich kurs na tutejszym obszarze. Ponadto mieszkańcom pod ciężką karą i konfiskatą zakazuje się je wwozić do miasta. Tego też życzył sobie komendant stacjonujących w mieście (od września 1769 r.) wojsk rosyjskich płk. Udam[37].

17 października burmistrzowie i Rada, po konsultacjach z Ordynkami opublikowali na łamach gazety uchwałę jaką podjęli na odbytej trzy dni wcześniej sesji. Otóż postanowili dopuścić do obiegu tzw. tynfy albo trzynastogroszówki, wszystkie pozostałe nominały obowiązuje dotychczasowy kurs a wszelkie prywatne manipulacje będą surowo karane[38].

W dodatku naukowym z podtytułem *Sammlung einiger gelehrten Nachrichten aus Polen* pod datą 27 czerwca ukazał się natomiast obszerny i szczegółowo przedstawiony opis medali jakie od 1765 r. zezwolił wybić Jego Królewski Majestat. Poczet rozpoczyna medal wybity dla uczczenia zasług Stanisława Konarskiego (1700-1773), pijara, zasłużonego pisarza politycznego i reformatora szkolnictwa. Dalej zamieszczono medal dedykowany przez Komisję Menniczą królowi dla upamiętnienia reformy monetarnej z 1766 r. Następnym był ofiarowany przez gen. Jana Jordana (zm. 1800) bratu króla Kazimierzowi (1721-1800), szefowi gwardii konnej w dniu jego urodzin. Po nich opisano medale nagrodowe „Merentibus" przyznawane ludziom nauki zasłużonym w różnych dziedzinach wiedzy i „Dilogitate" dla wychowanków Korpusu Kadetów. Dalej szedł medal wręczany przez króla w dowód łaski bliskim osobom „Ne cede malis". I ponownie opisano medale osobiste, dla Stanisława Lubomirskiego (1720-1783), marszałka wielkiego koronnego i dla uczczenia poetów, jezuitów Adama Naruszewicza (1773-1776) i Macieja Sarbiewskiego (1595-1640). 3 listopada 1771 r. doszło do próby porwania króla przez konfederatów, w trakcie której to odniósł obrażenia. W następnym roku król zlecił wybicie medalu dziękczynnego dla J.L. Regemanna (1711-1782), nadwornego lekarza za wyleczenie doznanych ran.

Na koniec opisane zostały próbne grosze, półzłotówki, złotówki, dwuzłotówki, półtalar i talar wybite w 1771 r.[39]

26 grudnia 1772 r. wśród ogłoszeń podana została wiadomość o zamierzonej likwidacji czasopisma *Dem Lebhabern dieser Blätter wird hiemit angezeigt, dass mit diesem Jahre aufhören und hieselbst nich weiter gedruckt und ausgegeben werden sollen*[40].

Numismatic fragments in the Toruń press during the Stanislaw August's period.

Summary

A significant number of information regarding numismatics has been published on the pages of the weekly magazine named *Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen* which was realeased after the year 1760 in Toruń.

37. TWNA 1772, s. 99, 106-17, 116,123.
38. TWNA 1772, s. 336.
39. TWNA 1772, s. 203-208. A. Więcek, *Jan Filip Holzhusser* ..., odpowiednio nry 26, 13, 15, 6, 16, 20, 28, 27, 30, 109-110, 112, 114-117.
40. TWNA 1772, s. 424.

During the Stanislaw August's period, the most common prints were the proclamations regarding new coins from the Kraków mint specifying the rate by which a foreign coin should be exchanged with a new coin from the Warszawa mint, or the value and exchange rate by the General Parliament on November 17th 1766.

In addition to the above, the magazine also provided information about the resolutions and regulations of the City Council regarding foreign and counterfeit currency in circulation.

Although the material does not provide any significant information about the monetary reform done by S.A. Poniatowski is grants a better image of the modern history of the city that for many years struck coin and hoped to play a leading role during the reform.

Істоміна Алла
(Україна)

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ (1861 – 1917 РР.)

Проблеми історії фінансової політики уряду Російської імперії в останні десятиріччя стали предметом дослідження багатьох учених: істориків, юристів та економістів. Їхні праці поглибили та розширили дослідження попередніх поколінь учених і, безперечно, значно збагатили історіографію різних аспектів цієї вагомої наукової проблеми. Видатний український вчений Ярослав Калакура виділяє в українській історіографії вісім періодів її розвитку[1]. Проблеми дослідження фінансової політики уряду Російської імперії в Україні відповідають чотирьом періодам, виділеним професором Ярославом Калакурою, п'ятий-восьмий періоди включають праці останньої чверті XIX ст. – початок XXI ст.[2]

Аналізуючи увесь комплекс історіографічних джерел останньої чверті XIX ст. – початку XXI ст. з проблем історії фінансової політики, використовуючи найновіші у вітчизняній історичній науці класифікайні схеми та враховуючи специфіку досліджуваної проблеми, вважаємо за доцільне в основу їхньої класифікації покласти класифікації історіографічних джерел, запропоновані сучасними українськими дослідниками, зокрема проф. Валерієм Капелюшним[3] та Ларисою Годуновою[4], з корективом того, що предметом нашого дослідження є праці з історії усіх складових фінансової політики уряду Російської імперії в Україні. Таким чином, увесь корпус історіографічних джерел ми поділяємо на сім основних груп:

1) документальні джерела; 2) узагальнюючі та монографічні дослідження проблем історії фінансової політики уряду Російської імперії в цілому та в Україні зокрема; 3) довідкова література; 4) наукові рецензії; 5) мемуари, спогади та інша епістолярна спадщина; 6) періодичні видання другої половини XIX – початку XX ст.; 7) публіцистична література.

Розглянемо указані групи історіографічних джерел відповідно до етапів розвитку вітчизняної історіографії визначених проф. Ярославом Калакурою. Так, до першої групи джерел ми відносимо, видання законодавства та підзаконних актів (офіційні та неофіційні). Щодо офіційних видань (здійснювалося при правлячому Сенаті в сенатській типографії), то перш за все, це друге й третє Повне зібрання законів Російської імперії, Звід Законів Російської імперії, Зібрання узаконень та розпоряджень уряду Російської імперії, а також видання ряду міністерств, які формували та реалізовували фінансову політику уряду, зокрема, міністерство фінансів, юстиції, землеробства, торгівлі і промисловості, опубліковані накази начальника штабу Верховного Головнокомандуючого в роки Першої світової війни. Серед

1 Калакура Я. С. Українська історіографія: курс лекцій. К.: Генеза, 2004. С. 36.
2 Там само. С. 39-41.
3 Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). К.: ТОВ "Олан", 2003. С. 35.
4 Годунова Л. В. Українські землі в податковій політиці Росії (XVIII–початокXX ст.): історіографія. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 6

неофіційних, тобто опублікованих не імперською владою виданнях законодавчих актів, необхідно виділити різноманітні інструкції[5], роз'яснення законодавства[6], підбірка окремих законодавчих актів для чиновників органів реалізації фінансової політики[7] та ін.

До другої групи історіографічних джерел відповідно до визначеної нами класифікації належать узагальнюючі та монографічні дослідження проблем історії фінансової політики уряду Російської імперії в цілому та в Україні зокрема. Особливістю даного комплексу історіографічних джерел, є те, що переважна більшість праць належить сучасникам досліджуваної епохи, які були представниками економічної та юридичної наук, переважно фахівцями з фінансів та фінансового права. Зокрема, праці М. Алексеєнка[8], М. В. Бернаць кого[9],І. Бліоха[10],М. Боголєпова[11], М. Бржеського[12], М. Бунге[13], П. Кованько[14],

5 Инструкция об оценке недвижимых имуществ, подлежащих обложению земскими сборами: в редакции от 14.09.1905 г. Положение о земских учреждениях 12 июня 1890 года с относящимся к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями/ сост. присяжный поверенный М. И. Мышь / СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1914. Т. II. С. 611–626.

6 Чичинадзе А. В. Устав о питейном сборе : сост. по послед.офиц. изд., согласно со всеми продолжениями и узаконениями, опубликованными до последнего времени. СПб.: Изд. А. В. Чичинадзе, 1894. 867 с.; Михайлов С. Берберов Н. Положение о крепостных пошлинах с разъяснениями Правительствующего Сената и Министерства Финансов. СПб.: Тип. Д. В. Чичинадзе 1898. 213 с.; Перепелица Д. Казенные пошлины крепостные, наследственные, гербовые и судебные. Киев, 1898. 179 с.; Степаненко И. Т. Закон 6 июня 1910 г., Положение о государственном налоге с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках, за исключением посадов губерний Царства Польского с инструкцией министра финансов 10 дек. 1910 г., а также циркулярами и распоряжениями Министерства финансов и указами Правительствующего Сената. Х., 1913. 119 с.

7 Плеске Э. Справочная книга для податных инспекторов, казенных палат и казначейств. Свод узаконений и распоряжений по прямым налогам (казенным, земским и городским) и пошлинам торговым, крепостным и с безмездно переходящих имуществ. СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1885. 832 с.;Мосолов М. И. Спутник акцизного чиновника. Свод уставов об акцизных сборах. Тамбов: Электротиполитогр. губ.правления,1914. Т.1. 1544 с.

8 Алексеенко М. М. О подушной подати в Росси. Х.: Университетская типография, 1870. 29 с.; Его же. Действующее законодательство о прямых налогах. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1879. 258 с.; Его же. О налогах. Б.м., б.г. – 208 с.; Его же. Конспект финансового права. Х.: Литогр. А. И. Степанова, 1894. 565 с.

9 Бернацкий М. В. Денежное обращение и займы. Военные займы: сборник статей. Петроград: Тип. «Правда»,1917. С. 81–102.

10 Блиох И. С. Финансы России XIX столетия. История – статистика. СПб.: Тип.тов-ва "Общественная польза", 1882. Т.1. 292 с.Т.2. 295 с. Т.3. 232 с.

11 Боголепов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы: Бюджеты и бюджетное право; налоги и налоговая политика; государственный долг. СПб.: Тип. О. Н. Попова, 1907. 333 с.

12 Бржеский Н. Недоимочность и круговая порука сельских обществ: Историко–критический обзор действующего законодательства, в связи с практикой крестьянского податного дела. СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1897. 427 с.

13 Бунге Н. О финансовомположенииРоссии. Историческийархив. 1960. № 2. С. 132–143.

14 Кованько П. Главнейшие реформы, проведенные Н.Х. Бунге в финансовой системе России. Опыт критической оценки деятельности Н. Х. Бунге как министра финансов(1881–1887 гг.). К.: Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1901. 460 с.; Его же. Реформа 19 февраля 1861 года и еепоследствия с финансовой точки зрения: (выкупнаяоперация: 1861 г. - 1907 г.). Киев: тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1914. [2], IV, 484, [2], 82 с.

В. Лебедєва[15], Д. Львова[16],І. А. Михайлова[17], П. П. Мігуліна[18], Ф. А. Менькова[19], В. А. Мукосєєва[20],І. Озерова[21], М.М. Соболєва[22], В. Твердохлєбова[23], М. Туган-Барановського[24],І. Янжула[25], М. Яснопольського[26] та ін. Різні аспекти фінансової політики російського уряду в Галичині під час російської окупації висвітлив видатний український історик, сучасник тих подій І. Крипякевич[27]. Щодо праць представників інших періодів історіографії, то серед учених представників, так званої,

15 Лебедев В. А. Финансовое право: учебник. Москва: Статут, 2000. 461 с.

16 Львов Д. Курс финансового права. Казань, 1887. 520 с.

17 Михайлов И. А. Война и наше денежное обращение. Факты и цифры Петроград: тип. «Правда», 1916. Вып. 2. 48 с.; Его же, Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной. Петроград: тип. «Правда», 1917. Вып.V – VII. 166 с.

18 Мигулин П. П. Двухмиллиардный заём. Новый экономист. 1916. №11. С.2-5; Его же, Твёрдые цены. Новый экономист. 1916. №36. С.2-5; Его же. Военные расходы и новые налоги. Новый экономист. 1914. №8-9. С.1–3.; Его же. Военные расходы и новые налоги. Новый экономист. 1914. №10. С.1–3; Его же. Война и золото. Новый экономист. 1914. №19. С.1 – 4; Его же. Личный военный налог. Новый экономист. 1914. №36. С.3–5; Его же. Война и кредитные операции. Новый экономист. 1914. №37. С.1–5.

19 Меньков Ф. А. Военные займы и частные эмиссии. Новый экономист. 1916. №34. С.6 – 9; Его же. Военные займы. Новый экономист. 1916. №35. С.6–8; Его же. Наши военные займы. Новый экономист. 1916. №36. С.5–8.

20 Мукосеев В. А. Военные займы России. Военные займы: сборник статей. Петроград: Тип. «Правда»,1917. С.142–194; Его же, Экономические причины войны. Вопросы мировой войны: сборник статей. Петроград. 1915. С.225–268.

21 Озеров И. Х. Экономическая Россия и ее финансовая политика на исходе XIX и в начале XX века. М.: Тип. Д. С. Горшков, 1905. 273 с.; Озеров И.Х. Как расходуются в России народные деньги?: Критика русского расходного бюджета и государственный контроль: (По неизданным документам). М.: Тип. А. П. Поплавского, 1907. 320 с.

22 Соболев М. Н. Перестройка финансовой системы России в связи с введением подоходного налога и поимущественного налогов. Вопросы финансовой реформы в России. М.,1915. Т.1. Вып.1. С.1-12; Его же. Перестройка принципов торговой политики России в связи с вопросом о протекционизме. Харьков: Тип. М. Х. Сергеева, 1915. 32с.

23 Твердохлебов В. Н. Специальные сборы с домовладельцев в России. Одесса: «Экономическая» типография, 1903. 27 с.

24 *Туган-Барановский М. И.* Витте и Бунге как министры финансов. Северные записки. 1915. № 3. С. 47; Туган-Барановский М. И. Военные займы в теоретическом освещении. Военные займы: сборник статей. Петроград: Тип. «Правда», 1917. С. 5-25; Его же. Русская кооперация и заём Свободы. Петроград, 1917. 16с; Его же. Откуда беруться деньги для войны. Петроград, 1917. 40с.; Его же. Бумажные деньги и война. Речь. 1915. №16. С. 2; Его же.Влияние войны на народное хозяйство России, Англии и Германии. Вопросы мировой войны: сборник статей. Петроград: Книгоиздательство «Право», 1915. С. 287; Его же. Год войны в народнохосяйственном отношении. Ежегодник газеты «Речь» на 1915 г. Петроград, 1915. С.434-471; Его же. Новые бумажные деньги. Речь. 1915. №109(3132). С.2; Его же. Война и народное хозяйство. Чего ждёт Россия от войны: сборник статей. Петроград: «Прометей»,1915. С. 5–23; Его же.Бумажные деньги и метал. Новый экономист. 1916. №40, 42. С.3–6, С. 4–7; Его же. Значение биржи в современном хозяйственном строе. Банковая энциклопедия. Киев,1916. Т.2. С. 24–39; Его же.Война и народное хозяйство. Чего ждет Россия от войны: сборник статей.Пг., 1915. С.5–23; Его же. Бумажные деньги и металл. Новый экономист.1916.№40. С. 3–6; Там само. 1916. №42. С. 4 – 7.

25 Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах.М.: «Статут», 2002. 555 с.

26 Яснопольский Н. П. О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. К.: колекция Кинга, 1890. Ч. 1.236 с.

27 Петрович І. (Крипякевич І.) Галичинапід час російськоїокупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м.(Відень?): В-во «Політичнабібліотека», 1915. 116 с.

радянської історіографії, необхідно виділити дослідження В. Бляхера[28], І. Гідіна[29], А. Галенко[30], О. Гусакова[31], Л. Маркова[32],Ф. Михайлевського[33],Л. Оболенського[34], О. Погребінського[35], М. Ровінського[36], І. Спасського[37], К. Шацилло[38],К. Шмельова[39]та ін., які належать до шостого і сьомого періодів розвитку української та російської історіографії.

Якісно іншим є сучасний, восьмий період розвитку історіографії. Саме цей період позначений значними змінами в науковому осмисленні подій минулого, у тому числі й проблем фінансової політики уряду Російської імперії в Україні.

Різні аспекти даної проблеми висвітлюються в працях сучасних українських вчених А. Берестового[40], А. Бойка-Гагаріна[41], Л. Годунової[42], О. Головка[43],

---

28 Бляхер В. Я. Государственные займы дореволюционной России и их аннулирование Советским правительством: дис….кандидата экономических наук. Москва,1955. 327 с.; Бляхер В., Гринер Д. Займы дореволюционной России в годы первой мировой войны. Советские финансы. 1947. №5. С. 36–41.

29 Гидин И. Ф. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. История СССР. 1957. №5. С. 166–172; Его же. Русские коммерческие банки: Из истории финансового капитала в России. М.:Госфиниздат, 1948. 454 с; Его же. О величине и характере русского государственного долга в конце 1917 г. История СССР. 1957. №5. С166–172.

30 Галенко А. Финансы России в мировую войну. Война и революция. 1926. №11. С.44-55.

31 Гусаков А. Д. Очерки по денежному обращению России накануне и в период Октябрьской социалистической революции. М.:Госфиниздат, 1946. 126 с.

32 Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1987. 157 с.

33 Михайлевский Ф. Разменный кризис в годы первой мировой империалистической войны. Деньги и кредит. 1941. №4. С. 32–34.

34 Оболенский Л. К истории организации финансовых учреждений. Вестник финансов. 1927. №11. С. 53–61.

35 Погребинский А. П. Очерк истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.). М.: Госфиниздат, 1954. 268 с; Его же. Государственные финансы царской России в эпоху империализма. М.: Финансы, 1968. 167 с.

36 Ровинский Н. Н. Местные бюджеты дореволюционной России. Советские финансы. 1946. №6. С.33–38.

37 Спасский И. Г. Несколько замечаний по поводу русской монетной чеканки 1914–1917 гг. Нумизматика и сфрагистика. Киев. Т. 3. С. 138–150

38 Шацилло К. Ф. Из истории финансового капитала. Влияние первой войны на развитие государственной промышленности Юга России. Первая мировая война 1914-1918. М.: Из-во «Наука», 1968. С. 192–210.

39 Шмелев К. Ф. Финансовая политика дореволюционной России и Советского Союза: Историко–экономический очерк. М., 1926. 127 с.

40 Берестовий А. І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині XIX - на початку XX ст.: історичний аспект: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Черкаси, 2011. 20 с.

41 Орлик С., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни.Український нумізматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький, 2017.Вип. 1. С. 143–164.

42 Орлик В. М., Годунова Л.В. До питання створення та діяльності інституту податних інспекторів в українських губерніях Російської імперії. Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 32. С. 205–210.

43 Головко О. М. Апарат управління державними фінансами Російської імперії в Україні у кінці XVIII на початку XX ст.: організаційно-правові засади діяльності: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2006. 39 с.

В. Жвалюка[44],О. Краснікової[45], М. Кучерявенка[46], Г. Марковецької[47],О. Огуя[48], В. Орлика[49], С. Орлик[50], С. Пивоварова[51], В. Шевченко[52]та ін.

Серед наукового надбання представників сучасної зарубіжної історіографії, необхідно згадати праці В. Бєлоусова[53], О. Бугрова[54] В. Захарова, Ю. Петрова, М. Шацилло[55], К. Іванова[56], Я. Катсоніса[57], К. Правілової[58], В. Пушкарьової[59],

---

44 Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

45 Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.): автореферат дис. … канд. економ. наук: спец.08.01.04. Київ, 1999. 18 с.

46 Кучерявенко М. П. Генезис податкового регулювання. Харків: Легас, 2002. Т. 1. Ч.1. 665 с.

47 Марковецька Г. М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914-1917: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2003. 19 с.

48 Огуй О. Грошовий обіг на Буковині часів Першої світової війни. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2006. Число 13. С. 48–86.

49 Орлик В.М. Податкові органи Російської імперії в Україні (XIX – початок XX ст.). Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2004. Вип.4 (28). С.239-247; Його ж. Селянство України у фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.Вип. XIII. Київ,, 2007. С.83–86;

50 Орлик С. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в російській імперії наприкінці XXVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. …кандидата економічних наук: 08.00.01. Кіровоград, 2012. 248 с.; Її ж. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. К.: Інститут історії України, 2015. Число 26–27. С. 141–148; Її ж. Військовий податок в Наддніпрянській Україні в роки Першої світової війни. Часописукраїнськоїісторії. Київ, 2016. Вип. 33. С. 27–33; OrlykS. ObligacjepanstwowychwewnetrznychwojennyhpozyczekRosyjskiegoimperiumwokresiePierwszejwojnyswiatowej. Forumnumizmatyczne: pieniadzImennice.Bilystok, 2016. № 1. С. 180–190; Idem.PolitykacelnaImperiumRosyjskiegonaokupowanychterenachGalicji i Bukowiny w okresiepierwszejwojnyświatowej. NowaUkraina. Zeszytyhistoryczno-politologiczne.Kraków-Przemyśl, 2017. № 16/17. С. 5–11; Орлик С. Банківська система Галичини й Буковини в періодросійськоїокупації в роки Першоїсвітовоївійни. Східноєвропейськийісторичний вісник. Дрогобич, 2018. Спец. випуск 3. С. 223–230; Її ж. Фінансоваполітикаросійського уряду на окупованихтериторіяхГаличини і Буковини в періодПершоїсвітовоївійни (1914-1917 рр.): монографія. БілаЦерква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с. та ін.

51 Пивоваров С. В. Нумізматичні джерела про Першу світову війну на Буковині. Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матеріали між народ. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці: Рута, 2000. С.82-88; Його ж. МіськігрошіЧернівців. Буковинский журнал. 1995. Ч. 1/2. С. 125–132.

52 Шевченко В. Приватнебанкірськепідприємництво вОдесі (XIX – початок XX ст.). К., 2010. 266 с.

53 Белоусов В. Д. Преобразования в денежном обращении в 1914 – 1917 рр. Финансы. 1995. №4. С.61-62.

54 Бугров А. В. Деньги Великой войны: российский опыт (1915-1917). *.Деньги и кредит.*2017. №7. С.74–80; Его же. Государственный банк 1860-1917. М.: ЗАО «Интеркрим- Пресс», 2012. 263 с.

55 Захаров В. Н.,ПетровЮ. А., Шацилло М. К.История налогов в России. IX – начало XX в. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. 296 с.

56 Иванов К. Е. Таможенная политика Российской империи в конце XIX – начале XX веков: переход к системе конвенциальных торговых соглашений: дис. …докт. ист. наук: 07.00.02 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2006. 531 с.

57 Катсонис Я. Подданый и гражданин: налогообложение в России до и после 1917 года и его підтекст. Россия*XXI.* 1999. №1. С. 168-189.

58 Правилова Е. А. Финансы империи: Деньги и власть в политике Росси на национальных окраинах, 1801-1917. М.: Новое издательство, 2006. 456 с.

59 Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов. М.: ИНФРА–М, 1996. 192 с.

Д.Сандерса[60],Є. Сапілова[61], Сетона-Вотсона[62], В. Степанова[63], В. Страхова[64],К. Філіпова[65]та ін[66].

Третю групу історіографічних джерел складають тогочасні спеціалізовані ювілейні видання[67], а також різнопланові видання, підготовлені співробітниками підрозділів Міністерства фінансів Російської імперії[68], бібліографічні довідники[69]та тематичні публікації в енциклопедичнихі довідкових виданнях.

Основна маса праць із четвертої групи історіографічних джерел – наукові рецензії, які були опубліковані дореволюційними та сучасними авторами[70].

---

60 SaundersD. RussiaintheageofReactionandReforms, 1801–1881.Longman, 1992.

61 СапиловЕ. В. Государственныеорганыуправлениянансамироссии. М., 2000. 162 с.

62 Seton-Wotson H. The Russian Empire, 1801–1917. Oxford.: Oxford University Press, 1967.

63 СтепановВ. Л. Н.Х. Бунге. Судьба реформатора. М.: РОССПЭН, 1998. 398 с.

64 Страхов В. В. Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: дис….кандидата исторических наук: 07.00.02 / Рязанский гос. пед. ун-т.ім. С.А.Есенина. Рязань, 2000. 256 с.

65 Филипов К. Историяденег – почтовых марок Первоймировойвойны. Банкаўсківеснік. 2008. Сакавік.С. 80–83,

66 Аммон Г. А. Финансисты в истории России. Финансы. №2. 1994. С.63–65; Гринкевич А. П. Правовое положение казны по законодательству Российской империи и в настоящее время. Вестник Моск. *ун-та*. 1993. №5; Козырин А. Н. Лебедев В. А. и развитие финансово-правовой науки в России. Лебедев В.А. Финансовое право: Учебник. М.: Статут, 2000. С. 7–19.; Его же. У истоков финансового права. М.: Статут, 1998. С. 5–16; Семенкова Т. Г. Академик финансового права. Финансы. 1993.№2. С. 77–80.

67 Министерство финансов, 1802-1902.: исторический обзор: в 2 ч. СПб.: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1902. Ч.1. 687 с; Министерство финансов, 1802-1902.: исторический обзор: в 2-х ч. СПб.: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1902. Ч.2. 717 с; Податная инспекция в России (1885-1910): очерк деятельности податной инспекции за 25 лет ее существования. СПб.: Тип. И. И. Сойкина, 1910. 10 с; Краткий очерк 50-летия акцизной системы взимания налога с крепких напитков и 50-летия деятельности учреждений, заведующих неокладными сборами. СПб., 1913. 295 с.

68 Козловский Я. И. Казенные палаты и подведомственные им учреждения в России: История и современное устройство их.Рига, 1901. 853 с; Иноземцев А. Н. Очерки и заметки податного инспектора. Златоуст: Тип. Т-ва Лебедева и Белякова, 1910. Вып.1. 98 с; Степаненко И. Т. Закон 6 июня 1910 г., Положение о государственном налоге с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках, за исключением посадов губерний Царства Польского с инструкцией министра финансов 10 дек. 1910 г., а также циркулярами и распоряжениями Министерства финансов и указами Правительствующего Сената. Х., 1913. 119 с; Честухин А. А. О практических приемах в деятельности податного инспектора: доклад. Харьков: Тип. «Печатное дело», 1909. 16 с; Его же. Конспект практических приемов по рассмотрению торговых книг. М.: Изд. податных инспекторов г. Москвы, 1913. 112 с; Его же.Пособие для податных инспекторов при промысловом обложении предприятий по торговым книгам. М.: Тип. Ф. Я. Пригорина, 1914. 476 с;Честухин А. А., Лукин Б. Я. Новые налоги и повышениесуществующих налогов.М.:Юрид. кн. маг. «Право» Ф. В. Бусыгина, 1915. 292 с. та ін.

69 Субботин А. Обзор литературы по вопросу о прямом обложении и пошлинах. СПб., 1879. 122 с; Каратаев С. И.Библиография финансов, промышленности и торговли со времен Петра Великого по настоящее время.СПб, 1880. 375 с.

70 Шандра В. С. Бобкова О. М. А. Я. Фабр: Портрет администратора на фоне єпохи/ под ред. и вступ. ст. А. А. Непомнящего. Симферополь, 2007. 312с. ПроблемиісторіїУкраїни*XIX -XX* ст.2007. Вип.XIV. С. 350–354; ВиговськийМ. Ю.О. Реєнт, І. Коляда Українаміжсвітовимивійнами (1914 - 1939). Події. Люди. Документи: нарисиісторії. К.: Школа, 2004. 544 с. ПроблемиісторіїУкраїни*XIX -XX* ст. 2007. Вип.XIV. С. 355–357; Андрусишин Б. Орлик В. М. ПодатковаполітикаРосійськоїімперії в Україні в дореформенийперіод / відпов. ред. член-кореспондент НАН України О.П. Реєнт. –Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с. ПроблемиісторіїУкраїни*XIX -XX* ст. 2007. Вип.XIV. С. 358–359; Мартинов А. ЖиттєвийрівеньчиновниківправоохоронниххорганівУкраїни у XIX - на початку XX ст. К.: ІнститутісторіїУкраїни НАН України. 2007. 113с.: іл.38.ПроблемиісторіїУкраїни*XIX – XX* ст. 2007. Вип. XIV. С. 360–361; Орлик В. М. Поземельнівідносини в ЗахіднихрегіонахРосійськоїімперії [Рецензія на книгу Борисевич С.О. Законодавчерегулюванняпоземельнихвідносин у ПравобережнійУкраїні (1793 – 1886 роки):Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 424 с.].Етнічнаісторіянародів Євр

До п'ятої групи джерел ми віднесли мемуари, спогади, щоденники, листи сучасників досліджуваного періоду. Важливість даного виду джерел у історичних дослідженням досить влучно підкреслена російським публіцистом І. Еренбургом: «Коли очевидці мовчать, народжуються легенди»[71].У джерелах цієї групипереважно побіжно згадувалися деякі проблеми, пов'язані з різними аспектами фінансової політики уряду в цілому на в Україні зокрема[72], виняток складають хіба що спогади міністра фінансів і голови Ради міністрів Російської імперії С. Вітте[73], директора 3-го департаменту міністерства державних маєтностей Є. Брадке[74], відомого фінансиста Є. Ламанського[75] та ряду провінційних чиновників, чия особиста служба або служба їхніх близьких була пов'язана з фінансовими установами. Так, зокрема, В. Інсарський, детально описав службу свого батька на посаді повітового скарбника Пензенського повіту, також автор описує побут чиновників пензенської казенної палати,особливо цікавими є наведеніним розміри грошових та натуральніххабарів згаданих чиновників[76].Загалом, у мемуарній літературі, як цілком слушно указує сучасний український вчений В. Орлик, «склалася ситуація значного переважання мемуарів провінційних чиновників і дворян середнього рангу над мемуарами придворної аристократії»[77].Такі мемуаристи вбачали свою місію в тому, щоб донести до нащадків картини побуту службовців, їхнє відношення до служби та колег по службі. Так, наприклад, один із таких авторів П. Сухонін писав: «Мені здається, що я повинен писати свої спогади, тому що я не велика людина. Великі люди стоять зазвичай дуже високо, кругозір їх занадто широкий і мимоволі займають їх загальне інтереси людства, і вони мимоволі зупиняються тільки на великих рисах, відпускаючи зовсім або торкаючись тільки побіжно подробиць. Тим часом ці подробиці, ці дрібниці життя складають іноді цілий ланцюг дрібних страждань, якими підламуються найтвердіші характери і яким поступаються іноді їм і залізна воля»[78].

опи*:* збірникнауковихпраць. Вип. 31. К.: УНІВЕРС, 2009. С. 125–127; Федьков О. М. Світлана Орлик. Фінансовополітикаросійського уряду на окупованихтериторіяхГаличини і Буковини в періодПершоїсвітовоївійни (1914-1917 рр.). Монографія. БілаЦерква: Вид.Пшонківський О.В., 2018. 716 с. НауковіпраціКам'янець-ПодільськогонаціональногоуніверситетуіменіІванаОгієнка. Історичні науки.Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 28. С. 460–468 та ін.

71 Эренбург И. Г. Люди, годы, жизнь: Воспоминания. М.: Советский писатель, 1990. Т. 1. С.47.

72 Брусилов А. А. Мои воспоминания. М.: Гос. из-во. Отд. воен. литературы, 1929; Галаган М. Змоїхспоминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнєвидання. К.: В-воТемпора, 2005;Дорошенко Д. Моїспомини про недавнє - минуле (1914-1920 рр.). Мюнхен: Українськевидавництво, 1969; Козельский О. Записки батарейного командира. Вып.1. Петроград: издание Б. А. Суворина, 1915; Кравков В. П. Великая война без ретуши. Записки корпусного врача. Москва: Вече, 2014; Лемке М. 250 дней в царской ставке (25 сент.1915 – 2 июля 1916). Петербург: Гос. издательство. 1920. XVIII, 859 с.;Милюков П. Н. Воспоминания. М.:Политиздат, 1991; Пирейко А. В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового. Ленинград: Рабочее издательство «Прибой» та ін.

73 Витте С. Ю. Избранные воспоминания, 1849-1911 гг. Москва: Мысль, 1991.708 с.

74 Брадке Е. Ф. Автобиографические записки. Русский архив. 1875. Кн. 1. №1. С.13-53; Там же. №2. С.187-208; Там же. №3. С.257-294.

75 Ламанский Е. И. Воспоминания. 1840-1890 гг. Пенза: Земство, 1995. 133 [1] с.

76 Инсарский В. А. Записки. Русский архив. 1884. Т.81. №1. С.3-61; Там же. №2. С.3-45; Там же. №3. С.3-38; Там же. №4. С.36-59; Там же. №5. 3-28; Там же. №6. С.33-62; Там же. Т.82. №11. С.27-57; Там же. №12. С. 29-52; Инсарский В. А. Половодье: Картины провинциальной жизни прошлого времени. СПб., 1875. 390 с.

77 Орлик В.М. Податкова політика уряду Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст.: дис. … д-ра іст. наук: 07.00.01., 07.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2008. С. 60.

78 Сухонин П. П. Листки из далекого пришлого. Колосья.1885. №3. С. 63-97.

Шосту групу історіографічних джерел складає періодична преса. Усі російські періодичні видання, на шпальтах яких приділялася увагапроблемам урядової фінансової політики в пореформений період можна поділити на всеімперські та місцеві (міські, повітові, губернські), а в роки Першої світової війни, додаються газети, «які поширювалися окупаційною владою на захоплених територіях»[79]. Серед загальноімперських періодичних видань, як історіографічного джерела фінансової політики уряду Російської імперії необхідно відзначити офіційний друкований орган міністерства фінансів та міністерства торгівлі і промисловості«Вестник финансов, промышленности и торговли», який видавався щотижня в Петербурзі протягом 1885 – 1917 рр. Вагома інформація міститься у щоденному додатку до даного вісника, який також виходив у Петербурзі з 1 січня 1893 по 21 вересня 1918 під назвою «Торгово-промышленная газета». У фокусі історіографії досить інформативними є газети журнального типу «Новый экономист» і «Речь». Саме на їхніх шпальтах друкувалися статті відомих тогочасних економістів та політиків М. Ганфмана[80], Є. Енштейна[81], П. Мігулина[82], Ф. А. Менькова[83], М. І. Туган-Барановського[84], А. Шингарьова[85] та ін. З 1915 р. щоденно видавалася «Финансовая газета».

Серед місцевих періодичних видань особливе місце посідають газети «Губернские ведомости», які виходили невеликим накладом у кожному губернському місті. Окрім них, певну історіографічну цінність мають міські та повітові періодичні видання, як наприклад «Киевлянин» (м. Київ), «Народная Газета Бахмутского земства» (м. Бахмут, Катеринославської губернії), «Голос Юга» (м. Єлисаветград, Херсонської губернії) та ін. На шпальтах таких видань розглядалися проблеми оподаткування, грошового обігу, внутрішніх позик та ін.

Щодо сьомої групи історіографічних джерел, до яких ми віднесли публіцистичну літературу, то авторами публікацій були сучасники досліджуваної епохи, котрі порушували різні аспекти фінансової політики уряду Російської імперії, зокрема проблеми місцевих фінансів (земських та міських)[86], оподаткування[87], торгівлі та виробництва алкогольних напоїв[88] та ін.

---

79 Орлик С.В. Фінансоваполітикаросійськогоокупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першоїсвітовоївійни (1914 - 1917рр.): автореф. дис. … д-ра. іст. наук: 07.00.02.Київ, 2018. С. 9.

80 Ганфман М. Законодательство. Ежегодник газеты Речь на 1915 год. Петроград: изд-е редакции газеты «Речь», 1915. С. 481-500.

81 ЭнштейнЕ. Денежный рынок, банки и биржи. Ежегодник газеты Речь на 1914 год. Петроград: изд-е редакции газеты «Речь», 1915. С.117-128.

82 Мигулин П. Твёрдые цены. Новый экономист. 1916. №36. С. 2–5.

83 Меньков Ф.А. Военные займы и частные эмиссии. Новый экономист. 1916. №34. С. 6–9.

84 Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и война. Речь. 1915. №16. С. 2; Его же. Год войны в народнохосяйственном отношении. Ежегодник газеты Речь на 1915 год. Петроград: изд-е редакции газеты «Речь», 1915. С. 434–471; Его же. Новые бумажные деньги. Речь. 1915. №109 (3132). С. 2.

85 Шингарьов А. Бюджет 1914 г.Ежегодник газеты Речь на 1914 год. Петроград: изд-е редакции газеты «Речь», 1914.С. 129–149; Его же.Война и финансы. Ежегодник газеты Речь на 1915 год. Петроград: издание редакции газеты «Речь», 1915. С. 377–433.

86 Васильчиков А. Земская повинность в России. Вестник Европы. 1871. Кн. 2. С. 628–666. та ін.

87 Барзих К. Налоги и народное разорение. Б.м. и г. 13 с; Волынский М. Т. Справедливо ли распределение налога между недвижимыми имуществами в г. Киеве? К.: 1-я Киевская Артель Печатного Дела, Трёх святых, 1905. 20 с.та ін.

88 Аксаков А. Н. Питейное дело и кабацкий вопрос в России.Вестник Европы. 1876. №4. С. 65–94; Аксаков А. О народном пьянстве. Русский вестник. 1872. Т.102. С. 142–202;Красножен С. Борьба

Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XXI ст. працею багатьох поколінь дослідників було створено корпус різнопланових історіографічних джерел, які ми поділили на 7 груп і здійснили спробу аналізу їх інформативності. Саме використання джерел, які належать до цих груп, на наше переконання, дозволяє провести повноцінне історіографічне дослідження політики уряду Російської імперії в цілому й на українських землях зокрема та визначити перспективні напрямки подальших наукових пошуків у царині соціально-економічної, економічної історії та історії права.

The Historiographical sources from the history of financial policy of the Government of the Russian Empire in Ukraine (1861-1917)

The article is devoted to the classification of historiographical sources from the history of Government financial policy of the Russian Empire in Ukraine (1861-1917). The problem investigated in the context of the development of Ukrainian historiography. Thanks the work of many generations of researchers was created a corpus of disparate historiographical sources during the second half of the XIX - early XXI century. We have divided it into 7 groups (1) documentary sources; 2) synthesis and monographic studies of the problems of the history of the financial policy of the Government of the Russian Empire in general and particularly in Ukraine; 3) reference literature; 4) scientific reviews; 5) memoirs, recollections and other epistolary legacies; 6) periodic publications of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries; 7) publicist literature). Also, it was implementing an attempt to analyze their informativeness. In our view, exactly the use of the sources belonging to these groups allows us to conduct a full-fledged historiographical study of the policy of the Government of the Russian Empire in general and particularly on Ukrainian lands and to determine the prospective directions for further scientific researches in the field of socio-economic, economic history and the history of law.

с пьянством и казеннаявиннаямонополия в России. Юрьев,1901. 48 с.; Булгаковский Д. Г. Берегитесьводки!СПб.,1910. 32 с. та ін.

Вікторія Павленко
(Україна)

ГРОШОВА РЕФОРМА С.Ю. ВІТТЕ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ

У сучасних умовах необхідності реформування державної фінансової системи задля стабілізації стану грошової одиниці та грошового обігу України актуальним є звернення вчених і науковців до історичного досвіду проведення грошових реформ. Особливу увагу дослідники приділяють історичному періоду кінця XIX століття. Цей час характеризується проведенням найбільшої фінансової реформи, яка кардинально змінила становище тодішньої грошової одиниці Російської імперії і, відповідно, Наддніпрянської України в її складі. Грошова реформа С. Ю. Вітте 1895 – 1897 рр. була складовою частиною широкої програми економічних нововведень і мала вагомі наслідки, які актуальні й сьогодні.

Питання фінансової політики уряду Російської імперії та українських земель у її складі стали об'єктом пильної уваги дослідників з XIX ст. і нині залишаються полем для наукових студій. Проте питання дослідження історії грошового обігу як і фінансів у цілому має певні методологічні особливості дослідження[1]. Метою даного дослідження є вивчення наукової літератури та характеристика стану розробки проблеми.

Історіографія даної проблеми багатогранна та різноманітна. Її складають наукові праці, що різняться як за формами, так і за жанрами. Для всебічного аналізу всю опрацьовану наукову літературу ми розділили на 4 групи:

1. Праці дореволюційних часів.
2. Історіографія радянської доби.
3. Сучасна українська історіографія.
4. Праці зарубіжних учених, які оцінювали грошову реформу С. Ю. Вітте.

Перша група репрезентована публікаціями, які повністю не розкривають проблематику грошової реформи Російської імперії, а порушують лише питання, які стосуються економічного, соціального, політичного становища населення крізь призму внутрішньої та зовнішньої політики держави.

До жовтневого більшовицького перевороту 1917 р з'явився корпус праць, присвячених реформі. Їх авторами були не просто сучасники грошової реформи, а ті, хто займався її реалізацією або науковим супроводом. Це Д. Лутохін, М. Кашкаров, І. Кауфман. Тільки вони мали відкритий доступ до матеріалів архіву канцелярії та до відомчих фондів. Деякі питання фінансової реформи С. Вітте висвітлені у дожовтневій фінансово-правовій літературі[2].

---

1. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. Український історичний журнал. № 5. 2008. С. 187-195.; Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип.XVIII. 2011. Київ. С.59-64.
2. **Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Історія науки і біографістика**. Вип. 2. 2010. URL:http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення 11.12.2018).

Особливе місце серед праць науковців дореволюційної доби займає книга І. Кауфмана «З історії паперових грошей в Росії»[3].У його роботі загострювалася увага на важливих досягненнях фінансової реформи С. Ю. Вітте для подальшого розвитку народного господарства Російської імперії. Він відзначив, що впровадження золотого монометалізму сприяло покращанню інвестиційного клімату, зростанню притоку іноземних капіталів і практично нівелювало інфляційні процеси в країні. І. Кауфмана сучасники вважали одним із авторів грошової реформи 1895 – 1897 рр., і навіть сам С. Ю. Вітте признавав себе в області фінансів його учнем[4].

Також слід відзначити М. Кашкарова з його працею «Грошовий обіг в Росії: Історико-статистичне дослідження»[5], де він описував дослідження грошової реформи 1895−1897 рр. та її переваги. Дослідження насичене статистичним матеріалом, має детальний опис ухвалення урядових ініціатив, прийняття та запровадження відповідних законів і нормативних актів та ін.

Лутохін Д. А. у роботі «Граф С.Ю. Вітте як міністр фінансів»[6] розглядав економічну програму Вітте, зокрема її теоретичну основу і реалізацію на практиці. Автор акцентував увагу на взаємозв›язках між реформами Вітте.

У роботі С. В. Ключарева «Селянська злидні і фінансово-економічна система С. Ю. Вітте»[7] чітко простежується принципова критика соціально-економічної програми Вітте. Суть дослідження можна висловити такими словами: Російська імперія – сільськогосподарська країна і необхідно розвивати сільське господарство, а не промисловість. Але якщо у попереднього автора це ж положення прозвучало у вигляді висновку, то в даній роботі воно швидше взяте за основу.

Основні аспекти функціонування фінансової системи у Наддніпрянській Україні за часів реформування С. Вітте висвітлено у дослідженні М. Боголєпова «Фінанси, влада і суспільні інтереси»[8].

Дореволюційна історіографія містить лише кілька робіт, які безпосередньо розглядають соціальні аспекти грошової реформи С. Ю. Вітте. Сюди можна віднести працю М. Тугана-Барановського «Російська фабрика в минулому і сьогоденні»[9] та А. Ісаєва «Сьогодення та майбутнє російського громадського господарства»[10]. У своїх роботах вчені відображають той фон, який існував при проведенні грошової реформи і без якого картина соціально-економічних перетворень С. Вітте виглядала б неповною і позбавленою причино-наслідкового зв’язку.

Радянська історіографія характеризується досить негативним ставленням істориків до реформ С. Ю. Вітте.

Значною роботою є збірник внутрішніх документів Міністерства фінансів і Державної Ради, пов’язаних з початком першого етапу переходу на золотий рубль,

---

3. Кауфман І. Из истории бумажных денег в России. СПб., 1909. 292 с
4. Боголепов М.И. И.И. Кауфман. Вестник Европы. Кн.1 (январь). 1916. С. 438.
5. Кашкаров М. Денежное обращение в России: Историко-статистическое исследование. Т. 1-2.СПб., 1898. 481 с.
6. Лутохин Д.А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов. Пг, 1915. 40 с.
7. **Ключарев** С. Крестьянская нищета и финансово-экономическая система С. Ю. Витте. Киев, 1906. 67 с.
8. *Боголепов М. И.*Финансы, правительство и общественные интересы. СПб., 1910. С. 261.
9. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: в 2 т. СПб., 1907. Т.I. 562 с.
10. Исаев А.А. Настоящее и будуще русского общественного хозяйства. СПб., 1896. 205 с.

який опублікував А. Буковецький під назвою «Матеріали грошової реформи 1895-1897 рр.»[11].

Монографія Ф. І. Міхалевського «Золото як грошовий товар»[12], характеризується розкриттям проблем теорії і практики золотої промисловості, ціноутворення, розвитку ринків золота в часи грошової реформи. Після цього проблема грошової реформи 1895 – 1897 рр. не досліджувалася в радянській історико-економічній науці, аж до 50-х років. Лише в 1949 році побачила світ праця В. Є. Власенко «Грошова реформа в Росії в 1895-1897 рр.»[13]. Автор дослідження основну увагу приділяє передумовам та етапам проведення реформи, описує позитивні наслідки реформування фінансової сфери держави.

І. Гиндин у статті «Держава і економіка в роки управління С. Ю. Вітте»[14] оцінював політику соціально-економічних реформ С. Ю. Вітте як глибоко суперечливу в її спробах поєднати розвиток капіталістичних відносин зі збереженням кріпосницьких пережитків.

Наступний період в історіографії проблеми хронологічно можна визначити від розпаду Радянського союзу до сьогодення.

Український історик В. Молчанов у статті «Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895 − 1898 рр.) на життєвий рівень Підросійської України»[15]аналізує фінансовий стан Російської імперії в другій половині XIX ст. та досліджує процес підготовки грошової реформи С. Ю. Вітте 1895 – 1897 рр., а також розглядає її наслідки з точки зору покращання життєвого рівня населення українських губерній.

Оцінка грошової реформи 1895 – 1897 рр. сучасними українськими істориками є досить неоднозначною. Так, наприклад, автори фундаментальної колективної академічної праці «Економічна історія України» чомусь взагалі не згадують про неї[16]. Окремі сучасні українські науковці, продовжуючи стару радянську традицію, досить критично відгукуються про грошову реформу 1895 – 1897 рр., акцентуючи увагу переважно на недоліках реформованої грошової системи[17].

Для всебічного дослідження даної проблематики важливого значення набуває історичний досвід проведення фінансових реформ та заходів стабілізації грошового обігу. Так, проблемам підготовки підґрунтя реформ С. Вітте та взаємозв'язку фінансових реформ 60-х років XIX ст. в Російській імперії із курсовою вартістю основної імперської грошової одиниці – рубля присвячена робота С. Орлик «Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії»[18].

Серед комплексу зарубіжних наукових праць слід відмітити творчий доробок німецького політекономa Т. Шульце-Геверніца «Нариси суспільного господарства

11. Материалы по денежнойреформе 1895-1897 г. г. Под редакцией проф. А. И. Буковецкого. Вып. I. Петроград-Москва. 1922 г. 210 с.
12. Михалевский Ф. И. Золото как денежный товар. М., 1937. 188 с.
13. Власенко В. Е. Денежная реформа в России 1895-1898, К., 1949.
14. Гиндин И. Ф. Государство и экономика в годы правления С Ю. Витте. Вопросы истории. № 4. 2007. С. 70-97.
15. Мочанов В. Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895−1898 рр.) на життєвий рівень населення підросійської України. Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Вип. 19. 2011. С. 129-150.
16. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Т. 1. К., 2011. 696 с.
17. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник. К., 1999. 737 с.
18. Орлик С.В.Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. Наукові записки з української історії. Вип. 33. 2013. С. 259-262.

і економічної Росії»[19]. Сильною стороною праці Шульце-Геверніца є широкий порівняльно-історичний фон, на якому він вимальовує свою картину економічного розвитку Росії. Тут позначаються результати тієї плідної роботи над історією господарського побуту, яку не можна не визнати великою заслугою новітньої історичної школи в німецькій політичній економії (Шмоллер, Брентано та ін.).

Якщо оцінювати західну історіографію загалом, то проблема соціально-економічних реформ XIX-XX ст. висвітлюється з позиції так званої теорії «модернізації». Розвинена інтерпретація реформ до потреб теорії модернізації виражається, перш за все, у відмові від старих уявлень про абсолютну унікальність російського шляху. Найбільш яскравим західним дослідником проблеми є Теодор-фон-Лауе, автор концепції індустріалізації Росії, якій не можна відмовити як в цілісності, так і в оригінальності викладених в ній ідей. Свій інтерес до реформ він в одній з перших статей мотивує необхідністю вирішити важливу проблему: як перенести «технічний лад сучасної індустрії» в неєвропейські країни спокійно, без радикальної ломки соціально-економічної структури. Саме невдачею подібного мирного шляху індустріалізації Росії[20].З точки зору цього автора, Вітте був єдиним з царських міністрів, який мав розуміння значення сучасної громадської думки.

У західній літературі приділяється велике значення тому, як Вітте будував взаємини з громадськістю, оскільки це надавало Вітте риси «прогресивного» політичного діяча[21].

У сучасній російській історіографії існує тенденція до певної ідеалізації історії Російської імперії, хоча й трапляються праці із виваженим та об'єктивним аналізом історичних подій. Так, наприклад, Л. Абалкін у праці «Економічні погляди і державна діяльність С. Ю. Вітте»[22] намагався аналізувати хід і наслідки реформи в контексті суспільно-політичного розвитку країни та в умовах її стрімкого економічного зростання.

Дослідженням змісту та основних напрямів соціальної та фінансової політики російської держави в 60 – 90-і роки XIX століття присвятила час Є. Савельєва. У монографії «Соціальна політика російської держави в 60 – 90-і роки XIX століття»[23] вона виявила соціальну та фінансову складову російського суспільства другої половини XIX століття й показала її зміни в післяреформений період.

О. Бугров у праці «Золотий стандарт в Росії: вибір шляху (1867-1897 рр.)»[24] подає детальний перелік переваг та недоліків реформи С. Вітте. Зокрема, вчений говорить, що ця реформа визначила розвиток грошового господарства країни аж до Першої світової війни, і що завдяки їй Росія остаточно закріпила себе в клубі

19. Шульце-Геверниц Г. Очерки общественного хозяйства и экономической политикиРоссии. СПб. 1901. 506 с.
20. Гиндин И.Ф. Концепция капиталистической индустриализации России в работах Теодора фон Лауэ. История СССР. № 11.1971.
21. Marks S.G. RoadtoPower: TheTrans-Siberian Railroad and the Colononization of Asian Russia. 1850- 1917. Ithaca, 1991.; Harcave S. Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia. Arnonk. L., 2004.
22. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте. Вопросы экономики. № 4. 1999. С. 4–26.
23. Савельева Е.В. Социальная політика Российского государства в 60-90-е гг. XIX в. М., 2000. 350 с.
24. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). Деньги и кредит. № 1. 2015. С. 59–67.

світових економічних важковаговиків, а сам міністр фінансів заслужив повагу не лише багатьох сучасників, а й нащадків.

Аналізу консервативних поглядів противників реформи, зокрема публіцистів на чолі з редактором журналу «Громадянин» В. П. Мещерських, які пропонували альтернативні способи забезпечення цінності національної валюти, присвячена стаття І. Дронова «Хліб, золото, кредит: грошова реформа 1897 р. та її консервативні критики»[25].

Таким чином, в історіографії поставленої проблеми основний акцент робився на визначенні ролі та місця реформ С. Вітте в історичному процесі, вивченні їх позитивних і негативних наслідків. Вивчаючи історіографію проблеми, слід звернути увагу на той факт, що на перший погляд вона видається досить значною та достатньою. Однак уважне вивчення наукових праць дослідників зазначеної теми наштовхує на думку, що в кожний період розвитку вітчизняної історії вони приходили до різних висновків щодо її вивчення.

ЛІТЕРАТУРА**.**

1. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте. Вопросы экономики. № 4. 1999. С. 4–26.
2. *Боголепов М. И.* Финансы, правительство и общественные интересы. СПб., 1910. С. 261.
3. Боголепов М.И. И.И. Кауфман. Вестник Европы. Кн. 1. 1916. С.438.
4. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). Деньги и кредит. № 1. 2015. С. 59–67.
5. Власенко В. Е. Денежная реформа в России 1895-1898, К., 1949.
6. Гиндин И.Ф. Государство и экономика в годы правления С Ю. Витте. Вопросы истории. № 4. 2007. С. 70-97.
7. Гиндин И.Ф. Концепция капиталистической индустриализации России в работах Теодора фон Лауэ. История СССР. № 11.1971.
8. Дронов И. Е. Хлеб, золото, кредит: денежная реформа 1897 г. и ее консервативные критики. Власть. № 12. 2009. С. 149–151.
9. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. К., 2011. Т. 1. 696 с.
10. Исаев А.А. Настоящее и будуще русского общественного хозяйства. СПб., 1896. 205 с.
11. Кауфман И. Из истории бумажных денег в России. СПб., 1909. 292 с.
12. Кашкаров М. Денежное обращение в России: Историко-статистическое исследование. Т. 1-2 . СПб., 1898. 481 с.
13. К**лючарев** С. Крестьянская нищета и финансово-экономическая система С. Ю. Витте. Киев, 1906. 67 с.
14. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: підручник. К., 1999. 737 с.
15. Лутохин Д.А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов. Пг, 1915. 40 с.
16. Материалы по денежной реформе 1895-1897 г. г. Под редакцией проф. А. И. Буковецкого. Вып. I. Петроград-Москва. 1922 г. 210 с.
17. Материалы по денежной реформе 1895-1897, М., 1923.
18. Михалевский Ф. И. Золото как денежный товар. М., 1937. 188 с.

25. Дронов И. Е. Хлеб, золото, кредит: денежная реформа 1897 г. и ее консервативные критики. Власть. № 12. 2009. С. 149–151.

19. Мочанов В.Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895−1898 рр.) на життєвий рівень населення **підросійської України. Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Вип. 19. 2011. С. 129-150.**

20. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Історія науки і біографістика. Вип. 2. 2010. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення 11.12.2018).

21. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип.XVIII. 2011. Київ. С.59-64.

22. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. Український історичний журнал. № 5. 2008. С. 187-195.

23. Орлик С.В. **Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках** XIX **століття** в **Російській імперії**. Наукові записки з української історії. Вип. 33. 2013. С. 259-262.

24. Савельева Е.В. Социальная політика Российского государства в 60-90-е гг. XIX в. М., 2000. 350 с.

25. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем.: в 2 т. Спб., 1907. Т.І. 562 с.

26. Шульце-Геверниц Г. Очерки общественного хозяйства и экономической политики России. СПб. 1901. 506 с.

27. Harcave S. Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia. Arnonk. L., 2004.

28. Marks S.G. Roadto Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colononization of Asian Russia. 1850-1917. Ithaca, 1991.

SERGEY WITTE'S MONETARY REFORM IN DNIEPER UKRAINE: SOME HISTORIOGRAPHICAL ISSUES

Summary

The article deals with the historiography of Sergey Witte's monetary reform (1895 –1897). For a comprehensive analysis, all literature under studying has been divided into 4 groups. The works of the pre-revolutionary period scientists have been analyzed, questions of monetary reform in Soviet and post-Soviet studies have been covered. The article also describes the works of foreign scholars who estimated Sergey Witte's monetary reform.

Pieniężna reforma Sergija Witte w Ukrainie Naddnieprzańskiej: niektóre pytania dziejopisarstwa

Adnotacja

W artykule rozpatruje się dziejopisarstwo pieniężnej reformy Sergija Witte w latach 1895 - 1897. Dla różnokierunkowej analizy, cała opracowana literatura jest rozdzielona na 4 grupy. Przeanalizowano prace uczonych przed rewolucyjnej doby, wyświetlono pytanie pieniężnej reformy w badaniach radzieckiej i postsowiecki doby. A także w artykule opisane prace zagranicznych uczonych, które oceniały pieniężną reformę Sergija Witte.

Joanna Lipinin
(Polska)

UDZIAŁ POLAKÓW W POWSTANIU KOLEI WSCHODNIO- CHIŃSKIEJ I ROZWOJU MIASTA HARBIN W LATACH 1896-1920

KOLEJ WSCHODNIO-CHIŃSKA

Wiek XIX na Dalekim Wschodzie to okres nieustannej walki o wpływy wielkich mocarstw europejskich: Rosji, Wielkiej Brytanii, Francji i Niemiec, oraz budujących swą potęgę Stanów Zjednoczonych i Japonii. Osłabione Chiny podejmowały próby przeciwstawienia się politycznego i militarnego, jednakże za każdym razem ich wysiłki kończyły się porażką.

W wyniku traktatu z Shimonoseki, podpisanego 7 kwietnia 1895 roku, będącego rezultatem przegranej wojny z Japonią (1894-1895), Chiny nie tylko straciły część swojego terytorium: Tajwan, Peskadory oraz półwysep Liaodong, ale zobowiązały się również do wypłaty 200 milionów taeli w srebrze tytułem odszkodowań wojennych.[1]

Zajęcie przez Japończyków półwyspu Liaodong kłóciło się z interesami Rosji, która traciła w ten sposób dostęp do niezamarzających portów. Nie chcąc dopuścić do utraty strategicznych miejsc, Rosja wraz z Niemcami i Francją zaproponowała Japonii jeszcze 30 milionów taeli. Suma reparacji wojennych, jakie Chiny miały wypłacić Japonii wzrosła w ten sposób do 230 milionów taeli w srebrze. Była to suma zawrotna, biorąc pod uwagę fakt, że w tamtym okresie roczny dochód Państwa Środka wynosił 89 milionów taeli w srebrze.[2] Ponad to, ponieważ cena srebra spadła, Japończycy zażądali spłaty długu w złocie. W rezultacie Chińczycy zostali zmuszeni do zaciągnięcia pożyczki. Początkowo miał jej udzielić The Hong Kong and Shanghai Banking Corporation (HSBC). W imieniu rządu chińskiego negocjacje rozpoczął Robert Hart, brytyjski naczelnik chińskiego urzędu celnego.[3]Wzbudziło to sprzeciw Rosjan. Ze względu na swój wkład w stworzenie przymierza z Niemcami i Francją, by nakłonić Japonię do zwrotu półwyspu Liaodong, uważali, że to rosyjski bank powinien udzielić pożyczki. Ostatecznie mocarstwa doszły do porozumienia, w efekcie którego rząd dynastii Qing zaciągnął trzy pożyczki. Pierwsze dwie w 1895 roku: francusko-rosyjską, zaciągnięta w wysokości 15.8 milionów funtów, co stanowiło równowartość 100 mln złotych rubli (wartość nominalna 400 milionów franków) z oprocentowaniem w wysokości 4% oraz angielsko-niemiecką na 16 milionów funtów z oprocentowaniem w wysokości 5%. Trzecia, z roku 1898, również angielsko-niemiecka, opiewała na identyczną kwotę 16 milionów z oprocentowaniem w wysokości 4,5%.

Kolejnym skutkiem przegrywanych wojen były zmiany, wymuszane na rządzie dynastii Qing, dotyczące możliwości osiedlania się cudzoziemców na terytorium Chin. Wśród cudzoziemców znajdowała się dość liczna grupa Polaków, zamieszkujących od końca XIX wieku Harbin, miasto w Mandżurii (obecnie prowincja Heilongjiang). Historia Polonii w

1. Ji Zhaojin 2003: 69.
2. Ji Zhaojin 2003: 69.
3. Urząd powstał w 1854 roku i był zarządzany głównie przez obcokrajowców, chociaż pozostawał pod kontrolą rządu chińskiego.

tym mieście jest nierozerwalnie związana z budową kolei Wschodnio-Chińskiej, będącej symbolem ekonomicznej i terytorialnej ekspansji imperium Romanowów.

Pierwsze próby otrzymania koncesji na budowę linii kolejowych w Chinach datują się na lata 1870-te (byli to m.in. Amerykanie i Anglicy).[4] Ze względu na ówczesną politykę Pekinu starania te nie zakończyły się sukcesem. W końcówce lat 80-tych XIX w. kwestia budowy linii kolejowych została powierzona Li Hongzhang'owi.[5] 3 czerwca 1896 roku Li HongZhang, przekupiony przez ministra spraw zagranicznych Rosji Siergieja Wittego łapówką w wysokości 3 mln złotych rubli, podpisał w Moskwie tajny układ rosyjsko-chiński, skierowany przeciwko Japonii. Jednym z jego punktów było wydanie Rosji praw koncesyjnych na budowę i eksploatację linii kolejowej przez terytorium Mandżurii.[6] Rosjanie mieli plan utworzenia banku z kapitałem francuskim i zabezpieczeniem w postaci rocznego dochodu z głównego chińskiego morskiego urzędu celnego. Ich długofalowym celem było pozbycie się Roberta Hart'a, aby na jego miejscu postawić swojego człowieka.[7]I tak, 10 października 1895 roku w Petersburgu powstał Bank Rosyjsko-Chiński. Kiedy w 1896 roku Li Hongzhang powrócił do Chin z rozmów z Rosjanami, przywiózł ich propozycję dołączenia do banku. Rząd Qing'ów się zgodził i 28 sierpnia 1896 roku został partnerem banku wykładając 5 mln srebrnych taeli na budowę kolei wschodnio-chińskiej. Nazwa chińska tej spółki joint-venture brzmiała Hua-E Daosheng Yinhang[8]. W 1910 roku nastąpiła fuzja Banku Rosyjsko-Chińskiego z French Banque du Nord i bank zmienił nazwę na Bank Rosyjsko-Azjatycki.

ŚRODKI PŁATNICZNE

Od momentu powstania, aż do wybuchu pierwszej wojny światowej ta część państwa Chińskiego rozwijała się w oparciu o pieniądz Imperium Rosyjskiego. Jak pisze Pogrebetskiy „jednocześnie z umocnieniem rosyjskiej strefy wpływów na obszarze pasa wywłaszczenia na początku XX wieku, umacniał się na tym terytorium rubel. Rubel złoty lub srebrny na rynku miał taką samą wartość jak rubel papierowy. Podobnie jak w Mongolii, ludność miejscowa wolała wersję papierową od monet- łatwiej było przenosić ruble papierowe i nie podlegały tak częstym fałszerstwom."[9] W 1917 roku nastąpił krach finansowy. Kurs rubla zaczął ostro pikować w dół. Jeszcze w styczniu kurs japońskiego jena do biletów kredytowych wynosił 1,83 rubla za jen, po Rewolucji Październikowej było to 9 rubli za jen i ten kurs się utrzymał. Na początku października za 100 lan płacono 1200 rubli, w grudniu już 2400. Ostatnie zasilenie Banku Rosyjsko-Azjatyckiego z Piotrogrodu miało miejsce w 1917 roku i wynosiło około 10 mln rubli.[10]

Innym środkiem płatniczym były rosyjskie ruble papierowe emitowane w Chinach północno-wschodnich i w Xinjiangu w okresie caratu (aż do 1920 r.), nazywane *qiangtie* 羌帖.[11]Oprócz tego istniały jeszcze *guantie*官帖 czyli banknoty produkowane przez

4. Lukojanov 2008: 142.
5. Chiński polityk, od 1872 roku sprawujący funkcję kanclerza, członka Tsungli Yamen, organu nadzorującego m.in. sprawy zagraniczne. Kajdański 2000: 24.
6. Kajdański 2000: 27.
7. Ji Zhaojin 2003: 69.
8. 华俄道胜银行: Sino-Russian Righteousness Victory Bank, Bank Zwycięskiej Uczciwości: tłum.autorki.
9. Pogrebetskiy 1924: 314. Tłumaczenie autorki.
10. Pogrebetskiy 1924: 315-316.
11. 王学文; 张新知. „羌帖": 危害白山黑水五十载. 俄罗斯研究. 2003, (3): 78–83.

stronę chińską (rządową), oraz *sitie*私帖 -czyli banknoty produkowane przez pozostałe instytucje .

Bank Rosyjsko-Chiński miał ustawowo zagwarantowane prawo do „(…) e*misji własnych biletów w taelach, dolarach, funtach szterlingach i innej monecie miejscowej* (…)".[12] Do 1910 roku na tej podstawie emitował banknoty o nominałach 100 i 300 kesz. W wyniku wojny rosyjsko-japońskiej (1904-1905) i strat, jakie poniosło Imperium Romanowów, w 1910 roku decyzją Ministerstwa Finansów Rosji Bank Rosyjsko-Chiński został połączony z Bankiem Północnym. Powstały w ten sposób Bank Rosyjsko-Azjatycki do końca 1 wojny światowej był najbogatszą instytucją finansową w Rosji oraz zajmował 9-te miejsce wśród międzynarodowych instytucji finansowych.[13] Nie uchroniło go to jednak przed kłopotami wynikającymi z wojny. Kontakty z Piotrogrodem zostały zerwane, brakowało pieniędzy w obiegu. Wykorzystując ustawowe prerogatywy, miejscowe oddziały banku wypuściły transze lokalnych pieniędzy, ostatnią w 1919 roku.[14]

Po zwycięstwie Rewolucji Październikowej q*iangtie* stały się bezużyteczne. Nie chcąc dopuścić do zapaści na rynku pieniężnym, trzy instytucje: Izba Handlowa (Okręgu) Binjiang, Izba Handlowa miasta Harbin oraz Bank Rolniczy (okręgu) Binjiang[15] wypuściły tymczasowe bony (*linshi fubiquan* 临时辅币券) oraz kwity depozytowe (*cunpiao*存票), nazywane ogólnie *qiantie duihuanquan*羌帖兑换券, na które wymieniano *qiangtie.*

Kierownictwo Kolei Wschodnio- Chińskiej również próbowało zmierzyć się z brakami. W 1918 pomysł emisji własnych banknotów zyskał aprobatę A.I. Putiłowa.[16] W tym samym roku Bank Rosyjsko-Azjatycki zamówił w amerykańskim ABCorp[17] banknotów za kwotę 20 milionów rubli. W tym banknotów 100 rublowych za 12.000.000, banknotów o nominałach 1,3 i 5 rubli za 7.500.000 oraz 50 kopiejek za 500.000.[18] Na awersach nominałów 1,3,5 i 100 rubli widnieją podpisy Putiłowa i generała Horwata[19], zaś na bonach 50 kopiejkowych podpisy Horwata i Putiłowa są na rewersie. Banknoty te zyskały miano „Horwatek" (w wersji chińskiej to *Huowate piao* 霍尔瓦特票).[20]

Kolejnym środkiem płatniczym, z którego mogli korzystać mieszkańcy Harbinu (a więc i Polacy) w czasie zawieruchy wojny domowej w Rosji były bony emitowane przez sklepy, kooperatywy, stowarzyszenia czy kluby. Część z nich była bezpośrednio związana z Koleją, jak na przykład bony Głównego Komitetu Żywnościowego Związku Pracowników, Brygadierów i Robotników Kolei Wschodnio- Chińskiej, czy Harbińskiego Klubu Kolejowego.

---

12. Bieniaś, Lipinin 2015: 97.
13. Carley 1990: 721-761.
14. Przejęcie władzy przez Bolszewików przyczyniło się do zubożenia Banku Rosyjsko-Azjatyckiego. Formalnie został znacjonalizowany, jednakże w praktyce nacjonalizacja była trudna do przeprowadzenia. Większa część aktywów znajdowała się na Dalekim Wschodzie. Ponad to, po nacjonalizacji przedstawiciele banku zwrócili się do rządu francuskiego z prośbą o ochronę (zob. Carley 1990: 721). Rząd Francji widząc w tym szansę na pozbycie się Bolszewików i zwiększenie własnej strefy wpływów w Chinach próbował interweniować. Niestety, był zbyt słaby.
15. Haerbin YouBinjiang Shehui哈尔滨有滨江商会 , Haerbin ZongShanghui哈尔滨总商会, Haerbin Nongye Yinhang滨江农业银行.
16. Od 1910 roku A.I. Putilov sprawował funkcję prezesa Banku Rosyjsko-Azjatyckiego.
17. American Banknote Corporation.
18. Pogrebetskiy 1924: 323.
19. Generał Dmitrij Leonidowicz Horwat był długoletnim naczelnikiem Kolei Wschodnio- Chińskiej.
20. Po otrzymaniu dostawy z USA, 13 stycznia 1919 roku gen. Horwat wydał rozkaz nr 6710 /lub 7, o emisji własnych banknotów przez Bank Rosyjsko-Azjatycki, zob. Pogrebetskiy 1924: 325.

Fig.1 Bon Harbińskiej Administracji Publicznej o nominale 1 rubla, z archiwum Juliusza Bieniasia

POWSTANIE HARBINA

Poszukiwania dogodnego miejsca dla budowy kolei Wschodnio-Chińskiej rozpoczęły się już w 1895 roku, na rok przed podpisaniem tajnego porozumienia o współpracy chińsko-rosyjskiej przeciwko Japończykom. Rosjanie wysłali dwie grupy inżynierów

(G. Adrianowa oraz N.S. Świagina) na miejsce przyszłej budowy kolei Wschodnio--Chińskiej[21]. W 1897 wyruszyły z Władywostoku kolejne dwie ekspedycje. 8 marca 1898 inżynier Stanisław Kierbedź[22] wysłał jeszcze jedną, mającą zbadać miejscowości nad rzeką Sungari. Kierował nią inżynier Adam Szydłowski wraz z polskimi technikami: Raweńskim i Wysockim oraz eskortą pieszych Kozaków kubańskich pod dowództwem Polaka, rotmistrza Jana Pawlewskiego[23].

Inżynier Szydłowski uchodzi za założyciela Harbina, a 16 maja 1898 roku jest uznawany za dzień założenia miasta, które miało status centrum administracyjnego Kolei Wschodnio Chińskiej. Jak pisze Kajdański „(…) Inżynier Szydłowski oraz przybyli z nim technicy (…) byli pierwszymi Polakami, którzy osiedlili się w „mieście Sungari" po zakończeniu prac ekspedycji. (…)"[24]. Inżynier Szydłowski opuścił Harbin w tym samym roku, by zbadać wariant budowy linii południowej, prowadzącej od Harbinu do Port Artur.

Głównym inżynierem budowy Kolei Wschodnio-Chińskiej został Aleksander Jugowicz, dla jednych Polak, według innych Serb. Jego zastępcą był inżynier Seweryn Wachowski, który na polecenie inżyniera Kierbedzia stworzył flotę handlową Kolei[25]. W pierwszych latach istnienia Kolei również spora część (około 30 procent)[26] kolejowej kadry inżynieryjno-technicznej i administracyjnej - inżynierów, naczelników budowy, kierowników, techników, konduktorów, maszynistów- była narodowości polskiej. Kajdański w swojej książce wspomina, iż znajomość polskiego nierzadko była przydatna do załatwiania różnych spraw. Pisze, że „Harbin (…) stał się magnesem przyciągającym Polaków z Syberii, zatrudnionych wcześniej przy budowie Kolei Transsyberyjskiej. Byli to głownie inżynierowie i technicy (…). Wszyscy korzystali z pierwszeństwa zatrudnienia przy budowie Kolei Wschodniochińskiej."[27] Było też wielu zesłańców politycznych. I choć w świetle tych danych widać, że na przełomie XIX i XX wieku Polacy byli znaczącą mniejszością narodową w Harbinie, ustalenie ich dokładnej liczby nie jest możliwe. Z oczywistych względów, część z nich jest bowiem przez autorów rosyjskich zaliczana do Rosjan.

Wraz z wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej w 1904 roku Kolej Wschodnio-Chińska zyskała na znaczeniu jako środek transportu zaopatrzenia rosyjskich wojsk. Przejeżdżało nią wówczas do 18 pociągów na dobę. To jednak wciąż było za mało na rosnące potrzeby armii. Dlatego niezwykle ważną postacią jawi się kolejny Polak, Bronisław Małachowski, inżynier w Zakładach Sormowskich. W 1911 roku wraz ze współpracownikami biura konstrukcyjnego opracował nowy typ lokomotywy parowej, typ S 1-3-1. Osiągała ona prędkość 100km na godzinę, ciągnąc ciężki pociąg pasażerski. Ten typ lokomotywy pojawił się również na wyposażeniu Kolei Wschodnio-Chińskiej.

Oprócz pracy na kolei Polacy przyczynili się również do rozwoju samego miasta. Budowali młyny (Rynowski i Kowalski), browary (Wróblewski), gorzelnie (Czajewski), cukrownię w Aszyche (Stowarzyszenie Akcyjne Ziemian Lubelskich z siedzibą w Warszawie), produkowali meble (Władysław Kowalski), zajmowali się oświatą (Glikeria Pawlewska, żona rotmistrza Pawlewskiego, była nauczycielką w pierwszej szkole

21. Kajdański 2000: 32.
22. Stanisław Hipolitowicz Kierbedź (1844-1910), bratanek Stanisława Kierbedzia, twórcy mostu w Warszawie, wiceprezes Zarządu Towarzystwa Kolei Wschodniochińskiej w latach 1895-1903. Kajdański 2000: 31.
23. Kajdański 2000: 33.
24. Kajdański 2000: 34.
25. Kajdański 2000: 35
26. Kajdański 2000: 76.
27. Kajdański 2000: 37.

początkowej w Harbinie)[28].Stworzyli gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza. Inicjatywa budowy kościoła katolickiego (1903 r.) stała się siłą napędową integracji Polonii. Życie społeczne i kulturalne skupiało się wokół Stowarzyszenia Gospody Polskiej, powstałego w 1907 roku, przy aprobacie ówczesnego naczelnika Kolei Wschodnio-Chińskiej, generała Dmitrija Horwata. Stowarzyszenie organizowało bezpłatne kursy języka polskiego oraz szereg akcji charytatywnych.

Upadek caratu umożliwił powstanie wielu polskich organizacji społeczno-politycznych oraz wydawanie gazet w języku polskim (dwutygodnik „Listy Polskie z Dalekiego Wschodu", dziennik „Polski Kurier Wieczorny Dalekiego Wschodu" i inne)[29].

Rokiem przełomowym okazał się 1920, kiedy to na mocy układu podpisanego w Mukdenie pomiędzy Rosją Sowiecką a Republiką Chińską wprowadzono tak zwany parytet: połowę urzędników i funkcji na kolei mieli sprawować Chińczycy, a połowę Sowieci. Nie chcąc stać się poddanymi żadnej ze stron, wielu Polaków opuściło wówczas Mandżurię[30].

LITERATURA

Bieniaś J., Lipinin J. 2015. *Dalekowschodnie Emisje Pieniężne Banku Rosyjsko-Chińskiego…".* Łódź.

Cabanowski M. 1993. *Tajemnice Mandżurii – Polacy w Harbinie.* Warszawa.

Carley M. 1990. *From Revolution to Dissolution. The Quai d'Orsay, the Banque Russo – Asiatique, and the Chinese Eastern Railway, 1917-1926.* The International History Review, Vol. 12, No. 4.

Kajdański E. 2000. *Korytarz – burzliwe dzieje Kolei Wschodnio-Chińskiej 1898-1998.* Warszawa.

Лукоянов И. В. 2008. *Не отстать от держав. Россия на Дальнем Востоке в конце XIX – начале XX вв.* – СПб**.**

Погребецкий А. И. 1924. *Денежное обращение и денежные знаки Дальнего Востока за период войны и революции (1914-1924).* Харбин.

Zhaojin J. 2003. *A History of Modern Shanghai Banking. The Rise and Decline of China Finance Capitalsim.* Armonk, N.Y.

Participation of Poles in the establishment of the East-Chinese Railway and the development of the city of Harbin in 1896-1920

Summary

The author shows the contribution of Poles to the development of the railway and the city of Harbin against the background of the money circulation in this period (1896-1920).

28. Kajdański 2000: 66-71.
29. Cabanowski 1993: 35.
30. Cabanowski 1993: 65.

Крицук Роман Иванович
Янович Артур Владимирович
(Беларусь)

НОВЫЕ ДАННЫЕ О «МОНЕТАХ» МИНДОВГА II 1918 Г.

В результате непомерных амбиций европейских монархов, в 1914 г. начался один из самых кровавых конфликтов XX века – Первая Мировая Война. Эта война привела к крушению империй, и появлению новых национальных государств. Одним из этих государств была Литовская Республика. В 1915 г. войска Германской империи заняли территорию Литвы. С разрешения германских оккупационных властей, в Вильне была проведена конференция, в ходе которой был избран Совет Литвы (Литовская Тариба). Последняя начала свою деятельность в целях воссоздания Литовского государства. 11 декабря 1917 года члены Тарибы подписали декларацию, по которой желали видеть Литву в тесном и постоянном союзе с Германией. 16 февраля 1918 года Литва была провозглашена независимым государством, а 11 июля, Тариба приняла резолюцию, провозглашавшую Литву конституционной монархией. На престол было решено пригласить Вильгельма II фон Ураха (1864-1928) из рода герцогов фон Урах. Персона Вильгельма II вызывает интерес перипетиями судьбы, в результате которых Фортуна отворачивалась от него много раз. Так в 1913 г., Вильгельм претендовал на трон Албании, но неудачно. Позднее германское командование планировало поставить его на трон Лотарингии, но неудачно. По материнской линии, Вильгельм должен был унаследовать трон Монако, т.к. его двоюродный племянник Луи II не имел законнорожденных детей. Но, после начала Первой мировой войны, Франция вынудила князя Альберта I, признать внебрачную дочь Луи II Шарлотту наследницей трона. Современные потомки Вильгельма II до сих пор считают правителей Монако узурпаторами. С литовским троном Вильгельму тоже не повезло. Изначально, т.к. Вильгельм должен был стать вторым королём Литвы, его коронация должна была произойти под именем Миндаугаса II. Но германские оккупационные власти внезапно выступили против этого кандидата на престол. Это было связано с тем, что Вильгельм не был представителем правящей династии Гогенцоллернов, и, по мнению оккупационных властей, давало повод к проведению самостоятельной политики вне унии с Германией. После поражения Германии в войне, 2 ноября 1918 г., Литовская Тариба приняла решение о создании Литовской Республики. Приглашение на трон было отозвано, а Королевство Литва перестало существовать. Вильгельм так и не был коронован королём Литвы, формально, будучи им, около ста дней. Интересно, что он так и ни разу в жизни и не побывал в Литве.

В 2009 году, в каталоге известного литовского исследователя Евгениуса Иванаускаса «Coins of Lithuania»[1] был выделен раздел «Монеты Литовского королевства 1918 г. Миндовг II 1918-1918 гг.». В нём размещена только одна монета: «Пробные 5 пфеннигов Миндовга II, скорее всего, были отчеканены в 1918 году в Берлине». К сожалению, в работе отсутствуют ссылки на публикации или

1. E.Ivanauskas Coins of Lithuania 1386-2009, Vilnus, 2009. 407 s.

архивные данные, которые подтверждают информацию о выпуске собственных монет для Королевства Литвы в 1918 году. Единственный описанный в каталоге экземпляр данного жетона происходит из коллекции литовского нумизмата Э. Чеснулиса.

На аверсе жетона, размещено изображение орла Германской империи образца 1889-1918 гг., известного как Государственный орёл (нем. Reichsadler). Визуально это изображение крайне схоже с орлами на монетах Германской империи. На реверсе в центре помещён щит, типа «растянутая шкура», в центре которого изображена «Погоня» (лит. Výtis). Над щитом изображение короны о пяти видимых башнях с зубцами и бойницами, под щитом легенда: «WILNA». Стоит отметить, что передача названия Вильнюса как «WILNA» было характерно для немецкого языка до 20-х гг. XX в.

Определённый интерес вызывает атрибуция Е. Иванаускасом данного жетона как монеты. Последняя, как известно должна содержать в легенде эмитента, либо территорию, для обращения которой чеканились монеты, год чеканки и номинал. В данном случае, все эти критерии отсутствуют, как и отсутствует характерное для монет Германии буквенное обозначение монетного двора. Так же в каталоге нет описания гурта жетона и его фотографии, что, как будет рассмотрено ниже, является важным аспектом.

В собрании коллекции фалеристики[2] Национального Исторического музея Республики Беларусь (далее НИМРБ), хранится небольшая коллекция знаков пожертвований[3] и значков, переданных после войны из собрания Виленского белорусского музея имени Ивана Луцкевича[4]. Из их 8 металлических знаков пожертвований и значков хранятся в коллекции «Фалеристика» (инвентарные номера КП 006084/01-08). 9 бумажных знаков пожертвований хранятся в коллекции «Бонистика» (инвентарные номера КП 006084/09-17). Бумажные знаки представлены российскими имперскими (6 шт.), еврейскими (2 шт.) организациями и одним знаком неизвестного происхождения. Стоит отметить, что сохранилась и оригинальная упаковка из Виленского музея – конверт и часть декларации о создании белорусскоязычных классов в польских школах.

На двух металлических (бронзовых?) значках (КП 006084/07-08, фото 1) размещён герб и аббревиатура Виленского Белорусского института хозяйства и культуры (1926-1936 гг.). Остальные 6 знаков пожертвований относятся непосредственно к теме нашего доклада.

2. Коллекция фалеристики НИМРБ насчитывает свыше 14 тыс. единиц и включает ордена, медали, знаки, значки, жетоны. Начало формирования коллекции относится к 1960-м гг. Источники формирования: Белорусский Государственный музей, Государственный Исторический музей (Москва), Белорусский государственный музей истории Великой Отечественной войны (в т.ч. предметы из Виленского музея), Библиотека им. В.И.Ленина и другие учреждения, а так же поступления от частных лиц.
3. Знак пожертвования – бумажный, реже металлический знак, который выдавался человеку, внёсшему деньги в кассу уличного сбора.
4. Данное сообщение вызвано подготовкой этих предметов к публикации, которая вероятно выйдет в украинском журнале «Нумизматика и фалеристика».

Фото 1.

Это жетоны круглой формы (фото 2 и 3), изготовленные вероятно из железа или сплава на основе железа. Состояние удовлетворительное, присутствуют небольшие пятна ржавчины. Диаметр жетонов равен 18 мм, сверху у каждого присутствует штампованное ушко, гурт гладкий. В ушке закреплена железная булавка с S-подобным креплением, длиной 46 мм. Изображение на аверсе и реверсе жетонов полностью идентично аверсу и реверсу «5 пфеннигов Миндовга II».

Фото 2.

Фото 3.

В связи с этим стоит сделать 2 вывода:

1. Атрибуция аналогичного жетона со сточенным (или обломанным) ушком как пробной уникальной монеты Миндовга II не верная. Версия о возможной пробной чеканке монет для Королевства Литвы на данный момент не имеет никаких существенных или косвенных доказательств.

2. Данные предметы, вероятно, являются знаками пожертвований. Скорее всего они были изготовлены на одном из монетных дворов Германской империи, после захвата Вильни кайзеровскими войсками в 1915 г., и не позже 1918 года. Цель изготовления данных жетонов на данный момент не известна. Выявление информации о целях выпуска знаков, и поиск аналогичных знаков в музейных и частных собраниях актуально для будущих исследователей данной темы.

NOWE DANE O „MONETACH" MINDOGA II 1918 R.

Streszczenie

W działań wojennych na części terytorium okupowanym przez Niemcy tzw. Ober-Ost zaczęto tworzyć nowe organizmy państwowe. Aspiracje takie zgłosili także Litwini. Na terenie Litwy osadzono poprzez litewską Tarybę, przynajmniej nominalnie, Mindoga II (faktycznie: Wilhelm II von Urach 1864-1928). Pamiątką po nim są żetony, które przez niektórych uznawane są za pierwsze monety Republiki Litwy. Autorzy podają je analizie ikonograficznej i porównują z innymi żetonami tego okresu.

Juliusz Bieniaś
(Polska)

GRUZJA, ARMENIA I AZERBEJDŻAN – PAŃSTWA NIEPODLEGŁE W LATACH 1918 – 1921

Umocnienie pozycji Rosji na terenie Zakaukazia było wynikiem wojen z Persją prowadzonych przez cara Aleksandra I w latach 1804-1813[1] i Turcją w latach 1806- 1812[2]. Ziemie te, nazwane namiestnictwem zakaukaskim, obejmowały obszar guberni kutajskiej, tyfliskiej, bakijskiej, jelisawietpolskiej i erewańskiej oraz okręgi czarnomorski i zakatalski. Administracyjnie namiestnictwu zakaukaskiemu podlegał również okręg dagestański. Stolicą regionu był Tyflis (obecnie Tbilisi), miejsce, w którym mieściły się główne urzędy regionu oraz dowództwo wojskowe tego obszaru. W okresie panowania Mikołaja II do wybuchu I wojny światowej namiestnikiem Zakaukazia był hrabia Illarion Woroncow – Daszkow. Swoją funkcję pełnił do sierpnia 1915 roku.

Po odsunięciu z funkcji głównodowodzącego wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza i przejęciu naczelnego dowództwa wojsk rosyjskich przez cara Mikołaja II w dniu 23 sierpnia 1915 roku Mikołaj Mikołajewicz został mianowany namiestnikiem Zakaukazia[3]. Książę pełnił funkcję namiestnika do 22 marca 1917 roku.

il. 1 Mikołaj Mikołajewicz so

Po abdykacji Mikołaja II, ostatniego cara Rosji, oraz po rewolucji lutowej 1917 roku zniesiono namiestnictwo zakaukaskie. Rząd Tymczasowy powołał w jego miejsce 22 marca 1917 roku Specjalny Komitet Zakaukaski składający się z przedstawicieli czwartej Państwowej Dumy. Przewodniczącym Komitetu był Wasilij Akimowicz Charłamow z partii kadetów (konstytucyjnych demokratów). Poza nim w skład Komitetu weszli: Michaił Iwanowicz Papadżanow z partii dasznaków i kadetów, Mamed --Jusif Gadżibaba ogli Dżafarow z partii Musawat, Akakij Iwanowicz Czchenkeli z partii

1. B. Baranowski, K. Baranowski 1987; 121-125
2. B. Baranowski, K. Baranowski 1987; 126-127
3. Bazylow 1976 ; 66-67

mienszewików i Kita (Iwan) Georgiejewicz Abaszidze z partii socjal-federalistów. Komisarzem Komitetu był Ali bek Garun bek ogli Zizikskii, który pełnił funkcję naczelnika policji.

Specjalny Komitet Zakaukaski funkcjonował do 28 listopada 1917 roku, kiedy to przeciwnicy sowietyzacji Zakaukazia utworzyli w Tyflisie Komisariat Zakaukaski. Impulsem do tego wydarzenia było obwieszczenie 8 listopada 1917 roku przez Armijny Komitet Armii Kaukazu[4] stanowiska w sprawie nieuznania władzy zwierzchniej utworzonej przez bolszewików w Piotrogradzie. Od tego momentu rozpoczyna się odrębne od władzy centralnej funkcjonowanie rejonu zakaukaskiego.

Komisariatowi Zakaukaskiemu przewodniczył Jewgienij Gegeczkori. W jego składzie znaleźli się przedstawiciele azerbejdżańskich musawatystów, gruzińskich mienszewików i armeńskich dasznaków, a zatem partii narodowej, socjal – demokratycznej i republikańskiej. Ministrem finansów Komisariatu został Ch. O. Karczikian. Jednym z zadań nowego ministra finansów było uporządkowanie systemu pieniężnego na Zakaukaziu. Do momentu powołania nowej władzy rejon zakaukaski korzystał z dostaw pieniądza z Banku Państwa w Piotrogrodzie. Przed wybuchem I Wojny Światowej na terenie tym obiegały pieniądze Imperium Rosyjskiego. Po rewolucji lutowej dostarczano pieniądze emitowane przez Rząd Tymczasowy, a ich obieg był kontrolowany przez Specjalny Komitet Zakaukazia. W nowej sytuacji politycznej związanej z powołaniem Komitetu Zakaukaskiego centrala zaprzestała dostarczać środki płatnicze. Ostatni transport pieniędzy z Banku Państwa dotarł do Tyflisu w grudniu 1917 roku[5]. W związku z tym rozpisano konkurs na projekty banknotów Komisariatu Zakaukaskiego. Twórcą zrealizowanych projektów pieniędzy zakaukaskich był znany architekt Gabriel Ter-Mikelian[6]. 28 stycznia 1918 roku zatwierdzono dokumenty zezwalające na emisję własnych banknotów. Pieniądze te drukowano w drukarni Sztabu Kaukaskiego Okręgu Wojennego[7]. Wydrukowane środki płatnicze przekazywane były do byłego Oddziału Banku Państwa w Tyflisie. Od 5 lutego 1918 roku znaki pieniężne Komisariatu Zakaukaskiego stają się niezależne od petersburskiego centrum i rozprzestrzeniają się w rejonie zakaukaskim na podstawie umów zawartych pomiędzy Azerbejdżanem, Gruzją i Armenią. Emisje pieniężne Zakaukaskiego Komisariatu można potraktować jako początki pieniądza republikańskiego dla wszystkich trzech państw. Każdy z członków tego związku posiadał swoje parytety pieniężne w ramach wspólnej emisji tzw. rubli zakaukaskich. Ostatecznie do października 1919 roku emisja bonów Komisariatu Zakaukaskiego została rozdzielona pomiędzy Gruzję (39,7%), Armenię (32,4%) i Azerbejdżan (27,9%)[8]. Mniejszy procent bonów przyznany Azerbejdżanowi wynikał z realizowanego, równolegle do emisji zakaukaskiej, druku pieniądza w mieście Baku przez Zarząd Miasta i Radę Miasta w postaci kopiejkowych i rublowych bonów. Podobna emisja bonów miejskich miała miejsce w Batumi w Gruzji. Tylko w Erewaniu armeńskim nie wydawano bonów lokalnych, które miałyby wpływ na obieg realizowany przez centrum finansowe Armenii.

4. Л.Н. Юровский 1996; 172
5. Л.Н. Юровский 1996; 172
6. http://www.panarmenian.net/rus/details/171988/ dostęp 14 09 2018.
7. https://vk.com/wall-67569859?own=1&offset=20 dostęp 02 09 2018.
8. Л.Н. Юровский 1996; 173

Il. 2 Bon Komisariatu Zakaukaskiego

Wielkość emisji Komisariatu Zakaukaskiego od lutego 1918 do września 1919 wynosiła 1 361 000 750 rubli.

1. Komisariat Zakaukaski

Rok 1918

1 rubel – brązowy, 3 ruble – zielony , 5 rubli – niebieski, 10 rubli – czerwony, 50 rubli – jasnozielony, 100 rubli – brązowy i 250 rubli - fioletowo-brązowy

Nakłady banknotów Zakaukazia[9]

Lp.	nominał	Ilość sztuk	wartość
1	1 rubel	2 495 800	2 495 800
2	3 ruble	4 196 200	12 588 600
3	5 rubli	4 516 140	22 580 700
4	10 rubli	4 140 250	41 402 500
5	50 rubli	4 520 660	226 033 000
6	100 rubli	3 584 704	358 470 400
7	250 rubli	2 789 719	697 429 750
RAZEM			1 361 000 750

25 stycznia 1918 roku Komisariat Zakaukaski podjął decyzję o powołaniu sejmu zakaukaskiego jako organu tworzącego prawo na tym terenie. Sejm uchwałą z 22 kwietnia 1918 roku ogłosił, że Komisariat Zakaukaski staje się demokratyczną federacyjną republiką trzech państw Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Na skutek pretensji terytorialnych i konfliktów zbrojnych pomiędzy członkami federacji, jak również pod wpływem politycznych nacisków zewnętrznych głównie ze strony Turcji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Francji, które lokowały swoje interesy szczególnie w przemyśle wydobywczym surowców naturalnych na terenie Komisariatu, Komisariat Zakaukaski podzielił się na trzy niezależne państwa: 26 maja 1918 roku powołano Demokratyczną Republikę Gruzji, a 28 maja Demokratyczną Republikę Armenii i Demokratyczną Re-

9. **Л. Иольсон** 1925; 7-9

publikę Azerbejdżanu. Od tej pory systemy pieniężne poszczególnych państw federacji zostały rozdzielone, przy czym każde z nich wybrało inną drogę do tworzenia własnego systemu finansów.

Demokratyczna Republika Gruzji

26 maja 1918 roku gruzińscy mienszewicy ogłosili niepodległość Gruzji i utworzenie Demokratycznej Republiki Gruzji. Obejmowała ona terytorium guberni tyfliskiej i kutajskiej oraz okręgi suchumski, batumski i Trawiński, jak również część guberni czarnomorskiej. Pierwszym premierem został Noe Besarionis dze Ramiszwili, który sprawował swój urząd od 26 maja do 24 czerwca 1918 roku, a następnie premierem został socjaldemokrata Noe Nikołajewicz Żordania, który sprawował swój urząd od 24 czerwca 1918 do upadku Demokratycznej Republiki Gruzji 18 marca 1921 roku. Ministrami finansów w tym okresie byli: Giorgi Zuruli od 26 maja 1918 do 21 marca 1919 i Konstantin Kandełaki od 21 marca 1919 do 18 marca 1921 roku. 31 grudnia 1919 na podstawie zatwierdzonego przez parlament republiki prawa powołany został Bank Państwa Demokratycznej Republiki Gruzji[10]. 28 maja 1918 roku podpisano układ pokojowy niemiecko-gruziński, a 4 czerwca turecko-gruziński. Na mocy tych traktatów Gruzja poniosła straty terytorialne, ale zyskała pokój, który pozwalał na stabilizowanie sytuacji wewnętrznej, w tym finansowej.

15 stycznia 1919 roku rząd przyjął postanowienie o emisji 5% krótkoterminowych zaświadczeń Skarbu Demokratycznej Republiki Gruzji z terminem zapłaty do 1 stycznia 1920 roku. Emisja ta przypominała wydania wojenne Skarbu Państwa Imperium Rosyjskiego. Projekt graficzny opierał się na tych samych założeniach co wzorzec, przy czym w części środkowej winietki zamiast dwugłowego orła umieszczono wizerunek świętego Jerzego nad górami Kaukazu[11]. Prawdopodobnym projektantem zaświadczeń był twórca godła Gruzji Jewgienij Jewgieniewicz Lanceray[12] lub Josif Adolfowicz Charlemagne[13]. W części centralnej zaświadczeń umieszczono tekst w języku gruzińskim, po lewej stronie tekst francuski, a po prawej rosyjski. Strona odwrotna posiadała giloszowaną siatkę zabezpieczającą przed fałszerstwami i oznaczenie wartości. Zaświadczenia posiadały podpisy premiera Noego Nikołajewicza Zordanii i ministra finansów Giorgi Zuruli. Emitowano zaświadczenia o nominale 25, 100, 500, 1000 i 5000 rubli. Suma emisji zaświadczeń wynosiła 50 000 000 rubli[14]. 11 lipca 1919 roku rozpoczęto emisję pieniądza narodowego o nominałach 1, 3, 5, 10, 50, 100 i 500 rubli według projektu gruzińskiego artysty Josifa Adolfowicza Charlemagne i we współpracy z projektantem Gabrielem Ter-Mikelianem. Banknoty o nominałach 5, 10, 50 i 100 rubli swoją szatą graficzną przypominały emisje Komisariatu Zakaukaskiego zaprojektowane przez Ter-Mikeliana z tą różnicą, że teksty na banknotach zostały zapisane w języku gruzińskim i przekomponowano strony odwrotne, usuwając z nich napisy ormiańskie i arabskie. Natomiast banknot o nominale 500 rubli swoją symboliką nawiązuje do wyobrażenia kobiety-matki narodu gruzińskiego na stronie

10. http://sisauri.tripod.com/politic/chapter2.html dostęp 02 09 2018.
11. Podobny układ graficzny miały 5% zaświadczenia skarbowe z Syberii drukowane przez admirała Kołczaka z winietką zawierającą dwugłowego orła bez koron. (przyp. autora)
12. Л. Спаткай „Гербы и флаги стран мира. Азия"
13. http://www.heraldicum.ru/gruzia/1918g.htm dostęp 05 09 2018.
14. https://vk.com/wall-67569859?own=1&offset=20 dostęp 02 09 2018.

głównej i przeplatającej się w złożony sposób siedmioramiennej gwiazdy ze świętym Jerzym na tle gór Kaukazu w centrum na stronie odwrotnej. Po obu stronach gwiazdy są napisy w języku francuskim i rosyjskim: „Posiada prawo obiegu na równi z rosyjskimi biletami kredytowymi". Pozostałe frakcje, czyli 50 kopiejek wprowadzone w połowie 1919 roku oraz 1000 i 5000 rubli wprowadzone w 1920 roku, zostały zaprojektowane przez D. Szewardnadze i G. Griniewskiego.

2. Demokratyczna Republika Gruzji

Styczeń 1919 roku
5% krótkoterminowe zaświadczenia Skarbu Demokratycznej Republiki Gruzji
25, 100, 500, 1000 i 5000 rubli

il. 3 5% krótkoterminowe zaświadczenie Skarbu

Wyemitowano na kwotę 50 000 000 rubli.
Lipiec 1919 roku
1 rubel- brązowy, 3ruble - zielony, 5 rubli – oliwkowo-niebieski, 10 rubli – czerwono--brązowy, 50 rubli – jasny i ciemny brąz, 100 rubli - zielony i 500 rubli – dominujący kolor beżowy.

(il. 4 Banknot Gruzji)

Druga połowa 1919 roku
50 kopiejek – żółto - niebieski
1920 rok

1000 rubli – brązowo – niebieski, 5000 rubli – liliowo – brązowy
Druk banknotów rozpoczęto lipcu 1919 roku, zakończono w lutym 1921 roku.

Nakłady banknotów Demokratycznej Republiki Gruzji[15]

Lp.	nominał	Ilość sztuk	
1	50 kopiejek	1 036 200	518 100
2	1rubel	2 096 099	2 096 099
3	3 ruble	1 287 987	3 863 961
4	5 rubli	851 856	4 259 280
5	10 rubli	1 431 376	14 313760
6	50 rubli	2 214 134	110 706 700
7	100 rubli	5 126 731	512 673100
8	500 rubli	5 437 647	2 718 823 500
9	1000 rubli	7 036 470	7 036 470 000
10	5000 rubli	1 249 218	6 246 090 000
RAZEM			16 649 314 500

Ogólna wielkość emisji według Iolsona wynosiła 16 976 082 000 rubli, natomiast podane w tym samym artykule nakłady poszczególnych nominałów po przeliczeniu dają wartość 16 649 314 500 rubli. Różnica pomiędzy danymi wynosi 326 777 500 rubli i nie da jej się wyjaśnić obecnością w obiegu 5% krótkoterminowych zaświadczeń Skarbu Demokratycznej Republiki Gruzji, chyba że rzeczywista wartość zaświadczeń była wyższa niż dane oficjalne.

Demokratyczna Republika Armenii

28 maja 1918 roku ormiańscy dasznacy ogłosili niepodległość Armenii. Deklaracją z 30 maja 1918 roku Armeńska Rada Narodowa potwierdziła przejęcie władzy na obszarze armeńskich ziem. W latach 1919-1920 w jej skład wchodziły: była gubernia erewańska, obwód karski, część obwodu jelizawietpolskiego i tyfliskiego rosyjskiego imperium. Był to obszar Wschodniej Armenii rozumiany jako terytorium historyczno-geograficzne.

Pierwszym premierem został mianowany Hovhannes Kajaznuni, który pełnił swoją funkcję od 6 lipca 1918 do 7 sierpnia 1919 . Kolejny premier Aleksander Iwanowicz Hatisjan, urzędujący od 7 sierpnia 1919 do 28 maja 1920, był osobą, która zdecydowała o emisji pieniądza narodowego. (Pozostali premierzy armeńscy urzędowali w okresach: 28 maja – 25 listopada 1920 - Hamo Ohanjajyan i 28 listopada 2 grudnia 1920 Simon Vratsyan.)

W pewnym sensie niepodległość Armenii była wymuszona sytuacją polityczną i ekonomiczną. Rozpad Komisariatu Zakaukaskiego pomiędzy 26 – 28 maja 1918 roku postawił polityków armeńskich przed faktem dokonanym a sytuacja finansowa regionu wymusiła to posunięcie. Gruzja i Azerbejdżan posiadały odpowiednie zabezpieczenie swoich wprowadzanych środków płatniczych. Zabezpieczeniem w przypadku Gruzji

15 **Л. Иольсон** 1925; 7-9

były rudy manganu, a w przypadku Azerbejdżanu – złoża ropy naftowej. Armenia, chcąc ustanowić swoją własną jednostkę monetarną, była zmuszona, podobnie jak Polska po odzyskaniu niepodległości, zaciągnąć kredyt wekslowy na rachunek bieżący skarbu państwa. Były erewański oddział Banku Państwa zaakceptował takie rozwiązanie i udzielił kredytu wekslowego rządowi armeńskiemu, w okresie jego istnienia, w wysokości 31 miliardów rubli.

Na stanowisko ministra finansów 28 maja 1918 powołano Sargisa Araratjana, którego później zastąpił Grigor Jaghetyan, minister finansów z 1919 roku. Ten drugi był odpowiedzialny za emisję pieniądza narodowego od sierpnia 1919 roku w postaci czeków erewańskiego oddziału Banku Państwa. Ponieważ możliwości techniczne druku nowych banknotów były znacznie gorsze niż w Gruzji i Azerbejdżanie, postanowiono zamówić docelową emisję banknotów w brytyjskiej firmie Waterlow & Sons Ltd., podobnie jak to uczynił rząd polski z banknotami o nominale 100, 500, 1000 i 5000 złotych z 19 lutego 1919 roku.

Tymczasowe czeki oddziału Banku Państwa w Erewaniu drukowano w drukarni ministerstwa spraw wewnętrznych Republiki Armenii według projektu Garegina Lewoniana[16]. Czeki posiadały napisy tylko w języku rosyjskim w dwóch pierwszych wydaniach z 1919 roku , a trzecie wydanie z 1920 roku, oprócz napisów w języku rosyjskim, posiadało narożne napisy w języku armeńskim. Początek emisji przypadał na sierpień 1919 r., a jej zakończenie na lipiec 1921 roku.

W „Katalogu banknotów prowincji Imperium Rosyjskiego”[17] z 2018 roku sklasyfikowano 107 odmian czeków. Tak duża ilość odmian wynikała z niedoskonałości procesu druku tych banknotów.

Il. 5 czek BP

16. http://www.panarmenian.net/rus/details/171988/
17. П. А Снегур 2018; 80-83

Ogólna wielkość emisji Erywańskiego Oddziału Banku Państwa wynosiła w sumie 31 174 876 900 rubli.

Czeki oddziału erewańskiego Banku Państwa[18]

Lp.	Nominał	Ilość sztuk	wartość
1	5 rubli	245 124	1 225 620
2	10 rubli	856 428	8 564 280
3	25 rubli	127 182	3 179 550
4	50 rubli	257 089	12 854 450
5	100 rubli	563 560	56 356 000
6	250 rubli	6587 870	1 646 967 500
7	500 rubli	1 039 695	519 847 500
8	1000 rubli	1 138 492	1 138 492 000
9	5000 rubli	288 418	1 442 090 000
10	10 000 rubli	2 634 530	26 345 300 000
RAZEM			31 174 876 900

Projektantem docelowej serii banknotów Armenii był znany armeński artysta Akop Kodżojan (autor herbu Armenii) i Arszak Fietwadżjan[19]. Znaki pieniężne drukowano w Londynie w firmie Waterlow & Sons Ltd., o nominałach 50, 100 i 250 rubli. Wyemitowano ich na ogólną sumę 189 000 000 rubli. Wprowadzono je do obiegu dopiero w lipcu 1920 roku. Nie znalazłem w dostępnych mi źródłach informacji o ilości sztuk poszczególnych nominałów.

(Il. 6 Banknot Armenii

Demokratyczna Republika Azerbejdżanu

Pieniądz miasta Baku

19 stycznia 1918 roku, jeszcze przed utworzeniem Zakaukaskiego Komisariatu, Zarząd miasta Baku przystąpił do emisji tzw. pieniądza bakijskiego. Decyzja ta podyktowana została przyczynami praktycznymi – brakiem drobnego pieniądza na rynku, spowodowanym zmianami politycznymi w Rosji, które doprowadziły do przerwania kontaktów

18. **Л. Иольсон** 1925; 7-9
19. http://www.panarmenian.net/rus/details/171988/

finansowych regionu z Bankiem Państwa Rosji, dostarczającym środki do obiegu pieniężnego. W połowie czerwca 1918 roku następuje zmiana emitenta instytucjonalnego w Baku. Zarząd miasta Baku przekazuje kompetencje emisyjne Sowieckiej Radzie miasta Baku. Stan ten trwa do października 1918 roku, kiedy to po kolejnej zmianie politycznej i wprowadzeniu do obiegu pieniądza republikańskiego emisja miejska zostaje wstrzymana. Od października 1918 roku niezależna Republika Azerbejdżanu przystąpiła do emisji własnego pieniądza państwowego niezależnie od kwot udziałowych w emisji znaków Komisariatu Zakaukaskiego.

1. Miasto Baku

A. Pieniądz znaczkowy

5 kopiejek – zielony, 15 kopiejek – brązowy i 50 kopiejek - jasnopomarańczowy – dwie wersje: z ząbkami i bez ząbków

B. Zarząd miasta Baku

1 rubel – brązowy, 3 ruble – zielony, 5 rubli – niebieski, 10 rubli – czerwony i 25 rubli - fioletowy

Bilet bezprocentowej premiowej pożyczki z 1919 roku

500 rubli – szaro - żółty

C. Sowiecka Rada miasta Baku

10 rubli – czerwony, 25 rubli – fioletowy, 50 rubli - niebieski

Wielkość emisji Zarządu miasta Baku od stycznia do czerwca 1918 roku - 172 111 911 rubli[20]

Wielkość emisji Sowieckiej Rady miasta Baku od lipca do września 1918 – 117 459 000 rubli[21]

Powstanie Republiki Azerbejdżanu

27 maja 1918 roku muzułmańska frakcja Sejmu Zakaukaskiego, który był głównym organem Zakaukaskiego Komisariatu podjęła uchwałę o niezależności Azerbejdżanu. Tym samym stworzone zostały warunki do powstania niezależnej republiki parlamentarnej. 28 maja 1918 roku powołano do życia nowe państwo - Azerbejdżańską Republikę Demokratyczną.

Do jednego z kluczowych zadań nowopowstałego państwa należało stworzenie systemu finansowego. Rejon zakaukaski rozwijał się dynamicznie już w końcu XIX wieku. Napływ kapitału związanego z przemysłem naftowym Baku spowodował rozwój instytucji finansowych w tym regionie. Bakijski Bank Kupiecki odgrywał wtedy główną rolę na lokalnym rynku, a finansiści tacy jak Ch. Z. Tiagilew, M. Assadulajew czy M. Nagijew stanowili trzon elity finansowej regionu. W Baku funkcjonowały również przedstawicielstwa największych banków komercyjnych Rosji – Sankt- Petersburskiego Banku Państwowego, Sankt- Petersburskiego Międzynarodowego Banku Komercyjnego, Wołżko-Kamskiego Banku Komercyjnego i innych. Zatem kadr wykształconych w za-

20. Васюков А.И., Горшков В.В., Колесников В.И., Чистяков М.М. 1993;52
21. tamże; 52

kresie finansów i bankowości, niezbędnej dla tworzenia nowego systemu finansowego, nie brakowało.

W początkowym okresie porządkowania finansów, we wrześniu 1918 roku, władze Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej ustaliły kurs tzw. pieniądza bakijskiego przyjmując, że 1 rubel bakijski jest równy 1 rublowi azerbejdżańskiemu (jeszcze teoretycznemu), a 1 lir turecki równy jest równy 40 rublom bakijskim. Ten pieniądz miejski był podstawowym środkiem cyrkulacji i wykorzystywano go do transakcji bieżących. Oprócz rubli bakijskich na rynku kursowały ruble carskie, ruble Rządu Tymczasowego tzw. dumskie i kierenki. Na początku roku 1919 kurs 100 rubli „romanowskich" wynosił 350 rubli azerbejdżańskich[22].

16 września 1919 Parlament Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej przyjął ustawę o Banku Państwa, na podstawie której 30 września 1919 roku powołano Bank Państwa Azerbejdżańskiej Republiki Demokratycznej. Od tego momentu przestały funkcjonować inne niepaństwowe instytucje emisyjne, a jedyną uprawnioną do obiegu walutą stał się manat – rubel azerbejdżański. Budynek Banku Państwa mieścił się w Baku przy ulicy Gorczekowskiej (obecnie Tiagilewa), niedaleko Starego Miasta. Naczelnikiem Banku został Fattachow. Kapitał zakładowy został określony w wysokości 50 milionów rubli, a kapitał zapasowy na 10 milionów. Ustalono roczny 10 - procentowy wzrost kapitału zakładowego. 9 listopada otwarto filię Banku Państwa w Giandżinie.

Bez wątpienia realizacja tego przedsięwzięcia ustabilizowała rynek finansowy i pozwoliła na wprowadzenie notowań kursowych rubla azerbejdżańskiego. Wynosił on 315 rubli za 1 funta angielskiego, 280 rubli za 1 dolara amerykańskiego, 10 rubli za 1 franka francuskiego, a złoty rosyjski czerwoniec miał kurs 420 rubli[23].

W związku ze stabilizacją waluty państwowej i określeniem jej kursu w stosunku do walut światowych od 25 października 1919 roku rozpoczęły funkcjonować w Azerbejdżanie instytucje kredytowe i kasy oszczędnościowe.

3. Republika Azerbejdżanu

Rok 1919

25 rubli – fioletowy, 50 rubli – szary, 100 rubli – brązowy i 250 rubli - brązowo - fioletowy

Rok 1920

500 rubli – fioletowy

Il. 7 Banknot Azerbejdżanu)

22. http://www.azerbaijans.com/content_716_ru.html
23. http://www.azerbaijans.com/content_716_ru.html

Wielkość emisji Republiki Azerbejdżanu od października 1918 do kwietnia 1920 roku – 2 345 645 615 rubli[24]

Podsumowanie - wielkość emisji, wolnorynkowe kursy i ceny

WIELKOŚĆ ROCZNEJ EMISJI W RUBLACH				
Lp.	JEDNOSTKA ORGANIZACYJNA	1918 ROK	1919 ROK	1920 ROK
1	Komisariat Zakaukaski	1 016 512 600	343 487 400	-
2	Republika Gruzji	-	4 035 691 969	12 940 390 031
3	Republika Armenii	-	3 824 186 613	27 539 690 287
4	Zarząd miasta Baku	172 111 911	-	-
5	Rada miasta Baku	117 459 000	-	-
6	Republika Azerbejdżanu	438 635 800	1 656 026 000	250 983 815

Uwaga - dane dla Republiki Gruzji zawierają emisję z początku 1921 r.

WOLNORYNKOWE KURSY WALUT KRAJOWYCH

Republika Gruzji

Kurs monety 10 rublowej złotej w Tyflisie[25]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921
grudzień	43.2	1 029,6	17 333	938 070

Kurs funta szterlinga w Tyflisie[26] tab. 46 str. 52-53

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921
grudzień	40	800	13 580	870 000

Kurs 1 lira tureckiego w banknocie w Tyflisie[27]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921
grudzień	-	230	2 778	132 000

Republika Azerbejdżanu

Kurs monety 10 rublowej złotej w Baku w rublach azerbejdżańskich[28]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921	1922
styczeń	-	130	2 353	88 000	4 500 000
grudzień	-	1 560	75 942	2 000 000	205 635 000

24. Васюков А.И., Горшков В.В., Колесников В.И., Чистяков М.М.1993;52
25. Закавказский финансово-статистический сборник ; 45
26. Закавказский финансово-статистический сборник ; 52-53
27. tamże; 64-65
28. tamże; 147

Kurs funta szterlinga w Baku w rublach azerbejdżańskich[29]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921	1922
styczeń	-	95	-	48 000	2 500 000
grudzień	-	800	-	2 250 000	103 500 000

Kurs 1 lira tureckiego w banknocie w Baku w rublach azerbejdżańskich[30]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921
styczeń	-	-	-	12 000
grudzień	-	230	2 778	280 000

Republika Armenii

Kurs monety 10 rublowej złotej w Erewaniu w rublach armeńskich[31]

Miesiąc/rok	1918	1919	1920	1921	1922
styczeń	-	-	4 000	300 000	5 070 000
grudzień	-	2 000	250 000	2 460 000	188 636 000

Uwaga: rok 1919, 1920 i 1. pozycja 1921 w czekach OBP, pozostałe w rublach „londyńskich".

Kurs monety 10 rublowej złotej w Erewaniu na wolnym rynku[32]

waluta	1918 początek	1918 koniec	1919 początek	1919 koniec	1920 początek	1920 koniec	1921 początek	1921 maj
Ruble carskie	100	200	-	-	-	-	-	-
Kierenki	100	200	300	-	-	-	-	-
Zakbony	100	200	300	2 000	2 000	40 000	60 000	200 000
Armeńskie czeki	-	-	-	2 000	4 000	200 000	300 000	1 000 000

Po upadku demokratycznych republik Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji i wprowadzeniu władzy sowieckiej na Zakaukaziu republikańskie emisje podlegały wymianie do 30 czerwca 1924 roku.

Zestawienie wielkości wymiany w procentach[33]

	Wymieniono w %	Nie wymieniono w %	Razem w %
Gruzja	85,9	14,1	100
Azerbejdżan	86,0	14,0	100
Armenia	92,1	7,9	100

29. tamże; 158-159
30. tamże; 176-177
31. tamże; 191
32. Закавказский финансово-статистический сборник ; 192-193
33. tamże; 31

Interesującym zagadnieniem jest kształtowanie się cen na wolnym rynku na podstawowe produkty niezbędne do życia. Na podstawie danych statystycznych ze „Sbornika" wykonałem zestawienia cen na rynku w Tyflisie (Tibilisi). Do końca 1917 roku są to ceny na koniec roku, a od 1918 roku podałem dwie wartości cen – w styczniu i grudniu danego roku. Takie ujęcie pokazuje dynamikę zmian cen wraz z destabilizacją zewnętrzną i wewnętrzną młodych republik. Zestawienie zakończyłem na 1920 roku, kiedy następowała sowietyzacja Zakaukazia.

Zestawienie wielkości cen na wolnym rynku w Tyflisie w rublach[34]

Nazwa produktu/ rok	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Kartofle pud	0,72	0,84	1,23	2,14	4,60	8-54	69-140	200-1225
Mąka pud/funt*	1,6 p.	1,79 p.	2,50 p.	3,81 p.	6,52 p.	78-220	260-600	600 - 5600
Masło topione funt	0,50	0,54	0,65	1,26	2,57	6-21	24-85	120-618
Cukier raf. funt	0,15	0,16	0,21	0,24	0,39	1,70-5	9,40-52	45-500
Sól funt	0,017	0,017	0,029	0,029	0,07	0,10-0,58	0,76-3	4,5-46
Herbata funt	1,60	1,70	2,15	2,40	3,16	12-28	34-116	162-650
Nafta funt	0,04	0,04	0,05	0,06	0,11	0,15-0,33	0,45-2	3,5-175

Ceny podane w rublach charakterystycznych dla danego okresu.

*Dla mąki do 1917 roku miarą jest pud (16,38 kg), a po 1917 funt (0,41kg). Relacja 1 pud = 40 funtów miary rosyjskiej

LITERATURA POLSKA

B. Baranowski, K. Baranowski „Historia Azerbejdżanu" ZN im. Ossolińskich Wrocław 1987

L. Bazylow „ Obalenie caratu" PWN Warszawa 1976 ss. 66-67

A. Maylunas, S. Mironenko „Mikołaj II i Aleksandra listy" Amber Warszawa 1998

W. Morawski „Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości" TRIO Warszawa 2002

J. Sobczak „Mikołaj II – ostatni car Rosji" Bellona Warszawa 2009

M. Zakrzewska – Dubasowa „Historia Armenii" ZN im. Ossolińskich Wrocław 1977

LITERATURA OBCA

Аббасов И., Ханкишиев Б. Коммерческий банк в условиях перехода к рыночной экономике: Учеб. пособие. Баку: Бакинский университет бизнеса, 1998. 77 с.

Соколов В.М., Иванов М.Л.»Каталог частных бон (Денежных знаков необязательного обращения) выпущенных на территории СССР в 1914-1925гг», Ростов на Дону 1927г.

Иольсон Л.М. „Правительственные эмиссии Закавказья". (По официальным данным). Советский коллекционер, 1925, №4, с.7-9

Иольсон Л.М., Кардаков Н.И. „Перечень денежных знаков, выпущенных и курсировавших на территории 6. Российской империи в годы войны и революции (1914—1923)". 1-е изд. Берлин, 1923.

Снегур П.А. „Каталог банкнот провинций Российской Империи стран СНГ и Балтии" СПБ 2018

Кардаков Н.И. „Каталог денежных знаков России и Балтийских стран 1769-1950", Берлин 1953г.

34. tamże; 504-518

„Каталог бон и дензнаков России, СССР, окраин и образований (1769—1927)”под ред. Ф.Г.Чучина. 2-е изд. 1927

Малышев А.И., Таранков В.И., Смиренный И.Н. „Бумажные денежные знаки России и СССР”. М.: Финансы и статистика, 1991.

Васюков А.И., Горшков В.В., Колесников В.И., Чистяков М.М. „Бумажные денежные знаки России и СССР”. СПб.: Политехника, 1993.

Рябченко П.Ф., Нибак В.И. (сост.). „Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России и СССР (1769— 1990 гг.)”. Киев: РАНО “Укрвузполиграф”, 1991.

„Закавказский финансово-статистический сборник 1918 — 1923 гг.” Часть I Тифлис 1924 г.

Юровский Л.Н. „Денежная политика Советской власти 1917-1927.” Избранные статьи. М. 1996.

STRONY INTERNETOWE

http://www.bonistikaweb.ru/SOVKOLSF/pravzak.htm Иольсон Л. Правительственные эмиссии Закавказья. 1925, №4, с. 7-9. Тиражи бон в 1919-1923 годах.

http://www.bonistikaweb.ru/SOVKOLSF/armenia.htm Вайнштейн Э, Национальное искусство в денежных знаках Армении. 1930, №11, с, 275-277.

http://www.bonistikaweb.ru/statsksf.htm Соловьев К. О батумских выпусках бон. 1927, №1, с. 10-11. Выпуски дензнаков в Батуме в 1919-1922 годах.

http://www.azerbaijan.az/portal/StatePower/Committee/committeeConcern_05_r.html

http://www.azerbaijan.az/_StatePower/_CommitteeConcern/committeeConcern_09_r.html

http://www.azerbaijans.com/content_716_ru.html

http://www.juristlib.ru/book_8105.html

http://www.bonistikaweb.ru/pressa.htm - tu przegląd wydawnictw związanych z banknotami

http://193.233.14.50/reader/flipping/Resource-6110/Zakavkazskiy__finansovo-stat.sbornik__1918-23__gg.__ch.1(1).pdf/index.html

GEORGIA, ARMENIA AND AZERBAIJAN - INDEPENDENT STATES IN THE YEARS 1918-1921

Summary

The creation of Caucasian states in the years 1918-1921 is accompanied by the creation of independent money. The author discusses in detail all aspects of this issue.

Zbyšek Šustek
(słowacja)

POWSTANIE WALUTY CZECHOSŁOWACKIEJ PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Wstęp

Przyczyną rozpadu Austrii-Węgier w końcu października 1918 r. były konflikty głębokie wewnętrzne oraz dążenie narodów słowiańskich oraz Rumunów i Włochów po niepodległości lub włączeniu do już dawnej niepodległych państw sąsiednich. Praktyczne i nawet bardzo efektywne potwierdzenie owych dążeń była aktywną działalnością ich reprezentacji politycznej zagranicą, przede wszystkim wytworzenie jednostek wojskowych walczących na stronie alianckiej oraz akceptowanie owych dążeń państwami alianckimi.

Rozpad monarchii jednak położył, pomimo mnogich innych pytań, pytanie losu powojennego do tej pory wspólnej i wzajemnie komplementarnej przestrzeni gospodarczej i walutowej na terenach monarchii. Z niniejszego poglądu lub w innych warunkach geopolitycznych zachowanie tej przestrzeni mogło być w interesu wszystkich państw następczych. Takie wysiłki nawet próbowano, chociaż w interesu własnym, zrealizować przez Bank austriacko-węgierski oraz przez nowe władze węgierskie. Jednak realność tych wysiłków była ograniczona brakiem zaufania k instytucjom byłej monarchii, znacznymi różnicami w potencjału ekonomicznym państw następczych, dążeniem Niemieckiej Austrii (Deutschösterreich) włączyć się do Niemiec i wprowadzić markę[1] i przede wszystkim faktem, że zachowanie wspólnej przestrzeni walutowej negowałoby zmysł olbrzymich usiłowań emancypacyjnych poszczególnych narodów monarchii. Secesja walutowa była dla nich w ówczesnych warunkach koniecznością.

W tej sytuacji nie było dla państw następczych innej alternatywy jak separacji monetarnej. W przypadku Transylwanii, Kroacji, Słowenii, Tyroli południowej i Galicji chodziło o problem włączenia tych terenów do już istniejącej waluty rumuńskiej, serbskiej, włoskiej oraz polskiej. Na Węgrzech, w Austrii i Czechosłowacji chodziło o separację walutową i wytworzenie nowej waluty na podstawie istniejącej i znacznie deprecjonowanej waluty austriacko-węgierskiej oraz o stabilizację nowych walut.

Celem niniejszej pracy jest opis sposobu jak ten problem rozstrzygnięto w Czechosłowacji. Granicą czasową jest przy tym rok 1929, kiedy osiągnięto definiowanie treści złotej korony Czechosłowackiej i liberalizowano reżym walutowy.

Deprecjacja waluty austriacko-węgierskiej podczas 1. wojny światowej

Instytucjonalna obudowa waluty koronowej była procesem bardzo długim trwającym od jej wprowadzenia 2 sierpnia 1892 r. do końca pierwszego dziesięciolecia 20. wieku. Odbudowę systemu monet koronowych skończono aż w 1912 r. emisją monety dwukoronowej. Jednak starą monetę 1-złotową nie wycofano do rozpadu monarchii. Więc, okres stabilności pełnie odbudowanej waluty koronowej trwał zaskakująco krótko, około czterech-pięciu lat przed wybuchem 1. wojny światowej w lecie 1914 r.

Destabilizacja waluty rozpoczęła się bezpośrednie po zamachu sarajewskim 28

1. Die staatsfinanzielen Fragen des Anschlusses an das Deutsche Reich. Neue freie Presse, 27. 3. 1919, s. 2.

czerwca 1914 r. Pod wpływem oficjalnych reakcji na zamach gwałtownie wzrosły pobrania wkładów. W ciągu jednego miesiąca, przed samym wygłoszeniem wojny, gotówkowy obieg wzrósł z 2,3 miliardów na 3,1 miliardów. Jednocześnie złote pokrycie korony spadło z 69,2% na 46,3%. Po wygłoszeniu wojny był Bank austriacko-węgierski zmuszony, przeciw swojemu statusu, finansować koszty wojenne państwa, dla których ofiarował większość swoich rezerw złotych. W związku z tym już na samym początku wojny skończono comiesięczne publikowanie bilansu banku i bank swoją gospodarkę utrzymywał w tajności. Jednak pewny obraz o jej realnym stanie był dostępny ze zmian kursów korony austriacko-węgierskiej na giełdzie w Zurychu. Kurs korony silnie zależał na momentalnej sytuacji na frontach. W okresach zwycięstw mocarstw centralnych nawet tymczasowo poprawiał się (Ryc. 1 Popovics ***), ale ogólnie istniała jasna tendencja do jego spadania. Obieg banknotów wzrósł w końcu wojny na 55 miliardów koron i złote krycie spadło na 1%.

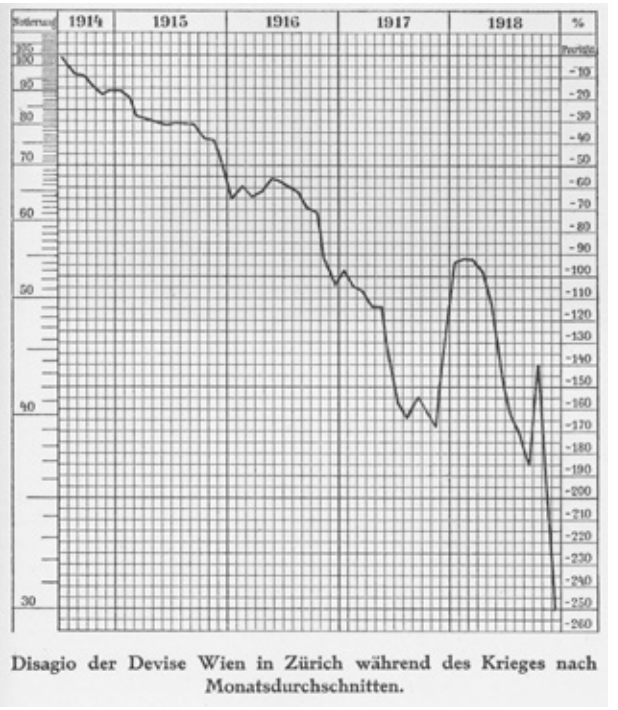

Ryc. 1. Kurs korony austriack-węgierskiej wobec franku szwejcaryjskiego (według Popovicsa.

Brak zaufania do waluty był już na samym początku wojny przyczyną tezauryzacji monet, nie tylko z metalów szlachetnych, ale też niklowych i brązowych (Ryc. 2 - Wiedeń Eybl). W związku z tym przerwano bicie monet srebrnych i złotych i później, ale przede wszystkim dla uzyskania metalów barwnych dla przemysłu broni, monet niklowych i brązowych.

Zamiast nich już w 1914 r. emitowano prowizoryczne (nie tylko swoją funkcją, ale też złą jakością druku) banknoty 2-koronowe (Ryc. 3. ser A, B), i w 1916 i 1917 r. nową emisje banknotów 1- i 2-koronowych (Ryc. 4). Od 1916 r. rozpoczęto bicie monet 10-halerzowych z alpaki i od 1917 r. roku bicie monet 2- i 20-halerzowych z szerardowanego żelaza (Ryc. 5). W końcu wojny wydajność Drukarni papierów wartościowych Banku austriacko-węgierskiego nie wystarczała potrzebom. Z tego powodu wprowadzono do

Ryc. 2. Afisz propagandowy przeciw tezauryzacji monet z 1914 r.

Ryc. 3. Porownanie jakości druku prowizorycznych banknot dwukoronowych wzoru 1914.

Ryc. 4. Technicznie niedoskonale banknoty 1- i 2-koronowe wzoru 1916 i 1917

Ryc. 5. Monety 2- i 20-halerzowe austriackie i węgierskie z szerardowanego żelaza.

obiegu znacznie uproszczone, tymczasowe jednostronne banknoty o nominałach 25 i 200 koron (Ryc. 6). Z tego samego powodu banknoty 200-kronowe było potrzebne paralelnie drukować też w Drukarni państwowej w Wiedniu. Wysoką miarę dewaluacji i wzost obiegu gotuwkowego ilustruje wprowadzenie banknotu 10 000-koronowego w końcu grudnia 1918 r., wydanego jednak już bez zgody z Jugosławią, Czechosłowacją oraz Polską. Czysto teoretycznie ów banknot przedstawiał prawie 3387 g złota. Realnie przedstawial 40-50 płac miesięcznych suplanta na gymnazii lub niższego urzędnika – koncypisty.

Spadek wartości korony był gorszy niż spadek wartości marki niemieckiej. Powodem tego była słabość gospodarcza monarchii oraz polityka emisyjna na zdobytych terenach, gdzie na początku władze austriacko-węgierskie, w różnicę od władz niemieckich, emitowały banknoty austriacko-węgierskie i nawet w Serbii za korony mieniły wycofywane dinary jak walutę krajową. Tylko później, pod wpływem niemieckim, partycypowały na zdobytych terenach na emisji pieniądza okupacyjnego, którą w pewnym stopniu chroniły własną walutę, lub nawet samy, wprowadziły swoją walutę okupacyjną w Czarnej Górze i Włochach północnych (Ryc. 7).

Ryc. 6. Awersy tymczasowych jednostronnych banknot 25- i 200-koronowych wzór 1918.

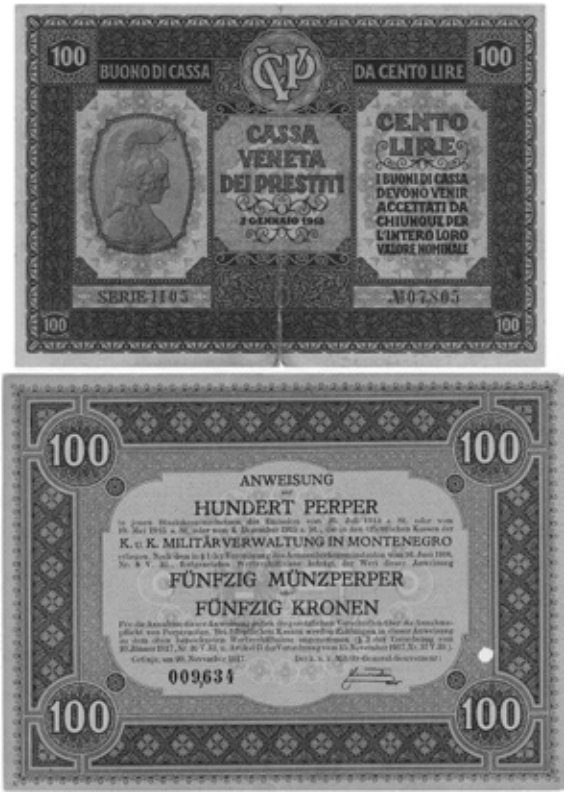

Ryc. 7. Austrowęgirska waluta okupacyjna dla Czarnej Gory (100 perperów, wzór 1917) i Włoch północnych (100 lir, wzór 1918).

Dewaluacja wartości przejawiała się też na rynku wewnętrznym. W kwietniu 1915 r. wprowadzono system kartkowy na chleb i mąkę i kolejno aż do 1918 r. też na inne artykuły żywnościowe. Paradoksalnie jak ostatnie wprowadzono kartki na mięso w wiośnie 1918 r. Jednak oficjalnie postanowione racje żywności ani ceny urzędowe nie udawało się utrzymywać. Rezultatem był rynek czarny z cenami aż 10-krotnie wyższymi cenami. Oficjalnie siła nabywcza pieniędzy spadła podczas wojny na ćwiartkę. Jednak fatalny brak towarów[2], przede wszystkim artykułów żywnościowych, kolejki oraz od 1917 r. nawet burze głodne były refleksją realnie jeszcze niższego spadku wartości pieniądza w monarchii.

Jednak otwarto inflacyjna polityka Banku austriacko-węgierskiego, odmienny poziom ekonomiczny oraz zagrożenie niestabilnością polityczną w niektórych częściach byłej monarchii były ostrzeganiem przed wysiłkami zachować wspólną walutę.

Rozpad wspólnego terytorium walutowego rozpoczął się 8 stycznia 1919 w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców tzw. stemplowaniem statystycznym. Prawie jednocześnie, w marcu 1919 r. oddzieliły swoje waluty Austria Niemiecka i Czechosłowacja, w czerwcu i lipcu 1919 r. śledziła Rumunia, we wrześniu włoska administracja okupacyjna w Rijece (Fiume). W marcu i kwietniu 1920 r., z rocznym opóźnieniem przeciw planom pierwotnym[3], ów proces zakończono na Węgrzech[4]. W Polsce i Włochach północnych dla secesji nie wykorzystano stemplowanie, ale obie państwa wymieniały niestemplowane banknoty austriacko-węgierskie bezpośrednie za swoje waluty. W Polsce mieniono 100 koron za 70 marek polskich, we Włochach zaś 2,40 korony za 1 lirę.

Ostatnią wyspą, gdzie obiegały niestemplowane banknoty austriacko-węgierskie była Ruś podkarpacka, gdzie ich wymieniono na przełomie października i listopada 1920 za korony czechosłowackie w różnych stosunkach (patrz niżej).

Przygotowania separacji Czechosłowacji od drugich państw następczych – konflikt koncepcji

Czechy, Morawy, Śląsk morawski i Słowacja przedstawiały w monarchii, pomimo miast Wiednia i Budapesztu, ekonomicznie najwięcej rozwinięte obszary. Po jej rozpadzie cieszyły się też stosunkowo większej stabilności politycznej, ponieważ proklamację republiki Czechosłowackiej większość obywateli słowiańskich witała (to jednak nie można powiedzieć o mniejszości niemieckiej, węgierskiej i polskiej w pograniczu). Dewaluacja waluty na terytorium Czechosłowacji była z tych powodów trochę powolniejsza, co ukazywały różnice kursów dewizowych na giełdzie zuryskiej „na Wiedeń" (25,75 centymów), na Budapeszt (25,85 centymów) lub „na Pragę" (26,25 centymów) w

2. Racja tłuszcza na tydzień była v marcu 1919 w Brnie 30 g i mięsa 100 g. Dziennik Lidové noviny, różne numery z marca 1919
3. A bankjegyek felülbélyegzése és becserelése (Stemplovanie i wymina banknot), dziennik Magyarország, 6. 3. 1919, s. 1 – 2; Százhúszmillió darab bankjegy felülbélyegzését kezdik meg március végén az egész országban (W końcu marca rozpoczyna się stemplowania 120 milionów sztuk banknot w całym kraju). Dziennik Magyarország, 14. 3. 1919, s. 3
4. A minisztérium 1700/1920. M, E. számú rendelete az Osztrák-magyar bank által kibocsátott bankjegyek felül-bélyegzése tárgyában (Rozporządzenie ministerstwa No. 1700/1920 w sprawie stemplowania banknotów emitowanych przez Bank austriacko-węgierski). A pénz felülbélyegzése. Korányi Frigyes báró pénzügyiminiszter nyilatkozata (Stemplowanie pieniądza. Oznajmienie ministra finansów barona Frigyesa Korányi-ego). Magyarország 18, 3. 1920, s. 1-3. Rádoczy Gy, 1986: Legyújabb kori magyar pénzek 1892-1981 (Węgierski pieniądz najnowszego czasu 1892 – 1981). Corvina, Budapest, s. 216.

połowie lutego 1919 r.[5]. to jest prawie 2%. Oprócz tego, z powodu kontynuującej polityki inflacyjnej Banku austriacko-węgierskiego zagrażał import pieniądza inflacyjnego na terytorium Czechosłowacji i wywóz towarów, przede wszystkim artykułów żywnościowych[6], ale też złota i walut przez agentów wiedeńskich polecających za nie w Morawach i Czechach wysokie sumy pieniądza oczekując dewaluację korony austro-węgierskiej[7]. Widać to też na stanie obiegu pieniężnego w monarchii w dniu 26 października 1918 r. 30,68 miliard koron, ale już w końcu 1918 r. 35,59 koron. To jest tylko za dwa miesiące wzrost obiegu przedstawiał sumę prawie 2,5-krotnie większą niż cały obieg pieniężny w monarchii 23 lipca 1914 r., przed wybuchem wojny. Pomimo obiegu gotówkowego istniały austriackie i węgierskie pożyczki wojenne w sumie 101,57 miliardów koron, z korzystną stopą lombardową, która przyciągała ich właścicieli lombardować ich w Banku austriacko węgierskim i w ten sposób dalej rozmnażać gotówkowy obieg pieniężny[8]. Na protesty czechosłowackiego ministra finansów Dr. A. Rašína przeciw ich lombardowaniu bank reagował jego formalnym ograniczeniem 18 grudnia 1918 r. Jednak realnie ich lombardowanie kontynuowano w tej samej intensywności. Było przedmiotem spekulacji, gdyż od ludności pożyczki spekulanci kupowali za 60-65 koron, ale w banku ich lombardowali za 75 koron. Z tego powodu lombard pożyczek na terytorium Czechosłowacji 8 stycznia zabroniono[9].

W sytuacji gdyż w listopadzie 1918 r. nie udało się ustanowić efektywną kontrolę międzynarodową nad działalnością Banku austriacko-węgierskiego, rozszerzanie inflacji mogła uniemożliwić tylko secesja monetarna. Nawet ani pewne koncesje zrobione kierownictwem Banku austriacko-węgierskiego wobec państwu czechosłowackiemu, przede wszystkim podwyższenie filii praskiej na trzeci instytut główny – pomimo Wiednia i Budapesztu, nie mogły w tej sytuacji już nic zmienić. Bank Austriacko-węgierski spełnił tylko cztery ze siedmiu punktów, przedłożonych ministrem finansów Rašínem reprezentantowi banku Dr. Wallachowi w listopadzie 1918 r.[10] Główny punkt, przerwanie polecania kredytów (bardzo tanich – oprocentowanych 0,5%) innym państwom następczym, nie akceptowano. Nie spełniono też wybór reprezentanta czechosłowackiego do rady generalnej banku.

Techniczne i gospodarczo-prawne aspekty secesji monetarnej posądzali kierownicy

5. Ažio československé měny. Národní listy 17. 2. 1919, s. 2. Ažio československé měny. Národní listy 19. 2. 1919, s. 2.
6. Otázky zásobování a výživy. K vývozu do Vídně. Národní listy. 2. 11. 1918. s. 4. O zásobování a výživě v českém státě, Národní listy 22. 11. 1918, s. 2.
7. Pozor při prodeji zlata a cizích platidel za rakouské bankovky (Uwaga przy sprzedaży złota i walut obcych za banknoty austriackie). Národní listy, 24. 11. 1918, s. 5 – 6.
8. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, Skušebna platidel ČNB, Praha. s. 1-2.
9. Tamże s. 9.
10. Tamże s. 6-7. Chodzi o następne punkty: 1 – mianować komisarza rządu czechosłowackiego przy Radzie generalnej w Wiedniu ze wszystkimi prawami w sensie punktu 51 statusu banku, 2 – umożliwić wybranie reprezentantów narodu czechosłowackiego do rad generalnej, 3 – transformować praską filie na główny urząd równorzędny z urzędami w Wiedniu i Budapesztu i mianować jego naczelnika członkiem administracji handlowej, 4 – nie protestować przeciw mianowaniu reprezentanta rządu czechosłowackiego w głównym urzędu w Pradze, 5 – korzystanie języka czeskiego w kontakcie ze stronami na terytorium Czechosłowacji, 6 – deklarować, że bank nie będzie polecać kredyty innym państwom następczym bez zgody z reprezentantem rządu czechosłowackiego, 7 – informować Ministerstwo finansów o posiłkach banknotów do filii w Czechach, Morawach i Śląsku.

praskich instytucji finansowych i fachowcy ekonomiczni Vilém Pospíšil[11], Jaroslav Preiss[12], Cyril Horáček[13] i Bohdan Bečka[14] oraz polityk i prawnik Alois Rašín[15] już w końcu lata 1918 r., jeszcze przed rozpadem monarchii (Ryc. 8). Też jeszcze krótko przed rozpadem monarchii udało się, z dozwoleniem rządu Cislajtanii (sic !) 27 – 30 października 1918 r. wykonać, spotkanie praskiej reprezentacji politycznej z przedstawicielami czechosłowackiego ruchu oporu zagranicznego w Genewie.[16] Już tam uzgodniono jak metodę wykonania secesji monetarnej stemplowanie banknotów austriacko-węgierskich, którą

11. Vilém Pospíšil (5. 5. 1873 Nový Rychnov – 27. 11. 1942 Praga), ekonomista, prawnik i publicysta czeski, podtrzymywał politykę finansową reprezentowaną na zewnątrz przez Aloisa Rašína, aktywnie uczestniczył się secesji monetarnej w 1919 r., kierownik Miejskiej kasy oszczędnościowej w Pradze, w latach 1919 – 1926 zastępca Bankowego urzędu Ministerstwa finansów, potem w latach 1926 – 1934 był guwernerem Narodowego banku czechosłowackiego, reprezentował Czechosłowację w komisji finansowej Zespołu narodów, gdzie oprócz innego narzucił wspólną polityką wobec fałszerstwu pieniędzy. Zmarł po śledztwie na gestapu, z powodu jego udziału na ruchu oporu przeciw nacystom.
12. Jaroslav Preiss (8. 12. 1870 Přeštice – 29. 4. 1946 Praga), dziennikarz, prawnik, bankier i ekonomista, 1900-1904 redaktor rubryki ekonomicznej dziennika Národní listy, 1904-1907 redaktor żurnalu Finanční listy, 1907 1917 szef wydziału przemysłowo hipotecznego Banku przemysłowego, 1917-1938 jego dyrektor, po 1938 roku pensjonowany. Polityk partii młodoczeskiej, deputat za partie Czeska demokracja państwowo prawna oraz Czechosłowacka demokracja narodowa. Jedna z najpotężniejszych osób Czechosłowacji międzywojennej. Bank posiadał prawie połowę przedsiębiorstw przemysłowych w Czechosłowacji.
13. Cyril Horáček (7. 11. 1862 Horní Počernice – 9. 5. 1943 Praga), prawnik i ekonomista czeski, od 1898 docentem, od 1901 r. profesorem nadzwyczajnym i od 1907 r. profesorem zwyczajnym ekonomii politycznej. Od 1914 r. członek Czeskiej akademii nauk i sztuk, 1923-1924 rektorem Uniwersytetu Karla. W latach 1918-1920 członek Rewolucyjnego sejmu narodowego, 1920-1925 senator za Republikańską partię wsi czechosłowackiej, (później Republikańska partia ludu rolniczego i małorolniczego), od 8 lipca do 9 października 1919 minister finansów. Autor wiele artykułów, monografii i podręczników szkolnych. Na aktywną działalność polityczną rezygnował w połowie lat 20-stych z powodu frustracji ze sytuacji politycznej oraz braku fachowości licznych przedstawicieli partii politycznych. Jednak do 1939 r. sytuację polityczną i gospodarczą w Czechosłowacji systematycznie krytykował w różnych dziennikach.
14. Bohdan Bečka (4. 4. 1863 Neveklov – 26. 7. 1940 Praga), absolwent budownictwa na Czeskiej wyższej szkole technicznej, pracował w różnych firmach budowlanych, później posiadał własne przedsiębiorstwo, członek różnych organizacji fachowych, przedstawiciel ruchu młodoczeskiego, od 1907 członek administracji Banku przemysłowego (Živnostenská banka) w Pradze, w latach 1928-1923 jej prezes, 1923-1925 minister finansów, pomagał asenizować system kredytowa po kryzysu deflacyjnym w latach 1922-1924. od 1916 członek ruchu oporu Maffia, w 1917 r. założyciel radykalnego dziennika antyaustriackiego Národ, w latach 1918 - 1929 deputat lub senator Sejmu narodowego, od 1929 r. z powodu złego zdrowia na emeryturze.
15. Alois Rašín (18. 10. 1867 Nechanice –18. 2. 1923 Praha), w 1891 r. skończył studium prawa na Uniwersytecie Karla w Pradze, w 1894 r. po procesie z „Omladiną" aresztowany za swoją działalność polityczną, w 1895 amnestiowany, od 1900 r. posiadał własną praktykę adwokacką, od 1907 r. wstąpił do Patii młodoczeskiej i publikował w dzienniku Národní listy. Od 1911 r. deputatem rady Rzeszy, gdzie pracował w komitecie finansowym i budżetowym. Od wybuchu wojny pracował w organizacji oporu Maffia, w 1915 r. aresztowany i 3. lipca 1916 r. skazany na śmierć za zdradę stanu i szpiegostwo, potem karę złagodzono na 10 lat więzienia i wreszcie w lipcu 1917 r. amnestiowano go przez cesarza Karla I, jak gest wobec opozycji. Bezpośrednie po amnestii wznów rozpoczął działalność polityczną, stał się członkiem Komitetu narodowego i 28 października miał udział na wygłoszeniu niepodległości państwa czechosłowackiego. W pierwszym rządzie liczyło się z nim jak z ministrem sprawiedliwości, ale stał się w nim ministrem finansów (14. 11. 1918 – 8. 7. 1919). Tą samą funkcję wykonywał jeszcze od 7. 10. 1922 do 18. 2. 1923. W latach 1918-1923 był deputatem Sejmu narodowego za Czechosłowacką demokrację narodową. Niewątpliwie był to człowiek na wysokim poziomie etycznym, ale równocześnie arogancki. Ze swoimi oponentami miał wiele konfliktów, co było też motywem zamachu wykonanego na niego 5. 1. 1923 przez 19-letniego anarchistę Josefa Šoupala.
16. Owe spotkanie było możliwe dzięki decyzji cesarza Karla I. umożliwić pokojowe przejście władz z rąk rządu austriackiego na nowe rządy narodowe. Likwidacja Austrii kontynuuje. Lidové noviny, 27. 10. 1918, s. 1. Zwolnienie przysięgi byłego wojska austriacko-węgierskiego przez cesarza Karla I. z 31. 10. 1918 i jego podporządkowanie nowym rządom narodowym. Lidové noviny, 1. 11. 1918, s. 1.

Ryc. 8. Tablica pamiętna na obrady przedstawicieli praskich instytucji finansowych o uregulowaniu waluty po oczekiwanym powstaniu Czechoslowacji.

zaproponował dyrektor Vilém Pospíšil[17] i w Genewie tą idee prezentował Jaroslav Preiss, jak jedyny obecny bankier. Dyrektor Pospíšil odgrywał decydującą rolę też później, w innych sprawach metodycznych stemplowania banknotów austriacko-węgierskich, chociaż ową rolę w piśmiennictwie prawie zawsze przypisywano Dr. Rašínowi, który pełnił raczej rolę wykonawczą. Wynika to jednoznacznie ze wspominanek doradcę Ministerstwa skarbu Dr. Karla Leopolda[18].

Na obradach w Genewie jednak prawdopodobnie uważano też inne alternatywy uregulowania monety, włącznie wprowadzenia waluty frankowej, co wspominano w prasie jak niepotwierdzoną pogłoskę już krótko po obradach genewskich[19] i dyskusję na ten temat kontynuowano w różnych źródłach jeszcze o wiele później (patrz niżej).

Przygotowanie separacji monetarnej i jej wykonanie w marcu 1919

Pierwsze kroki administracyjne k separacji monetarnej wykonano bezpośrednie po wygłoszeniu niepodległości. 2 listopada 1918 powołano do życia Ministerstwo finansów, jednak pod nazwą Urząd dla administracji finansowej.[20] 5 listopada wypisano Pożyczkę

17. Dr. Pospíšil jednak prawdopodobnie nie był jedyną osobą, która w tym czasie uważała o stemplowaniu banknotów jak sposobu fizycznego rozdzielenia waluty. Widać to na punkcie 3 otwartego pisma o uregulowania waluty opublikowanej już 6 listopada 1918 r. socjalistycznym fachowcem w sprawach gospodarki, Josefem Machkiem, którą prawdopodobnie formułowano całkowicie oryginalnie, bez znajomości tego, że o stemplowaniu już kilku dni przed tym decydowano na spotkaniu przedstawicieli oporu w Szwajcarii. Porównaj Peroutka F., Budování státu, tom 1, rok 1918 s. 281-281
18. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, Skušebna platidel ČNB, Praha. s. 47.
19. Pieniądz czeski. Lidové noviny, 7. 11. 1918, s. 4. Krótka notatka z dementowanie istnienia wydrukowanego pieniądza czeskiego za granicą, ale potwierdzająca uwagi i nowych nazwach jednostki walutowej.
20. Ustawa No. 2 z 2. 11. 1918, którą powołano do życia najwyższe rzędy administracyjne w państwie czechosłowackim. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego. Część 1 z 4. 11. 1918. W wspominkach K. Leopolda jednak ów urząd traktowano jak ministerstwo.

wolności narodowej[21], 8 listopada zniesiono dozwolenie płacić podatek wojenny obligacjami austriackich pożyczek wojennych[22]. Chociaż Czechosłowacja tymczasowo przyjęła walutę austriacko-węgierską, już 11 i 14 listopada ograniczyła działalność filii Banku austriacko-węgierskiego. Banku zabroniono eskomptować Pożyczki wojenne. Bankowi dozwolono wypłacać pieniądze tylko na wynagrodzenia w przedsiębiorstwach. 10 listopada powołano do życia czechosłowacką Pocztową kasę oszczędnościową, odbudowaną na podstawie istniejących filii pocztowych kas oszczędnościowych austriackiej i węgierskiej. W ten sposób utrudniono przelewy pieniężne z innych części monarchii z silniejszymi tendencjami inflacyjnymi do Czechosłowacji.

W warunkach inflacji pojawiło się w jesieni 1918 r. zjawisko paradoksalne - ogromna tezauryzacja pieniądza papierowego przez lica fizyczne, przedsiębiorstwa i nawet przez banki komercyjne[23]. Jego przyczyną był strach z podatku majątkowego i wysiłek skryć ogromne zyski podczas wojny i krótko po niej. Konstatowano to też 18 listopada na zebraniu Związku banków czeskich, gdzie to zjawisko potwierdzili nawet obecni dyrektor Banku austriacko-węgierskiego Wallach z Wiedniu oraz dyrektor praskiej filii tego banku Drda. Objaśniali, że przyczyną braku banknotów w obiegu jest też brak papieru, barw oraz ograniczenie czasu pracy w drukarni na 8 godzin. Konstatowali też, że gotówki kasowe w niektóry bankach wiedeńskich osiągają nawet kilku sto milionów koron[24].

Dla przypadku ewentualnego niezbyt wielkiego braku znaków pieniężnych decydowano przygotować prowizoryczne bilety Krajowego banku Królestwa czeskiego, które miały przedstawiać pieniądz emitowany i wycofywany z obiegu elastycznie, niepodległe od Banku Austriacko węgierskiego. Miały być kryte handlowo i być wymienialne za banknoty austriacko-węgierskie[25]. Bilety miały być emitowane na podstawie pożyczek krótkotrwałych, najdłuższej 90-dniowych, na postawie eskomptu lub lombardu pieniądza obcego, złota, srebra i papierów wartościowych rejestrowanych na gildie praskiej do 75% ich wartości rynkowej lub innych papierów wartościowych do 60% ich wartości kursowej. Z lombardu wyłączono papiery wartościowe spłacalne mimo terytorium państwa Czechosłowackiego.

Pierwszą rezerwą banku krajowego miał być wkład państwa 25 000 000 koron, z oprocentowaniem o 0,25% niższym niż oprocentowanie pożyczek polecanych przez Krajowy bank. Całkowa emisja biletów nie śmiała być wyższa niż czterokrotność aktualnej rezerwy. Emisję biletów było powinno oddzielić od wszystkich innych działalności banku. Emisje biletów było możliwe kiedykolwiek przerwać na podstawie umowy Urzędów dla administracji finansów, przemysłu, handlu oraz rolnictwa. Przygotowywano ich w nominałach 10, 20, 100 i 1000 koron (Ryc. 9). W tekstach na biletach ma datę 1 stycznia 1919 r. Jednak druk seryjny biletów 10- o 20-koronowych

21. Ustawa No. 27 z 5. 11. 1918 o pożyczce wolności narodowej. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego. Część 4 z 9. 11. 1918.
22. Rozporządzenie komitetu narodowego czechosłowackiego No. 19 z dnia 2. 11. 1919, którym zniesiono dozwolenie płacić podatek wojenny obligacjami austriackich pożyczek wojennych. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego. Część 3 z 8. 11. 1918.
23. Národní hospodář – Příroči nebude vydání (Gospodarz narowowy – blokacji pienidza nie będzie), Lidové noviny, 27. 10. 1918, s. 3. W artykułu awizowano szybszy druk banknotów i wprowadzenie nowych środków płatniczych.
24. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, s. 15-16. Skušebna platidel ČNB, Praha, 269 s.
25. Ustawa No. 49 z 19 listopada 1918 o wprowadzeniu handlowych znaków pieniężnych. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 7 z 28 listopada 1918 r.

Ryc. 9. Bilety Krajowego banku Królestwa czeskiego o wartościach 10 i 20 koron (druk seryjny)

w wartości 5 milionów koron rozpoczęto aż 1 lutego i kontynuowano go do polowy marca 1919 r., kiedy, już po stemplowaniu banknotów i secesji monetarnej, ich druk przerwano, jednak z notatką, że wszystkie formy do druku oraz inne dokumenty nie wolno zniszczyć.

Emisja owych biletów jednak nie była potrzebna i to nie tylko z powodu wykonania secesji, ale przede wszystkim z powodu skończenia tezauryzacji banknotów już w końcu 1918 r., gdyż w grudniu 1918 r. wkłady w Banku przemysłowym wzrosły z 841,6 mil. koron na 1 047,7 mil. koron, w Krajowym Banku z 264,6 mil. na 335,5 mil. koron i Praskim banku kredytowym z 148,2 mil koron na 201,5 mil koron, to jest o 25 – 35%[26].

Do tej pory kompletnie wydrukowano 270 000 arkuszy obu nominałów i 301 000 częściowo[27]. Bilety 100-koronowe istnieją w kilku alternatywach druków próbnych (Ryc. 10), bilet 1000-koronowy tylko w stanie dwóch wariantów projektu awersu oraz w odcinkach próbnych w kilku alternatywach kolorowych. Jednak niedawno znajdowano fragment nieznanej do tej chwili odbitki próbnej biletu 5-koronowego, na którą przygotowano tekst z datą 5 maja 1919 r. (Ryc. 11), która naznacza możliwość istnienia paralelnych własnych planów emisyjnych Krajowego banku Królestwa czeskiego lub możliwy brak koordynacji jej działalności z procesami przygotowywanymi i realizowanymi przez Ministerstwo finansów.

Znane projekty lub odcinki próbne biletów o wartościach 10, 20, 100 i 1000 koron projektowano tylko przez malarza Alfonsa Muchy. Jednak w prasie publikowano w połowie listopada 1918 r. krótką notatkę, że zaprojektowaniem biletów upoważniono kilku osób. Ukazany fragment biletu 5-koronowego ukazuje prawdziwość owej informacji oraz fakt, że jednym z malarzy mógł być prof. Alois Mudruňka.

26. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, s. 43. Skušebna platidel ČNB, Praha, 269 s.
27. Tamże, s. 18.

Ryc. 10. Bilety Krajowego banku Królestwa czeskiego o wartościach 100 i 1000 koron (odbitki próbne).

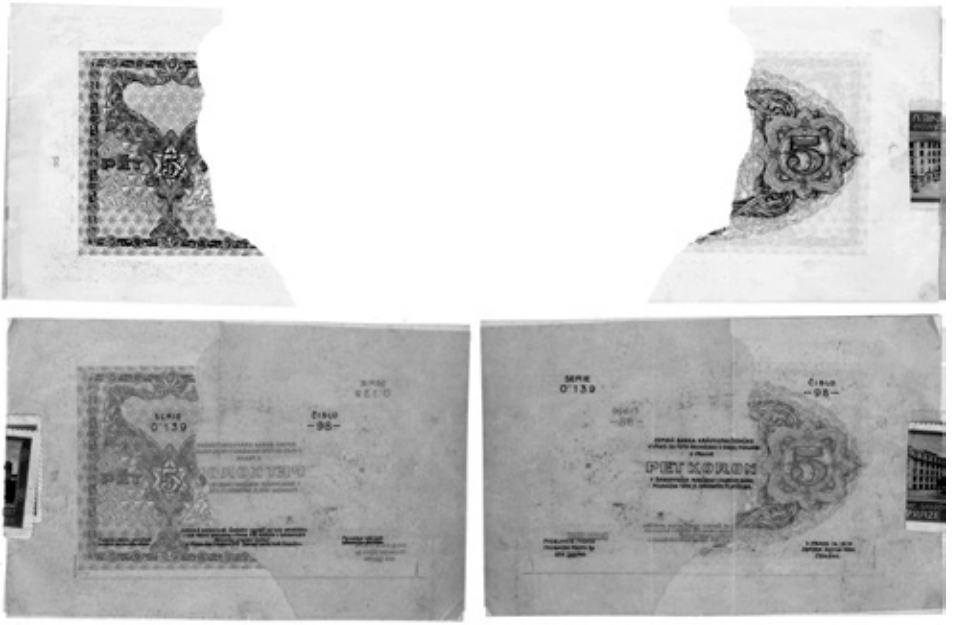

Ryc. 11. Fragment odbitki próbnej i projekt tekstów dla biletu 5-koronowego Krajowego banku Królestwa czeskiego.

Pomysł emitować owe bilety szeroko uzasadniono przez prof. Engliša jak miarę prowizoryczną, którą jednak nie można identyfikować ze separacją lub reformą walutową, która jest w aktualnych warunkach niemożliwa[28].

Na terytorium Czechosłowacji, podobnie jak w Polsce i Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, nie dozwolono obieg banknotu 10 000-koronowego, który Bank austriac-

28. Engliš, K., První české peníze (Pierwszy pieniądz czeski). Lidové noviny, 21. 11. 1918, s. 1.

ko-węgierski wprowadził do obiegu 19 grudnia 1918 r.[29], bez zgody drugimi państwami następczymi. Owy banknot tolerowano i później wymieniano za walutę narodową tylko na Węgrzech i Rumunii.[30]

Jak kolejna miara przeciw importu inflacyjnego pieniądza zabroniono 6 lutego 1919 przelewać płace ze zagranicy, jeśli miały być zapłacone w koronach[31].

W przygotowaniach wykonania samej secesji i sanacji waluty spotykały się dwie koncepcje przeciwne. Pierwszą reprezentował profesor Akademii handlowej w Brnie Dr. Karel Engliš[32], członek morawskiego skrzydła Narodowo demokratycznej partii. Jego celem było stabilizować walutą na poziomie, na który klęsła na końcu wojny, zachować relacje cen i nagród, które wytworzyły się podczas wojny oraz uniknięć nagłym odchyleniom cen w obu kierunkach. Redukcję ilości pieniędzy w obiegu bez jednoczesnego zniżenia cen uważał za niemożliwe i nawet szkodliwe. Wycofywanie banknotów austriacko węgierskich z obiegu proponował podtrzymywać pożyczką państwową oprocentowaną 4%, której zysk nie byłby wykorzystany i która przy ówczesnym oprocentowaniu wkładów (0,5 – 1%) obniżałaby ilość banknotów w obiegu do momentu, w którym oprocentowanie wkładów w bankach wzrosłoby na 4% i odnowiłyby się warunki normalne. Koszty pożyczki proponował zapłacić zyskiem z podatku majątkowego. Koncepcję praskich instytucji finansowych, prezentowaną za zewnątrz w licznych artykułach przez ministra finansów Dr. Aloisa Rašína i przede wszystkim w jego późniejszych publikacjach[33] jak jego własna koncepcja, krytykował jak przygotowaną bez głębszych analiz ekonomicznych.

Jednak realizowano koncepcję praskich banków (patrz wyższej), prezentowaną przez wpływowego i agresywniejszego ministra finansów Rašína. Jego celem było wrócić walucie czechosłowackiej przedwojenną wartość. Raczej jak realistyczne uważania ekonomiczne, były jego motywem wysiłki patriotyczne demonstrować siłę gospodarczą nowego państwa i jego przewagą nad byłym ciemiężycielem. Nie wyłączoną, że przy tym odgrywała pewną rolą trauma psychiczna związana z jego aresztowaniem 12 lipca 1915 i skazaniem na karę śmierci za zdradę państwa. Ów cel pragnął osiągnąć według klasycznej teorii kwantytatywnej redukcją ilości pieniędzy w obiegu. Przy stemplowaniu banknotów

29. Národní hospodář 10.000korunové bankovky (Gospodarz narodowy - banknoty 10000-koronowe). Národní listy 7. 1. 1919, s. 4. Pozytywna reakcja bankierów na miarę zabronić w Czechosłowacji obieg banknotów 10000-koronowych.
30. Rádoczy Gy, 1986: Legyújabb kori magyar pénzek 1892-1981. Corvina, Budapest, s. 216, Chiriţescu, C. C. 1993. Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui, Vol. III., Banca Naţională a României, Bucureşti, 207 s.
31. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No 57 z 6. 2. 1919 o zabronieniu przelewów należności i płac na terytorium Republiki czechosłowackiej. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 12 z 6. 2. 1918 r.
32. Karel Engliš (17 sierpnia 1880 Hrabyně – 13. czerwca 1961 Hrabyně), absolwent gymnasia w Opawie fakultetu prawnego Uniwersytetu Karla (1904), ekonomista, fundator teleologicznej szkoły ekonomicznej, pedagog i polityk. Pracownik ministerstwa handlu w Wiedniu (od 1908), w 1910 r. habilitował się na Czeskiej wysokiej szkole technicznej w Brnie, od był 1911 r. jej profesorem. Sześciokrotny minister finansów, guwerner Narodowego banku Czechosłowackiego (1934-1939), pierwszy rektor Uniwersytetu Masaryka w Brnie (1919-1920), rektor Uniwersytetu karla w Pradze (1947-1948), od 1927 r. członek Czeskiej akademii nauk i sztuki. W 1948 r. rezygnował na swoje funkcje. Po 1952 stał się ofiara prześladowania politycznego. Nie był jednak uwięziony, ale w ramach „akcji B" zmuszony przeprowadzić się z Pragi do swojej rodnej wsi.
33. RAŠÍN, A., 1920: Můj finanční plán. Pražská akciová tiskárna, Praha; RAŠÍN, A., 1922: Inflace a deflace, Praha: Česká národohospodářská společnost, Praha; RAŠÍN, A. 1923: Finacial policy of Czechoslovakia during the first year of its history. London – Edinburgh – New York – Toronto - Melbourne – Bombay - Humphrey – Milford.

planował zatrzymać ich podstawową część (pierwotnie uważał o 80%)[34] jak przymusową pożyczkę państwową. Kolejno pragnął redukować obieg pieniężnych podatkiem ze wzrostu majątku, który umiarkowano opodatkowałby majątek uzyskany „poczciwie" przed wojną i silnie umartwiłby majątek nabyty „niepoczciwo" podczas wojny. Jego celem było wyzwać brak pieniędzy w obiegu i zmuszać przedsiębiorców wypożyczać potrzebne pieniądze za wysokie oprocentowanie i w ten sposób podtrzymać dyscyplinę monetarną. Kolejne pieniądze pragnął emitować tylko na podstawie krycia handlowego.

Jego pragnieniem było osiągnąć walutę wolno wymienialną za złoto. Swoje cele był zdolny realizować za jakąkolwiek cenę, bez poważenia ważnych problemów gospodarczych, które jego polityka deflacyjna rzeczywiście wyzwała w dziedzinie produkcji i finansów, oraz ważne problemy socjalne[35].

O wykonaniu secesji decydował rząd 25 grudnia 1918 r.[36] Jej podstawą było stemplowanie banknotów, o którym jednak decydowano już w październiku na obradach z Dr. Edwardem Benešem w Szwajcarii, ale zawierała jeszcze szereg innych miar. Techniczne przygotowania rozpoczęły się 3 stycznia 1919 r. zakazem druku stempli w dwóch komercyjnych drukarniach praskich Česká grafická unie (stemple 10-halerzowe i 1-koronowe) i Neubert i Hasse (stemple 20- i 50-halezowe)[37]. Drukarnie nie posiadały informację o celu stempli, ale wbrew temu zlecenie druku było oczywiście tajne. Jednak równocześnie ze stemplami dla secesji monetarnej w drukarni Česká grafická unie drukowano normalne stemple fiskalne, wprowadzone do obiegu 19 stycznia 1919 r.[38] Ów fakt jest też przyczyną pomyłki K. Leopolda o autorstwie stempli banknotowych drukowanych Czeskiej unii graficznej, które na podstawie późniejszej ustnej informacji przypisywano prof. Aloisowi Mudruňkowi[39].

---

34. Peroutka F., 1934: Budování státu, 2, Část první, Rok 1919. Práce, Praha, s. 709.
35. Peroutka F., 1934, Budování státu, 2. Část druhá, Rok 1919, Práce, Praha, s. 927 – 937.
36. Ustawa No. 84 z 25. 2. 1919, którą upełnomocniono ministra finansów wykonać swoim rozporządzeniem stemplowanie banknotów i rejestrację majątku z celem wymierzania podatku z majątku. Rozporządzenie No 85 o rejestracji obligacji austriackich i węgierskich pożyczek wojennych i kwitów kasowych Banku Austriacko-węgierskiego. Rozporządzenie No 86 o stemplowaniu banknotów emitowanych przez bank Austriacko-węgierski i znajdujących się na terytorium państwa czechosłowackiego. Rozporządzenie No 87 o zabronieniu wydawać deponowane papiery wartościowe. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 18 z 25. 2. 1919.
37. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, 269 s. Skušebna platidel ČNB, Praha.
38. Rozporządzenie No. 86 Ministerstwa finansów No. 86 z 22. grudnia 1918 o płaceniu podatków stemplami. Rozporządzenie ministra finansów No. 13 z 7 stycznia 1919 o zniesieniu ważności starych stempli. Rozporządzenie ministra finansów No. 27 z 16. 1. 1919 o płaceniu podatków stemplami. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Części 16 z 24. 12. 1918, 4 z 14. 1. 1919 oraz 6 z 22, 1. 1919.
39. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, Skušebna platidel ČNB, Praha, s. 120. Autor pisze: „*Sposób podobny – co najmniej jeśli chodzi o kontrolę – wykorzystano przy druku stempli też w „Unii", szczegóły nie udało mi się, jak pisałem wyższej, wybadać; ustanowiłem tylko, że autorem jednego z dwu tam drukowanych stempli był prof. Mudruňka*". Z kontekstu danych na str. 117-118 oraz ze stylu graficznego stempli banknotowych i fiskalnych, których autorem niewątpliwie był prof. Mudruňka, wychodzi, że nie mógł być też autorem stempli banknotowych. Pomimo tego oba stemple wykorzystane na banknoty są tylko odmiany tekstowe i kolorowe tego samego rysunku. Autor owe informacje otrzymał od innych pracowników drukarni kilku lat po druku stempli. Ścisłe informacje już nie mógł otrzymać w wyniku śmierci dyrektora Ing. Zelenki, krótko po druku stempli. Jak autor pisze na str. 118, inż. Zelenka był jedyną szczególnie informowaną osobą o działalności „Unii" w latach 1918-1919. Prawdopodobnym autorom owych stempli był raczej Alfons Mucha. Kompozycja stempli zgada się z kompozycją licznych plakatów A. Muchy oraz z później projektowanym przez niego pieniądzem papierowym. Na drugiej bardzo stronie odróżnia się od kompozycji ornamentyki innych dziel prof. Mudruňki. Jedynym

Liczbę zakazanych stempli szacowano według prawdopodobnego udziału poszczególnych nominałów banknotów na całej wartości banknotów w obiegu (banknoty 10-koronowe 8%, 20-koronowe 21%, 50-koronowe 8%, 100-koronowe 30% i 1000-koronowe 33%) i według przeciętnej gotówki 600 koron na jednego obywatela (Ryc. 12). Na tej podstawie zakazano stempli w ilościach podanych w tablicy 1, które jednak kolejno podwyższano aż do poziomu o wiele większe ilości dostarczonej do 14 marca 1919 r., nawet w innych proporcjach.

Tab. 1. Zmiany liczby zakazanych stempli dla oznaczenia banknotów austriacko-węgierskich na terytorium Czechosłowacji

Nominał stempli	Pierwotnie zakazano sztuk	%	Dostarczono sztuk	%
1 korona	16 000 000	13,2	40 101 700	16,4
50 halerzy	11 000 000	9,1	22 530 000	9,2
20 halerzy	52 000 000	43,0	81 300 000	33,3
10 halerzy	42 000 000	34,7	100 360 700	41,1
Razem	121 000 000	100,0	244 292 400	100,0

Motywem podwyższenia były obawy ze strat stempli przy stemplowaniu oraz nieadekwatnie wysokich ocen potrzebnej liczby stempli przez miejscowe organy wykonawcze. Jednak podwyższenie było bardzo konieczne, ponieważ ze zakazanej liczby stempli 50-halerzowych została rezerwa tylko 98 000 sztuk i 20-halerzowy nawet tylko 23 000 sztuk[40].

Szczegóły o druku stempli znamy niestety tylko w przypadku drukarni Neubert & Haase. Drukowano ich 7 tygodni, w trzech wymianach po 8 godzin na dwóch maszynach wklęsłodrukowych, na papieru pergaminowym niestabilnej jakości. Autorem stemplu 50-halerzowego był grafik drukarni Beller i 20-halerzowego Schlesinger. Trzeci projekt nieznanego nominału grafika Carmina nie przyjęto. W wyniku niewystarczającej szybkości druku rozpoczęto też drukowano stempli 20-halerzowych na maszynach offsetowych, ale owe stempli wprowadzono do obiegu w bardzo ograniczonej ilości, żeby nie powodować obawy ludności z falsyfikatów[41]. Jednak w ciągu badań nad fałszerstwami owych stempli do tej pory nie znaleziono prawdziwe stemple drukowane offsetem. Barwy dla wklęsłodruku importowano z Wiednia, bo fabryki krajowe takie barwy nie wyrabiały[42]. Powstawały z tego sytuacje dosyć ciężkie, przy ich transporcie ciężarówką z Wiednia[43].

wyjątkiem jest jeden z licznych niezrealizowanych projektów prof. Mudruňki dla znaczków pocztowych. Chociaż ma całkowicie inną kompozycję, widać na nim trzy elementy podobne do elementów graficznych na stemplach na banknotach - uproszczoną stylizacją lewa heraldycznego, krótkie pasy skośnych smug dekoratywnych oraz w pewnym sensie dosyć podobna stylizację liter.

40. Leopold, K., 1928, tamże.
41. Leopold, K., 1928, tamże, Załącznik XXXVI, s. 1-2
42. Šustek, Z., 2017: Typizácia falzifikátov 20-halierových a 1-korunových československých bankovkových kolkov z roku 1919. Numizmatika, 27: 95 – 181.
43. Leopold, K., 1928, tamże, Załącznik XXXVI s. 8-10. Szoferzy mieli problemy techniczne ze samochodami, jechali bez potrzebnych dokumentów, które tłumaczono aż na konsulacie w Wiedniu do języka niemieckiego. Do Wiednia przybyli pożnie w nocy, gdy na konsulacie i odpowiednich urzędach austriackich już nikogo nie było. We fabryce czekał magazynier tylko do godziny 22, za pomocy odźwiernych było potrzebne go o wpół do drugiej przywieźć z domu. Do Czechosłowacji powracali się ze strzelbą na granicy.
Podobna scena odgrywała się na dworcu w Gmündzie, gzie urzędnika fabryki Hasse ze wszystkimi po-

Ryc. 12. Strona węgierska banknot austriacko-węgierskich o wartościach 10, 20, 50, 100 i 1000 koron ze stemplami czechosłowackimi.

Gotowe stemple na arkuszach po 100 sztukach, w pakietach po 1000 arkuszach (z obu drukarni) deponowano w Urzędu stemplowym w Pradze w oddzielnym pokoju.

Stemple 10-koronowe drukowano bezpośrednie na banknoty 1000-koronowe w Urzędu stemplowym w Pradze. Autorem części ornamentalnej nadruku był grafik praskiej firmy grawerskiej J. B. Pichl František Franěk i autorem portretu Františka Palackiego grawer František Kašpar. Też barwą karminową i czarną dostarczała firma J. B. Pichl. Przygotowania trwały trzy tygodnie. Nadruki rozpoczęto robić 5 lutego 1919 o godzinie 10. Pierwszy dzień na sześciu maszynach wykonano nadruki na 25 000 banknotach, w następnych dniach codziennie, od 8 do 18 godziny na 40 000 aż 60 000 banknotach Całkowicie ostemplowano 2 676 677 banknotów 1000-koronowych. Po skończeniu stemplowania

trzebnymi dokumentami aresztowała straż kolejowa. Kanistry z barwami zostawione na peronie zebrał konduktor czechosłowackiego pociągu ciężarowego z węglem, informowany o tej sprawie. Między tym urzędnik uniknął ze swojego aresztu i konduktor go skrył w budce dla hamulcowego tego pociągu.

wszystkie maszyny deponowano w urzędu stemplowym i 26 czerwca 1920 r. wszystkie stemple komisyjnie zniszczono i maszyny stemplowe wrócono ich pierwotnemu celu[44].

Ciekawostką jest, że zaopatrzenie dla pracowników, którzy podczas druku nie śmieli opuszczać urząd stemplowy, dostarczała kuchnia wojenna – o godzinie 9. zupę, o 12 obiad i o 15 kawę i na kolacje kiełbasę. Jednak pracownicy narzekali, że racje papierosów i cygar mogły być większe....[45]. Z niniejszego poglądu jest paradoksem, że według cytowanych wspominek Dr. Leopolda lokal drukarni był na tyle zadymiony, że od tego oczy boleli...

Przygotowania kontynuowały uwagami metodycznymi o stemplowaniu, przygotowaniem instrukcji dla poszczególnych instytucji i resortów (wojsko, koleje, poczta, policja, banki, publika) oraz zyskiwaniem danych statystycznych, na przykład o ilości pieniądza dla wypłat wynagrodzeń w różnych typach przedsiębiorstw, potrzebnych dla ich ciągłej wypłaty już w banknotach stemplowanych. Były to prace bardzo kłopotliwe, dla większości urzędników przedstawiające 10-12 godzin bez odpoczynku w ciągu dwóch miesięcy, dla wyższych urzędników nawet od 7 rano do 1 w nocy. Wynikiem tego były schorzenia niektórych urzędników po upłynnieniu tego okresu[46].

Wbrew zatajaniu druku stempli i przygotowań separacji monetarnej w gazecie popołudniowej České slovo[47] publikowano nieprawdziwe informacje o wizerunku stempli na banknoty: „*podobne do istniejących pocztowych znaczków 2-halerzowych, ze lwem koronowanym i nadpisem Republika československá, wydrukowane w drukarni Bohemia. Dziennik zapytał się, jak jest możliwe, że już cyrkulują miedzi różnymi licami*".

Ważnym zadaniem było koncypowanie ustawy o secesji monetarnej. Jej podstawowa część była gotowa już 31 stycznia, gdyż na tajnych obradach ogłoszono jej przedłożenie sejmowi 18 lutego, które jednak odroczono na 25 lutego[48]. 31 stycznia rozpoczęto też w różnych drukarniach druk instrukcji i formularzy dla wykonania stemplowania i spisu majątku.

Minister Rašín uzyskał dla swojego konceptu ustawy poparcie w komitetach sejmu, ale udział zatrzymanych banknotów zniżono przez sejm z proponowanych 80% na 50%[49]. Ustawę o secesji walutowej przyjęto 25 lutego 1919 r. o godzinie 17,30 i jeszcze ten samy wieczór podpisany przez prezydenta republiki[50] i publikowany w dzienniku ustaw[51]. Jednocześnie z tym ogłoszono dla podparcia nowej waluty dobrowolną państwową pożyczkę w złocie i srebrze, złotych i srebrnych monetach oraz w obcym pieniądzu papierowym, oznaczonym przez ministra finansów, oprocentowaną 4%. Dla pożyczkodawcy była wygodna tym, że pożyczane walory rejestrowano jak majątek dla zapłacenia podatku majątkowego, ale potem ich odliczono od całkowitej podstawy opodatkowania[52].

---

44. Leopold, K., 1928: Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí. Díl I., Část revuální, Praha, s. 123. Skušebna platidel ČNB, Praha.
45. Leopold, K., 1928: tamże; str. 123.
46. Leopold, K., 1928: tamże; str. 47-49.
47. Cytacja z dziennika České slovo w artykułu Durchführung der Abstempelung in Böhmen. Wiener Neue Presse, 11. 2. 1919, s. 3.
48. Leopold, K., 1928: tamże; str. 49.
49. Peroutka F. 1934: Budování státu, 2. Část druhá, Rok 1919, práce, Praha, s. 927 – 937.
50. Leopold, K., 1928: tamże; str. 57.
51. Ustawa Nr. 84 z 25. 2, 1919, którą upełnomocnia się minister finansów wykonać rozporządzeniem stemplowanie banknotów i spis majątku z celem wymierzenia podatku z majątku. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 18 z 25. 2. 1919.
52. Ustawa No. 88 z 25. 2. 1919 o państwowej pożyczce w złocie, srebrze i walutach obcych. Rozporządzenie

Dzień po opublikowaniu ustawy otrzymał minister finansów Rašín dwa protesty wice-guwernera Banku austriacko-węgierskiego Grubera. W tym samy dniu odpowiadał minister Rašín Bankowi austriacko-węgierskiemu długim telegramem[53]. Dnia 6 marca 1919 r. jeszcze minister Rašín otrzymał protest Rady generalnej Banku austriacko-węgierskiego[54].

Bezpośrednie po wygłoszeniu secesji zamknięto granice (z następnymi wyjątkami: dyplomaci bez kontroli, kurierzy z kontrolą, lekarzy, akuszerki, osoby przynoszące leki; wagony z węglem do Austrii, wagony z żywnością z Austrii do Czechosłowacji, puste wagony w przeciwnym kierunku, ekspres Paryż - Bukareszt), i przerwano jakikolwiek kontakt pocztowy i płatniczy ze zagranicą oraz przyjmowanie i wypłaty wkładów w instytucjach pieniężnych. Dla wymiany pieniędzy zorganizowano 13 głównych komisariatów, z tego cztery w Słowacji (Bratysława, Zvolen, Ružomberok i Koszyce), 410 komisariatów powiatowych oraz 1500 innych punktów wymiany. 6 marca powołano do życia Bankowy urząd Ministerstwa finansów ze zadaniem kierować obieg pieniężny. Tego samego dnia Bankowy urząd przejął filię, w tym czasie już Głównego instytutu Banku austriacko-węgierskiego w Pradze.

Oznajmienie sposobu separacji monetarnej wyzwało w całej Czechosłowacji gorączkę zakupów w wyniku wysiłku zużyć jak największą część gotówki na rękach obywateli. Obawy ze separacji nieodpowiedzialnie pokrzepiały niektóre dzienniki nieprawdziwymi nagłówkami „1 K – 50 hal." Niewątpliwie chodziło o nieporozumienie reguły separacji[55], ale też strach wynikający ze złych doświadczeń z austriacką polityką finansową i braku zaufania do jakikolwiek urzędów. W atmosferze wyzwanej paniki ludzie kupowali nawet rzeczy dla nich absolutnie nie potrzebne. Przykładem jest zakup kondomów męskich za 150 koron przez 60-rocną starą dziewicę [56].

Zatrzymanie polowy banknotów w żadnym przypadku nie było ich anulowaniem, ale w rzeczywistości spowodowało wiele trudności biednym osobom i było przedmiotem ostrej krytyki w całym państwie, nie tylko w biedniejszej Słowacji. Z tego powodu go krótko po stemplowaniu korygowano (patrz niższej).

Pierwotnie uważano, że na punktach wymiany obywatele otrzymają wróconą połowę banknotów przedłożonych na wymianą już w banknotach stemplowanych. Później konstatowano, że nie będzie możliwe przygotować dla punktów wymiany uprzednio więcej niż 2/5 banknotów ostemplowanych i resztę zostawić na stemplowanie samym punktom. Jednak ani ten cel ukazał się nierealistycznym z powodu tego, że struktura nominałów banknot, które minister Rašín był zdolny zaopatrzyć dla przygotowań stemplowania, nie odpowiadała potrzebom – około 70% przedstawiały mniej potrzebne banknoty 1000-koronowe (926 000 sztuk) i tylko 30% o wiele potrzebniejsze banknoty niższych nominałów.

Z tego powodu punkty wymiany w całej Czechosłowacji dotowano tylko banknotami 1000-koronowymi. Stemple na banknoty niskich nominałów naklejono tylko dla punków

No. 85 z 25 2. 1919 i spisie obligacji austriackich i węgierskich pożyczek wojennych oraz kwitów kasowych Banku austriacko-węgierskiego. Rozporządzenie No 86 z 25. 2. 1919 o stemplowaniu banknotów emitowanych przez bank Austriacko-węgierski i znajdujących się na terytorium państwa czechosłowackiego. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 18 z 25. 2. 1919.

53. Leopold, K., 1928: tamże; str. 57-60.
54. Leopold, K., 1928: tamże; str. 61.
55. Ale też z dzisiejszej perspektywy nie można wyłączyć wysiłek bulwarowych dziennikarzy przynosić za jakąkolwiek cenę sensację.
56. Peroutka F., 1934. Budování státu, 2, Část první, rok 1919, s. 710.

wymiany w Słowacji, gdzie przy stemplowaniu oczekiwano największe trudności. W punktach wymiany w Czechach, Morawach i Śląsku morawskim klienci otrzymali na wróconą polowe banknot potrzebne stemple, które naklejali siebie sami.

Dla naklejania stempli na banknotach dla Słowacji organizowaniu w Pradze w Instytucie dla wykształcenia nauczycieli przy ulicy Panskiej specjalny kantor, który przygotowywał stemplowane banknoty dla Słowacji. Jednak z innych miast w wspominkach K. Leopolda wynika, że na Słowację wysilano w pewnej mierze też tylko stemple i część banknotów tam stemplowano aż w centrale improwizowanie zorganizowanej w Bratysławie w fabryce Stollwerck, gdzie dla stemplowania wykorzystano kobiety przyzwyczajone do szybkiego upakowania drobnych cukierek.[57]

Niektóre aspekty międzynarodowe separacji monetarnych państw następczych

W piśmiennictwie ogólnie prezentowano separację monetarną Czechosłowacji jak zjawisko więc mniej izolowane. Jednak, co najmniej w styczniu aż marcu 1919 r. można obserwować pewne cechy międzynarodowej koordynacji separacji monetarnej państw następczych z bankiem austriacko-węgierskim. Pierwszym aktem były rozmowy przedstawicieli Banku serbskiego z władzami węgierskimi w Szegedzie i z kierownictwem Banku austriacko-węgierskiego we Wiedniu o uregulowaniu wzajemnych stosunków. Bez względu na to rozpoczęto 8 stycznia 1919 stemplowanie banknotów austriacko-węgierskich w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Z jego inicjowania jednak oskarżano w Austrii Francję, ale nie tylko w stosunku do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, ale też innych państw następczych.

Jednocześnie w prasie austriackiej publikowano ostrzeżenie państw alianckich, że by państwa następcze nie robili separację, ale oddalili ich do czasu po zamknięciu Układu pokojowego. Motywem ostrzeżenia były ogromne ilości banknot austriacko-węgierskich na terenach państw alianckich i strach z ich anulacji.

Przeciw zatajaniu przygotowań separacji monetarnej w Czechosłowacji jej temat często dyskutowano w prasie austriackiej. Nawet minister Rašín był zmuszony informacje o przygotowaniach separacji dementować krytyką separacji w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Jednak w rzeczywistości taktycznie nie krytykował separację jak taką, ale jej chaotyczny sposób. Już w styczniu jednak w Austrii uważano o stemplowaniu banknot, które koordynowano z węgierskim Ministerstwem finansów. Na podstawie obrad decydowano banknoty oznaczać w obu państwach nadrukami, ale decydowano ją wykonać aż po tym, kiedy będzie wykonana w Czechosłowacji. Terminem v obu państwach była druga połowa marca. W Austrii ją rzeczywiście w tym terminie wykonano. Na Węgrzech o niej tylko szczegółowo informowano, ale w wyniku zmiany rządu i aresztowaniu wszystkich dyrektorów banków ją nie wykonano. Podobnie w Polsce przez Ministra finansów Englicha uważano w końcu marca o stemplowaniu banknotów austriacko-węgierskich, ale w wyniku jego rezygnacji go też nie wykonano.

Powstanie waluty czechosłowackiej

Stemplowanie banknotów wykonano w Czechach i Morawach 3 – 9 marca 1919, w Słowacji zaś 3 – 12 marca. Przy tym zatrzymano połowę banknotów jak przymusową pożyczkę państwową oprocentowaną 1%. Za stemplowanie zapłacono podatek 1% stemplowanej sumy,

57. Leopold, K., 1928, tamże, s. 175.

który wyrażony był wartością nominalną stemplu. Z obiegających banknotów stemplowano tylko banknoty 10-koronowe wzór 1915, 20-koronowe wzór 1913, 50-koronowe wzór 1914, 100-koronowe wzór 1912 i 1000-koronowe wzór 1902. Banknoty 1- i 2-koronowe oraz wszystkie monety zostały w obiegu. Inne, w tym czasie jeszcze ważne, banknoty (10 K wzór 1904, 20 K wzór 1907, druga emisja 20 K wzór 1913, 50 K wzór 1902, 25 i 200 K wzór 1918) wycofano przy stemplowaniu. Połowę wartości przedłożonych banknot wypłacono w stemplowanych banknotach wyższej ukazanych wzorów. Z powodów technicznych nie było możliwe wypłacić połowę wartości jedynego banknotu 10-koronowego lub sumy nieokrągłe, kończące na 5 koron[58], na przykład przy przedłożeniu jednego banknotu 25-koronowego. W takich przypadkach rekomendowano ludzom umowić się na wpółnej wymianie i później rozliczyć się lub za takie banknoty coś siebie kupić.

Cześć banknotów 10- aż 100-koronowych ostemplowano wcześniej, ale części klientów w Czechach i Morawach nie mieniono odpowiednie banknoty stemplowanie, ale wrócono im połowę banknotów niestemplowanych, na które im wydano odpowiednią ilość stempli poszczególnych nominałów, że by ich nakleili sami lub w specjalnych punktach dla klejenia stempli (Ryc. 13). Stemple klejono na stronę węgierską banknotów na węgierskie godło państwowe, na banknoty 100-koronowe zaś zmienno w górnej lub w spodniej części, że by paczki z banknotami nie były zbyt grube na jednej stronie (Ryc. 12). Stempli na banknoty 1000-koronowe nadrukowano w lewym spodnim rogu banknotu w Urzędu stemplowym w Pradze specjalnymi sześciu specjalnymi sprzętami[59], dzięki czemu powstało sześć wariantów stempli prawdziwych, co później zatrudniało rozróżnianie licznych fałszerstw.

Ryc. 13. Kantor dla klejenia stempli na banknoty, klejenie stempli i transport banknotów z Urzędu stemplowego do Krajowego banku Królestwa czeskiego przy ulicy Příkopy w Pradze oraz jeden punkt wymiany.

58. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 18 z 25. 2. 1919.
59. Leopold, K., 1928. Tamże, s. 122 - 123

Banknoty w kasach Głównego instytutu Banku Austriacko-węgierskiego nie śmiały być stemplowane.

Z przygotowań zapasów banknot stemplowanych nakręcono w Pradze prawie dwie minuty długi film dokumentarny pozostawiający z czterech części – liczenie banknotów niestemplowanych, klejenie stempli na banknoty 20-koronowe, upakowanie stemplowanych banknotów 100-koronowych oraz transport banknotów w koszach ciężarówką prawdopodobnie z Urzędu stemplowego przy ulicy Hybernskiej do budynku Krajowego banku Królestwa czeskiego przy ulicy Příkopy.

W miastach organizowano stemplowanie według ścisłego rozkładu zrobionego dla każdego punktu wymiany tak, że obywatele ulic i numerów domu mieli określony pewny dzień i godziny, kiedy byli powinni przynieść swoje banknoty dla stemplowania. Rozkłady publikowano w prasie (Ryc. 14). Ostatni dzień wymiany (9 marca) rezerwowano tylko dla przedsiębiorcy i właścicieli sklepów. Dzięki temu wymiana była ciągła, bez długich kolejek.

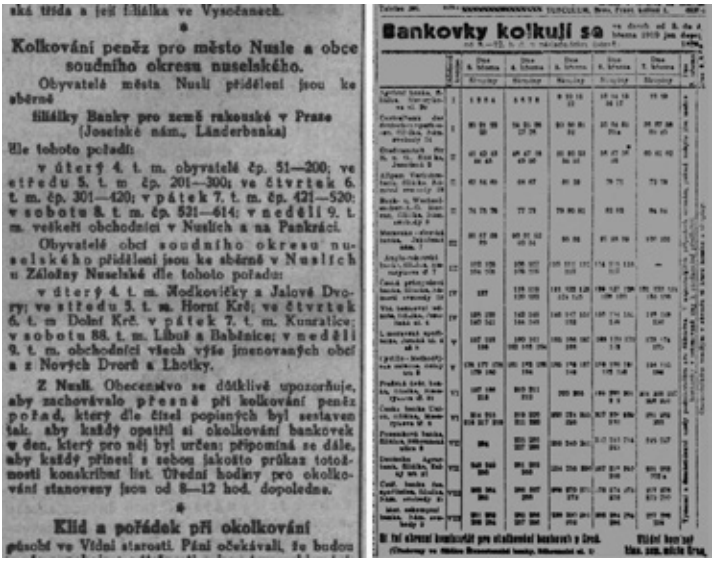

Kolkování peněz pro město Nusle a obce soudního okresu nuselského.

Obyvatelé města Nusli přidělení jsou ke sběrně

filiálky Banky pro země rakouské v Praze (Josefské nám., Länderbanka)

dle tohoto pořadí:

v úterý 4. t. m. obyvatelé čp. 51—200; ve středu 5. t. m čp. 201—300; ve čtvrtek 6. t. m. čp. 301—420; v pátek 7. t. m. čp. 421—520; v sobotu 8. t. m. čp. 521—614; v neděli 9. t. m. veškeří obchodníci v Nuslích a na Pankráci.

Obyvatelé obcí soudního okresu nuselského přidělení jsou ke sběrně v Nuslích u Záložny Nuselské dle tohoto pořadí:

v úterý 4. t. m. Modkovičky a Jalové Dvory; ve středu 5. t. m. Horní Krč; ve čtvrtek 6. t. m Dolní Krč. v pátek 7. t. m. Kunratice; v sobotu 88. t. m. Libuš a Babětnice; v neděli 9. t. m. obchodníci všech výše jmenovaných obcí a z Nových Dvorů a Lhotky.

Z Nusli. Obecenstvo se důtklivě upozorňuje, aby zachovávalo přesně při kolkování peněz pořad, který dle čísel popisných byl sestaven tak, aby každý opatřil si okolkování bankovek v den, který pro něj byl určen; připomíná se dále, aby každý přinesl s sebou jakožto průkaz totožnosti konskribní list. Úřední hodiny pro okolkování stanoveny jsou od 8—12 hod. dopoledne.

Klid a pořádek při okolkování

Bankovky kolkují se

Ryc. 14. Rozkład stemplowania w Pradze i Brnie.

Dla stemplowania przedłożono 7,1 miliardy koron, z czego 5,1 miliardów od lic prywatnych, którym wrócono 2,7 miliardów koron i 2,4 miliardów zatrzymano. 2 miliardy koron w kasach państwowych ostemplowano zupełnie. W wyniku tego w czasie skończenia stemplowania obieg pieniędzy ograniczono na 66,7%, to jest o wiele mniej niż chciał zatrzymać minister Rašín. Jak kwity o stemplowaniu wykorzystano specjalne formularze, które były dokumentem dla późniejszej wypłaty zatrzymanych sum (Ryc. 15).

Podczas stemplowania było zabronione płacenie wszystkich należności, weksli, egzekucji i wyroków sądów. Terminy dla ich spłacenia prolongowano do skończenia stemplowania. W czasie od 26 lutego do 8 marca zabroniono osobom fizycznym wkładać i wybierać pieniądze w instytutach pieniężnych.. Regularne płace wynagrodzeń wynikających ze stosunków służbowych, emerytur spłacalnych do końca lutego było możliwe wypłacić 1 marca tylko do ¼ całej sumy zaokrąglonej na 10 koron, reszty aż po 8 marcu. Tylko urzędom państwowym mogli instytucje pieniężne wypłacać pieniądze bez ograniczeń.

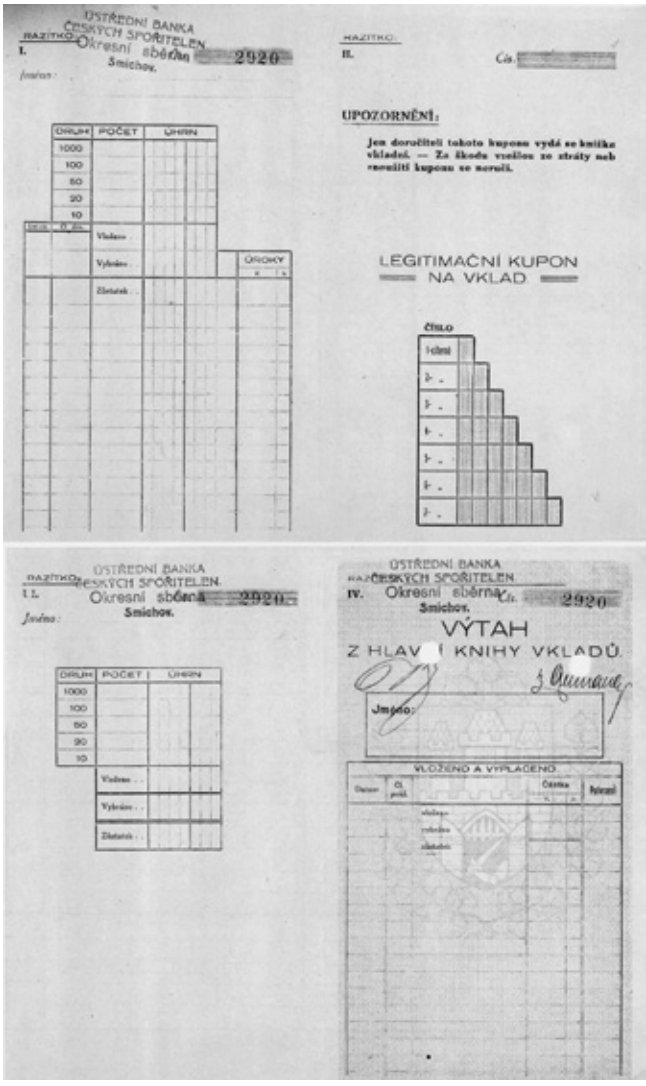

Ryc. 15. Formularze wykorzystane przy stemplowaniu.

Pod drukiem ostrej krytyki publicznej zatrzymania polowy banknotów krótko po stemplowaniu uwolniono z powodów socjalnych na wkładach przymusowej pożyczki państwowej sumy do 250 koron oraz sumy na kontach instytucji ubezpieczenia zdrowotnego i asocjacji pensyjnych urzędników prywatnych oraz sumy w kasach gmin powiatów i krajów pochodzące z podatków[60]. W mnogich przypadkach, przede wszystkim nauczyciele, suplenci i urzędnicy prywatni lub niektórzy robotnicy mieli na tyle niskie płace (suplent koło 270 koron, miesięcznie, zamiatacz 90 halerzy za godzinę pracy), że nie pokrywali koszty życia i przy zatrzymaniu połowy ich gotówek owe osoby nie mieli, co jeść[61].

60. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 118 z 7. 3. 1919 o uwolnieniu wkładów zatrzymanych przy stemplowaniu banknotów. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 24 z 9. 3. 1919.
61. Otwarte pismo p. Gustavovi Habermanovi, ministrowi wykształcenia Republiki czechosłowackiej. Národní listy, 11. 2. 1919, s. 5. 28. sesja Sejmu narodowego. Národní listy 12. 2. 1919, s. 1. Lesklá bída konceptních

Wypłaty wykonywano od 15 marca do 15 kwietnia. Jeśli sumy nie wybrano do 15 kwietnia, to uważano, że ich właściciel chce zatrzymaną sumę deponować jak pożyczkę na termin nieograniczony, zgodnie z ustawą No. 84 z 25 lutego 1919 r. Pod drukiem publiki uwalnianie deponowanych sum (1000 koron na osobę lub 2000 koron na gospodarstwo) kontynuowano 28 sierpnia 1919[62]. Więc w ciągu pięciu miesięcy w ten sposób wypłacono 815 milionów zatrzymanych koron. W wyniku tego ograniczenie obiegu pieniędzy na terytorium Czechosłowacji praktycznie nie spełniło oczekiwania.

Stemplowanie jak takie było przyczyną olbrzymich kłopotów z falsyfikacją stempli. Pierwsze fałszerstwa stempli rejestrowano jeszcze w ciągu samego stemplowania w Wiedniu[63] i w Pradze[64]. Później o nich informowano w prasie kilkukrotnie w tygodniu. Ogromna zmienność prawdziwych stempli nie umożliwiała obywatelom rozróżniać prawdziwe stempli i powodowała wątpliwości i konflikty[65]. Nie raz ludzi oskarżano obelżywie[66]. W czasie obiegu stempli rejestrowano banknoty z fałszywymi stemplami w wartości 255 milionów koron. Jednak na podstawie analizy zbiorów numizmatycznych szacowano rzeczywistą sumę na 500 milionów koron. Całkowicie ex post rozróżniono 151 typów fałszywych stempli[67]. Motywacją fałszowania były powody ogólnie kryminalne i spekulacja z różnicą kursów, ale też wykorzystanie pieniądza dla celów irredentystycznych, przede wszystkim na Węgrzech. Problemy ze złą jakością prawdziwych stempli i ich fałszowaniem kompensowano przez państwo czechosłowackie w ten sposób, że obywatelom, którzy w pewnym terminie ogłosiły fałszerstwa i nie byli podejrzliwy z fałszowania lub rozszerzania fałszerstw, zapłaciło 50% ich wartości nominalnej.[68]

Czechosłowacka waluta powstała separacją walutową *de facto*, ale jej prawne powstanie potwierdziła aż ustawa No 187 z 10 kwietnia 1919[69]. Paragraf 1 definiował ekskluzywne prawo państwa emitować pieniądze i bić monety. Paragrafy 2, 3 i 7 definiowały w tym czasie ważne papierowe znaki pieniężne stemplowane i niestemplowane oraz ważne monety austriackie (guldeny srebrne) i austriacko-węgierskie monety złote, srebrne, niklowe, brązowe i żelazne[70]. Paragraf 4 potwierdził prawa państwa czechosłowackiego wobec banknotom austriacko-węgierskim i bankowi austriacko-węgierskiemu.

praktikantů (Błyszcząca nędza praktykantów koncypistów). Národní listy 15. 2. 1919, s. W prasie tam tego czasu ma wiele podobnych danych lub analiz.

62. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 448 z 26. 83. 1919 o kolejnym uwolnieniu wkładów ogłoszonych zgodnie z rozporządzeniem z 4. marca 1919 No. 110 Dziennika ustaw. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 28 z 28. 8. 1919.
63. 100 K Československé republiky – 120 rakouských. Národní listy, 8. 3. 1919, s. 2.
64. Z čeho se radují Němci. Lidové noviny 6. 3. 1919, s. 3. Chtěli vyráběti falošné kolky. Národní listy, 12. 3. 1919, s. 2.
65. Hamis ? (Fałszywy?) Hiradó, 19. 3. 1919, s. 3. Nawet humorystyczny artykuł o konflikcie przy płaceniu w knajpie.
66. Falošné kolky. Národní listy, 9. 5. 1919, s. 5. Oskarżenie dementowano w kolejnym artykułu Falošné kolky. Národní listy, 15. 5. 1919, s. 5
67. Šustek, Z., 2018: Falšovanie československých bankovkových kolkov z roku 1919. Almanach příspěvků XII. Konference policejních historiků, která se uskutečnila ve dnech 12. – 14. října 2017 v Muzeu Policie České republiky, s. 254 – 373.
68. Rozporządzenie rządu republiki Czechosłowackiej No, 8 z dnia 17. listopada 1921 o kompensacji za banknoty Austriacko-węgierskiego banku z fałszywymi stemplami czechosłowackimi. Dziennik ustaw i rozporządzeń, Część 6 z 25. 1. 1922
69. Ustawa z dnia 10 kwietnia 1919 r., którym reguluje się obieg i administracja znaków pieniężnych w Państwie czechosłowackim i uzupełnia się upełnomocnienie ministra finansów dane ustawą z dnia 25 lutego 1919 r. No. 184 Dziennik ustaw i rozporządzeń. Część 39 z 12. 4. 1919.
70. Jednak monety z metalów szlachetnych nie były realnie w obiegu.

Paragrafy 9 i 10 definiowały prawa ministra w dziedzinie emisji pieniądza i regulowania długu państwowego. Dla życia codziennego był jednak najważniejszy paragraf 5, który zalegalizował jak nazwę jednostki monetarnej koronę czechosłowacką ze skrótem Kč, dzieloną na 100 halerzy.

Nazwę korona zachowano wbrew temu, że już od jesienie 1918 r.[71] do 1920 r. uważano o nowych nazwach zamiast korony – sokol (= sokół) lub frank i zamiast halerzy stotina (= setna), káně (= myszołów) lub brko (= piór). Na poziomie teoretycznym, jak przykład alternatyw rozwiązania problemu stabilizacji waluty czechosłowackiej, ministra Rašín uważał o wprowadzeniu paralelnej waluty frankowej. Swoje uwagi popularyzował w licznych wykładach i krótko ową możliwość wspomina też w jednej ze swoich podstawowych publikacji[72]. Pomimo tego pewnym oparciem ustawowym owych uwag było otwarte formułowanie § 3 ustawy o banku emisyjnym z 14 kwietnia 1920 r.[73], według którego „Podstawą emisji banknotów będzie jednostka walutowa oznaczona ustawą walutową", to jest potencjalnie inna jednostka jak korona. Dezinterpretacja owych rozważań była najprawdopodobniejszą przyczyną spontanicznego powstania więcej projektów monet i biletów skarbowych, na których frank rzeczywiście występuje jak jednostka monetarna (Ryc. 16). Jednak chodziło raczej o prywatne inicjatywy niektórych medalierów (Josef Šejnost i Otokar Španiel) lub właścicieli firm prywatnych (František Bojislav Pichl), niż o realną inicjatywę organów państwowych. Owe osoby oczekiwali od ewentualnego wprowadzenia takich znaków pieniężnych uzyskanie lukratywnych zleceń lub szansy dla swojej działalności artystycznej lub pracy dla swoich przedsiębiorstw. Pomimo tego uwagi o wprowadzeniu waluty frankowej nie były bardzo realistyczne, bo unia łacińska po I wojnie światowej istniała tylko teoretycznie i nawet 1 stycznia 1927 r. była likwidowana też formalnie, po wystąpieniu Belgii (1926) i Francji[74]. Frank francuski był po I wojnie światowej silnie dewaluowany i destabilizowany, co widać na grafu jego wartości (Ryc. 17). Jedynym członkiem Unii łacińskiej, który utrzymywał wartość swojej waluty, była Szwajcaria. Takie uwagi mogły być tylko refleksją dominującej orientacji zagranicznej Czechosłowacji na Francję jak, w tym czasie, na swojego najdostojniejszego alianta lub raczej protektora. Z tej pozycji o tym dyskutowano na spotkaniu czeskiej i zagranicznej reprezentacji politycznej w Genewie w końcu października 1918 r.[75] Pewnym motywem dla takich uwag mógł być też przykład Jugosławii, gdzie powstał od 8 stycznia 1919 r. obieg dualny dinara jak, co najmniej teoretycznie, ekwiwalentu franku i stemplowanej korony w stosunku 2,50 K za 1 dinar[76].

Dla podparcia nowej waluty wygłoszono 4-procątową pożyczkę walutową oraz organizowano spontaniczny zbiór kruszcu i walut obcych. Bankom zabroniono lombardować papiery wartościowe i wydawać deponowane waluty, złoto i srebro osobom bez znajomej tożsamości oraz wydawać pakiety zamknięte bez ich otwarcia przed świadkami[77]. Jedno-

71. České peníze (Pieniądz czeski), Lidové noviny 7. 11. 1918, s. 4.
72. Rašín, A. 1920: Můj finanční plán, Pražská akciová tiskárna, 208 s.
73. Ustawa No. 347 o akcyjnym banku emisyjnym. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, część 67 z 21. 5. 1920.
74. https://cs.wikipedia.org/wiki/Latinská_měnová_unie
75. Peroutka, F., 1934, Budování státu, 2, Část první, Rok 1919. Práce, Praha, s. 708-710.
76. Kurz koruny v Jugoslavii. Národní listy, 18. 3. 1919, s. 2.
77. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 129 z dnia 14 marca 1919 o zabronieniu lombardowania papierów wartościowych i wydawania deponowanych walut, złota i srebra. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 28 z 15 marca 1919.

Ryc. 16. Nieoficjalne projekty pieniódza papierowego z firmy J. P. Pichla oraz monet denominowanych we frankach.

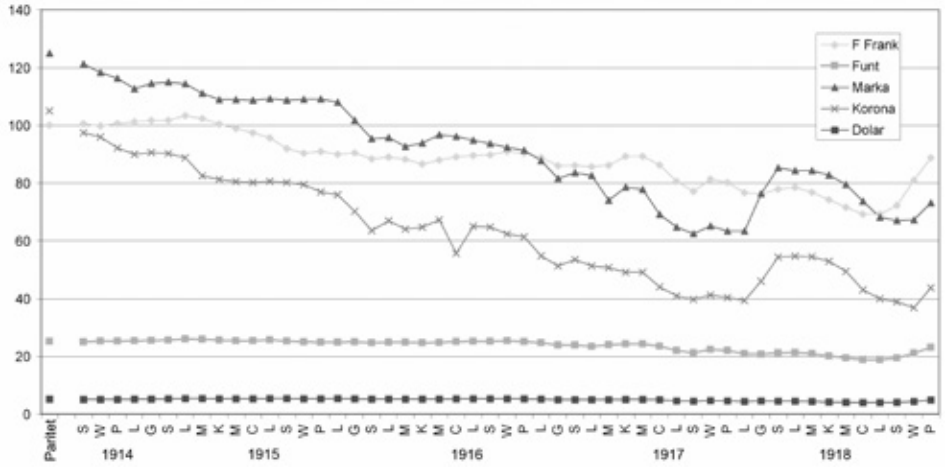

Ryc. 17. Kurz korony austriacko-węgierskie, marki niemieckie, franku francuskiego, funtowi angielskiego i dolara amerykańskiego wobec frankowi szwajcarskiemu w latach 1914 – 1918.

cześnie, ale niekoniecznie trzykrotnie powtarzano rozporządzenie o obowiązkowej ofertę obcych walut i papierów wartościowych[78]. Pomimo tego rozporządzono obowiązkową inwentaryzację złota i walut obcych[79].

Dla stabilizacji waluty wygłoszono 8 kwietnia 1920 r. podatek z majątku oraz podatek według stanu z 1 stycznia 1914 r. oraz ze wzrostu majątku podczas wojny według stanu z 1 marca 1919 r.[80]. Ustawa była niezbyt skomplikowana, trudna do zrozumienia a to na tyle, że w czerwcu 1920 r. był potrzebny dodatek[81] to tej do tej miary Jej realizację w poszczególnych przypadkach nie było możliwe realnie kontrolować. W zasadzie przedmiotem opodatkowania nie był majątek większy niż 10 000 koron. Ale ktoś miał majątek wyższy niż 10 000 koron, opodatkowano cały, włącznie sumy do 10 000 koron. Wyjątkowo - w przypadku chlebodawcę (z wyjątkiem ojców rodzin), sierot, oraz osób bez własnego dochodu, niezdolnych pracować lub tylko w mierze ograniczonej oraz osób mających dochód tylko z pewnych emeryturach lub płacach za wyposażenie opodatkowano tylko wartość majątku nad 10 000 koron w przypadku, jeśli całkowy

78. Paragraf 5 Rozporządzenia rządu Republiki czechosłowackiej No. 113 z dnia 6 marca 1919 ograniczeniu wypłat i zabronienie ich wywozu. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 23 z 6 marca 1919 – Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 130 z dnia 14 marca 1919, którym uzupełnia się rozporządzenie z 6 marca 1919 No. 113 Dz. u. i r. o obowiązkowej ofercie obcych walut i należności. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 28 z 15 marca 1919.– Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 166 z dnia 1 kwietnia 1919 o prolongowaniu terminu dla obowiązkowej oferty obcych walut i papierów wartościowych denominowanych w walucie obcej. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 35 z 1 kwietnia 1919.
79. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 141 z dnia 12 marca 1919 o inwentaryzacji opracowanego i nieopracovanego złota i srebra, złotych i srebrnych monet oraz obcego pieniądza papierowego. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 30 z 21 marca 1919. r.
80. Ustawa No. 309 z 8 kwietnia 1920 r. o podatku z majątku i przyrostu majątku. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 57 z 8. 5. 1920.
81. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej z dnia 27 lipca 1920 dla wykonania Ustawy z dnia 8 kwietnia 1920 No. 309 Dz. ustaw i rozporządzeń o podatku z majątku i podatku o przyrostu majątku Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 95 z 9. 8. 1920.

dochód nie był wyższy niż 8000 koron i całkowy majątek podlegający podatku większy niż 100 000 koron.

Za majątek podlegającej podatku uważano majątek (1) „rolniczy i leśny", (2) budynki, (3) „majątek zarobkowy" oraz (4) „inny majątek, przede wszystkim kapitałowy", włącznie kolekcji, przedmiotów z metali szlachetnych, starożytności, gotówki w pieniądzu krajowym i obcym oraz papiery wartościowe. Cenę ciastek w 1919 r. liczono jak ceną z 1914 r. + 75%.

Opodatkowaniu nie podlegały sprzęty i wyposażenie domowe służące dla potrzeby osobowej właściciela, prawa na emerytury, podparcia socjalne, płace za służby oraz nie wypłacone asekuracje niższe niż 4000 koron.

Z podatku z przyrostu majątku wyłączono sumę do 10 000 koron. Więc opodatkowano przyrost nad 10 000 koron. Ale od tego było można odliczyć wartość rzeczy oddziedziczonych lub uzyskanych w ramach umów ślubnych.

Podatki były bardzo progresywne. Podatek z majątku starego był w ramach od 1% za pierwszych 25 000 koron do 30% za majątek nad 10 000 000 koron. Jedna t tym przypadku chodziło już o wyjątkowo wielkie majątki fabrykantów. Podatek z przyrostu majątku był kombinacją skale degresywnej dla niskich pasem w ramach wielkich majątków (w paśmie pierwszych 25 000 koron, ale w ramach majątku nad 10 000 000 koron tylko 5%, ale w paśmie nad 10 000 000 koron w ramach majątku większego niż 10 000 000 nawet 40%. Jednak z ukazany pasem widać, że wielka część populacji podatek z majątku nie płaciła lub płaciła go tylko w mierze nieznacznej.

Zatrzymanie gotówki zrealizowane w marcu 1919 r. nie miało oczekiwane efekty. Przedsiębiorcy podniesieniem cen kompensowali swoje tymczasowe straty spowodowane zatrzymaniem polowy gotówki. Po tymczasowym wzrostu kursu korony i jego kulminacji w czerwcu 1919 r. wąskie stosunki gospodarcze z Niemcami powodowały kopiowanie spadania kursu marki kursem korony. Zgodna tendencja kursu obu walut skończyła się 5 lutego 1920 r. Od tego momentu kurs korony ciągłe wzrastał aż do jego stabilizacji na poziomie 15 centymów szwajcarskich.

Dokończenie separacji monetarnej od państw sąsiednich w 1920 r.

W marcu 1919 r. jeszcze definitywnie nie oznaczono granicę między Słowacją i Węgrami, gdzie w tym czasie istniała tylko niestabilna linia demarkacyjną. Pomimo tego Czechosłowacja nie kontrolowała całe terytorium Rusi Podkarpackiej. Jej zajęcie w końcu stycznia 1919 wykonano tylko w wąskim pasie za zachód od rzeki Uh, i kontynuowano go aż w końcu kwietnia. Ale z powodu słabości armii czechosłowackiej w warunkach wojny z Węgierską republika radziecką podstawową część terytorium Rusi podkarpackiej musiała być zajęta przez Królewską armię rumuńską z powodu prewencji połączenia wojska węgierskiego z wojskami bolszewickimi dyslokowanymi na północ od Karpat. Pomimo tego Ruś podkarpacka w marcu jeszcze nie była *de iure* częścią Czechosłowacji. Tylko v kwietniu 1919 r. Centralna rada narodowa Rusi podkarpackiej zgadała się ze włączeniem do Czechosłowacji tylko 8 maja 1919 r. Włączenie międzynarodowo sankcjonowano Układem ze Saint Germain z 10 września 1919 r. Oficjalnie go wykonano aż 1 października 1919 r. Z tego powodu w niektórych miejscowościach Słowacji południowej oraz na całej Rusi Podkarpackiej stemplowanie w marcu 1919 r. nie wykonano.

Dodatkową wymianę pieniędzy i przeliczenie wkładów i należności wykonywano w

sposób rozróżniony w zależności od sumy i czasu powstania obowiązku oraz aktualnego stanu waluty państw sąsiednich.

Na Rusi Podkarpatskiej i terenach Słowacji, na których w marcu 1919 r. nie było stemplowano (na Rusi Podkarpackiej w marcu 1919 stemplowano tylko w Użhorodzie, w Słowacji w marcu 1919 nie stemplowano na terenach na południe od linii demarkacyjnej Pichona), wymieniano pieniądze i przeliczano obowiązki na podstawie rozporządzenia rządu No. 576 z 12 października 1920 r.[82] w sposób następny:

- banknoty niestemplowane lub ze stemplem rumuńskim:
- gotówka na rękach osób fizycznych rejestrowanych dla wymiany,
  do 2 000 koron w stosunku 1:1 za korony czechosłowackie,
  od 2 000 do 10 000 koron w stosunku 2:1 za korony czechosłowackie,
  nad 10 000 koron w stosunku 4:1,
- cała gotówka w kasach państwowych w stosunku 4:1,
  gotówka instytucji pieniężnych, fundacji, towarzystwa, instytuty i kościołów nie przekraczająca potwierdzone saldo w kasach z dnia 1 czerwca 1920 w stosunku 1:1, reszty w stosunku 4:1
- gotówka na rękach osób nie rejestrowanych dla wymiany w stosunku 10:1.

Za wymianę inkasowano 1% sumy wymienionej, sumy do 50 halerzy anulowano, sumy nad 50 halerzy zaokrąglano na 1 koronę.

Termin i sposób wymiany było powinno wygłosić do 14 dni po publikowaniu rozporządzenia rządu, to jest do 6 listopada. Do końca wymiany zabroniono instytucjom finansowym wypłacać wkłady. W przypadku podejrzenia, że banknoty wymieniano z pomysłem spekulacyjnym, posiadały kasy wymianę odrzucić. O ewentualnym odrzuceniu wymiany klienci otrzymali potwierdzenie.

Obowiązki przeliczano odpowiednie czasu powstania obowiązku i dewaluacji korony austriacko-węgierskiej w sposób następny:

- obowiązki powstałe: przed 26 lutym 1919 – 100 : 100
  - od 27 lutego do 31 października 1919 – 100 : 60
  - od 1 listopada 1919 do 31 stycznia 1920 – 100 : 50
  - od 1 lutego 1920 do 31 marca 1920 – 100 : 33,33
  - od 1 kwietnia 1920 do 23 października – 100 : 25

Wkłady na książkach oszczędnościowych i na rachunkach kas oszczędnościowych przeliczano według następnych stosunków:

- salda, które nie przekraczają saldo z 26 lutego 1919 – 100 : 100
- resztę, jeśli nie przekraczają saldo z 1 czerwca 1920 – 250 : 100
- resztę nad saldo z 1 czerwca 1920 – 100 : 25.

Administracja finansowa posiadała prawo wypłacić instytucjom finansowym lub publicznym, kompensację, jeśli byłaby ich działalność zagrożona przez wymianę pieniędzy w wyższej opisane sposoby.

W rozporządzeniu jednak nie ma danych o czasie dokończenia wymiany oraz o konkretnych miejscowościach w Słowacji południowej lub na Rusi podkartpackiej.

Całkowicie wymieniono niestemplowane banknoty lub korony s rumuńskim stemplem we wschodniej części Rusi podkarpackiej w sumie 502 milionów koron za 203 milionów

82. Rozporządzenie rządu Republiki czechosłowackiej No. 576 z dnia 12 października 1920 r. o walucie na Rusi Podkarpackiej oraz w Słowacji, jeśli tam nie było stemplowano. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 69 z 23 października 1920. r.

koron czechosłowackich. Wymiana przedstawiała w pewnym sensie reformę konfiskacyjną. Jednak z powodu stanu ekonomicznego ludności prawdopodobnie większość pieniędzy wymieniono w łaskawym stosunku 1:1.

Jednak opóźnienie wymiany pieniądza oraz nieoficjalna dualność obiegu austriacko-węgierskich banknot niestemplowanych i czechosłowackich biletów skarbowych powodowała kłopoty obywatelom tego kraju. Widać to ze skarg i komentarzy w prasie lokalnej (Ryc. 18), gdzie przedsiębiorcy odrzucały przyjmować od obywateli „korony węgierskie",

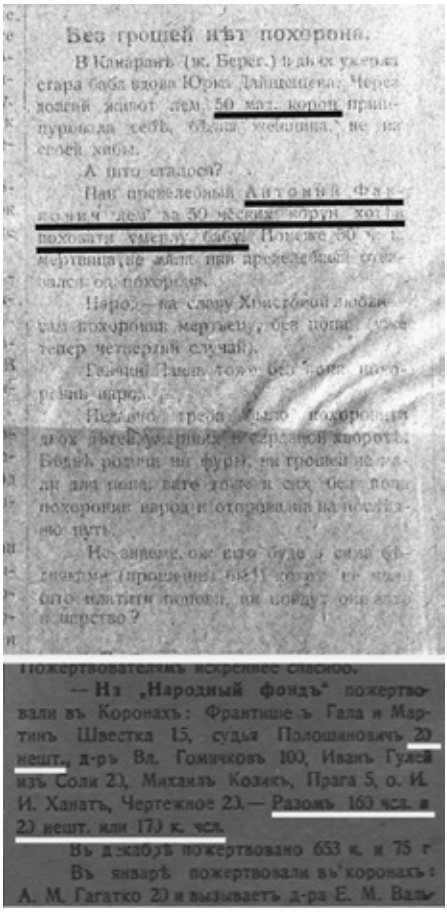

Без грошей нѣт похорона.

Пожертвователямъ искреннее спасибо.

— Изъ „Народный фондъ" пожертвовали въ Коронахъ: Франтишекъ Гала и Мартинъ Швестка 15, судья Полошиновичъ 20 нешт., д-ръ Вл. Гомичковъ 100, Иванъ Гулей изъ Соли 2), Михаилъ Козакъ, Прага 5, о. И. И. Ханатъ, Чертежное 2). — Разомъ 160 чсл. и 20 нешт. или 170 к. чсл.

Въ декабрѣ пожертвовано 653 к. и 75 г.

Въ январѣ пожертвовали въ Коронахъ: А. М. Гагатко 20 и вызываетъ д-ра Е. М. Валь-

Ryc. 18. Artykuł w podkarpackim dzienniku Prawda o kłopotach z płaceniem pogrzebu w niestemplowanych koronach „węgierskich"

to jest banknoty niestemplowane, i wymagali płacenie pieniądzem czechosłowackim. Na drugiej stronie w prasie podkarpackiej pozytywnie oceniano wymianę 1 : 1, oczywiście tylko dla osób nie posiadających wyższe sumy pieniężne[83].

Pomimo tego w wyniku traktatu pokojowego z Niemcami podpisanego we Wersal 18 czerwca 1919 r. oraz traktatu pokojowego z Austrią z 10 września 1919 r., podpisanego w Saint-Germain, Czechosłowacja uzyskała małe enklawy terytorialne w okolicach Hlučína w

83. Vymina hrošej madjarskich na českі. Russkaja zemlja, roč. 2, 28. 10. 1920, Vymina hrošej madjarskich na českі zakončilas. Russkaja zemlja, roč. 2, č. 45, 4. 11. 1920.

Śląsku (od 10 lutego 1920 r.)[84], w okolicach miasteczka Valtice w Morawach południowych oraz w okolicach Gmündu w Czechach południowo-wschodnich (od 16 lipca 1920 r.)[85].

W okolicach Gmündu i Valtic[86] wprowadzenie waluty czechosłowackiej wykonano sześć miesięcy po rozszerzeniu suwerenności państwa Czechosłowackiego na owe terytoria, w sposób następny:

1. wymiana gotówki w banknotach ze stemplami austriackimi w stosunku 100 koron austriackich za 27 koron czechosłowackich w czasie od 1 do 8 sierpnia 1920 r., później według kursu praskiego korony austriackiej. Obowiązki powstałe od 26 lutego 1919 r. przeliczono w stosunku 100 koron austriackich za 25 koron czechosłowackich, obowiązki („stare rachunki") powstałe przed 26 lutego 1919, to jest we wspólnych koronach austriacko-węgierskich, przeliczono zaś w stosunku 1:1. Jednak dodatkowo dozwolono w 1921 roku kompensację 73 koron za każdych 100 koron austriackich w limitu 3000 koron austriackich oraz 25 koron za każdych 100 koron w paśmie 3000 – 10000 korony.

Po stabilizowaniu stosunków politycznych w Zaołdziu w sierpniu 1920 wprowadzono tam walutę czechosłowacką w sposób następny[87]: Gotówki markowe nie przekraczające sumy markowe, które były wymienione w ramach regularnej wymiany od 24 stycznia do 20 kwietnia 1920 r. w stosunku 70 mariek polskich za 100 koron[88] w niestemplowanych banknotach austriacko-węgierskich (kurs realny był jednak 70 marek za 55 koron niestempłowanych), teraz wymieniano w stosunku 300 marek polskich za 100 koron czechosłowackich w terminie ósmych dni po przebraniu administracji owego terytorium przez państwo czechosłowackie na podstawie kwitu o wymianie koron austriacko-węgierskich za marki polskie. Przy wymianie kwit zabrany. Większe gotówki mieniono za aktualny kurs praski marki polskiej. W czasie wymiany w stosunku 300 marek za 100 koron zabroniono instytucjom pieniężnym wypłacać jakiekolwiek sumy w markach polskich. Wszystkie obowiązki w markach polskich przeliczono w stosunku 100 marek za 25 koron czechosłowackich. Na terenach, gdzie w marcu 1919 r. nie stemplowano banknoty, przeliczano obowiązki w koronach austriacko węgierskich powstałe przed 26 lutym 1919 r. w stosunku 1:1.

Za gotówki markowe wymienione regularnie za korony austriacko-węgierskie w sposób ukazany wyższej wypłacono w październiku 1920[89] jeszcze bonifikację 66,66 koron za każdych 100 marek polskich dla pierwszych 10 000 marek i 16,66 koron za sumy ponad 10 000 marek, To jest w reszcie pierwszych 10 000 marek wymieniano v stosunku 1:1 i wyższe sumy zaś w stosunku 2 :1. Jednak wkłady niewypłacone do 10

84. Ustawa No. 76 z 30 lutego 1920 r. o inkorporacji okolic Hlučína. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 15 z 13 lutego 1920. r.
85. Rozporządzenie no. 450 stałego komitetu Sejmu narodowego republiki Czechosłowackiej w zgodzie z § 54 aktu konstytucyjnego z 23 lipca 1920 r. o inkorporacji okolic Vitorazu i Valtic. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 42 z 31 lipca 1920. r.
86. Rozporządzenie No. 453 rządu Republiki czechosłowackiej z 27 lipca 1920 o walucie w okolicach Vitorazi i Valtic. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 43 z 31 lipca 1920. r.
87. Rozporządzenie No. 468 o walucie w czechosłowackiej części Ciesińska z 3 sierpnia 1920 r. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 46 z 10 sierpnia lipca 1920. r.
88. Šustek, Z., 2009: Menové vzostupy a pády - menové reformy. odluky, rozluky a iné pohromy v 20. storočí. Národní banka Slovenska, Bratislava, s. 18.
89. Rozporządzenie no. 583 stałego komitetu Sejmu narodowego republiki Czechosłowackiej z 8 października 1920 w zgodzie z § 54 aktu konstytucyjnego. o walucie w Ciesińsku czechosłowackim. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 72 z 27 października 1920. r.

sierpnia 1920 r. przeliczano w sposób następny: Wkłady nie przekraczające saldo z 26 lutego 1919 r. w stosunku 1 korona austriacko-węgierska w stosunku 1:1, to jest 100 marek polskich za 142,71 koron czechosłowackich. Drugie wkłady w stosunku 250 marek polskich za 100 koron. Mimo tego minister finansów posiadał prawo przyznać dotację instytucjom, przede wszystkim socjalnym, których działalność byłaby ukazaną wymianą zagrożona.

Stabilizacja waluty czechosłowackiej w 1924 - 1925 r.

Od samego powstania waluty czechosłowackiej liczono z tym, że emisja biletów skarbowych jest stanem przejściowym. Po stabilizacji waluty liczono z powołaniem do życia banku centralnego i emisją pieniądza pokrytego kruszcem. O jego powołaniu do życia publikowano już w 1920 roku ustawę[90]. Owa ustawa przewidywała *de facto* bimetalizm złoto-srebrny, przepisywała jak najmniejsze 35% pokrycie kruszcem, resztę płynnymi wymaganiami komercyjnymi banku. Po pokrycia kruszcem było możliwe liczyć złoto w jakiejkolwiek formie, dewizy i banknoty obce pokryte złotem, srebro w jakiejkolwiek formie, ale tylko do 50 milionów jednostek walutowych, oraz czechosłowackie monety srebrne lub z innych metalów (nie definiowano jakich !!!), ale tylko do 5% obiegu banknot i nie więcej niż 25 milionów jednostek walutowych. Ciekawe są dwie rzeczy – otwarte drzwi k zmianie nazwy jednostki walutowej, co w pewnym sensie potwierdza realność uwag o wprowadzeniu waluty frankowej (patrz wyższej), oraz że na banknotach będą główne teksty tylko w języku czeskim i pomimo tego oznaczenie nominału jeszcze w języku słowackim, rosyjskim, niemieckim, polskim i węgierskim (§ 11), to jest język słowacki postawiono do pozycji języka mniejszości. Najmniejszy banknot mógł być o nominale 10 jednostek. Rozmiar emisji banknotów o nominałach niższych niż 100 jednostek miał oznaczać rząd. Dla ewentualnej emisji banknot o nominałach niższych niż 10 jednostek była potrzebna specjalna ustawa.

Dla zabronienia emisji banknotów niepokrytych kruszcem był bank powinien płacić podatek banknotowy 4,8% za emisję przekraczającą 500 milionów jednostek w pierwszej połowie roku i 600 milionów v drugiej połowie roku. Bank miał być osobą następczą Bankowego urzędu Ministerstwa finansów.

9 grudnia 1925 r. stał się ministrem skarbu wybitny ekonomista i fachowiec prof. Karel Engliš, który tak otrzymał możliwość realizować swoją koncepcję stabilizacji waluty deklarowaną już od końca 1918 r. Dzięki koniunkturze powojennej jego usiłowanie było owocne. Kurz korony stabilizowano na poziomie 15 centymów szwajcarskich. Było to o 10 centymów niższej niż kurz bezpośrednie po secesji monetarnej w marcu 1919 r. i nawet o 17 centymów mniej niż w lecie 1919 r., w czasie jego kulminacji. Był to jednak kurz, który wyrażał zmiany wewnętrznych i zewnętrznych warunków gospodarki czechosłowackiej w ostatnich sześciu latach, trudności powstałe z izolacji od drugich części wspólnej przestrzeni gospodarczej na terenach byłej monarchii oraz koszty odbudowy wojska i nowych instytucji państwowych. Ów kurz utrzymano aż do lat 1931 - 1934 r., kiedy pojawiły się, ze spóźnieniem, wyniki Wielkiej depresji.

Stabilizacja kurzu umożliwiała realne powołanie do życia banku centralnego

90. Ustawa No. 347 z 14 kwietnia 1920 r. o akcyjnym banku emisyjnym. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 67 z 10 kwietna 1920. r.

(narodowego). Jednak w nowych warunkach była dla tego potrzebna, nowelizacją[91] ustawy z 1920 r. Nowela precyzowała, że nazwą banku będzie Narodowy bank czechosłowacki (Národní banka československá), jednostką walutową będzie „niniejsza korona czechosłowacka". Zobowiązania banku ograniczono na powinność utrzymać stabilność waluty wobec pełnowartościowym złotym walutom obcym na poziomie ostatnich dwóch lat, w stosunku do dolara amerykańskiego w granicach 2,90 – 3,03 dolara za 100 koron. Pokrycie kruszcom ograniczono na 20% do czasu zapłacenia 2/3 akcji banku, ale przewidywano jego kolejny wzrost aż co najmniej na 35% po 1935 r. Dla ewentualnej emisji banknotów 5-koronowych wystarczało tylko dozwolenie rządu.. Pokrycie złote powinno być ze ¾ złotem i z ¼ pełnowartościowymi walutami obcymi lub wekslami dobrych banków. Wiele miasta ofiarowano z ustawie miarom socjalnym dla pracowników banku. Teksty na banknotach powinni być w „języku państwowym", to jest czeskim lub słowackim, oraz rosyjskim (małorosyjskim), niemieckim i węgierskim. Takie definiowanie języków na banknotach odzwierciedlało zmianę w poglądu władz czechosłowackich na etniczność obywateli słowiańskich Rusi podkarpackiej[92]. Jednak do końca istnienia pierwszej republiki wszystkie teksty na banknotach zostały w języku rosyjskim, w starej ortografii przedrewolucyjnej. Obiegające bilety skarbowe wygłoszono za banknoty.

Bank rozpoczął swoją działalność 1 kwietnia 1926 r. na podstawie obwieszczenia ministra skarbu[93]. Równocześnie, jak bardzo silny wskaźnik stabilizacji waluty ogłoszono wypowiedzenie wkładów pożyczki walutowej ze strony państwa[94]. Ich oprocentowanie skończono i wkłady wypłacono 15 listopada 1926. Właściciele wkładów byli powinni ogłosić, w jakiej walucie chcą otrzymać wypłatę swoich wkładów. Od 1 stycznia 1929 kompletnie liberalizowano reżym dewizowy[95], co jednocześnie ze zwieszeniem powin-

91. Ustawa No. 102 z 23 kwietnia 1925 r. którą się odmienia i uzupełnia ustawa z 14 kwietnia 1920 No. No. 347 z 14 kwietnia 1920 r. o akcyjnym banku emisyjnym. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 44 z 26 maja 1925. r.
92. Władze czechosłowackie były w sprawie języka literackiego i oficjalnego na Rusi Podkarpackiej bezradne. Na samej Rusi Podkarpackiej istniały trzy tendencję przeciwne – stosowania języka wielkorosyjskiego, małorosyjskiego (ukraińskiego) oraz kodyfikacji nowego języka na podstawie dialektów lokalnych. Lingwiści praski w połowie lat 20-tych rozpoczęli uważać dialekty lokalne jak najbliższe języku małorosyjskiemu, to jest ukraińskiemu. To było wielkim podparciem dla działalności emigrantów ukraińskich na tym terenie oraz podstawą wprowadzaniem języka ukraińskiego w końcu lat 30-tych lub definitywnego wprowadzenia po włączeniu Rusi Podkarpackiej do Związku radzieckiego. Jednak porównanie języka ukraińskiego z różnymi wariantami literackiego języka rusińskiego, kodyfikowanymi w ostatnich łatach i wykorzystanymi na przykład w audycjach Słowackiego radia dla mniejszości rusińskiej, ukazuje, że chodzi o język niezależny od ukraińskiego, przede wszystkim z całkowicie inną fonetyką, bez licznych słów zgodnych lub prawie zgodnych z językiem polskim, protetycznego „w" oraz bez zmiany mnogich samogłosek na „i". Jest to język o wiele bliższy języku słowackiemu niż ukraińskiemu.
93. Obwieszczenie ministra skarbu z 1 kwietnia 1926 o rozpoczęciu działalności Narodowego banku czechosłowackiego. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 23 z 1 kwietna 1926. r.
94. Obwieszczenie ministra skarbu No. 65 z 10 kwietnia 1926 o wypowiedzenie wkładów pożyczki walutowej ze strony państwa. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 38 z 15 maja 1926. r.
95. Rozporządzenie rządu z 28 grudnia 1928 r., którym wykonano niektóre postanowienia ustawy z 14 grudnia 1923 r. No. 7 o ochronie waluty czechosłowackich i obiegu zakonnych znaków pieniężnych. Obwieszczenie ministra skarbu No. 210 z 28 grudnia 1928 r., którym publikowano Rozporządzenie Narodowego banku czechosłowackiego w sprawie sprzedaży i zakupów czechosłowackich koron za obce pieniądze oraz udzielaniu kredytów w koronach czechosłowackich do zagranicy. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 73 z 31 grudnia 1928 r.

ności wizowej z mnogimi państwami umożliwiło prawie wolne podróżowanie obywateli czechosłowackich.

Jednak na początku działalności banku jeszcze nie definiowano treść złotą korony. Zrobiono to aż 7 listopada 1929 – 1 korona = 44,58 mg złota czystego[96]. W związku z tym przewidywano bicie złotych monet kurantnych o wartości 100 koron i wadze grubej 4,9533 g złota 900/1000. Ten pomysł jednak z powodu trudności gospodarczych związanych z Wielką depresją nie zrealizowano. Pewną kompensacją bicia kurantnych monet złotych było bicie dukatów czechosłowackich jak monet handlowych[97], w przypadku dwudukatówiek nawet na rachunek prywatny.

Bez względu na to, prawie zupełną liberalizację reżymu walutowego i definiowanie złotej treści korony oraz można uważać jak zakończenie odbudowy czechosłowackiej waluty po pierwszej wojnie światowej, ale jednocześnie też jak jej zenit międzywojennej waluty, Wszystkie następne wydarzenia walutowe i gospodarcze, z wyjątkiem wprowadzenia obiegowych srebrnych monet 10- i 20-koronowych w 1931 i 1934 r., przedstawiają tylko zjawiska negatywne i regresyjne.

CREATION OF THE CZECHOSLOVAK CURRENCY AFTER THE WORLD WAR I.
Summary

The first considerations about creation of the Czechoslovak currency were made already during secret sessions of representatives of the Prague Czech banks in summer 1918 and stamping of the Austro-Hungarian banknotes was approved during the legal (sic !!!) meeting of some Czech political leaders with representatives of the resistance movement in abroad started in Geneva on 14 October 1918. The four months after proclamation of the Czechoslovak independence on 28 October 1918 were filled by administrative and technical preparations of the monetary separation and creation of the own financial system. They included gradual limitations of activity of the Austro-Hungarian Bank on the Czechoslovak territory, preparations of paper money interchangeable for Austro-Hungarian banknotes that were intended to be issued in the case of luck of banknotes in circulations, printing of adhesive validations stamps to mark the Austro-Hungarian banknotes circulating in Czechoslovakia and preparation of the Act on monetary separation adopted on 25 February 1919. The monetary separation by stamping the Austro-Hungarian banknotes was executed in Bohemia and Moravia on 3 – 9 March 1919, while in Slovakia and in the narrow westernmost strip of Ruthenia on 3 – 12 March 1919. This was accompanied with temporary holding of 50% of cash as the Compulsory state loan, which was however partly released still in 1919. The Act on Czechoslovak currency was adopted on 15 April 1919. In the period between 1 August and early November 1920, the Czechoslovak currency

96. Rozporządzenie stałego komitetu No. 166 z 7 listopada 1929 r. o definitywnym uregulowaniu waluty czechosłowackiej. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 64 z 27 listopada 1929. r.
97. Rozporządzenie ministra finansów No. 69 z 8 maja 1929 o biciu czechosłowackich dwudukatowiek na rachunek prywatny. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 25 z 15 maja 1929. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 25 z 15 maja 1929. r. Rozporządzenie rządu (II) No. 69 z 28 czerwca 1929 o biciu czechosłowackich pięcio- i dziesięciodukatówki. Dziennik ustaw i rozporządzeń państwa czechosłowackiego, Część 35 z 1 czerwca 1929. r.

was also introduced in four small additionally incorporated enclaves (two from Austria, one from Germany and one from Poland) and in entire Ruthenia.

Since 6 July 1919 until 20 June 1920 the stamped banknotes were gradually replaced by the definitive Czechoslovak currency notes. In contrast to paper money, small Czechoslovak coins were issued later, in 1922-1924. Therefore the Austro-Hungarian coins of 1- to 20-heller could be withdrawn from circulation al late as on 4. November 1924, while the silver and golden coins on 6 June 1928. To support the new currency and state finances the Loan of liberty, the Foreign currency loan and Voluntary collection of noble metals and foreign currencies were promulgated in 1918 and 1919.

The period of 1918 – 1920 was also filled by considerations about transition to the frank currency. They were inspired by francophily of the political leaders, by the strong political dependence of Czechoslovakia on France and by the example of Yugoslavia, where the Austro-Hungarian money were to be exchanged for the Yugoslav dinars that informally belonged to the Latin monetary union. These considerations were unrealistic from economical reasons and there were no detailed proposals how to do such transition. However, there exist some unofficial projects of coins and paper money denominated in francs. Besides it, the preliminary Act on Central bank adopted on 14 April 1920 lets open question of the definitive name of the Czechoslovak currency unit. As late as the novel of this act, adopted on 23 April 1925, defines the Czechoslovak currency units as crown and heller. This novel also closes the period of serious monetary disturbances.

Андрій Сергійович Бойко-Гагарін
(Україна)

ПОЛЬСЬКІ ВІДЗНАКИ КОРОЛІВСЬКИХ СУДДІВ В КОЛЕКЦІЇ НМІУ

Фондова збірка НМІУ нараховує більше 1 мільйона одиниць зберігання, серед яких сектором нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики зберігається і вивчається близько 120 тис. пам'яток: монет, настільних медалей, паперових грошей, цінних паперів, печаток, торгового інвентарю, жетонів та багато іншого. В тому числі наявні у колекції близько 12,5 тис. орденів, пам'ятних відзнак та значків. Серед групи фалеристики на окрему увагу заслуговують відзнаки та патріотичні беджі, передані із Центрального історичного архіву УРСР, що належали до колекції Музею визвольної боротьби України у Празі та Українського вільного університету у Празі (також зустрічається поширений у назві "штамп" – Український буржуазний університет у Празі. Музей визвольної боротьби України у Празі існував з 1925 по 1948 роки. До зібрання НМІУ було передано унікальну колекцію, зібрану у 1920-1930-ті роки, що нараховує близько 1700 пам'ятних відзнак, які репрезентують події української, польської, білоруської, австрійської та російської історії, відображають політичні, релігійні[1], соціальні та військові події кінця XIX – першої половини XX століття. Колектив музею визвольної боротьби спрямовував вагомі зусилля на збір та збереження пам'яток з історії Української Революції 1917-1921 років. Колекція музею до початку Другої світової війни нараховувала більше 1 мільйона одиниць зберігання, що знаходились у власній будівлі. Внаслідок бомбардування Праги військово-повітряними силами США 14 лютого 1945 року частина колекції була знищена та суттєво пошкоджена. Пізніше вцілілі колекції були вивезені до СРСР, а музей у Празі було розформовано та зачинено. Показово, що всі відзнаки із колекції фалеристики, отримані НМІУ, були прийняті під одним загальним інвентарним номером МДМ-1431 та умовно прозвані як "Празька колекція". До загального інвентарного номеру значно пізніше було присвоєно додаткові окремі номери до кожного знаку. Це свідчить про таємність вивезення колекцій до СРСР, а відсутність тривалий час детальних описів та процесу вивчення колекції спричинена необхідністю зберегти її від знищення, адже в її складі містяться заборонені та переслідувані за Радянської доби матеріали. Збережені пам'ятки широко демонструють процеси національно-визвольної боротьби народів, колись силоміць приєднаних під владу могутніх монархічних імперій – Російської та Австро-Угорської[2].

5 листопада 1916 року губернаторами німецькими та австро-угорськими було проголошено утворення Королівства Польського, що оголошено із Сандомирського палацу. Проголошення Акту викликало незгоду у Антанти, а також російського імператора Миколи II. Регенційна рада королівства Польського стала найвищим

1. Бойко-Гагарін А.С. Релігійні мотиви польських патріотичних відзнак 1914-1939 рр. Матеріали П'ятнадцятої міжнародної наукової конференції «Церква – Наука – Суспільство: питання взаємодії» (м. Київ, 29 травня – 3 червня). Київ, 2017. С. 181-183.
2. Бойко-Гагарін А.С. Відзнаки українських спортивних організації кінця XIX – початку XX ст. у колекції Національного музею історії України. Науковий вісник Національного музею історії України. Випуск 3. Київ, 2018. С. 231-238.

органом влади у Королівстві Польському. Регенційна рада була сформована згідно рескриптів влади Німеччини та Австро-Угорщини, які здійснювали окупаційну політику у Польщі. Номінально Регенційна Рада була найвищим виконавчим органом в Королівстві Польському від імені регента, але фактично не володіла широкою компетенцією, маючи вплив лише на справи у сфері сільського господарства, освіти, – польські землі було окуповано. Надання Німеччиною незалежності і власної державності Польщі у 1916 році було спрямовано на залучення польських сил у військові дії згідно інтересів Німеччини з подальшим перетворенням польських земель на німецьку провінцію. Але проголошення Регентського королівства Польського було сприйняте переважною більшістю населення як своєрідне досягнення незалежності, як засвідчили патріотичні відзнаки того часу – відродження Польщі.

1 вересня 1917 року судові функції почали виконувати Польські Королівські суди, що діяли від імені Польської Корони. Відродження системи судочинства міністром юстиції Станіславом Буковицьким було відзначено вагомою історичною датою, адже власна судочинна система була відроджена у Польщі з часів початку російського володарювання з 1795 року[3]. Цій події присвячено пам'ятну відзнаку[4] (Рис. 1), яку, імовірно, було виготовлено після проголошення утворення Судів Королівсько-Польських, – у кінці 1917 року майстернею Вікентія Вишневського та Граціяна Віндиги у Варшаві.

Знак прямокутної форми. На лицьовій стороні знаку в центрі зображено герб Польщі – Орел у круговому лавровому вінку, перед ним Феміда із мечем, опущеним до землі, нижче зображено кам›яну скелю та монограму виробника **W. Wisniewski**, вище напис: **SADY KROLEWSKO-POLSKIE 1917 I/IX**, що в перекладі означає «Суди королівські польські» та вказує на дату їх заснування. Зворотня сторона: не містить зображень і написів. Кріплення у вигляді вушка у верхній частині знаку із саморобною голкою.

Патріотичні відзнаки майстерні Вікентія Вишневського можуть бути легко ідентифіковані по нанесеним на них позначках виробника: написом **W.S.WISNIEWSKI**, скороченої монограми **WW**, або клейм на зворотній стороні знаків **WISNIEWSKI**. Знаки граверні можуть бути також комбінованими, нанесеними рельєфно, будучи попередньо гравірованими на робочому штемпелі, а також і нанесеними у вигляді контрамарки на зворотній гладкій стороні знаків[5].

3. Jastrzębski R. O stu latach sądu Najwyższego (1917–2017). Palestra. № 4. 2017. S. 70.
4. Stela W. Polskie odznaki honorowe i pamiatkowe 1914-1918&1918-1921 (wojny o granice panstwa). Warszawa, 2001. S. 209.
5. Boiko-Haharin A. Engraving workshop by Wincenty Stefan Wisniewski and Gracjan Windyga in Warsaw: the beginning of activity and patriotic badges. (Abstract). The programme and abstracts of papers of the international numismatic conference «Numismatica Centroeuropaea III», Bystrzyca Klodzka, 17-20.09.2018, Wroclaw, 2018. S. 12-15.

Рис. **1.** *Знак в честь утворення Судів Королівсько-Польських. Кінець1917 року. Інв. № МДМ-1431-224. Фото – Андрій Бойко-Гагарін.*

Із започаткуванням такого важливого елементу в системі юстиції як суди, виникла потреба у виготовленні також знаків, які б носили судді. Такі знаки було виготовлено варшавським гравером Станіславом Ліпчинським[6]. Наведемо опис відзнаки. Всі знаки овальної форми. Лицьова сторона в центрі знаку має зображення гербу Польщі – Орла, нижче прямокутний щит із написом у два рядки: **SADY / KROLEWSKO – POLSKIE**. Край знаку прикрашено вінком з дубового листя. Зворотня сторона: не містить зображень і написів. Кріплення у більшості знаків у вигляді припаяної до зворотної сторони голки. Відмінними є знаки, повністю розфарбованими емалями: герб Польщі виконаний у вигляді накладки, кріплення у вигляді гайки, що закріплює знак за допомогою штифта.

Гайка круглої форми із написом: **S. Lipczynski / Graveur / Varsovie / 149 Marszalkowska**, що вказує на виробника та адресу його граверні. Середній розмір знаків 74/62 мм, матеріал виготовлення – томпак.

Відомим польським фалеристом Здзіславом Савіцьки опубліковано глибоке дослідження відзнак польських служб та державних органів, де подано класифікацію відзнак Судів Королівсько-Польських, розрізняючи їх за кольорами емалі, нанесених на тіло орла, його крила, вінок з дубового листя, рамку в нижній частині знаку та поле між орлом та вінком[7]. Також дослідник наводить зображення такого знаку із масивною стрічкою, що виконана у вигляді ланцюгу із почергово вставленими аналогічними знаками меншого розміру та ланки із зображенням корони у круговому обідку[8]. Це знаки із:

1. орел білого кольору, фон між крилами та вінком червоного, табличка з білими емалями, вінок сірого кольору;

2. орел білого кольору, фон між крилами та вінком червоного, табличка з білими емалями, вінок жовтого кольору (позолочений);

6. Stela W. Polskie odznaki honorowe i pamiatkowe 1914-1918&1918-1921 (wojny o granice panstwa). Warszawa, 2001. S. 29, № 5.10
7. Sawicki Z. Znaki funkcyjne urzednikow, sluzb I strazy na ziemiach polskich XIX – XX w. Warszawa, 2015. S. 170.
8. Sawicki Z. Znaki funkcyjne urzednikow, sluzb I strazy na ziemiach polskich XIX – XX w. Warszawa, 2015. S. 171.

3. орел білого кольору, фон між крилами та вінком чорного, табличка з білими емалями, вінок жовтого кольору (позолочений) – Апеляційний суд.

У 1918 році знаки Судів Королівсько-Польських були спрощені у виконанні, емалі на поле не наносились, ношення здійснювалось на ланцюгу, аналогічно 1917 року, збільшуючи відстань між ланками за рахунок малих ланцюжків. Відомі різновиди цього знаку у жовтому та коричневому металі із зеленим кольором таблички у нижній частині знаку. Частина знаків 1918 року із порожньою частиною між крилами орла та вінком.

Також відомі знаки як 1917, так і 1918 року, збережені із прикрасою у вигляді розетки із різнокольорової тканини.

В колекції НМІУ збережено 7 таких знаків (два однакових), виконаних із певними відмінностями один від одного. Три знаки містять зображення, де орел білого кольору, фон між крилами та вінком червоного, табличка з білими емалями, вінок жовтого кольору (позолочений), оригінальна фабрична гайка (Рис. 2). Емалі холодні, частково втрачені, на полі знаку присутні залишки покриття. Відомий також аналогічний знак із кріпленням у вигляді голки (Рис. 3). Обидва знаки виготовлені методом карбування (штампування).

Збережено знак із аналогічними кольорами, де орел виконаний у вигляді накладки, що закріплено до основної частини знаку трьома металевими штифтами (Рис. 4). Цікаво, що оригінальна закрутка цього знаку втрачена, натомість присутня саморобна гайка, виготовлена із монети Російської імперії номіналом 1 копійка, рік карбування якої неможливо встановити через незадовільний стан збереження монети. Для зручності використання до монети припаяні два вушка. Подібні випадки із застосуванням монет в якості кріплень нами вже були досліджені на знаках дивізії «Підлящщя»[9]. Відмінними від попереднього знаку також у тому, шо на його поле нанесено гарячі емалі, а основа знаку виготовлення методом лиття.

Рис. 2. Знак судді. Кінець1917 року. Інв. № МДМ-1431-1203. Фото – Дмитро Клочко.

9. Бойко-Гагарін А. Монети як кріплення до відзнак Польської Республіки. Нумізматика і Фалеристика. № 1 (85). Київ, 2018. С. 27.

Рис. 3. Знак судді. Кінець1917 року.
Інв. № МДМ-1431-1207.
Фото – Дмитро Клочко.

Рис. **4.** *Знак судді. Кінець1917 року.*
Інв. № МДМ-1431-1202.
Фото – Дмитро Клочко.

Знак із білого металу без нанесених на поле жодної деталі малюнку поля емалей також збережено у колекції музею (Рис. 5). Цікавість зазначеного знаку в тому, що його виготовлено з металу білого кольору, на відміну від описаних Здзіславом Савіцьки декількох варіантів у виконанні з коричневого металу.

Серед відзнак 1918 року, що збережено у колекції НМІУ нам також вдалось виявити певні особливості від раніше опублікованих у Польщі аналогів. Подібний до наявного в колекції НМІУ знак сірого кольору із нанесеними зеленими емалями на поле таблички та наскрізь порожнім полем між крилами орла та листям вінку описано Здзіславом Савіцьки (Рис. 6), натомість знак із зображенням орла у покритті білими емалями дослідником не зазначений, до праці включено лише його мініатюру (Рис. 7).

Рис. 5. Знак судді. Кінець1917 року.
Інв. № МДМ-1431-1206.
Фото – Дмитро Клочко.

Рис. 6. Знак судді. 1918 рік.
Інв. № МДМ-1431-1204.
Фото – Дмитро Клочко.

Рис. 7. Знак судді. 1918 рік.
Інв. № МДМ-1431-1208.
Фото – Дмитро Клочко.

Отже, наявні в колекції НМІУ знаки Королівсько-Польських Судів дозволяють суттєво доповнити уявлення науковців про цей тип знаків, відрізняючись від раніше опублікованих наявністю гарячих емалей, нестандартних закруток у вигляді монет, виділено знаки у раніше нефіксованому металі, ведено до наукового обігу новий різновид.

ЛІТЕРАТУРА

1. Boiko-Haharin A. Engraving workshop by Wincenty Stefan Wisniewski and Gracjan Windyga in Warsaw: the beginning of activity and patriotic badges. (Abstract). The programme and abstracts of papers of the international numismatic conference «Numismatica Centroeuropaea III», Bystrzyca Klodzka, 17-20.09.2018, Wroclaw, 2018. S. 12-15.

2. Jastrzębski R. O stu latach sądu Najwyższego (1917–2017). Palestra. № 4. 2017. S. 70.

3. Sawicki Z. Znaki funkcyjne urzednikow, sluzb I strazy na ziemiach polskich XIX – XX w. Warszawa, 2015. S. 170.

4. Stela W. Polskie odznaki honorowe i pamiatkowe 1914-1918&1918-1921 (wojny o granice panstwa). Warszawa, 2001. S. 209.

5. Бойко-Гагарін А. Монети як кріплення до відзнак Польської Республіки. Нумізматика і Фалеристика. № 1 (85). Київ, 2018. С. 27.

6. Бойко-Гагарін А.С. Відзнаки українських спортивних організації кінця XIX – початку XX ст. у колекції Національного музею історії України. Науковий вісник Національного музею історії України. Випуск 3. Київ, 2018. С. 231-238.

7. Бойко-Гагарін А.С. Релігійні мотиви польських патріотичних відзнак 1914-1939 рр. Матеріали П'ятнадцятої міжнародної наукової конференції «Церква–Наука–Суспільство: питання взаємодії» (м. Київ, 29 травня – 3 червня). Київ, 2017. С. 181-183.

POLSKI ODZNAKI SĄDOWE KRÓLESTWA POLSKIEGO W ZBIORACH MUZEUM NARODOWEGO HISTORII UKRAINY

Streszczenie

W zbiorach muzeum jest blisko 120 tys. monet, medali nagrodowych, pieniądza papierowego, papierów wartościowych, pieczęci i innych pamiątkowych odznak i oznak. Wśród nich ok. 12,5 tys. orderów, odznak i znaczków patriotycznych, które trafiły ze zbiorów Muzeum i Uniwersytetu Wolnej Ukrainy w Pradze, gdzie znajdowały się w okresie międzywojnia. Wśród nich ciekawym elementem zbiorów są odznaki (insygnia także) władzy sądowniczej w Królestwie Polskim powołanym aktem 5 listopada 1916 r. Siedem takich obiektów omawia autor w artykule.

Krzysztof Filipow
(Polska)

PIENIĄDZ OBOZÓW KONCENTRACYJNYCH
Pieniądze więźniów

Więźniowie osadzeni w niemieckich obozach koncentracyjnych w latach 1933-1945 podlegali obowiązkowej rejestracji administracji więziennej. Nie dotyczyło to obozów zagłady takich jak Sobibór, Bełżec itp., gdzie następywała natychmiastowa eksterminacja. Rejestrując więźniów sprawdzano, liczono i odbierano więźniom przywiezione zasoby finansowe. Gotówka - podczas rejestracji Reichsmarki, złoty Banku Emisyjnego na ziemiach polskich, czy też pieniądz krajów okupowanych był zdeponowany pod nazwiskiem więźnia w kartotece obozowej. Wszystkie dane dotyczące finansów więźnia znajdowały się w administracji więziennej, podporządkowanej oficjalnie magazynowi mienia więźniarskiego.

Zgodnie z zarządzeniami wprowadzonymi przez władze, więźniowie będący obywatelami III Rzeszy, w tym pochodzenia żydowskiego, mogli otrzymywać od rodziny i krewnych przekazy pieniężne. W początkowym okresie nie było ograniczeń co do przesyłanej wysokości kwoty pieniężnej. Były one zdeponowane na kartotekach pieniężnych więźniów osadzonych w obozie koncentracyjnym. Inaczej jednak traktowano więźniów z terenów okupowanych, spoza Rzeszy. Szczególnie traktowano osadzonych z ziem Generalnego Gubernatorstwa. W stosunku do nich zastosowano ograniczenia, które zostały wprowadzone później, około 1942 r.

W każdym z obozów koncentracyjnych prowadzono kartotekę pieniężną, która była traktowana jak konto osobiste więźnia. W kartotece poza informacjami personalnymi, z numerem więźnia, zapisana była nie tylko przywieziona gotówka, ale również wszelkie transakcje wpływające: tj. przelewy pieniężne, a także noty uznaniowe z kont innych więźniów oraz transakcje wychodzące.

Poprzez stosowanie przez władze więzienne procedury „wypłacania środków" więzień z reguły otrzymywał gotówkę. Tak było oficjalnie tylko do wprowadzenia w połowie 1943 r. bonów premiowych. Jednak nieformalnie stosowano tę zasadę często jednak także później. Gotówką wypłaconą w obozie, do czasu wprowadzenia bonów premiowych, więzień mógł płacić za zakupy w kantynie obozowej. Gotówka miała także ogromne znaczenie na obozowym czarnym rynku. Nieraz ratowała im życie. Im więcej pieniędzy więzień otrzymywał z zewnątrz, od rodziny lub krewnych, tym większe były szanse jego przeżycia. Świadectwem tego procederu są zachowane liczne odcinki pocztowych przekazów pieniężnych. [foto]Pokazują one kwoty o różnej wysokości, przekazanych środków pieniężnych, stanowiące swoiste dokumenty do historii pieniądza oraz samych obozów koncentracyjnych.

Oczywistym jest, iż w warunkach wojennych (po 1939 r.) biedne rodziny nie miały możliwościprzekazać do obozu żadnych środków pieniężnych. Dotyczyło to także terenów okupowanych przez Niemców. Jeśli rodziny posiadały jakieś zasoby finansowe to w poszczególnych przypadkach mogły wesprzeć swych aresztowanych krewnych jedynie niewielkimi kwotami. Mimo sytuacji koszmaru wojny i ogólnego zubożenia ludności krajów okupowanych, jak również samych Niemców osadzonych w obozach koncen-

tracyjnych, więźniowie otrzymywali comiesięczną pomoc finansową z poza obozu w kwotach dwu- a nawet trzycyfrowych.

Zachowane do dnia dzisiejszego wszystkie formularze kart pocztowych oraz listów wysyłanych z obozów jakie wprowadzono w obozach do korespondencji, do wysyłania przez osadzonych członkom ich rodzin, zawierały wyciągi z regulaminu obozowego, w których został zawarty zapis regulaminu obozowego. [foto] Zapisano tam, że przesyłanie pieniędzy jest dozwolone, jednak jedynie w postaci przekazów pocztowych. Informowano też, że przesyłanie pieniędzy w korespondencji do obozu (wkładanie pieniędzy) jest niedozwolone. Wyjątkiem były formularze do korespondencji pochodzące z obozu koncentracyjnego na Majdanku (Lublin).

Należy pamiętać, że we wszystkich niemieckich obozach koncentracyjnych korespondencja więźniów była prowadzona jedynie w języku niemieckim. W innym przypadku korespondencji nie przyjmowano korespondencji, zaś sam więzień tracił formularz do korespondencji. Korespondencja prowadzona po niemiecku była cenzurowana i z tego powodu wielu więźniów musiało płacić za usługi dla współwięźniów posługujących językiem niemieckim. To było koniecznym warunkiem, aby móc wysłać rodzinie jedyny znak życia - kartę pocztową czy list.

Znany jest tymczasowy Regulamin Służbowy Obozu Koncentracyjnego Ravensbrueck, który funkcjonował prawdopodobnie już od 1939 r.Regulamin Obozowy obejmujący „urzędowe" normy życia więźniów, wśród wielu kwestii w sposób bardzo szczegółowy regulował dysponowanie pieniędzmi osadzonych w obozie koncentracyjnym. W regulaminie odnoszono się do kwestii mienia (Effektenausgabe): *„W pomieszczeniu gromadzenia mienia więźniom zostają odebrane wszystkie przedmioty, kosztowności oraz zapiski. Mogą oni zachować jedynie grzebień, szczotkę do włosów i portfel z kwotą do wysokości RM 5,00. […] Obecny przy tym administrator pieniędzy więźniów odbiera im wszystkie kwoty powyżej RM 5,00 i rejestruje je. Rejestracja, oraz wszelkie dalsze zaksięgowania mają zostać potwierdzone podpisem danego więźnia. Administrator pieniędzy więźniów zawsze podpisuje się własnoręcznie (dla późniejszej kontroli)"*.

Przypis: Ustalenia co do zarządzania pieniędzmi więźniów zajmują całą stronę, kopia oryginalnego dokumentu znajduje się wraz z kolejnymi jego stronami w waszyngtońskim National Archive.

Na obszarze III Rzeszy, poza terenami okupowanymi – tu też były wyjątki np. w Holandii, w obozach walutą, którą dokonywano wszelkich rozliczeń była Reichsmarka. W praktyce oznaczało to m. in.,że krewni więźniów z Generalnego Gubernatorstwa utworzonego z części okupowanych ziem polskich, osadzonych w niemieckich obozach koncentracyjnych (do tego zalicza się także Auschwitz), musieli dokonać wymiany swych złotych Banku Emisyjnego w Krakowie na Reichsmarki. Dopiero po dokonaniu wymiany mogli wysłać pieniądze konkretnemu więźniowi. W celu dokonania przekazu niezbędne było specjalne zezwolenie na posiadanie dewiz. Stosowne pozwolenia wydawane były- przez Placówkę Dewizową w Krakowie. Kraków, gdzie urzędowa generał – gubernator dr Hans Frank był miastem stołecznym Generalnego Gubernatorstwa. Tam miał swą siedzibę utworzony przez niemieckie władze okupacyjne Bank Emisyjny w Polsce zarządzany przez prof. dr. Feliksa Młynarskiego. Bank był odpowiedzialny za wprowadzanie w Generalnym Gubernatorstwie waluty w postaci Złotego, nazywanym popularnie krakowskim złotym.

Takim samym regulacjom jak złoty krakowski podlegały, prawnym regulacjom dewizowym wszelki inne waluty państw okupowanych przez III Rzeszę. Więźniowie pocho-

dzący z krajów okupowanych otrzymujący pieniądze z zagranicy podlegali takiej samej procedurze. Ich rodziny przesyłający pieniądze do obozów koncentracyjnych również musieli w każdym przypadku wymieniać pieniądz krajowy na Reichsmarki Rzeszy. Tylko w ten sposób mogli je otrzymać ich bliscy więzieni w obozach koncentracyjnych na terytorium Niemiec. Każdorazowo przesyłający pieniądze musiał zwrócić się do swego banku z prośbą o podanie kursu wymiany niemieckiej waluty. Kolejnym krokiem było zdeponowanie ustalonej sumy pieniężnej w walucie krajowej, czy to franka francuskiego, belgijskiego, guldena, drahmy i. tp. na rzecz określonego więźnia. Przesyłający pieniądze otrzymywał od banku stosowne pokwitowanie wpłaty. Następnie danybank przekazywał środki pieniężne w kolejnym etapie, do Niemieckiej Kasy Rozliczeniowej w Berlinie. Kasa ta odpowiedzialna była za wymianę dewiz. Na samym końcu tego łańcucha wymiany berlińska Kasa Rozliczeniowa wydawała polecenie zapłaty w odpowiedniej kwocie niemieckiej waluty. Reichsmarki jako przekaz pieniężny przekazywane były do konkretnego obozu koncentracyjnego, gdzie przebywał więzień. Całość wymienionej sumy trafiało do Administracji Majątku Więźniów. Ostatecznie przejęta kwota była przez administrację obozową zapisywana na depozycie, koncie indywidualnym, odpowiedniego osadzonego. Tak wyglądała procedura przesyłania pieniędzy więźniom w okupowanej Polsce i innych krajach zajętych przez Niemców podczas wojny.

Sytuacja zmieniała się jednak. Dotyczyło to przede wszystkim terenów ziem na utworzonym Generalnym Gubernatorstwie. O ile w krajach okupowanych stosowano zmienny kurs wymiany waluty na niemieckie Reichsmarki to w Generalnym Gubernatorstwie, powiększonym w 1941 r. o dystrykt lwowski wprowadzono sztywny kurs wymiany. Przyczyną tego była rosnąca gwałtownie inflacja oraz częste fałszowanie złotego krakowskiego. Usztywnienie kursu wymiany 1 RM = 2 zł przez krakowski Bank Emisyjny w Polsce - utworzony na początku 1940 r. - doprowadziło do wprowadzenia specjalnych regulacji wymiany walut na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

W świetle zachowanych źródeł (korespondencja obozowa, przekazy pieniężne) można przyjąć Z przedstawionego wcześniej listu polskiego więźnia Juliana Zychowicza do jego rodziny, wysłanego 16 marca 1941 r. ze Stalagu Auschwitz można wyczytać, że jednorazowo w ciągu miesiąca można było przesyłać z Generalnego Gubernatorstwa do obozu koncentracyjnego dwukrotnie po 15 Reichsmarek.

Mylić się jednak można, że nie było ograniczeń w przekazywaniu pieniędzy od rodziny do osadzonych. Czym innym była dostępność do rachunku więźniów w obozach zapisanych w kartotekach w Administracji Majątku Więźniów, a czym innym ograniczenie wysokości wypłacanych kwot zasiłków. O ile przekazy pieniężne z okupowanych krajów, bądź terenów Rzeszy ogólnie nie były ograniczone, to takie ograniczenia dotyczyły już dostępu i korzystania z rachunku poszczególnego więźnia. Wprowadzono od 1941 r. ograniczenie, które zwykle wynosiło każdorazowo 15 Reichsmarek na dwa tygodnie.

Od 1 stycznia 1942 r. w obozach koncentracyjnych kwota miesięcznego wsparcia finansowego dla więźniów z ziem polskich została ograniczona do 100 Złotych. Uwzględniając sztywny kurs wymiany Banku Emisyjnego było to 50 Reichsmarek. Działo się to na podstawie ogólnego zezwolenia Placówki Dewizowej w Krakowie. Przekazywaniem pieniędzy do obozów koncentracyjnych zajmowały się banki i Kasy Dewizowe wyznaczone przez władze niemieckie. Dla terenów Generalnego Gubernatorstwa była to Placówka Dewizowa w Krakowie. Tereny Ukrainy (ReichskommisariatfürdieUkraine)obsługiwane były przez Devisenstelle w Królewcu, Białorusi (GeneralkommisariatfürWeißruthenien)

Devisenstelle w Dreźnie i terenów Nadbałtyckich – Ostland (ReichskommisariatfürdasOstland) Devisenstelle podlegający Oddziałowi III A 11 Wi w Rydze.[ArchiwGedenstätte Dachau, nr 1699]

Od 1 kwietnia 1942 r. zarządzeniem Placówki Dewizowej w Krakowie wprowadzało zakaz przesyłania więźniom obozów koncentracyjnych pomocy finansowej. Jak informowała krakowska filia Creditanstalt-Bankvereins: *„Przekazana nam przez PKO wyżej wymieniona kwotę [54 zł – KF] zwracamy W. Panu /om/ i , po potrąceniu naszych kosztów, również przez PKO, ponieważ przekazywanie zapomog dla przebywających w obozach koncentracyjnych jest w myśl zarządzenia DevisenstelleKrakau od 1. 4. 42 aż do odwołania niedopuszczalne"*.[przypis za H.-L. Grabowskim: Das Geld des Terrors, Regenstauf 2008, repro: s. 38]

Nie wiadomo jak długo utrzymało się to zarządzenie. Domniemywać można jedynie, że Placówka Dewizowa w Krakowie nałożyła jedynie tymczasowy zakaz wymiany złotych na niemieckie marki w celu pomocy materialnej dla więźniów obozów koncentracyjnych.

W powszechnym obiegu pokutuje informacja, że obce waluty były konfiskowane więźniom po przybyciu do obozu koncentracyjnego. Działo się to podczas wstępnej selekcji więźniów i ich rejestracji w obozowej administracji. Zasekwestrowane pieniądze były konfiskowane i trafiały do Banku Rzeszy. Nie do końca jest prawda. Ponieważ wedle przepisów Banku Rzeszy obowiązywały specjalne kwoty dozwolone do wymiany. Tocząc wojnę i zajmując z biegiem lat co raz to nowe ziemie podbijając kolejne państwa III Rzesza powiększała systematycznie liczbę więźniów osadzonych w obozach koncentracyjnych. Przybywało więźniów z terenów okupowanych, często – w zależności z jakiego kraju przybywali - przywożących ze sobą pieniądze w swych walutach narodowych krajów będących pod okupacją III Rzeszy.

Wymiana pieniędzy przywiezionych przez więźniów, bądź ich konfiskata w przypadku obozów śmierci budziła wśród komendantów obozów wiele emocji. Nie wiedziano jak naprawdę należy postępować i jakie przyjąć zasady. Inne były przepisy bankowe, a inne dyrektywy zarządzających obozami Stąd też w siedzibieGłównego Urzędu Gospodarki i Administracji SS(WVHA SS) rosła sterta zapytań zarządów obozów w sprawach obcych walut. Postanowiono więc sprawę rozwiązać urzędowo. Przygotowano w Oranienburgu zarządzenie WVHA, Amtgruppe D z 12 października 1944 r., które regulowało sprawę wymiany walut obcych, należących do więźniów . Owo zarządzenie zawierało jako załącznik wyciąg z przepisów Banku Rzeszy dotyczący wymiany walut. Choć był to jedynie projekt, który został rozesłany do komendantur wszystkich obozów koncentracyjnych jako zarządzenie obowiązujące do wykonania i mające doprecyzować wszelkie nieścisłości i wątpliwości prawne.[Archiwum Der Gedenkstätte Dachau, nr 1699].

Z ekonomicznego punktu widzenia, wedle władz niemieckich,wymiana obcych walut krajów okupowanych na Reichsmarki nie była opłacalna i co za tym idzie pożądana. Uważano to za wzmocnienie siły nabywczej obcej waluty i osłabienie własnego pieniądza Sugerowano więc wpłacanie środków pieniężnych na zablokowane konta w Banku Rzeszy. Proceder powinien byćuregulowany także w przypadku gdy wymiana następowała w ramach kwoty dozwolonej do wymiany. Regulacje Banku Rzeszy wraz ze stawkami kwot dozwolonych do wymiany zostały w dokumencie rozesłanym do komendantur obozów koncentracyjnych szczegółowo omówione.

Szczególne preferencje stawek kwot dozwolonych do wymiany zastosowano wobec

Reichs- i Volksdeutschów. Wolno im było wymienić na niemiecką walutę kwotę do 2000 RM. Reichsdeutsche na osobę, zaś Volksdeutsche na rodzinę, pozostali 50 RM na osobę.

Doprecyzowano także wysokość takich stawek dla pozostałej ludności nieniemieckiej z Generalnego Gubernatorstwa. Mogli oni dokonywać wymiany do kwoty 200 zł na osobę, co stanowiło równowartość 100 RM. Zarządzenie przewidywało także wymianę krakowskich złotych Banku Emisyjnego dla Reichs- i Volksdeutschów zamieszkujących Generalne Gubernatorstwo. Mogli oni oraz urodzeni w Niemczech wymieniać po 600 zł (300 RM) na osobę.

Zarządzenie z 12 października 1944 r. szczegółowo omawiało kwestię wymiany pieniądza dla mieszkańców poszczególnych regionów i krajów europejskich będących pod niemiecką okupacją. W przypadku cywili Francuzów i Belgów kwota ta wynosiła odpowiednik 1000 RM. Dla tzw. krajów południowych jak pisano w zarządzeniu, do których zaliczano mieszkańców - tylko cywili - Rumunii, Bułgarii, Węgier, Serbii, Chorwacji i Słowacji można było wymienić pieniądze do wartości 300 RM.

Wymiana dotyczyć też miała lirów choć nie precyzowała jakich krajów okupowanych miałaby ona dotyczyć. Można było wymienić równowartość 300 RM. Zauważano jednocześnie, że nie będą przyjmowane do wymiany banknoty o nominale 1 000 lirów.

Wyjątkowo potraktowano walutę okupowanej Holandii dla której nie przewidziano żadnych ograniczeń wymiany. Wspomniane zarządzenie dotyczyło wymiany pieniędzy, które przekazywane miały być więźniom obozów koncentracyjnych całej okupowanej Europy.

W zasadzie do dnia dzisiejszego nie wiemy w jakim stopniu rzeczywiście zagraniczne waluty były wymieniane, oraz co działo się z pieniędzmi na kontach zablokowanych w Banku Rzeszy. Używanie dozwolonych środków płatniczych w obozach koncentracyjnych również wymaga dalszych badań.

Faktem jest co potwierdzają zachowane dokumenty w obozowych archiwach, że więzień mógł dokonywać wypłaty osobistych, zgromadzonych pieniędzy z indywidualnego konta, założonego mu przez zarząd mienia więziennego.

Więcej światła na problem wymiany pieniądza w obozach koncentracyjnych rzuca „Pierwszym raport obozowy" z Buchenwaldu. Został on opracowany i opublikowany zaraz po wyzwoleniu obozu przez wojska amerykańskiew 1945 r. przez międzynarodową Komisję ds. Obozów:

„Zadaniem zarządu mienia więziennego było, by sumy pieniędzy zabrane więźniom w czasie aresztowania bądź transportu do obozu zostały zdeponowane na kontach, przypisane do nich oraz aby dokonywać zgodnie z regulaminem obozowym wypłat pieniędzy na własne potrzeby konsumpcyjne w transzach miesięcznych bądź dłuższych."

Nie miało się to jednak ni jak do praktyki stosowanej w obozach koncentracyjnych przez poszczególne komendantury. Podane w raporcieczasookresy przekazywania więźniom ich zasobów pieniężnych zdeponowanych w banku nie współgrają ze zwyczajową praktyką oraz zapisami w kartotekach płatniczych. Pojawiają się także różne informacje co do wysokości dostępnych środków. W relacjach byłych więźniów wspominają oni często o 10 do 15 RM, które można było wykorzystywać na własny użytek tylko w ustalonych przedziałach czasowych.

Aby zrozumieć ten mechanizm należy sięgnąć do literatury pamiętnikarskiej. Karl Feuerer były więzień obozów koncentracyjnych w Dachau i Buchenwaldzie, tak wspominał: *„Przed wybuchem wojny nazistowskiej więźniom przysługiwała miesięczna wypłata środków własnych najpierw w wysokości 60, później – 30 marek. Za te pieniądze osadzeni*

mogli wykupić dodatkowe posiłki w obozowej stołówce. Jednak każdy, kto wówczas był osadzony w obozie koncentracyjnym, wie, że zdecydowana większość więźniów pochodzących z kręgów robotniczych nie była w stanie wymagać od swoich rodzin wsparcia w postaci 60 marek miesięcznie. Po wybuchu wojny kwotę tę zmniejszono do 30 marek, co i tak na niewiele się zdało, ponieważ nie było już prawie niczego do kupienia."

Badając źródła można dojść do wniosku, że jednak kwoty zapisane w kartotekach obozowych różnią się wielokrotnie. Iż są niższe to jest oczywiste, wielokrotnie jednak przekraczają wyznaczone limity. Osadzonym w obozach koncentracyjnych pozwalano posiadać gotówkę w kwotach nie przekraczających ustalonych ram. W zależności od obozu i okresu kiedy osadzony przebywał w obozie zaostrzano lub łagodzono rygor finansowy, co niejednokrotnie powiązane było z sytuacją militarną na froncie. Kwoty wyznaczone przez komendantury obozowe więc mimo zarządzeń płynne.Posiadanie gotówki było zabronione poza tymi wyznaczonymi odgórnie sumami pieniężnymi.

Znamy regulamin dyscyplinarno-karnym obozu koncentracyjnego w Dachau z 1 października 1933 r., który regulował sprawę obrotu pieniężnego.Warto zaznaczyć, że przepisy teposłużyły za wzór dla późniejszych regulaminów stosowanych w innych obozach koncentracyjnych w okresie przed i po wybuchu wojny. Regulamin dyscyplinarno-karny stanowił m. in.: „Karę 42 dni zaostrzonego aresztu lub osadzenia w izolatce stosuje się: 1. W przypadku więźniów, którzy gromadzą w obozie kwoty pieniężne, finansują nielegalne przedsięwzięcia w obozie lub poza nim, albo za pośrednictwem pieniędzy podporządkowują sobie współwięźniów bądź zmuszają ich do milczenia; 2. W przypadku więźniów, którzy otrzymują bądź przekazują współosadzonym środki z nielegalnych źródeł Czerwonego Krzyża".

Interesujący przykład działania takiego konta w obozie w Buchenwaldzie podaje za źródłami archiwalnymi Hans – Ludwig Grabowski. Omawia on zachowaną i bardzo interesująca dla badacza obszerną kartotekę wybitnego uczonego prof. dr. Ernsta Federna (26.08.1914-24.06.2007) Był to wiedeńczyk żydowskiegopochodzenia, uczeń Zygmunta Freuda, syn znanego psychoterapeuty, specjalizujący się w psychoanalizie.Osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau, a następnie w Buchenwaldzie w 1938 r., a więc po włączeniu Austrii do III Rzeszy. [kartoteka udostępniona została przez ThüringerStaatsarchiv Weimar].

Kartotekę prof. Ernsta Federna założono w Buchenwaldzie 3 października 1938 r. W chwili otwarcia saldo konta więźnia wynosiło 5 RM. We wrześniu 1944 r., a więc blisko 6 latach saldo wynosiło już 184,65 RM. W ciągu sześciu lat na konto wpłynęło w sumie 2465 RM i wypłacono z niego, na różne cele, 2 280,35 RM. Można na jej podstawie zauważyć, że oprócz regularnych wypłat w wysokości 10 lub 15 RM, do połowy 1941 r. w różnych kwotach – zwykle 10 RM tygodniowo – czasem jednak wypłacane były również wyższe kwoty, później zaś zwykle 15 RM co dwa tygodnie.

Z osobistego konta więźnia wypłacano też pieniądze na przeróżne przedsięwzięcia, niejednokrotnie bez wiedzy osadzonego. Np. na wywołanie zdjęć paszportowych, często na zakup gazet, a także dokonywano przelewów na rachunki innych więźniów oraz wypłacano, co kuriozalne, tzw. „darowizny" na rzecz obozu. Zaznaczyć przy tym należy, że wypłacanie „darowizn" zwykle nie było do końca dobrowolne. Ta praktyka była szczególnie popularna szczególnie w pierwszych latach istnienia obozów w III Rzeszy. Z tej rozmyślnie uzyskanej pulitzw. „darowizn" pokrywano nie tylko koszty remontów, rzekomych szkód powstałych rzekomo w wyniku działalności więźniów. Komendant obozu koncentracyjnego

w Buchenwaldzie obersturmfûrer SS Karl Otto Koch, wykorzystał pieniądze z „darowizn", aby w 1938 r. tuż przy ogrodzeniu obozu wybudować ZOO z wybiegiem dla niedźwiedzi, Miało to służyć rodzinom dowództwa SS jako obiekt rekreacyjny.

Innym ważnym problemem wydaje się jednak być kwestia przelewania środków na konta innych więźniów. Ten proceder udokumentowany w kartotekach obozowych zachowanych do dnia dzisiejszego. Można to przejrzeć na podstawie zachowanych kartotek w archiwach obozu w Oświęcimiu (Auschwitz), Sztutowie (Stutthof) czy też Buchenwaldu.Więźniowie będący w lepszej sytuacji finansowej mogli, jeśli chcieli, okazywać pomoc innym współwięźniom – krewnym, przyjaciołom itp., darując będącym w potrzebie swoje własne środki finansowe. Możemy przywołać w tym względzie kartotekę prof. Dr. Ernsta Federna z Buchenwaldu (1. Häftlingsnummer 9122, 2. Häftlingsnummer 2402).

W kartotece uczonego, więźnia Buchenwaldu, znajdziemy zapisy o przelewach na konta innych więźniów. Za „numer konta" służył numer osadzonego. Tego rodzaju darowizny nie spotykały się jednak z aprobatą SS. Świadczy o tym zarządzenie inspektora ds. obozów koncentracyjnych z 23 grudnia 1941 r. z Oranienburga, w którym zaznaczono, że należy odstąpić od podobnych darowizn.[Archiwum Der Gedenkstätte Dachau, nr 1381]

W kartotekach figurowały też zwykle, zaksięgowane jako środki rezerwowe, pieniądze na opłatę podróży. Były one zarezerwowane na wypadek zwolnienia. Wtedy bowiem osadzeni w obozach koncentracyjnych więźniowie ponosili z własnych pieniędzy zdeponowanych na kontach koszty związane z powrotem do domu.

Ważnym zagadnieniem jest odpowiedź na kluczowe pytanie co jednak stało się z pieniędzmi więźniów. Środki zgromadzone na kontach, którymi tak skrupulatnie administrowano za pomocą kartotek przyporządkowanych do każdego więźnia gdzieś fizycznie musiały się znajdować. Były one w obozie, czy też w banku? Czy pieniądze te gromadzono w obozie? Czy też w komendanturze obozu stały sejfy wypełnione pieniędzmi? Czy może, jak czytamy w wielu wspomnieniach, a także w literaturze przedmiotu, środki te „zasiliły" Centralny Bank Rzeszy? Odpowiedź na to pytanie pozwoli nam zrozumieć istotę posługiwania się i dysponowania pieniędzy przez więźniów obozów koncentracyjnych III Rzeszy w latach 1933 – 1945.

Istniała pewna dwutorowość dysponowania zasobami gotówkowymi osadzonych w obozach. Część pieniędzy, ściśle określona, która dostępna była zarządowi mienia więziennego, znajdowała się w dyspozycji pod postacią gotówki w celu udzielania wypłat. Zdecydowaną jednak większość zasobów finansowych należących do uwięzionych rzeczywiście przelano na konta bankowe. Podkreślić jednak należy, iż z litery prawa (co było jednak iluzoryczne) zdeponowane pieniądze więźniów nie przechodziły na własność skarbu państwa. De jure osadzony w obozie pozostawał właścicielem swoich pieniędzy mimo osadzenia w obozie. De facto dysponowanie zasobami pieniężnymi było obwarowane wieloma przepisami, które przedstawiono wcześniej.

Zgodnie z przyjętymi zasadami zarządzający obozami otwierali kontaspecjalne z myślą o oszczędnościach więźniów. Jeden z takich przypadków opisuje Hans – Ludwig Grabowski. Opiera się na przykładzie z obozu w Buchenwaldzie. Wedle zachowanej dokumentacji archiwalnej wiadomo, że do marca 1942 r. administracja obozu koncentracyjnego Buchenwald zdeponowała środki osadzonych na koncie oszczędnościowo-rozliczeniowym w StädtischeSparbank Weimar. [Grabowski, s. 47; tam reprodukcja dokumentu] W marcu tego samego roku otwarto natomiast rachunek oszczędnościowo-

-rozliczeniowy w weimarskim oddziale Centralnego Banku Rzeszy. Zachowano przy tym wszelkie procedury bankowe. W celu otwarcia rachunku, władze obozowe posłużyły się zgromadzoną dokumentacją finansową więźniów. [Dokumenty te zostały przejęte przez amerykańskich żołnierzy w 1945 roku i odkupione przez muzeum w Buchenwaldzie w formie mikrofilmów , s. 47 – 53].

Zapewne przeniesienie rachunków do Centralnego Banku Rzeszy ma prawdopodobnie związek z przejęciem administracji obozów koncentracyjnych przez Główny Urząd Gospodarki i Administracji SS (SS-WVHA) 1 lutego 1942 r. Należy domniemywać, że WVHA - SS mógł bowiem zażądać otwarcia nowych kont z oszczędnościami więźniów. Związane to było, jak można domniemywać, z planowanym wykorzystaniem więźniów obozów koncentracyjnych jako tymczasowej siły roboczej w przemyśle zbrojeniowym. W związku z powyższym administracja obozów musiała stawić czoła nowym wyzwaniom stawianym przez Führera Adolfa Hitlera i przemysłu nastawionego na gospodarkę wojenną. Wpływ na to miała niewątpliwie także sytuacja na frontach wojny. Dlatego też wynikła potrzeba założenia specjalnych rachunków bankowych, służących do rozliczania się z należności, które przemysł miał wypłacać SS. Należało więc sprawy rozliczeń finansowych uprościć. Wiele więc przemawiało za tym, aby skorzystać z pośrednictwa jednego banku. W tym wypadku najlepszym partnerem dla SS i zarządzających obozami był bank nr 1 w III Rzeszy. Był to Centralnego Banku Rzeszy, który obsługiwałby wszelkie operacje finansowe SS.

W piśmie z 9 marca 1942 r. adresowanym do StädtischeSparkbank Weimar administracja obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie zwróciła się z prośbą o przekierowanie wszelkich środków wpływających na tamtejsze konto do Banku Centralnego Rzeszy (Deutsche Reichsbank). Założono tam bowiem nowe konto przeznaczone na potrzeby zarządzania majątkiem, w tym wypadku finansami) więźniów. Na załączonej liście pełnomocnictw do owego konta znajdowały się wyłącznie nazwiska rodzin członków SS.[Grabowski, s. 50]

Na podstawie zachowanych dokumentów archiwalnych możemy także odtworzyć stan oszczędności więźniów obozu koncentracyjnego. Znany jest m. in. dokument informujący władze obozu w Buchenwaldzie o stanie konta z dnia 24 lipca 1942 r. Wiemy dzięki niemu, że na koncie w którym gromadzono zasoby finansowe więźniów KL Buchenwald znajdowało się wówczas ponad 190 000 RM. Znając liczbę więźniów możemy określić średnią sumę przypadającą na jednego uwięzionego w obozie. Wedle dostępnych danych wiemy, że w 1942 r. w obozie osadzonych było około 9500 więźniów. Wynika więc zatem, iż na jednego osadzonego przypadałoby 20 RM.

Należy jednak wziąć pod uwagę różnorodność osadzonych, różny ich status społeczny, pochodzenie, niemożliwość kontaktu z rodziną i krewnymi – dotyczyło w większości przypadków Cyganów, Żydów (szczególnie po 21 styczni 1942 r. – konferencja w Wansee), chorych psychicznie i t.zw. osób aspołecznych. Tak więc czysto statystyczne wyliczenie nie ukazuje rzeczywistych realiów panujących w obozie. Niektórzy osadzeni w obozie koncentracyjnym zmuszeni byli przetrwać, nie dysponując żadnymi lub bardzo ograniczonymi zasobami pieniężnymi. Inni zaś znajdowali się w posiadaniu nie rzadko większych sum pieniądza będącego przynajmniej hipotetycznie do ich dyspozycji.

Buchalteria obozowa była zbiurokratyzowana. Działało nadal swoiste niemieckie: Ordungmusssein. Administracja obozowa, której podlegał majątek więźniów zakładała

i prowadziła imienne kartoteki i listy w przypadku każdego osadzonego.[Na liście z KL Dachau znajdują się numery więźniów, ich nazwiska, daty urodzenia i wartość majątku; Grabowski, s. 50, ArchiwumDer Gedenkstätte Dachau, nr 20175]Zgodnie z przyjętymi zasadami raz w tygodniu więźniowie mogli zgłaszać do administracji obozu swoje zapotrzebowanie na gotówkę. Dokumentacją owych zapotrzebowań zajmował się SS-Führer, prawdopodobnie kierownik administracji majątku więźniów. Osadzeni kwitowali odbiór gotówki podpisem.

Znamy w literaturze dokument archiwalny wniosku o wypłatę, na którym figuruje nazwisko znanego więźnia obozu w Dachau – twórcy „Kościoła Wyznającego", proboszcza berlińskiego, duchownego luterańskiego dr. Martina Niemöllera (.14.01.1892 – 06.03.1984). Zastanawiający jest fakt, że zarówno tu, jak i w przypadku innych znanych wniosków, wspomniane sumy znacznie różnią się od często cytowanych kwot. Tych wypłacanych raz na tydzień lub raz na dwa tygodnie. Według innego przypadku więźniowi Otto Josekowi (numer obozowy 22788) wypłacono 400 RM ![Archiwum Der Gedenkstätte Dachau, nr19671]

Na podstawie cotygodniowych wniosków o wypłatę gotówki opracowano polecenia zapłaty,' Te przykładowo w obozie koncentracyjnym w Dachau podpisywane były osobiście przez kierownika administracji obozu koncentracyjnego. Zgromadzone polecenia zapłaty i wnioski o wypłaty gotówki świadczą o tym, że nawet po ustanowieniu [Prämienvorschrift] rezerwy składek przez Główny Urząd Gospodarki i Administracji SS (SS-WVHA) 15 maja 1943 r., więźniom wciąż wypłacano gotówkę z ich bankowych kont osobistych. Na poleceniach zapłaty podawano również cel, na który osadzony miał wydać pieniądze. Na znanym z literatury wnioskowi poleceniu wypłaty z 22 kwietnia 1944 r. jako cel wskazano „środki własne do rozdysponowania w obozie". Inne polecenia wypłaty dokumentują podejmowanie z konta środków własnych w przypadku zwolnienia. [Archiwum Der Gedenkstätte Dachau, nr19669]; Grabowski, s. 51]

Gromadzono polecenia zapłaty do ich realizacji. Zebrane wnioski tworzyły ostatecznie podstawę do wypłacania środków pieniężnych. Realizowano topoprzez Administrację Mienia Więziennego z kont więźniów w Centralnym Banku Rzeszy. Niezależnie od pokwitowania na wniosku o wypłatę, płatność z tych środków była zapisywana dodatkowo także na ich kartotekach płatniczych i potwierdzana każdorazowo podpisem więźnia danego obozu. W ten sposób, przy pomocy indeksu w kartotece płatniczej można potwierdzić ostateczne wypłacenie duchownemu osadzonemu w Dachau, gdzie przetrzymywano większość księży różnych wyznań, dr. Martinowi Niemöllerowi 22 kwietnia 1944 r. 50 RM na jego żądanie. Przy zwolnieniu bądź przeniesieniu do innego obozu więzień otrzymywał pozostałe mu środki pieniężne, zgromadzone w Administracji Mienia Więziennego. [patrz także w załączniku – kartotece płatniczej z KL Stutthof Grabowski, s. 30].

W pierwszym okresie istnienia obozów koncentracyjnych (od 1933 r. do wybuchu wojny) miały to być tzw. wychowawcze obozy pracy. Dotyczyło to w pierwszym rzędzie obywateli III Rzeszy, różnych nacji, a następnie terenów wcielonych: Austria, Protektorat Czech i Moraw. Więźniowie tzw. wychowawczych obozów pracy, które mogły również zostać dołączone do obozów koncentracyjnych otrzymywali wypłatę za każdy dzień wykonanej pracy w wysokości 0,50 RM. Tygodniowo z tych środków mogli zakupywać towary w postaci np. znaczków pocztowych, żyletek czy pasty do zębów o wartości do 2 RM. Dotyczyło to w okresie późniejszym wszystkie typy obozów, z wyłączeniem obozów zagłady.

Z reguły środki, zgromadzone na kontach więźniów przez Administrację Mienia Więziennego pozostawały nienaruszone do końca wojny. Mogło dochodzić do wyjątków, szczególnie w końcowym etapie istnienia obozów, gdy opłacano z pieniędzy więźniów dostawy, niezbędne do utrzymania funkcjonowania obozu np. jedzenia.

Ostatnim aspektem wartym omówienia jest niewątpliwie proceder defraudacji pieniędzy więźniów obozów koncentracyjnych. Dotyczy to przede wszystkim ostatniego okresu działania obozów tuż przed ich likwidacją w wyniku działań wojennych. Znane są także przypadki grabieży pieniędzy i mienia więźniów (kosztowności i złoto) z okresów wcześniejszych. Klasycznym tego przykładem była afera Karla Otto Kocha, komendanta obozu w Buchenwaldzie i Majdanku, skazanego przez sąd SS i straconego tydzień przed wyzwoleniem Buchenwaldu przez wojska amerykańskie za defraudacje pieniędzy i inne przestępstwa pospolite.

Znane są jednostkowe przykłady rozkradania pieniędzy więźniów w administracji więziennej jak też zgromadzonych na kontach bankowych podczas ostatnich chwil przed wyzwoleniem obozów oraz po ich wyzwoleniu. Przypadki wzbogacania się członków SS na majątkach więźniów, mające miejsce w „chaosie ostatnich dni" w żadnym razie nie były rzadkością.

Tzw. „pierwszy raport z Buchenwaldu" przygotowany przez komisję międzynarodową podaje m. in. informacje o takich wydarzeniach, mających miejsce 10 kwietnia 1945 r., zaledwie na dzień przed wyzwoleniem obozu przez wojska amerykańskie:*„ W tym samym czasie faszyści dokonali jeszcze jednej ze swych niegodziwości. Zamknęli się w magazynie mienia więziennego, gdzie rozkradli zgromadzone pieniądze, zegarki i inne kosztowności, należące do około 2000 więźniów, zapakowali skradzione dobra w wielkie skrzynie. Także duża walizka z klejnotami, która dotarła wraz z transportem Żydów i wciąż nie została odesłana, została zasznurowana i wywieziona nocą w ciężarówce.*

Tej samej nocy zniknęła również znaczna część członków komendantury obozowej. Podczas wydawania pozostałego mienia więźniom zostało ustalone, że ukradli oni dokumenty osobiste wielu więźniów, tak więc mogli zbiec pod zmienioną tożsamością i ukryć się."[Grabowski, s. 52, przypis 24]

Działacz Komunistycznej Partii Niemiec Karl Feuerer (1907-1968), więzień obozów w Buchenwaldzie i Dachau (1939-1945) zapisał w swoich wspomnieniach:

„Przywłaszczanie sobie majątku więźniów nie było też czymś zwyczajnym w kręgach SS. Wszystko to następowało dopiero w Magazynie Mienia Więźniarskiego lub w Administracji Mienia Więziennego. Nie rozmawiano o tym, w jaki sposób ktoś mógł wyciągać to nie zwracając niczyjej uwagi. Fakt „zabezpieczania" niebywałych ilości kosztowności więźniów został potwierdzony przez znalezienie w schronie przeciwlotniczym jednego z kamieniołomów 21 ciężarówek z ok. 1000 walizek i skrzyń z majątkiem więźniów w dniu 29 kwietnia 1945 r. po wyzwoleniu KL Buchenwald przez Amerykanów. Znalezisko to miało wartość milionów Reichsmarek."[Grabowski, s. 52, przypis 25]

Faktem niezaprzeczalnym jest niezrozumiałe podejście wyzwolicieli do mienia, środków pieniężnych zdeponowanych w Centralnym Banku Rzeszy przez więźniów obozów koncentracyjnych. Nikt z byłych więźniów po uzyskaniu wolności nie otrzymał wypłaty jakichkolwiek środków finansowych, które zgromadzone były na jego koncie.

MONEY OF CONCENTRATION CAMPS. MONEY OF PRISONERS JAROSŁAW DUTKOWSKI: MEMORIALS AND MEDAL JEWELS IN SILESIA AND POMERANIA IN THE 15TH AND AT THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY AS AN EXAMPLE OF HAGIOGRAPHY OF LOCAL RULERS

Summary

The author discusses, in a broad aspect, the iconography of coins, medals and jewels in Silesia and Pomerania in the 15-17 century. This is shown as an example of hagiography of local rulers.

А.Воробьева, Е.Дивинская
Беларусь

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА: ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ МУЗЕЙНОГО ФОНДА НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Во время Первой мировой войны белорусские земли, находившиеся в составе Российской империи, оказались в эпицентре военного конфликта России и Германии.

В музейном фонде Национального банка Республики Беларусь хранятся предметы-свидетели того сложного времени: 3 денежно-вещевых комплекса, финансовые документы (27 единиц), боны (11 единиц), банкноты (13 единиц), сберегательная книжка.

Коллекция вышеперечисленных предметов, охватывающих период с 1914 по 1918 годы, комплектуется в рамках изучения истории денежного обращения и банковского дела на территории Беларуси. Условно ее можно разделить на три части: комплекс материалов по работе Крестьянского поземельного банка; денежные знаки; ценные бумаги.

К началу первой мировой войны территория современной Беларуси входила в состав Российской империи, поэтому денежное обращение на белорусских землях в период первой мировой войны в музейном фонде представлено в рамках денежного хозяйства Российской империи, затем Российской Республики и РСФСР, с учетом обстоятельств, наложивших отпечаток на денежное обращение внутри территории нашего государства. С первых дней войны западные губернии Российской империи, в том числе и белорусские, были переведены на военное положение. И все политические и экономические катаклизмы, которые проходили в России в этот период, затрагивал и территорию современной Беларуси.

Несмотря на то, что война для России не являлась внезапной, страна оказалась плохо подготовленной к длительному ведению войны. Испытывая нехватку денежных ресурсов для финансирования военных расходов, Российское правительство произвело несколько выпусков целевых ценных бумаг с 1914 по 1916 годы.

В музейном фонде хранятся четыре облигации государственного 5 1/2% военного краткосрочного займа, выпущенные в 1916 году: пятьдесят рублей на капитал 2 000 000 000 рублей, 50, 100 и 1000 рублей на капитал 3 000 000 000 рублей. Все облигации выпущены на предъявителя, имели оформление, выполненное традиционным образом.

С каждым годом войны размещать правительственные долговые обязательства становилось сложнее. Для увеличения доверия населения к ценным бумагам было предусмотрено право обмена их на иные правительственные процентные бумаги. На облигации номиналом пятьдесят рублей, выпущенных на капитал 2 млрд. рублей, такое право сохранилось, его можно прочитать в тексте, размещенном на лицевой стороне ценной бумаги (КП360). На облигациях капиталом 3 млрд. рублей (КП361, КП362, КП363) это право из текста исчезло. Условия реализации правительственных долговых обязательств значительно расширились. Если выпуски облигаций на сумму в 2 млрд. рублей можно было приобрести через публичную подписку в Госбанке,

частных и банковских конторах, казначействах, сберегательных кассах, городских общественных банках, обществах взаимного кредита, то следующий выпуск на сумму в 3 млрд. рублей – к списку добавлялись еще городские и земские управы, управления железных дорог, фабричные инспекторы, потребительские общества, биржевые комитеты, нотариусы и т.д. Это давало возможность охватить более широкие слои населения Российской империи. [1].

Проценты по облигациям выплачивались дважды в год при предъявлении купона. Его можно было реализовать как в конторах и отделениях Государственного банка, так и в казначействах, Государственных Сберегательных кассах. К долговому обязательству прилагалось 20 купонов, общий срок погашения которых составлял 10 лет, затем наступал срок выкупа облигации на протяжении 30 лет. В облигации за номером КП360 сохранились купоны, срок реализации которых зафиксирован 1 августа 1920 года. В процентных бумагах за номером КП361 и КП363 было реализовано 8 купонов, не срезан купон за 1 апреля 1921 года. В облигации КП362 отсутствуют 5 купонов, следующий купон должен был реализован 1 октября 1919 года. Невозможно сказать точно, получил ли владелец проценты по займу, поскольку при Временном правительстве и первые годы советской власти купоны государственных ценных бумаг, выпущенных с 1 января 1908 года по 1 декабря 1917 года включительно, допускались к денежному обращению наравне с кредитными билетами. [4]

С октября 1915 года российско-германский фронт стабилизировался на линии Двинск-Поставы-Сморгонь-Барановичи-Пинск. Мирное население прифронтовой зоны испытало на себе все тяготы военного времени: неоднократная мобилизация, реквизиционные мероприятия имущества, эвакуация населения добровольная и насильственная, нехватка продуктов питания, уничтожение жилья при отступлении войск и т.д. [6] Люди пытались решать проблемы разными способами, а деньги доверяли банкам. В музейном фонде есть сберегательная книжка без обложки на имя Круцько Алексея Антоновича, которая свидетельствует, что в мае 1916 года житель прифронтовой полосы Круцько А.А. пополнил вклад в Почтово-телеграфной Государственной Сберегательной кассе деревни Вишнево Ошмянского уезда Виленской губернии (КП220) на сумму 800 рублей. Эта операция проведена в соответствии с уставом и правилами для Государственных Сберегательных касс - в книжке вклеены 8 марок каждая номиналом 100 рублей. Сумма вклада достаточно крупная, скорее всего получена либо от продажи имущества, либо зачислена на счет в результате реквизиции.

Инфляционные процессы, начавшиеся с принятием закона о прекращении размена кредитных билетов на золото, привели к тому, что в 1915 вместо медной монеты в обращение поступают бумажные копейки номиналом 1,2,3,5 и 50 копеек. Полный номинальный ряд казначейских знаков хранится в музейном фонде Национального банка (КП184/8-12).

Пришедшее к власти Временное правительство придерживалось лозунга ведения войны «до победного конца». Дефицитное состояние госбюджета, возникшее до февральской революции, крайне обострило проблему источников финансирования военных расходов. В 1917 году новое правительство осуществило выпуск «Заема свободы». (КП250). Впервые государственное долговое обязательство имело собственное название и воззвание агитационного характера,

а не текст финансовых условий заимствования – «….спасти страну и завершить строение свободной России на началах равенства и правды». В музейном фонде хранится III выпуск «Заема свободы» за номером 0175269. Купонное поле облигации обрезано. В связи с денежным голодом «Заем свободы» использовался Советским правительством в качестве денег, кроме того, был принят Декрет о прекращении платежей по купонам и дивидендам. Облигации с необрезанными купонами попадали под запрет и в качестве денег не принимались. Видимо, владелец нуждался, поскольку был вынужден обрезать купонное поле, чтобы пустить облигацию в денежный оборот.

В конце апреля 1917 года Временное правительство объявило о вводе в обращение хорошо защищенных от подделки кредитных билетов номиналами 250 и 1000 рублей. На купюре в 250 рублей содержится новый государственный герб России в виде двуглавого орла с опущенными крыльями уже без атрибутов царской власти.

На кредитном билете номиналом 250 рублей КП184/15 напечатан номер АА-053. Купюра была изготовлена уже при Советской власти [8], поскольку молодое государство было вынуждено использовать «чужие» деньги и их суррогаты вплоть до реформы 1919 года, когда были введены деньги с новой советской символикой.

Второй состав временного правительства во главе с Александром Федоровичем Керенским значительно увеличил эмиссию денежных знаков. В сентябре 1917 года в обращение поступили совсем не характерные для сложившейся в России традиции по выпуску банкнот государственные казначейские знаки достоинством 20 и 40 рублей (КП184/13 – 14), которые в народе получили название «керенки». Оформление казначейских знаков было позаимствовано у российской марки консульской почты.

Рост цен и нехватка денег подтолкнуло временное правительство к созданию новых денежных знаков, которые должны были появиться на финансовом рынке в 1918 году. Были разработаны клише для печати кредитных билетов Государственного банка, но использовались они уже рабоче-крестьянским правительством советской России. Несмотря на то, что на банкнотах не было государственной символики, они были удостоверены подписью главного комиссара (управляющего) Народного банка Г.Пятакова. В музейном фонде представлены номиналы 25 руб. (КП184/17), 100 руб. (КП184/19), 500 руб. (КП184/20) и 1000 руб. (КП184/21).

В 1917 году Временное правительство разместило заказ на печать нового номинального ряда кредитных билетов в США, в том числе достоинством 25 и 100 рублей. Американская компания реализовала проект в 1918 году, отпечатанная партия банкнот была доставлена во Владивосток.

Эти деньги использовались правительством адмирала Колчака, Временным правительством Дальнего Востока, Приморской земской управой, временной земской властью Прибайкалья, а также правителями Дальневосточной республики [4]. В музейном фонде хранятся банкноты номиналом 25 (КП184/16) и 100 рублей (К184/18), подписанные управляющим Госбанком Дальнего Востока М. Ивановым и кассиром И. Кавнацким. Эти деньги использовались во время денежной реформы Временного Правительства Дальнего Востока под председательством А. Медведева в 1920 году.

Кризис в денежном обращении привел к тому, что население территории Беларуси в годы первой мировой войны было вынуждено использовать самые различные деньги и денежные суррогаты. В коллекции музейного фонда Национального банка

хранится коллекция бон. Длительные военные действия и денежный голод вынудил местные власти прибегнуть к созданию собственных денег. В собрании музейного фонда есть три рубля Слуцкого уездного земства (КП227), 3 и 5 рублей гомельского городского самоуправления (КП224, КП225), 3 рубля Продовольственного комитета Полесских железных дорог (КП226), коллекция разменных билетов Могилевской губернии (КП282/1-7).

Выпуск бон в Могилеве был осуществлен отделением Государственного банка от имени Губернской управы [9]. Боны были отпечатаны на Шкловской бумажной фабрике. При их изготовлении использован офсетный способ печати.

В коллекции хранятся два вида купюр: в виде бланков и с нанесенными номерами и подписью кассира Русакова. На купюре достоинством 1 рубль использован шестизначный номер, нанесен красными чернилами, подпись кассира выполнена синими чернилами. На бонах номиналом 5, 10 (1) и 25 рублей нанесен пятизначный номер красными чернилами, подпись кассира - черными. На денежных знаках 3, 10 (2) и 100 рублевой номер отсутствует, как и подпись кассира Русакова. Купюры содержат текст на русском языке, денежный знак номиналом 3 рубля на оборотной стороне содержит текст на польском языке. В момент, когда велись переговоры по производству новых «денег», город контролировался войсками польского корпуса генерала Ю. Довбор-Мусницкого. Выпуск бон был разрешен в объеме 1/2 миллиона рублей, с обязательным погашением этой суммы к 15-му мая 1918 года. Но местными деньгами могилевчане пользовались недолго. Власть в городе перешла к немцам, которые ввели на оккупированной территории свою ост-марку.

В музейном фонде хранятся 3 денежно-вещевых комплекса периода первой мировой войны. Один из них - денежно-вещевой комплекс за номером КП300, поступивший в музейный фонд в 2004 году. Комплекс состоит из медного сосуда, 160 медных и серебряных монет Российской империи, 210 банкнот «романовок» на общую сумму 2140 рублей, 17 фрагментов ювелирных изделий. Он был обнаружен в Слуцке в подвале старой постройки. Подробное описание комплекса представлено в статье Масько И.Ф.[10].

Автор подробно исследует банкнотную часть и делает вывод, что все крупные номиналы и большая часть средних и мелких были эмитированы при Советской власти, присутствуют эмиссии Императорского и Временного правительств. Состав комплекса позволяет сделать вывод, что это тезаврация длительного накопления. Скорее всего начало ее положили события первой мировой войны, наиболее вероятное время сокрытия – после 1919 года.

Второй комплекс за номером КП296 поступил в музейный фонд в 2004 году. Денежно-вещевой комплекс был обнаружен в д. Городок Узденского района Минской области. При ремонте старого дома упала икона, за которой находилась 69 банкнот Российской империи начала XX века на общую сумму 1166 рублей. Также как в первом комплексе большая часть банкнот принадлежит эмиссии Советского правительства – 38 банкнот, Императорского правительства – 25 банкнот, присутствуют эмиссии Временного правительства – 6 банкнот. [10]

Третий комплекс КП675 содержит сундук деревянный коричневого цвета с «секретом»; 48 банкнот Российской Империи на сумму 2120 рублей; серебряные монеты Российской империи в количестве 27 единиц; аттестат об окончании Пружанского четырехклассного городского училища на имя Шиманского Ивана

Иосифовича; иллюстрированный журнал литературы «Нива», 1916 г., № 48; «Акафист святителю Николаю Чудотворцу» в кожаном переплете коричневого цвета с тиснением. Анализ банкнотной части свидетельствует, что большая часть – 28 единиц – была выпущена в обращение при Императорском правительстве, 7 единиц – при Временном и 12 – при Советском правительствах.

Появление всех трех денежно-вещевых комплекса связано с событиями первой мировой войны, а наиболее вероятное время их сокрытия – после 1919 года.

Следующий комплекс материалов по финансовым документам начинает отсчет времени с 1912 года, когда крестьянин Бастун И.С. получает ссуду в Минском отделении Крестьянского поземельного банка на покупку земли.

Крестьянский поземельный банк был учрежден в 1882 году, «являлся правительственным учреждением, подведомственным Министерству финансов, и создавался» с целью помощи крестьянам с покупкой земли, путем выдачи ссуд»[1]. Банк выполнял важную роль в регулировании спроса и предложения на рынке земли. После 9 ноября 1906 г. вся его деятельность была направлена на содействие в проведении столыпинской земельной реформы.

Начиная с 10 апреля 1883 г. и до 1887 года на белорусских землях были учреждены пять отделений Крестьянского поземельного банка: Могилевское и Гродненское в 1885 г., Витебское и Минское в 1886 году, Виленско-Ковенское в 1887 г.[2] Отделения Крестьянского поземельного банка в Беларуси помогали крестьянам продавать свои участки, выдавали им ссуды на приобретение новых, занимались землеустроительной деятельностью, покупкой и продажей имений, оказывали помощь хуторянам.

Ссуда Крестьянского поземельного банка выдавалась строго на покупку земли. «Получателями ссуды могли быть сельские общества, товарищества и отдельные домохозяева. Их размеры при общинном пользовании исчислялись на наличную душу мужского пола, а при участковом на отдельного домохозяина. Высший ее размер не должен был превышать в первом случае 125 руб. на душу, во втором 500 руб. на домохозяина.»[3].

С началом столыпинской реформы на Крестьянско-поземельный банк специальным указом 3 ноября 1906 г была возложена задача оказывать крестьянам возможно более широкую помощь по приобретению земель [5]. Ссуды предоставлялись под земли уже купленные крестьянами, так же банк, используя собственный капитал, приобретал помещичьи имения, чаще заложенные в Дворянском или акционерных земельных банках, для последующей перепродажи крестьянам. Необходимо отметить, что выкупая помещичьи имения, банк тщательно взвешивал пригодность владения для дальнейшей продажи крестьянам.

«К каждому делу по покупке имения за счет банка или назначению ссуд в отделении пришивался соответствующий купонный лист, сопровождающий затем дело по всем стадиям его дальнейшего прохождения. Для каждого рода дел купонный лист был отпечатан на бумаге особого цвета.

Лист для дел по покупке имений за счет банка имел оранжевый цвет,

---

1. Проскурякова Н. А. «Крестьянский поземельный банк (1883-1916 гг.) //»Отечественная история»/ 1998 г., №3 с. 67
2. Кухаренко А. А. Роль Крестьянского поземельного банка в модернизации Российской империи (по материалам белорусских губерний)
3. Проскурякова Н.А., там же, с. 67

по продаже земли из имений банка – красный цвет,

по посредническим сделкам – белый,

по назначению ссуд под надельные земли – зеленым,

по назначению ссуд под земли, купленные крестьянами без содействия банка, – синий цвет.

Все купонные листы состояли из корешка и отрывного купона, приспособленных для отдельных моментов операций. По мере движения дел по отдельным моментам производства (заявление, разрешение, назначение к выдаче ссуд, расстройство сделки и пр.) соответствующие купоны и корешки к ним заполнялись надлежащими сведениями, причем купоны отрывались для подсчета месячной отчетности.»[4]

В музейном фонде Национального банка Республики Беларусь хранятся 13 документов Минского отделения Крестьянского поземельного банка, 2 квитанции Государственного казначейства Минской губернии, 7 окладных листов Минской Казенной Палаты и Речицкой Уездной Земской управы. Все эти документы выданы на имя Бастуна Ипполита Семенова.

КП 244

Извещение Минского отделения Крестьянского поземельного банка о назначении ссуды Бастуну Ипполиту Семеновичу для покупки земли в Речицком уезде от 18 июля 1912 г. № 29492 (с приложением платежного свидетельства): «8 марта 1912 г отделением назначена Вам по закону 21 марта 1906 г (процентными бумагами) ссуда № 144491 для покупки 19 дес.1200 сажней земли у Брозина им. Конотоп в Речицком уезде в сумме 1130 рублей, сроком на 55 $^{1}/_{2}$ лет.

Вследствие этого первый платеж по ссуде на 1 апреля 1912 г исчислен в сумме 6 рублей 94 коп. со дня назначения ссуды к выдаче, а сим в последующие платежи по ссуде будут по 25 руб. 43. коп. за каждое полугодие.»

В извещении указаны сроки выплаты: «весною к 1 апреля и осенью к 2 октября» и способы внесения платежей: «заблаговременно...в отделение банка, или внесены в местное Уездное казначейство под квитанцию, или же высланы по почте переводом или пакетом в Минское Отделение Крестьянского поземельного банка, по адресу Минск губернский.»

Далее: «При сем, прилагается платежное свидетельство (на красной бумаге), которое следует бережно хранить и предъявлять всякий раз при взносе денег, чтобы можно было по этому свидетельству точно обозначить в платежном объявлении или на почтовом переводе номер суды и название заемщика, так как без этих обозначений Банк не будет знать, от кого и за чей счет поступают деньги. Деньги можно предъявлять при объявлении на простой бумаге, обозначив лишь номер ссуды по платежному и сумму вносимых денег.»

КП 245 Платежное свидетельство Минского отделения Крестьянского поземельного банка для взноса платежей по ссуде на красной бумаге, которое гласит: «для взноса платежей по ссуде № 144491 причитающихся с крестьянина Бастуна Ипполита Семенова. Куплено при содействии Крестьянского Поземельного банка 19 десятин 1200 саж. земли в Минской губернии Речицком уезде, Наровлянской волости, имение Конотоп у Брозина. Сумма ссуды 1130 рублей, сроком на 55 $^{1}/_{2}$ л с 1

4. Кухаренко А.А. Архивные источники о деятельности Крестьянского поземельного банка на территории Беларуси//с. 194

января 1912 года. Полугодовой платеж составляет 25 рублей 43 коп». Вертикальный тест: «Это свидетельство должно храниться у заемщика и предъявляться при взносе денег для обозначения номер ссуды и названия заемщика в платежном объявлении или на почтовом переводе».

Эти два документа связаны между собой и подтверждают тот факт, что крестьянин Бастун И.С. получил ссуду на покупку земли, при этом уплатив первый платеж 6 рублей 94 копейки, возможно из собственных средств. «По мнению администрации Крестьянского банка, выплата части покупной стоимости приобретаемой крестьянином земли имела своеобразное «воспитательное значение», так как укрепляла в крестьянах-покупщиках чувство собственности.»[5] Не исключено, это как раз тот случай, так как полную стоимость земли банк выплачивал крайне редко, а сдавал покупаемый участок в аренду сроком на три года, давая возможность новому владельцу «подняться и собраться с деньгами».

Ссуды сроком на 55 с половиной лет Крестьянский поземельный банк начала выдавать с 1894 г., а процентными бумагами с 21 марта 1906 г. в соответствии с законом об изменении способа выдачи ссуд из Дворянского и Крестьянского банков [5].

Свидетельство, выданное крестьянину Бастуну И.С. красного цвета. Следовательно, он приобрёл землю из имений банка.

КП 185/1 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, 5 сентября 1912 г.

Платежи по ссуде с 1 января 1912 г. по 1 июля 1912 г. Платежей нет. На срок 1 апреля 1912 г. остаются в недоимках 6 р. 94 к. Кроме того к 2 октября подлежит уплате сумма 25 р.43 к.

КП 185/4 Квитанция Минского отделения Крестьянского поземельного банка № 627014, от 3 сентября 1913 г. Принято от Бастуна Ипполита Семенова 25 р. 43 к. в платежи по ссуде № 144491.

КП 185/2 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, 18 февраля 1914 г

Поступило и зачислено в платёж по ссуде с 1 июля 1913 г. по 1 января 1914 г. 25 р. 43 к. После указанных зачислений к 1 января 1914 г. остаются в недоимках платежи от 2 октября 1913 г. – 4к. Кроме того к 1 апреля 1914 г. подлежит уплате сумма 25 р. 43 к.

КП 185/5 Квитанция Минского отделения Крестьянского поземельного банка, 24 апреля 1914 г., серия А № 133602 платежи по ссуде 144491 сумма 25 р. 42 к.

КП 236 Платежное свидетельство Минского отделения Крестьянского поземельного банка для взноса платежей по ссуде № 276476, дата плохо читаема, виден год – 1914 г. и сумма – 25 р. 74 к.

КП 185/3 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, 27 марта 1915 г. о выплате суммы 25 р. 43 к. под номером 13731 27 марта 1917 г. Поступило и зачислено в платежи по ссуде с 1 января 1914 г. по 1 января 1915 г. 24 апреля 25 р. 43 к., 23 октября 25 р. 74 к. Итого поступило 51 р. 17 к. Начислена пеня 16 к. Кроме того, к 1 апреля 1915 г. подлежит уплате сумма 25 р. 43 к.

---

5. Проскурякова Н. А. «Крестьянский поземельный банк (1883-1916 гг.) // «Отечественная история»/ 1998 г. №3, с.73

КП 237 Квитанция Минского отделения Крестьянского поземельного банка, 31 июня 1915 г., № 649596, на сумму 26 р.

КП 233 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, от 26 января 1916 г., № 5731. Из текста следует, что «поступило и зачислено с 1 января 1915 г. по 1 января 1916 г. 26 р. К 1 января 1916 г. остаются в недоимках платеж на срок 2 октября 1915 г. 25 р. 40 к. Кроме того к 1 апреля 1916 г. подлежит уплате платеж в сумме 25 р.43 к.»

КП 185/6 Квитанция Симбирского отделения Крестьянского поземельного банка, 20 апреля 1916 г., серия А 832437, 20 апреля 1916 г. Платёж по ссуде № 144491 Минской губернии на сумму **50 руб. 86 коп**.

КП 234 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, 31 октября 1916 г. Штамп номер «29436», «31 окт. 1916». Выплат по ссуде не производилось, «После указанных платежей на 1916 г. (на 1 апреля 1916 г.) остаются в недоимках 86 к., подлежит к уплате 25р. 43 к.»

КП 235 Расчет по ссуде в Минском отделении Крестьянского поземельного банка, 2 ноября 1917 г. № 295892. «Поступило и зачислено в платежи по ссуде с 1 января 1917 г. по 1 июля 1917 г. 3 июня 26 р. 70 к. При чем, платёж на срок 2 октября 1916 г. начислен в размере 1 р.01 к., пеня за просрочку 5 к., платёж на срок 1 апреля 1912 г. – 25 р. 43 к, пеня за просрочку – 21 к. После указанных зачислений к 1 июля 1917 г. остаются в недоимках пени и проценты за просрочку платежей на сумму 17 к. Кроме того к 2 октября 1917 г. подлежит уплате платёж на сумму 25 р. 43 к.

КП 241 Квитанция Казначейства минской губернии, 2 сентября 1913 г., серия Ьв № 258383 на сумму 3 р. по приходному журналу в книге 9 в статье 11345 записано на приход от Ипполита Бастуна поземельный сбор по окладному листу № 72/464 с/г.

КП 242 Квитанция Казначейства Минской губернии, 24 апреля 1914 г., серия Гг № 964683 на сумму 3 рубля 72 к. по приходному журналу в книге 4 в статье 5229 записано на приход от Бастуна Ипполита поземельный сбор по окладному листу № 70/740 с/г.

Окладные листы

КП 238 Окладной лист Речицкой Уездной Земской управы на 1914 г. № 440 на губернские уездные сборы за имени Лесище и Конотоп, расположенное в Наровлянской волости, 2 стана, Речицкого уезда, Минской губернии. Подлежит внесению в Казначейство 3 р. 41 к.

На обороте текст, написанный от руки о том, что 25 мая 1914 г. по этому листу недоимку 41 коп. принял урядник.

КП 185/7 Окладной лист Речицкой Уездной Земской Управы на 1915 г. № 854 Указано имение Конотоп, 2 стана. В 1915 г. сумма 3р.33 к.

КП 185/10 Окладной лист Минской Казенной Палаты на 1915 г. № 353 с им. Конотоп ур. Лесище. Сумма 85 к.

КП 185/8 Окладной лист Речицкой Уездной Земской Управы на 1916 г. № 966 Имение Лесища, им. Конотоп. Сумма 3 р 58 к.

КП 185/11 Окладной лист Минской Казенной Палаты на 1917 г. № 507 сумма 85 к.

КП 240 Окладной лист Речицкой Уездной Земской Управы на 1917 г. № 942 Сумма 5р. 45 к.

КП 185/9 Окладной лист Речицкой Уездной Земской Управы на 1918 г., № 481 сумма 42 р 80 к.

На примере двух последних документов можно проследить инфляционный скачок: в 1917 г платеж в сумме 5 рублей 45 копеек, а в 1918 г. 42 рубля 80 копеек.

Несмотря на то, что, начиная с октября 1915 г., линия фронта проходила в 300 км от Наровли и велись военные действия, это не мешало крестьянину Бастуну Ипполиту Семенову нести свои обязательства перед Крестьянским поземельным банком, исправно выплачивать ссуду на покупку земли и платить земельный налог. Квитанций по уплате земельного налога нет, но окладные листы подтверждают, что платежи начислялись без недоимок, что свидетельствует о том, что они велись вовремя и в полном объеме. Сам банк и казначейство так же исправно работали.

Обзор музейных предметов музейного фонда Национального банка Республики Беларусь, которые так или иначе сообщают нам сведения о событиях Первой мировой войны будет неполным, если не упомянуть **КП 1245/1 и КП 1246/1 –** памятные монеты Республики Беларусь «Первая мировая война», автор Светлана Некрасова. Отчеканены монеты в 2014 г. на Казахстанском монетном дворе в серебре, 20 рублей (вес монеты 33,63 г, диаметр 38,61 мм, качество «пруф», тираж 2000 и медно-никеле, 1 рубль, диаметр 33 см, вес 15,5 г. тираж 3000.

На монете представлена художественная композиция: справа – фрагмент политической карты Беларуси периода окончания Первой мировой войны с нанесенной на ней линией раздела границ по результатам Рижского мирного договора; слева надпись: ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА, частично перекрываемая фактурой наползающих грозовых облаков, символизирующих мировую трагедию, о которой помнят и в современной Беларуси.

1. Switlana, Orlyk. Obligacje Państwowych Wewnętrznych Wojennych Pożyczek Rosyiskiego Imperium w okresie Piewszej Wojny Swiatowej/Switłana Orłyk//Forum numizmatyczne. Pieniądz i mennice: Studia I Materiały. – №1. – Białystok, 2016. – С.180-190.

2. Кухаренко А.А. Архивные источники о деятельности Крестьянского поземельного банка на территории Беларуси//Документ. Архив. История. Современность: материалы V Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 5—6 декабря 2014 г. — Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2014. — С. 191-195.

3. Кухаренко А.А. Роль Крестьянского поземельного банка в модернизации Российской империи (по материалам белорусских губерний). Режим доступа: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/76873/09-Kukharenko.pdf?sequence=1

4. Лившиц, Б.И. Деньги России. Альбом-каталог / Б.И. Лившиц. – Москва: Интербук-бизнесс, 200. – С. 439.

5. Проскурякова Н. А. „Крестьянский поземельный банк (1883-1916 гг.) // „Отечественная история", 1998 г. № 3.

6. Смольянинов, М.М. Беларусь в Первой мировой войне 1914—1918 гг. / М.М. Смольянинов. — Минск: Беларуская навука, 2014. – С.317.

7. Таранков, В. И. Ценные бумаги Государства Российского / В.И.Таранков. – М. – Тольятти: Автовазбанк, 1992. – С. 646.

8. *Харламов*, Л.А. Твердые деньги России / Л.А.Харламов. – Пермь: Пермская печатная фабрики Гознака, 1995. – С. 160.

9. *Орлов, А.* Грошики местного значения / А.П.Орлов. // *Банкаўскі веснік*. –2003. – № 7 (228). – С.54-59.

10. Масько, И. Денежно-вещевой комплекс начала XX века (из собрания музейного фонда Национального банка Республики Беларусь) / И.Ф. Масько // *Банкаўскі веснік.* – 2004. – № 28(285). – *С. 36-41.*

11. Баюра, А.Н. Бумажно-денежное обращение на территории Беларуси в XVIII-XX веках / А.Н.Баюра. – Брест: издательство БГТУ, 2003. – С.123.

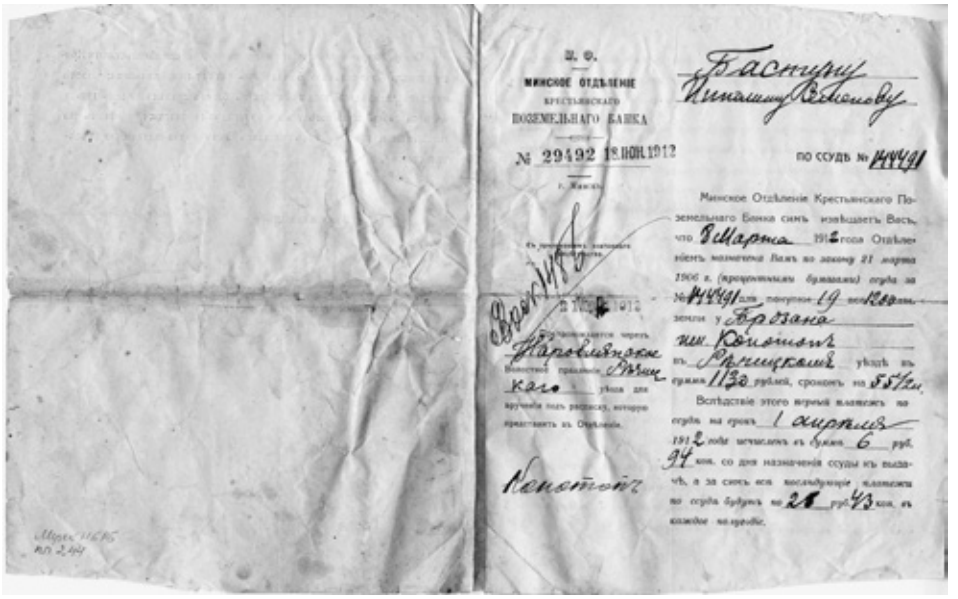

КР244а

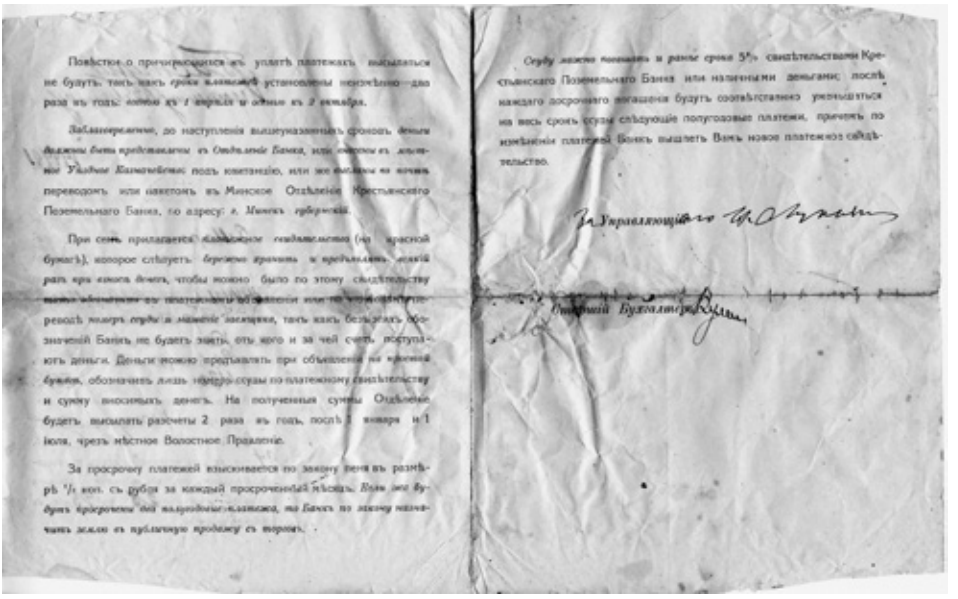

КР244

МИНСКАГО ОТДѢЛЕНІЯ

КРЕСТЬЯНСКАГО ПОЗЕМЕЛЬНАГО БАНКА

Платежное свидѣтельство

Это свидѣтельство должно храниться у плательщика и предъявляться при взносѣ денегъ для обозначенія номера счета и напротивъ записано въ платежномъ объявленіи, или на полученномъ переводѣ.

для взноса платежей по ордеръ № 144491 причитающихся съ крестьянина Ивашка Васкуна Ипполита Семенова

Крестьянскаго Поземельнаго Банка 19 десятинъ 1200 саж. земли въ Минской губ. Ръчицкомъ уѣзд. Петровичской волости при Сожицы у Прозыча

Ссуда сверхъ 1130 рублей, срокомъ на 55½ съ 1 Января 1912 года

Полугодовой платежъ составляетъ 25 руб. 43 коп.

Сроки взноса: весной къ 1 Апрѣля и осенью къ 2 Октября.

Старшій Контролеръ

Старшій Контролеръ

Типографія Д. Фомина, Минскъ

KP245

KP300

KP375

KP1245

PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA: DOKMENTY ŹRÓDŁOWE ZE ZBIORÓW KOLECJI MUZEALNEJ BANKU CENTRALNEGO REPUBLIKI BIAŁORUSI

Streszczenie

W zbiorach muzeum bankowego znajduje się wiele przedmiotów będących świadectwem okresu Wielkiej Wojny. Zaliczyć do nich można: dokumenty finansowe: 27 jednostek archiwalnych, bony – 11 i banknoty – 11 oraz książeczka oszczędnościowa. Wszystkie te przedmioty są cennym świadectwem działalności finansowej czasów I wojny światowej na terytorium obecnej Białorusi. Autorki szczegółowo omawiają dokumenty finansowe (obligacje, rachunki, pokwitowania itp.) znajdujące się zbiorach muzealnych Banku Centralnego.

Олексій Шевчук
(Україна)

РЕФОРМУВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ В 2018 РОЦІ

Дослідження грошового обігу в сучасній Україні лежать у площині наукових інтересів економістів, юристів, фахівців із державного управління, соціологів та, безперечно, фахівців із спеціальних галузей історичної науки – нумізматів і боністів. На сьогодні існує корпус каталогів монет і банкнот України. Значний обсяг інформації міститься в інформаційно-довідковому журналі «Банкноти і монети України», який є додатком до журналу «Вісник Національного банку України».

Сучасна грошова система України була сформована в 1996 р. Відповідно до Указу Президента України №762/96 від 25 серпня 1996 р. «Про грошову реформу в Україні» Національному банку України (далі – НБУ) доручалося «з 2 вересня 1996 року випустити в обіг банкноти вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень та розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок і припинити емісію українських карбованців»[1]. Обігова монета з номінальною вартістю 1 гривня була введена «в обіг 12 березня 1997 року»[2]. Протягом наступних двох десятиріч в Україні були введені до обігу також банкноти вартістю 200 грн. та 500 грн., а емісії розмінних монет здійснювалися із номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок та 1 гривня.

Проте впродовж років, що минули з часів згаданої грошової реформи, відбулося значне знецінення національної грошової одиниці України – гривні. За даними НБУ, гривня знецінилася у 14 разів, «у 1996, 1998 – 2000, 2004 та 2008 роках гривня втратила більшу частину своєї первісної купівельної спроможності»[3]. Зміна купівельної спроможності гривні в період 1996 – 2017 рр. має такий графічний вигляд (Рис.1).

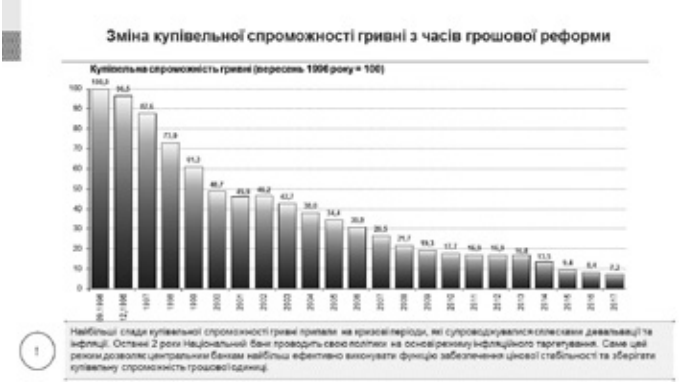

Рис.1. [4]

1. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. N 762/96. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762/96 (дата звернення: 11.01.2019).
2. Монети в обігу. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://beta.bank.gov.ua/uah/obig-coin (дата звернення: 11.01.2019).
3. Інфляційне таргетування сприяє збереженню купівельної спроможності гривні в Україні. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=9DF3DF5D8CE103FEDE897654F2439CCE?art_id=72428078&showTitle=true (дата звернення: 11.01.2019).
4. Там само.

Вперше питання вилучення з грошового обігу монет номіналом 1 коп. і 2 коп. НБУ порушив ще в 2011 р., мотивуючи це тим, що вказані монети перестали бути мірилом вартості, їхнє карбування значно перевищувало номінальну вартість монети «випуск однієї такої монети коштує 16 копійок собівартості; випущені монети майже не проходять повне коло обігу і використовуються населенням не за призначенням»[5]. Але це питання не було підтримане урядом. Проте інфляційні процеси в Україні змусили НБУ в 2015 р. знову повернутися до питання припинення емісії монет номіналом 1 коп. і 2 коп.[6] А в листопаді 2017 р. й значно розширити перелік монетних номіналів, яким пропонувалося припинити карбування із поступовим виведенням їх з обігу[7]. За даними НБУ, в листопаді 2017 р. в обігу перебувало «12.9 млрд. шт. монет, у тому числі номіналами 1 коп. – 2.4 млрд. шт., 2 коп. – 1.4 млрд. шт., 5 коп. – 1.9 млрд. шт., 10 коп. – 3.8 млрд. шт., 25 коп. – 1.7 млрд. шт., 50 коп. – 1.2 млрд. шт. та 1 грн. – 0.5 млрд. шт.»[8].

Після громадського обговорення Правління НБУ приймає постанову № 25 «Про оптимізацію обігу монет дрібних номіналів» від 15.03.2018 р.[9], відповідно до якої НБУ з 01.07.2018 р. припинив «додатковий випуск у готівковий обіг монет номіналами 1, 2, 5 і 25 копійок»[10]. Загалом, через півроку після припинення карбування монет номіналом 1, 2, 5 і 25 коп., за даними НБУ, « у готівковому обігу України станом на 1 січня 2019 року перебувало готівки на загальну суму 400,1 млрд грн, у тому числі монет – 2,2 млрд грн (13,1 млрд штук) та банкнот – 397,8 млрд грн (2,95 млрд штук)»[11]. Тобто, з листопада 2017 р. по січень 2019 р. кількість монет у грошовому обігу України зросла 0,2 млрд штук. Таке збільшення кількості монет у грошовому обігу, навіть попри припинення карбування монет «дрібних номіналів» є цілком об'єктивним, адже напередодні прийняття постанови №25, 14.03.2019 р. НБУ «відповідно до політики оптимізації готівкового обігу України презентував нові обігові монети номінальною вартістю 1, 2, 5 та 10 гривень»[12]. Дані монети повинні замінити паперові гривні відповідних номіналів, а їхнє введення до грошового обігу провадиться у два етапи: перший – з 27.04.2018 р. вводилися в обіг монети номінальною вартістю 1 і 2 гривні; другий – «монети номінальною вартістю 5 і 10 гривні вводитимуться в обіг у 2019 – 2020 роках»[13]. На думку Голови НБУ Я. Смолія, «близько 1 млрд гривень зможе заощадити державі така заміна з урахуванням строку служби монет. Адже тривалість життя монет є значно вищою за тривалість життя

5. Монети України. *Wikiwand:* веб-сайт. URL: http://www.wikiwand.com/uk/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 11.01.2019).
6. НБУ не планирует убирать 1 и 2 копейки из оборота, хоть они уже не стоят ничего. Контракты *UA*: веб-сайт. URL: http://kontrakty.ua/article/105666 (дата звернення: 11.01.2019).
7. Національний банк запрошує громадськість до обговорення можливості оптимізації обігу монет дрібних номіналів. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58884852&cat_id=55838 (дата звернення: 11.01.2019).
8. Там само.
9. Про оптимізацію обігу монет дрібних номіналів: Постанова Правління НБУ від 15.03.2018 р. № 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0025500-18 (дата звернення: 11.01.2019).
10. Там само.
11. Банкноти та монети України. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709 (дата звернення: 11.01.2019).
12. Національний банк презентував нові обігові монети. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65870072&cat_id=55838 (дата звернення: 11.01.2019).
13. Там само.

банкнот. Монети перебувають в обігу близько 20 років, а банкноти номіналами 1, 2, 5 та 10 гривень можуть перебувати в обігу незначний проміжок часу (у середньому близько одного року)»[14].

Зупинимось детальніше на описі та характеристиці нових обігових монет номіналами 1 (Рис.2), 2 (Рис.3), 5 (Рис.4) та 10 (Рис.5) гривень, послуговуючись матеріалами офіційного сайту НБУ.

Рис.2[15].

Рис.3[16].

14. Там само.
15. Обігова монета України номіналом 1 гривня. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/1grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).
16. Обігова монета України номіналом 2 гривні. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/2grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Рис.4[17].

Рис.5[18].

Як бачимо, нові обігові монети мають незначний розмір і вагу, особливо монети номіналом 1 і 2 гривні. Проте дані монети розширяють коло обігових монет України і безперечно зацікавлять нумізматів. Хоча після введення їх до грошового обігу з'явилися й відповідні жарти українців щодо нових монет, особливо популярними є колажі з паперової гривні та двох металевих, старого й нового зразка (Рис.6). Саме з цим зображенням жартівники пов'язують ступор іноземних туристів, котрі під час покупок отримують такі 3 гривні решти і намагаються зрозуміти, де їх обманули.

17. Обігова монета України номіналом 5 гривень. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/5grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).
18. Обігова монета України номіналом 10 гривень. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/10grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Рис.6[19].

Підсумовуючи, зазначимо, що у 2018 р. відбулося найбільш значне реформування грошового обігу в Україні після реформи 1996 р. Результати оптимізації готівкового обігу в 2018 р. мають не лише позитивно вплинути на готівковий обіг в Україні, а й зацікавити колекціонерів сучасних обігових монет.

Джерела та література:

Банкноти та монети України. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709 (дата звернення: 11.01.2019).

Інфляційне таргетування сприяє збереженню купівельної спроможності гривні в Україні. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=9DF3DF5D8CE103FEDE897654F2439CCE?art_id=72428078&showTitle=true (дата звернення: 11.01.2019).

Монети в обігу. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://beta.bank.gov.ua/uah/obig-coin (дата звернення: 11.01.2019).

Монети України. *Wikiwand:* веб-сайт. URL: http://www.wikiwand.com/uk/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 11.01.2019).

Національний банк запрошує громадськість до обговорення можливості оптимізації обігу монет дрібних номіналів. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58884852&cat_id=55838 (дата звернення: 11.01.2019).

Національний банк презентував нові обігові монети. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65870072&cat_id=55838 (дата звернення: 11.01.2019).

НБУ не планирует убирать 1 и 2 копейки из оборота, хоть они уже не стоят ничего.

19. Так люблю той Львів, що бракує ми слів. *facebook*: веб-сайт. URL: https://www.facebook.com/lviv1256/photos/a.678272155558551/1980447658674321/?type=3&theater ; Такі справи. Радіо Свобода*:* твіттер сторінка*.* URL: https://twitter.com/radiosvoboda/status/1033986976029073408(дата звернення: 11.01.2019).

Контракты *UA*: веб-сайт. URL: http://kontrakty.ua/article/105666 (дата звернення: 11.01.2019).

Обігова монета України номіналом 1 гривня. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/1grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Обігова монета України номіналом 10 гривень. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/10grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Обігова монета України номіналом 2 гривні. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/2grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Обігова монета України номіналом 5 гривень. Національний банк України: веб-сайт. URL: https://newcoins.bank.gov.ua/img/coins/5grn.jpg (дата звернення: 11.01.2019).

Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. N 762/96. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762/96 (дата звернення: 11.01.2019).

Про оптимізацію обігу монет дрібних номіналів: Постанова Правління НБУ від 15.03.2018 р. № 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0025500-18 (дата звернення: 11.01.2019).

Так люблю той Львів, що бракує ми слів. *facebook*: веб-сайт. URL: https://www.facebook.com/lviv1256/photos/a.678272155558551/1980447658674321/?type=3&theater (дата звернення: 11.01.2019)

Такі справи. Радіо Свобода*:* твіттер сторінка*.* URL: https://twitter.com/radiosvoboda/status/1033986976029073408 (дата звернення: 11.01.2019).

REFORMIMG CASH CIRCULATION IN UKRAINE IN 2018

Summary

The article is devoted to the problems of circulation of cash in Ukraine. In 2018, the most significant reform of monetary circulation in Ukraine took place after the monetary reform of 1996. The results of optimization of cash circulation in 2018 not only have a positive effect on the money market in Ukraine, but also interest collectors of modern change coins